

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KASTALLÂNÎ'NİN *LETÂİFÜ'L-İŞÂRÂT Lİ*
FÜNÛNİ'L-KIRAÂT ADLI ESERİNİN KIRAÂT İLMİ
AÇISINDAN İNCELENMESİ

(DOKTORA TEZİ)

Ahmet KÜTÜKOĞLU

ŞANLIURFA - 2017

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KASTALLÂNÎ'NİN *LETÂİFÜ'L-İŞÂRÂT Lİ*
FÜNÛNİ'L-KIRAÂT ADLI ESERİNİN KIRAÂT İLMİ
AÇISINDAN İNCELENMESİ

(DOKTORA TEZİ)

Ahmet KÜTÜKOĞLU

Danışman:
Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR

ŞANLIURFA - 2017

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

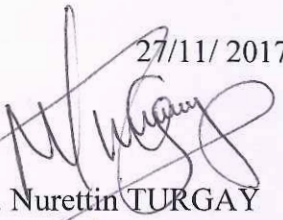
Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 125261102 numaralı Ahmet KÜTÜKOĞLU'nun hazırladığı "Kastallânî'nin *Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraât* Adlı Eserinin Kıraât İlmi Açısından İncelenmesi" konulu **doktora tezi** ile ilgili tez savunma sınavı, 27/11/ 2017 tarihinde, saat 09:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Danışman ve Komisyon Başkanı
Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR

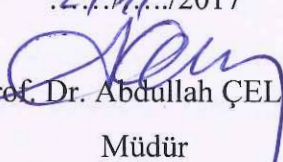
Üye
Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ

Üye
Yrd. Doç. Dr. Yusuf YAĞIR

27/11/2017
Üye
Prof. Dr. Nurettin TURGAY

Üye
Doç. Dr. Celil ABUZAR

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

27.11.2017

Prof. Dr. Abdullah ÇELİK
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı: Ahmet KÜTÜKOĞLU

Öğrenci Numarası: 125261102

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri (Tefsir)

Programı: Tefsir (Kıraât)

Başlık: "Kastallânî'nin *Letâifü'l-İşârât li Fimûni'l-Kıraât* Adlı Eserinin Kıraât İlmî Açısından İncelenmesi"

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen doktora çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 4+277 sayfalık kısmına ilişkin, 28/09/2017 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 17'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım.

Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR
Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
(İmzası)

H. Akdemir

23/10/2017
Hazırlayan Öğrencinin
İmzası

Ahmet Kütükoğlu

Kastallânî'nin Letâifü'l-İşârât Li Fünûni'l-Kıraât Adlı Eserinin Kıraât İlmî Açısından İncelenmesi

ORIJINALLIK RAPORU

% **17**

BENZERLİK ENDEKSİ

% **16**

İNTERNET
KAYNAKLARI

% **12**

YAYINLAR

% **4**

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	acikerisim.deu.edu.tr İnternet Kaynağı	%6
2	dergipark.ulakbim.gov.tr İnternet Kaynağı	%1
3	acikarsiv.ankara.edu.tr İnternet Kaynağı	%1
4	www.kuranlulfet.com İnternet Kaynağı	<%1
5	serzeyrek.tr.gg İnternet Kaynağı	<%1
6	www.scribd.com İnternet Kaynağı	<%1
7	Submitted to Marmara University Öğrenci Ödevi	<%1
8	www.dinbilimleri.com İnternet Kaynağı	<%1

ÖNSÖZ

Kırâat ilmi diğer İslâmî ilimler gibi hicretin ikinci ve üçüncü asrında tedvin edilmeye başlanmış ve Kur'ân ilimlerinin bir dalı olarak gelişimini sürdürmüştür. Tedvîn döneminin başladığı bu ilk devirde tefsir, fıkıh, hadis, kelâm ilimlerinde yaşanan gelişmeler kırâat ilminde de görülmektedir. İslâm âlimleri Kur'ân ve kırâatlerin tahriften korunması ve sonraki nesillere doğru bir şekilde aktarılması için onlarca eser telif ederek Kur'ân hakkında sonradan ortaya çıkabilecek şüphe ve tereddütlere engel olmuşlardır. İlk devirlerden başlamak sûretiyle kırâat ilminde yapılan bunca çalışmaya rağmen kırâat ihtilafları temel alınarak Kur'ân'ın tahrîf edildiği yönünde ileri sürülen görüşlerin cahillikten veya ön yargılardan kaynaklandığı kanaatindeyiz. Hz. Osman'ın halifeliği döneminde yazılan Mushafların noktalama ve harekeleme işaretlerinden yoksun olmasını dikkate alıp kırâatlerin tevâtür yoluyla nakledilmesini görmezden gelmek, onları, kurrânın tercihine dayalı okuyuşlar şeklinde değerlendirmek fâsid bir anlayıştan ve kötü niyetten ileri gelmektedir. Özellikle dil bilginleri tarafından kırâatlere ve kurrâyaya yönelik eleştirilerin kitaplarda yer alması Müslümanlar arasında yanlış fikirlerin ve bilgisizce söylenen görüşlerin doğmasına zemin hazırlamıştır.

Kastallânî, kırâatlerin sahih senedle nakledildiğini vurgulamış ve kırâat farklılıklarıyla Arap dilinin özellikleri arasında kuvvetli bir bağ bulunduğunu ifade etmiştir. Bunun için kendisinden önceki devirlerde te'lif edilen eserlerden de istifade ederek *Letâîfü'l-işârât li funûni'l-kırâat* adlı eseri telif etmiştir. Bu eserde kırâat ihtilafları ve bu ihtilafların sebepleri üzerinde yoğunlaşan müellif, gerek Kur'ân'ın tahriften korunması ve gerekse kırâatler hakkında ortaya atılan şüphelerin giderilmesi noktasında kırâat ilminin önemine değinmiştir.

Çalışmamızı hazırlarken fikirleriyle yol gösteren ve güven veren danışmanım Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR'e, bu alanda çalışmamı teşvik eden ve pek çok yardımını gördüğüm hocalarıma, çalışmam esnasında gösterdiği sabır ve hoşgörüsü nedeniyle eşime ve çocuklarıma teşekkürü vazife bilirim.

Ahmet KÜTÜKOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	İ
KISALTMALAR.....	VI
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
1. Araştırmanın Amacı.....	1
2. Araştırmanın Metodu.....	2
GİRİŞ	4
1. KIRAÂT İLMİNİN TARİHİ GELİŞİMİ	4
1.1. Kıraât İlminin Tanımı	4
1.2. Kıraât İlminin Doğuşu ve Gelişmesi	5
1.3. Kıraâtlerin Tedvin Edilmesi	9
1.4. Kıraât Çeşitleri.....	12
1.5. Kıraâtlerin Kabulünde Aranılan Şartlar	15
1.6. Kur'ân'ın Yedi Harf (<i>el-Ahrufü's-Seb'a</i>) Üzere Nâzil Olması	18
1.6.1. Yedi Harfin Manasıyla İlgili Bazı Görüşler	24
1.7. Kastallânî'nin Yaşadığı Asra Gelinceye Kadar Kıraâtlerle İlgili Telif Edilmiş Bazı Eserler.....	29
2. KASTALLÂNÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....	37
2.1. Yaşadığı Çevre.....	37
2.2. Kastallânî'nin Nesebi	39
2.3. Hayatı ve İlmî Kişiliği	41
2.4. Hocaları.....	43
2.5. Öğrencileri	47
2.6. Eserleri ve Kıraât Alanındaki Tesiri	48
BİRİNCİ BÖLÜM	53
<i>LETÂİFÜ'L-İŞÂRÂT Lİ FÜNÛNİ'L-KIRAÂT'İN GENEL TANITIMI, MUHTEVÂSİ VE KAYNAKLARI</i>	53
1. <i>Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraât</i> 'in Genel Tanıtımı.....	53
1.1. <i>Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraât</i> 'in İsmi ve Kastallânî'ye Aidiyeti	53
1.2. Eserin Usûl ve Metodu	54
1.3. Eserin Nüshaları ve Baskıları	57
1.4. Eserin Baskıları.....	60
1.5. Eserin Yazılmasındaki Amaç	62

1.6. Eserde Kullanılan Kıraât Terimleri.....	64
1.7. Esere Yöneltilen Tenkitler	73
1.8. Kastallânî'nin Kur'ân Tarihine Değınmesi.....	78
1.8.1. Kur'ân Ehline (ehlü'l-Kur'ân) Atfedilen Öneme Değınmesi	79
1.8.2. Kur'ân'ın İsimlerine, Süre Sayısına, Sahâbeye Ait Bazı Musahafalarda Nakledildiğı Halde Kur'ân'dan Sayılmayan Rivayetlere Değınmesi.....	81
1.8.3. Kur'ân'ın Nüzül Sürecine Değınmesi	83
1.8.4. Mekkî ve Medenî Sürelere ve Sürelerin Tertîbine Değınmesi.....	85
1.8.5. Yedi Harfe (<i>el-Ahrufü's-Seb'a</i>) Değınmesi	87
1.8.6. Sahâbeden Hâfiz Olanlar Hakkında Bilgi Vermesi.....	89
1.8.7. Kur'ân'ın Kitap Haline Getirilmesine Değınmesi.....	93
1.8.8. Kurân'ın Çoğaltılmasına Değınmesi.....	96
1.9. <i>Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraât</i> 'in Kaynakları	99
1.9.1. Kıraâtle İlgili Kaynakları.....	100
1.9.2. Fıkıh İlmiyle İlgili Kaynakları	101
1.9.3. Hadis İlmiyle İlgili Kaynakları.....	102
1.9.4. Tefsir İlmiyle İlgili Kaynakları	103
1.9.5. Diğer İlimlerle İlgili Kaynakları.....	104
1.10. Kaynaklara Başvurmada Takip Ettiğı Usul	105
İKİNCİ BÖLÜM.....	107
KASTALLÂNÎ'NİN KİRÂATLERLE İLGİLİ TEMEL GÖRÜŞLERİ VE LETÂİFÜ'L-İŞÂRÂT Lİ FÜNÛNİ'L-KIRAÂT'TE KİRÂAT İMAMLARINI, RAVİLERİNİ VE TARİKLERİNİ TANITMASI.....	107
1. Kastallânî'nin Mütevâtir Kıraâtlere Yöneltilen Eleştiriler Karşısındaki Tutumu	107
2. Kastallânî'nin Kıraât Çeşitleri İle İlgili Görüşü	118
3. Kıraâtlerin Tevâtürüyle İlgili Görüşü	120
4. İbnü'l-Hâcib'in Kıraâtlerin Tevâtürüyle İlgili Görüşüne Yer Vermesi	121
5. İsnâd İlmine Dâir Görüşleri	124
6. Tercih Konusundaki Görüşü.....	126
7. İhticâc Konusundaki Görüşü	130
8. Kıraât İmamlarını, Ravileri ve Tarikleri Tanıtması	131
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	151
KASTALLÂNÎ'NİN KIRAÂT İLMİNİN KISIMLARINA DEĞİNMESİ	151
1. Harflerin Mahreç ve Sıfatlarına Değınmesi.....	151
2. Mahrec Bölgeleriyle İlgili Değırlendirmesi	153
3. Harflerin Sıfatlarıyla İlgili Değırlendirmesi	158

4. Tecvid Konusuna Değinmesi.....	166
4.1. Medler	171
4.1.1. Med Harfleri	171
4.1.2. Lîn Harfleri.....	172
4.1.3. Med Sebepleri.....	172
4.1.4. Med Çeşitleri	172
4.1.4.1. Medd-i Muttasıl.....	172
4.1.4.2. Medd-i Munfasıl.....	173
4.1.4.2.1. Medd-i Muttasıl ile Medd-i Munfasılın Med Mertebeleri.....	174
4.1.4.3. Medd-i Lâzım	175
4.1.4.4. Medd-i Ârız	175
4.2. İDGAM.....	176
4.2.1. İdgamın Şartları	177
4.2.2. İdgamın Sebepleri.....	178
4.2.3. İdgamın Mâ'nileri.....	178
4.2.4. İdgam-ı Kebîr	179
4.2.4.1. İdgam-ı Kebîrin Çeşitleri.....	180
4.2.4.1.1. İdgam-ı Misleyn	180
4.2.4.1.2. İdgam-ı Mütেকâribeyn ve İdgam-ı Müttecâniseyn	182
4.2.5. İdgam-ı Sağır	186
4.3. Tenvin ve Nûn-u Sâkin'in Hükümleri:	188
4.3.1. İzhâr	188
4.3.2. Tenvin ve Sâkin Nûn'un İdgamı	188
4.3.3. İklâb.....	190
4.3.4. İhfâ.....	190
4.4. Hâ-i Kinâye (Zamir)	191
5. Hemze ile İlgili Hükümlere Değinmesi	193
5.1. Müfret Hemze.....	193
5.1.1. Müfret Sâkin Hemze:	194
5.1.2. Müfret Harekeli Hemze	196
5.2. Hemze'nin Harekesinin Nakli.....	201
5.3. Harekeli Hemze'den Önceki Sâkin Harf Üzerinde Sekte Yapılması	202
5.4. İki Hemze'nin Çakışması.....	203
5.4.1. Bir Kelimede İki Hemze'nin Çakışması	203
5.4.2. Ayrı Ayrı Kelimelerde İki Hemze'nin Çakışması	205
5.5. İmam Hamza ve Hişam'ın Hemze Üzerinde Vakfetmesi	207
5.3.1. Hemze'yi Kıyâsa Göre Okuma	208
5.7. Hemze'yi Resme (Resm-i Osmânî) Göre Okuma.....	210
6. İmâle ve Feth Konularına Değinmesi	214
7. Râ ve Lâm Harflerinin Kalın ve İnce Okunması	220
8. Vakf ve İbtidâ İlmine Değinmesi	223
9. Er-Resmü'l-Mushaf (Resm-i Osmânî) Konusuna Değinmesi.....	227

10. Fâsılalar Konusuna Değınmesi	230
11. Kur'ân'ın Tilâvet (Edâ) Çeşitlerine Değınmesi	233
12. Kur'ân Tilâvetiyle İlgili Âdâba Değınmesi.....	235
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	240
KASTALLÂNÎ'NİN KIRAÂTLERİ FERŞÜ'L-HURÛF YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRMESİ	240
1. Ferşü'l-Hurûf'un Tanımı	240
2. Ferşü'l-Hurûfu Sunmada Takip Ettiğı Usûl	240
3. Süreler Hakkında Genel Bilgi Vermesi	242
4. Âyet İçerisindeki Farklı Kıraâtleri Ele Alırken Takip Ettiğı Usûl.....	242
5. Ferşü'l-Hurûfu Sunarken Dil Tahlillerine Yer Vermesi	244
6. Delil Olarak Şiire Başvurması	248
7. Kıraâtlerin Anlam Üzerindeki Tesirine İşaret Etmesi	251
8. Gramer (<i>Nahiv</i>) İhtilaflarına Yer Vermesi.....	255
9. Mushaflar Arasındaki Farklara Değınmesi.....	259
10. Kıraât Vucûhlarıyla İlgili Değırlendirmeleri	262
SONUÇ.....	265
KAYNAKÇA	268
ÖZGEÇMİŞ.....	275

KISALTMALAR

- AÜİFY : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
AÜSBE : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bkz. : Bakınız
b. : bin, ibn
c. : Cilt
çev. : Çeviren
D.İ.A. : Diyanet İslam Ansiklopedisi
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
h. : Hicrî
İSAM : İslâmî Araştırmalar Merkezi
Krş. : Karşılaştırma
MÜİF : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ö. : Ölümü
r.a. : Radiyallahü anh
r.ha. : Radiyallahü anha
Sad. : Sadeleştiren
s. : Sayfa
s.a.s. : Sallallahü aleyhi vesellem
thk. : Tahkik eden
tlk. : Ta'lik
T.D.V. : Türkiye Diyânet Vakfı
trc. : Tercüme
tsz. : Tarihsiz
vb. : ve benzeri
Yay. : Yayınları

ÖZET

KASTALLÂNÎ'NİN *LETÂİFÜ'L-İŞÂRÂT Lİ FÜNÛNİ'L-KIRAÂT* ADLI ESERİNİN KIRAÂT İLMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Bu araştırmada Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *Letâîfü'l-işârât li fünûni'l-kıraât* adlı eseri ele alınmıştır. Müellif bu eseri, kendisinden önceki dönemde kıraâtlar alanında nakledilen bilgileri bir araya toplamak ve bu alandaki kapalılıkları çözmek amacıyla telif etmiştir. Bu sebeple, sahih ve şâz kıraâtları bir arada ele almış, on dört kıraât imamına nispet edilen farklı okuyuşları birlikte incelemiştir. Eserde öncelikle yedi mütevâtir kıraâte, sonra meşhur üç kıraâte, daha sonra da dört şâz kıraâte yer verilmiştir. Kıraâtların kabulünde aranan şartlardan sahih isnadın, Arap dil kurallarına ve Hz. Osman Mushafına uygunluğun gerekli olduğu vurgulanmıştır. Bu şartları taşımayan kıraâtların reddedilmesi gerektiği söylenmiştir. Bu üç şarta sahip olan kıraâtların eleştirilmesi veya reddedilmesi haddi açmak olarak değerlendirilmiştir. Müellif, dil bilginleri tarafından kıraât imamlarına yöneltilen eleştirilere karşı çıkarak onları yeni bir şey bulmuş gibi davranmakla suçlamıştır. Müellife göre dil bilginlerinin kıraâtlere yönelik eleştirileri, kendi eksik bilgilerinden veya dilde uyguladıkları kıyas yöntemini kıraâtlere de uygulamalarından kaynaklanmaktadır.

Araştırma sonucunda müellifin, kıraâtlarla ilgili bütün bilgileri bir araya topladığı tespit edilmiştir. Bundan dolayı eserin, kendisinden sonraki dönemlerde yapılan çalışmalara kaynaklık ettiği söylenebilir.

Kelimeler: Kur'ân, Kastallânî, *Letâîfü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, kıraât, kıraât ilmi.

ABSTRACT
**THE ANALYSIS OF KASTALLÂNÎ'S WORK NAMED LATÂIFU'L-
ISHÂRÂT LI FUNÛNI'L-QIRA'AT IN TERMS OF QIRA'AT
(RECITATION) SCIENCE**

In this study, Kastallânî (923/1517)'s work, Latâifu'l-ishârât li Funûni'l-Qira'at, has been examined in detail. The compiled this article so as to collect information conveyed in the field of qira'at in the previous period and to solve the closeness in this area. For this reason, he studied precise and exceptional qira'at and readings which has been associated with fourteen qira'at imams together. In this paper, firstly, seven definite qira'ats, then, three well-known qira'ats, and finally, four exceptional qira'ats have been referred. It was emphasized that the precise imputation which is one of the terms required for the acceptance of the qira'at needs to be suitable for Arabic Language rules and His Holiness Osman's Qur'an. It has been said that the qira'ats which do not carry these conditions should be rejected. Criticising or rejecting three Qira'ats which have these conditions was evaluated as going beyond the limit. The author opposed the criticism raised against imams of qira'at by linguists and accused them as if they had found something new. According to the author, the criticism of the linguists against qira'ats derives from linguists' own incomplete knowledge or implementing analogy method on qira'at which they also practised on language.

As a result of the research, it was determined that the author collected all the information about the qira'ats. Therefore, it can be said that the work can be the muse of the studies that had been done in the following periods.

Key Words: Qur'an, Kastallânî, Latâifu'l-ishârât li Funûni'l-Qira'at, Qira'at, Qira'at Science

1. Araştırmanın Amacı

Kastallânî; kıraât, hadis ve kelâm ilim dallarında mahir bir âlim olarak tanınmaktadır. Onun bu alanlardaki üstünlüğünün, çok üst seviyede bilgi birikimine ve ilmi tecrübesine dayanmış olduğu muhakkaktır. Çalışmamızın amacı onun, bu alanlardan biri olan kıraât alanındaki üstün konumunu araştırmak olacaktır. Bu çalışma ile Kastallânî'nin *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kıraat* adlı eseri incelenerek gerek Kastallânî'nin kıraât alanındaki yeri ve gerekse bu eserin kıraât ilmindeki konumu ortaya konulacaktır. Kur'ân ilimlerinin en başta gelenlerinden birisi kıraât ilmidir ve bu ilim dalı gerek Kur'ân'ın korunmasında ve gerekse kıraâtlerin anlaşılmasında büyük bir öneme sahiptir.

Kastallânî'nin bu eseri kendisinden önceki dönemlerde telif edilmiş eserlerin özeti mahiyetindedir ve kıraâtlerle ilgili olarak müteahhirîn dönemindeki görüşleri de içeren temel kaynaklardan biridir. Onun kıraât ile ilgili eserini incelemek ve kıraâtler hakkındaki görüşlerini tespit etmek bir doktora tezine konu olacak değerdedir. Böylesine kıraat alanında temayüz etmiş bir kıraât bilgininin eserinin incelenmesi önem taşımaktadır.

Bu eseri incelemekle kıraât ilminin menşesine, tarihî gelişimine, kurrâ arasındaki ihtilaflara, bu ihtilafların nedenlerine ve özellikle dil bilginleri tarafından sahih kıraâtlere yapılan itiraz ve eleştirilere şahit olma fırsatı bulacak, neticede Kur'ân'ın farklı şekillerde okunmasının gerekçelerini bilme ve anlama imkânına kavuşacağız. Bu çalışmayla, kıraât ihtilaflarının ana sebeplerini teşkil eden Arap dilinin özelliklerini tanıma imkânı elde etmenin yanı sıra farklı kıraâtlerin mana üzerindeki etkisine vâkıf olacak ve bu sayede kıraât ilminin faydası ve gayesi anlaşılacaktır.

Çalışmamızın girişinde kıraât ilminin yakından ilgili olduğu konulardan biri olan yedi harf konusuna genel olarak değinilecek ve sahih kıraâtlerin kabulünde aranan şartlara temas edilecektir. Ardından Kastallânî'nin hayatı incelendikten sonra eserin muhtevâsı ve müellifin kıraât ilmiyle ilgili görüşleri ele alınacaktır. Kastallânî'nin kıraât ilmiyle ilgili değindiği konular üzerinde durmak sûretiyle sahih kıraâtlere karşı yapılan eleştiriler karşısındaki tutumu ortaya konulacak, eserin büyük bir kısmının tahsis edildiği ferşü'l-hurûf incelenirken takip ettiği yöntem ana hatlarıyla tanıtılacaktır. Konunun önemine binaen hicrî X. asırda yazılan bu hacimli eseri tanıtırken amaçlanan hususları şöyle özetleyebiliriz:

1. Kurân'ın yedi harf üzere nâzil olmasıyla ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi, kıraât çeşitleri, kıraâtlerin kabul edilmesinde aranan şartlar, kıraâtlerin tedvîni ve kıraât alanında telif edilen ilk eserlerin tespit edilmesi.

2. Kastallânî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve diğer âlimlerin onun hakkında söylediği sözler ve eserinin üstün yönlerinin belirlenmesi.

3. *Letâifü'l-işarat li fûnüni'l-kıraat* adlı eserin genel tanıtımı ve eserin kaynaklarının tespit edilmesi.

4. Kastallânî'nin kıraâtlerle ilgili temel görüşlerinin belirlenmesi, eserde tanıttığı kıraât imamları ve onların rivayet senetlerinin tespit edilmesi.

5. Eserde kıraât ilminin kısımlarına dair görüşlere yer verilmesi, tecvîd ilmi, mehâricü'l-hurûf ilmi, medler, idgam, imâle, hemze ile ilgili hükümler, vakf ve ibtidâ ilmi, Hz. Osman Mushafının özellikleri, fasılâlar ve Kur'ân'ın edâ şekillerinin belirlenmesi.

6. Ferşü'l-hurûf'ta takip edilen yöntemin belirlenmesi, dil tahlilleri, gramer ihtilafları, kıraatlerin üstün yönlerine temâs edilmesi, farklı kıraâtlerin mana üzerindeki tesiri ve Mushafların yazı özellikleri, vucûhla ilgili görüşlerinin tespit edilerek ortaya konulması.

2. Araştırmanın Metodu

Genel kuramsal çerçevemizi Kur'ân kıraatleri oluşturacaktır. Özel kuramsal çerçevemizi ise Kastallânî'nin kıraâtlerle ilgili kaleme aldığı *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraat* adlı eseri oluşturacaktır. Bu eserin genel özellikleri, muhteviyâtı ve kıraât ilmindeki önemli yeri çalışmamızın ana gövdesini oluşturur. Kur'ân kıraatleri alanında en kapsamlı eserlerden biri sayılan bu kaynağı tanıtmadan önce Kur'ân kıraâtlerinin nasıl doğduğu ve geliştiği ele alınacak, ardından konumuz olan bu eser bütün yönleriyle incelenecektir. Kastallânî'nin bu eserini incelemeyen önce kıraâtlerin büyük bir kısmının ortaya çıkmasına neden olan yedi harf'le ilgili görüşler ele alınacaktır. Bunun için Kur'ân'ın yedi harf üzere nâzil olmasıyla ilgili hadislerle değinilecek ve yedi harf'le kıraâtler arasındaki bağ araştırılacaktır. Kıraât ilminin doğuşu, kıraât çeşitleri, kıraâtlerin kabulünde aranan şartlar ile Kastallânî'ye gelinceye kadar kıraât alanında yazılan eserler hakkında bilgi verdikten sonra Kastallânî'nin hayatı hakkında bilgi verilecek ve ilmî kişiliği üzerinde durulacaktır.

Çalışmamızın ana konusu olan Kastallânî'nin kıraâtlerle ilgili *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraat* adlı eserini dört bölüm halinde inceledik.

Birinci bölümde eserin Kastallânî'ye aidiyeti, eserde takip ettiği usûl ve metod, eserin nüshaları, eseri yazmasındaki amaç ve esere yönelik eleştiriler ele alındı. Yine bu bölümde Kastallânî'nin Kur'ân ehline atfettiği önem, Kur'ân tarihi hakkında verdiği bilgiler ve eseri yazarken istifade ettiği kaynaklar hakkında bilgi verdik.

İkinci bölümde Kastallânî'nin kıraât çeşitleri ve isnâdla ilgili görüşlerine, kıraâtlerin tevâtürü hakkındaki görüşlerine, kıraât imamlarına, imamların ravileri ve tariklerine değindik.

Üçüncü bölümde Kastallânî'nin mehâricü'l-hurûf ve tecvid ilmine dair görüşleri ile hemzenin hükümleri, imâle, vakf ve ibtidâ ilmi, Hz. Osman Mushafı, fasılâlar ve Kur'ân okuma (edâ) şekilleri hakkındaki değerlendirmelerine yer verdik.

Dördüncü bölümde ise ferşü'l-hurûf konusuna değindik. Bu bağlamda Kastallânî'nin ferşü'l-hurûf'ta takip ettiği metoda, dil tahlillerine, vecihle ilgili görüşlerine ve dil bilginlerinin kurrâya yönelik eleştirilerine değinildi. Gramer ihtilafları, kıraât farklılıklarının manaya etkisi ve Mushaflar arasındaki imlâ farkları da bu bölümde değinilen konular arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada metin içerisinde geçen Arapça kelimelerin imlâsında iki farklı yazı türü tercih edilmiştir. Kur'ân âyetlerinin imlâsında Şeyh Hamdullah yazı çeşidi (Shaikh Hamdullah Mushaf) tercih edilmiş, harflerin veya diğer Arapça ifadelerin imlâsında ise Tiriditional Arabic yazı çeşidi benimsenmiştir.

GİRİŞ

1. KIRAÂT İLMİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

1.1. Kırâât İlminin Tanımı

Kırâât sözlükte "okumak, tilâvet etmek ve telaffuz etmek" anlamlarına gelir.¹ "Kırâât" kelimesiyle eş anlamda kullanılan "tilâvet" kelimesi sözlükte "okumak, tâbî olmak" anlamlarına gelir. Terim olarak ise tilâvet, "Kur'ân-ı Kerîm'i hem okumak hem de onun emir ve yasaklarını, teşvik ve uyarılarını hayata geçirmek sûretiyle Allah'ın Kitabı'na uymak, onun manasını anlamak ve gereğince amel etmek üzere onu tecvîd ve tertîl üzere dikkatlice okumak." demektir. Tilâvet, kırââte göre daha özel bir anlam taşımaktadır. Bu nedenle her tilâvet kırâattir, fakat her kırâât tilâvet değildir.²

Kırâât ilmi, "Kur'ân'ın okunuşuyla ilgili farklılıkları ve bunların, kimlerden nakledildiğini bilmek" şeklinde tarif edilmiştir.³ Diğer bir ifadeyle kırâât ilmi, "Kur'ân kelimelerinin ne şekilde edâ edileceğini bilmektir."⁴ Çalışmamızın konusu olan *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kırâât* adlı eserde müellif Kastallânî, kırâât ilminin üç farklı tanımı üzerinde durmuştur:

Birincisi; "Hazf (حذف), isbât (اثبات), tahrîk (تحريك), iskân (اسكان), fasl (فصل), ittisâl (الاتصال), telaffuz keyfiyeti (هيئة النطق) ve işitme bakımından ortaya çıkan ibdâl (الابدال من حيث السماع) hususlarında, Allah'ın Kitabı'nı nakledenlerin ittifak ve ihtilaf ettikleri noktaların bilinmesidir."

İkincisi; "Lügat, ir'âb, hazf, isbât, fasl, vasl, nakil yönünden ittifak ve ihtilaf edilen hususların bilinmesidir."

Üçüncüsü; "Kur'ân kelimelerinin edâ keyfiyetini ve bu keyfiyet konusundaki ihtilafları/farklılıkları nakleden kimselere dayandırarak bilmektir. Bu yönüyle kırâât ilmi; lügat, nahiv ve tefsir ilimlerinden ayrılmıştır."⁵

¹ Abdülhamit Birişik, "Kırâât", *D.İ.A.*, 1. Baskı, 2002, Cilt 25, s. 426.

² Abdurrahman Çetin, "Tilâvet", *D.İ.A.*, 1. Baskı, 2012, Cilt 41, s. 155.

³ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayın., 2012), s. 161.

⁴ Nihat Temel, *Kırâât ve Tecvid İstilahları* (İstanbul: İFAV Yayın., 2013), s. 85.

⁵ Kastallânî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kırâât* (Medine: Merkezü'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2013), Cilt 1, s. 355.

Kıraât ilminin konusunu, telaffuz durumları ve edâ keyfiyetleri bakımından Kur'ân kelimeleri oluşturmaktadır.⁶ Müellif, kıraâtlardaki farklı vecihlerin lügat, tefsir ve fıkıh ilimleri için önemli bir kaynak olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca kıraâtlarin, Kur'ân'ın tahrîften korunması ve kendisinden hükümlerin çıkarılması için önemli bir kaynak olduğu belirtilmiştir.⁷ Kastallânî kıraât ilminin konusunu şöyle tarif etmektedir:⁸

"Kıraât ilminin konusu, (kıraâtlarin ele alınması) mezkûr cihetten Aziz Kitab'ın kelimeleridir. Bunları bilmenin faydası, onu tahrif ve tağyirden korumaktır, bununla birlikte daha başka faydaları da bulunur ki bunlar üzerine hükümler binâ edilir; âlimler, bir kârînin okuduğu her harften bir mana çıkarmaya çalışmışlardır ki, bu mana başkasının kıraâtında bulunmaz; kıraâtlar, fakîhlere hüküm çıkarmada huccettir. Ümmete kolaylık sağlamanın yanı sıra onun büyüklüğünü göstermesi ve onu elde etmek için gayret gösterenlerin mükâfatını arttırması bakımından doğru yolu bulmada (kıraâtlar) onların huccettir."

1.2. Kıraât İlminin Doğuşu ve Gelişmesi

Kıraât ilmi tedvin edilinceye kadar kıraâtlar, hâfızlar ve kıraât âlimleri tarafından kesintisiz bir şekilde şifâhî olarak nakledilmiştir. Kıraâtlarin hem şifâhî bir şekilde hem de yazı ile nakledilmesini teyit eden en önemli olay Hz. Osman'ın, Mushafı çoğaltarak o dönemde müslümanların çoğunlukta yaşadığı Mekke, Kûfe, Şâm ve Basra'ya göndermesidir. Bu mushaflardan birini Medine'de muhafaza etmiştir ki buna "İmam Mushaf" denilmiştir. Hz. Osman, bölgelere gönderilen bu mushaflarla birlikte o mushafı okutacak bir zâtı da beraberinde görevlendirmişti. Kur'ân'ın gönderildiği bu bölge sâkinleri de Kur'ân'ı bizzat o zâtlardan öğrenmişlerdir. Hz. Osman'ın bölgelere gönderdiği mushaflarin ihtivâ ettiği kıraâtlar da o bölgelerde yayılmıştır.⁹ Bu amaçla Hz. Osman halifeliği döneminde Zeyd b. Sâbit'in (ö. 45/665) Medine'de kalmasını sağlamış; Abdullah b. es-Sâib'i (ö. 70/689) Mekke'ye, Muğîre b. Şihâb'ı Şam'a, Ebû

⁶ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân Tarihi*, s. 161.

⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 356.

⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 356.

"وموضوع علم القراءات كلمات الكتاب العزيز من الجهة المذكورة (ذُكر القراءات)، وفائدة صيانتة عن التحريف والتغيير مع ما فيه من فوائد كثيرة، عليها الأحكام تُبنى، ولم تنزل العلماء تستنبط من كل حرف يقرأ به قارئ معني لا يوجد في قراءة الآخر ذلك المعني، فالقراءات حجة الفقهاء في الإستنباط، ومحجتهم في الإفتاء إلى سواء الصراط، مع ما في ذلك من التسهيل علي الأمة، وإظهار شرفها، وإعظام أجرها من حيث إنهم يُفرغون جهدهم في تحقيق ذلك وضبطه..."

⁹ İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dimaşkî, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2011), Cilt 1, s. 7; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nuzûlü ve Kıraâti* (İstanbul, İFAV Yayın., 2011), s. 243.

Abdurrahman es-Sülemî'yi (ö. 73/692) Kûfe'ye ve Âmir b. Kays'ı da Basra'ya göndermiştir.¹⁰

Hız. Osman'ın özellikle bu kişileri göndermesinin sebebi, kıraât farklılıklarını bilmeleri ve onların mushafları çoğaltma komisyonunda görevlendirilmeleridir. İslâm merkezlerine mushaflarla birlikte gönderilen bu sahâbenin dışında hıfzı ve kıraâtı ile meşhur olan başka kimseler de vardı. Bunlar; Hız. Osman (ö. 35/656), Übey b. Ka'b (ö. 20/640), Hız. Ali (ö. 40/660), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), İbn Mes'ûd (ö. 32/653), Ebû Musa el-Eş'arî (ö. 44/664), Ebu'd-Derdâ (ö. 32/652), Ebû Hüreyre (ö. 59/678) ve İbn Abbâs (ö. 68/687) idi.¹¹

Kur'ân ilimlerinin nesilden nesile şifahî olarak nakledildiğini göstermesi açısından hıfzı ve kıraâtı ile meşhur bazı tâbiîn âlimlerinin isimlerini de burada zikretmek isteriz.

Medine'de İbnü'l-Müseyyeb (ö. 94/713), Urve (ö. 95/714), Sâlim b. Abdillâh b. Ömer (ö. 106/725), Ömer b. Abdilazîz (ö. 101/729), Süleyman b. Yesâr (ö. 107/726), Atâ b. Yesâr (ö. 103/722), Muâz b. el-Hâris (ö. 63/683), Abdurrahman b. Hüzmûz el-A'rec (ö. 107/726), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Müslim b. Cündeb (ö. 110/729) ve Zeyd b. Eslem (ö. 130/748) vardı.

Mekke'de; Ubeyd b. Umeyr (ö. 74/694), Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 115/734), Tâvus (ö. 106/725), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/722), İkrime Mevlâ İbn Abbâs (ö. 200/816) ve İbnü Ebû Müleyke vardı.

Kûfe'de; Alkame b. Kays (ö. 62/682), el-Esved b. Yezid en-Nehâî (ö. 75/695), Mesrûk b. el-Ecdâ' (ö. 63/683), Ubeyd b. Amr es-Selmânî (ö. 72/692), Amr b. Şurahbil (ö. 60/680), Hâris b. Kays, Amr b. Meymûn (ö. 75/695), Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 74/694), Sa'îd b. Cübeyr (ö. 95/714), İbrahim en-Nehâî ve eş-Şa'bî vardı.

Basra'da; Ebû Âliye (ö. 90/709), Ebû Recâ' (ö. 105/724), Nasır b. Âsım, Yahya b. Ya'mer (ö. 90/709), Hasan-ı Basrî (ö. 110/729), İbn Sîrîn (ö. 110/729) ve Katâde b. Diâme (ö. 117/736) vardı.

¹⁰ Zürkânî, Abdulazîm, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân* (1. Baskı, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-arabî, 1995), Cilt 1, s. 330; Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraât Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayın., 2005), s. 30-31.

¹¹ Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân* (35. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1998), s. s. 153.

Şam'da ise Muğîre b. Ebû Şihâb el-Mahzûmî (ö. 70/690) vardı.¹²

Sahâbenin Hz. Peygamber'den öğrendiği bilgiler nasıl farklılık arz ediyorsa kıraâtler de aynı şekilde farklılık gösteriyordu. Onların bir kısmı Kur'ân'ın herhangi bir yeri ile ilgili bir kıraâti, bir kısmı iki ve daha fazla kıraâti Hz. Peygamber'den öğrenmişti. Sahâbenin Hz. Peygamber'den aldığı kıraât şekilleri birbirinden farklı olduğu için onlardan kıraât öğrenen tâbiîn'in kıraâtleri de farklılık göstermiştir. Bu durum meşhur kıraât imamlarının yaşadığı asra gelinceye kadar böyle devam etmiştir. Kıraât imamları öğrettikleri kıraâtle o kadar çok meşhur olmuşlardır ki, bu durum kıraâtlerin kendilerine nispet edilmesine ve okuttukları kıraâtin buldukları bölgelerde yayılmasına vesile olmuştur.¹³

Sahâbeden sonraki tâbiîn ve etbau't-tâbiîn dönemlerinde kıraât âlimleri çoğalmış, çeşitli bölgelere dağılmış ve bildikleri kıraâtleri buldukları yerlerde öğretmeye devam etmişlerdir. Bununla birlikte kıraât ilminde mâhir olmuş âlimler, kıraâtleri bir araya toplayan eserler telif etmeye başlamış, kıraâtlerin sahihini ve şâzını tespit ederek gerekli usûl ve esasları da belirlemişlerdir. Kıraâtler hakkında eser yazan ilk âlimlerden Ebû Ubeyd Kâsım b. es-Sellâm (ö. 224/828), Ebû Ca'fer et-Taberî (ö. 310/922) ve Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/868) eserlerinde kıraâtlere geniş yer vermişlerdir. Hicrî II. asrın henüz başlarında kıraâtler imamlara nispet edimiştir. Mekke'de İbn Kesir'in (ö. 120/737) kıraâti, Medine'de Nâfi'nin (ö. 169/785) kıraâti, Şam'da İbn Âmir'in (ö. 118/736) kıraâti, Basra'da Ebû Amr (ö. 154/770) ve Ya'kûb'un (ö. 205/820) kıraâti, Kûfe'de Hamza (ö. 188/803) ve Âsım'ın (ö. 127/744) kıraâti meşhur olmuştur.¹⁴

İlk defa Ebû Bekir İbn Mücâhid (ö. 324/935) hicrî üçüncü asırda kıraâtleri yedi ile sınırlamış ve yukarıda ismi geçen imamlardan Ya'kûb'un yerine Kisâî'yi (ö. 189/804) yedinci sırada zikretmiştir.¹⁵ Daha sonra gelen pek çok İslâm âlimi de İbn Mücâhid'in bu tasnif şeklini benimsemiştir. Ancak İbn Mücâhid'in kıraâtleri yedi ile sınırlamaya gitmesi, yedi harf ile karıştırıldığı için bazı âlimlerce eleştirilmiştir. İbn Mücâhid'den sonra Ebû Bekir en-Neysâbûrî (ö. 381/992) yaptığı tespitte yedi kıraât

¹² Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, s. 153-154.

¹³ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nuzûlü ve Kıraâtleri*, s. 244.

¹⁴ Ebû Şâme, Ebû'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî min hirzi'l-emânî* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, tsz.), s. 3-8; Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, s.154; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nuzûlü ve Kıraâtleri*, s. 244-245.

¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*, Cilt 1, s. 37; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî min hirzi'l-emânî*, s. 3-8.

imâmının kıraâtlerine üç kıraât imamını da ilâve ederek kıraât imamlarının sayısını ona çıkarmıştır.¹⁶ İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) de bu görüşü benimsemiş yedi kıraâte eklenen bu üç kıraâtin mütevâtir kıraâtlerin şartlarını taşıdığını ifade etmiştir. Hicrî X. asra geldiğinde mütevâtir kıraâtlerin şartlarını taşımayan şâz kıraâtler, on kıraâttten sonra zikredilmeye başlamıştır.¹⁷

Çalışmamızın konusunu oluşturan Kastallânî'nin *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât* adlı eserinde ilk defa on kıraâtle birlikte şâz dört kıraât imamı bir arada ele alınmıştır.

El-Kıraâtü'l-'aşere'ye ilaveten ele alınan ve şâz olarak zikredilen bu kıraâtler; Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), İbn Muhaysın (ö. 123/740), Yahyâ b. el-Mubârek el-Yezîdî (ö. 202/817) ve Ebu'l-Ferec eş-Şenebûzî'ye (ö. 388/998) nispet edilmiştir.¹⁸

Kıraât ilmi, hicrî dördüncü asrın sonlarında Mağrib beldelerine ve Endülüs'e kadar yayılmıştır. Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdullah et-Talammekî (ö. 429/1037) kıraâtleri Endülüs'e götüren ilk kişi olarak bilinir. Ondan sonra Ebû Muhammed Mekkî b. Ebû Tâlib el-Kaysî (ö. 437/1045) Endülüs'te kıraâtlerin yayılmasında etkili olmuştur. Bıraktığı eserlerle kıraât ilmine büyük katkılar sunmuş olan Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1052) de Endülüs'te kıraâtlerin daha sistemli hale gelmesine hizmet etmiştir. Onun yedi kıraât üzerine kaleme aldığı *et-Teysîr* adlı eseri, Şâtîbî (ö. 590/1193) tarafından manzûm hale getirilmiştir.

Kıraâtler hem sayı bakımından hem de esas alınan eserler bakımından çeşitli kısımlara ayrılmıştır. Sayı bakımından kıraâtler *Seb'a*, *'Aşere* ve *Takrib* tariki olarak çeşitli kısımlara ayrılırken; esas alınan eserler bakımından *Teysîr* ve *Şâtıbiyye* tariki olarak iki kısma ayrılmıştır. Dânî'nin *et-Teysîr*'i ile imam Şâtîbî'nin (ö. 590/1193) *Hirzü'l-emânî* adlı eserlerinin ihtivâ ettiği kıraât vecihlerine *Seb'a Tariki*, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *et-Tahbîr* ve *ed-Dürre* isimli eserlerinin ihtiva ettiği kıraât vecihlerine de *'Aşere Tariki* denilmiştir. Bunlardan başka *Takrîb Tariki*'nden bahsedilmiştir ki, bu tarîkte kıraât-ı 'aşere imamlarının râvileri ile bu râvilerin tarikleri arasındaki bazı ihtilaflar söz konusu edilmiştir.¹⁹

¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraâti'l-'Aşr*, Cilt 1, s. 46; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, (24. Baskı. İstanbul: İFAV Yayın., 2014), s. 159.

¹⁷ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nuzûlü ve Kıraâti*, s. 246-247.

¹⁸ Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, s.155.

¹⁹ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nuzûlü ve Kıraâti*, s. 247-249.

Kıraât âlimleri, *Kıraât-ı Seb'a*, *Kıraât-ı 'Aşere* ve *Takrîb* tarîklerinde kıraât vecihlerinin toplanması ve tertibi konusunda iki farklı tarik benimsemiştir. Dânî'nin *et-Teysîr* adlı eseri ile İbnü'l-Cezerî'nin *et-Tahbîr* adlı eserlerini esas kabul ederek bunlara *eş-Şâtibiyye* ve *ed-Dürre* adlı eserleri de ilave etmeye *Teysir Tarik*'i denilmiştir.²⁰ Bu tarik aynı zamanda *İslâmbul Tariki* (İstanbul Tariki) olarak da anılmıştır. Diğeri ise *Şâtibiyye Tariki*'dir ki, bu tarikte *eş-Şâtibiyye* ve *ed-Dürre* adlı eserler esas alınmış, *et-Teysîr* ve *et-Tahbîr* de bunlara ilave edilmiştir. Bu tarik daha çok Mısır'da yayıldığı için *Mısır Tariki* olarak anılmıştır.²¹

1.3. Kıraâtlerin Tedvin Edilmesi

İslâmiyetin ilk yıllarında dînî ilimler şifâhen naklediliyordu. Diğeri ilimlerde olduğu gibi kıraât ilmi de İslâmiyetin ilk dönemlerinde şifâhî yolla sonraki nesillere aktarılmıştı. Bu dönemde yazının az kullanılmasından dolayı insanlar hafızalarını daha çok kullanıyordu. Bundan dolayı hafızaları o derece kuvvetliydi ki, uzun uzun şiirleri bir defa dinlemek sûretiyle hafızalarında muhafaza edebiliyorlardı.

Yazı, bilgilerin muhafaza edilmesini ve sonraki nesillere aktarılmasını sağlayan önemli bir araçtır. Bununla birlikte yazı, insanların hafızalarının zayıflamasına da sebep olmuştur. Onun varlığına olan güven nedeniyle insanlar hafızalarını daha az kullanmıştır. Kıraâtler konusunda insanların ihtilafa düşmesi, rivayetlerin birbirine karışması nedeniyle İslâm âlimleri şifâhî yollarla elde ettikleri bilgileri tedvîn dönemiyle birlikte eserlere kaydetmişlerdir. Onlar, Allah Rasûlünden sahih senetle nakledilen rivayetleri sonra gelen nesillere sağlam bir şekilde ulaştırmak için bütün gayretlerini sarfetmişlerdir. Bu bağlamda Kur'ân'ın yazılması ve çoğaltılmasını kıraâtle ilgili eserlerin tedvîn edilmesi takip etmiştir.

Hz. Osman'ın (ö. 35/656) hilafeti döneminde yazımı tamamlanarak çeşitli İslâm bölgelerine gönderilen Mushaflar ve bu Mushaflarla birlikte görevlendirilen kıraât âlimleri, kendilerinden kısa bir zaman sonra gittikleri yerlerde kıraât ilminin ve eğitiminin sistemli hale gelmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflarla birlikte çeşitli bölgelere gönderdiği bu âlimler, daha sonra gelecek olan kıraât imamlarının da kıraâtte öncüleri olmuşlardır. Mekke'ye Mushafı götüren Abdullah b. es-Sâib, İbn Kesir kıraâtinin senedinde; Kûfe'ye Mushafı götüren

²⁰ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 165.

²¹ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nuzûlü ve Kıraâtî*, s. 249-250; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 165.

Ebû Abdirrahman es-Sülemî, Âsım kıraâtının senedinde; Şam'a Mushafı götüren Muğîre b. Şihâb da İbn Âmir kıraâtının senedinde yer almıştır.²²

Bilhassa tâbiîn döneminde kıraâtlerin imamlara nispet edilmesi belirginleşmeye başlamış, yine bu dönemde kıraât imamlarıyla birlikte kıraâtlerin sahih, şâz, âhad gibi çeşitlere ayrıldığını görmekteyiz.²³ Ayrıca Hz. Osman döneminde İslâm topraklarının genişlemesi neticesinde Kur'ân'ın okunuşunda Müslümanlar arasında ihtilafların ortaya çıkması ve bu ihtilafların üzücü bazı olaylara neden olması kıraâtlerin tedvîni zorunlu hale getirmiştir.²⁴ Kur'ân'ın korunması ve tahrifine yönelik adımların önüne geçilmesi amacıyla hicrî III. asrın başlarından itibaren âlimler kıraât ilmini tedvin etmeye başlamışlardır.²⁵

Kıraâtleri kitap halinde tedvîn eden ilk kişinin Ebû Ubeyd Kâsım b. es-Sellâm (ö. 224/838) olduğu rivayet edilmiştir. Onun, yirmi beş kıraât imamından bahsettiği ifade edilmiştir. Ebû Ubeyd'den sonra Ahmed b. Cübeyr el-Kûfî'nin (ö. 258/872) beş bölgede meşhur olan beş kıraât imamından bahseden bir eserinin bulunduğu nakledilmiştir. Ardından Kadı İsmail b. İshâk el-Mâlikî'nin (ö. 282/896) yirmi kıraât imamının ismine yer verdiği bir eserinden bahsedilmiştir. Ardından Ebû Câ'fer et-Taberî (ö. 310/922) *Câmiu'l-beyân an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân* adlı eserinde yirmiden fazla kıraâttten bahsetmiştir.²⁶

Sonra İbn Mücâhid (ö. 324/936), *es-Seb'a fi'l-kıraât* adlı eserinde sayı bakımından yedi harfe de muvâfik olsun diye kıraâtleri ilk defa yedi ile sınırlandırmıştır. Az önce de ifade ettiğimiz gibi onun kıraâtleri yedi ile sınırlandırması yedi kıraât kavramı ile yedi harf kavramının birbirine karıştırılmasına neden olmuştur. Bu nedenle de eleştirilmiştir. Bilindiği gibi "Yedi harf" kavramı Hz. Peygamber tarafından "Yedi kıraât" kavramından daha önce kullanılmıştır. "Yedi kıraât" kavramı İbn Mücâhid'in yukarıda zikri geçen tespitinin ardından kullanılmaya başlanmıştır. Onun bu eseri kendisinden sonra gelen nesiller için kıraâtler konusunda belirleyici olmuştur. O bu eserinde Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam olmak üzere beş büyük bölgede meşhur olan kıraâtleri ve bu kıraâtlerin kendilerine nispet edildiği imamları

²² Mahmud Ahmed es-Sağîr, *el-Kıraâtü'ş-şâzze*, (1. Baskı, Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1999), s. 33; Mehmet Ünal, *Kurân'ın Anlaşılmasında Kıraât Farklılıklarının Rolü*, s. 29.

²³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-âşr*, Cilt 1, s. 7; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî min hirzi'l-emânî*, s. 3-8; Mehmet Ünal, *Kurân'ın Anlaşılmasında Kıraât Farklılıklarının Rolü*, s. 29.

²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-âşr*, Cilt 1, s. 7, 34-36.

²⁵ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân Tarihi*, s. 256.

²⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât li küni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 154-155.

tespit etmiştir. Ancak o kıraâtleri ve imamları yedi ile sınırlama yoluna giderken yedi kıraâtin dışında kalan kıraâtleri okumanın câiz olmadığı yönünde bir anlam kasdetmemiştir.²⁷

Dolayısıyla ilk kaynaklarda yirmi beş kıraât imamından bahsedilirken İbn Mücâhid'in tespitinden sonra daha çok yedi kıraât veya on kıraât kavramları yaygınlık kazanmıştır. Her kıraât imamı için de iki ravi belirleyen İbn Mücâhid'in yedi ile sınırladığı kıraât imamları şunlardır:

1. Nâfi' (ö. 169/785): Ravileri; Kâlûn (ö. 220/835) ve Verş'tir (ö. 197/812).²⁸
2. İbn Kesir (ö. 120/738): Ravileri; Bezzî (ö. 250/864) ve Kunbül'dür (ö. 291/904).²⁹
3. Ebû Amr (ö. 154/771): Ravileri; Dûrî (ö. 248/862) ve Sûsî'dir (ö. 261/874).³⁰
4. İbn Âmir (ö. 118/736): Ravileri; Hişâm (ö. 245/859) ve İbn Zekvân'dır (ö. 242/857).
5. Âsım (ö. 127/744): Ravileri; Ebû Bekir Şu'be (ö. 193/809) ve Hafs'tır (ö. 180/796).³¹
6. Hamza (ö. 156/772): Ravileri; Halef (ö. 229/843) ve Hallâd'dır (ö. 220/835).³²
7. Kisâî (ö. 189/805): Ravileri; Dûrî (ö. 246/680) ve Ebu'l-Hâris'dir (ö. 240/854). Dûrî aynı zamanda Ebû Amr'ın da râvîsidir.³³ Kıraât imamları hakkında ayrıntılı bilgi daha sonra verilecektir.

Ebû Bekir en-Neysâbü'rî'nin (ö. 381/992) bir müddet sonra İbn Mücâhid'in tespit ettiği bu yedi kıraât imamına üç kıraât imamını da ilâve ederek sayıyı ona çıkardığını daha önce ifade etmiştik. Yedi kıraât imamının ardından zikredilen bu üç kıraât; Ebû Ca'fer Yezid b. el-Ka'ka' (ö. 130/748), Ya'kûb b. İshâk (ö. 205/820) ve Halef b.

²⁷ İbn Mücâhid, *es-Seb'a fi'l-kıraât* (Kahire: Dâru'l-ma'rife, hicrî 1400), Cilt 1, s. 53; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 155-156.

²⁸ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî min hirzi'l-emânî*, s. 6; Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an Tarihi*, s. 240.

²⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*, Cilt 1, s. 54; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî min hirzi'l-emânî*, s. 6; Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraât Farklılıklarının Rolü*, s. 35.

³⁰ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî min hirzi'l-emânî*, s. 6; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*, Cilt 1, s. 54; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nuzûlü ve Kıraâtı*, s. 316.

³¹ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî min hirzi'l-emânî*, s. 6; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*, Cilt 1, s. 54; Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an Tarihi*, s. 245-246.

³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*, Cilt 1, s. 54; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî min hirzi'l-emânî*, s. 6-7; Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraât Farklılıklarının Rolü*, s. 40.

³³ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî min hirzi'l-emânî*, s. 7; Tâhir el-Cezâirî, *et-Tibyân li ba'zi mebâhisi'l-müte'allikati bi'l-Kur'an 'alâ tariki'l-itkân*, (Tahkik: Abdulfettah Ebû Gudde, Beyrut: Mektebetü'l-matbûb'âtü'l-İslâmiyye, tsz.), s. 115.

Hişam'a (ö. 229/844) nispet edilmiştir. İbn Mücâhid'in tespit ettiği bu yedi kıraâte mütevâtir, Ebû Bekir en-Neysâbûrî'nin tespit ettiği üç kıraâte ise meşhur kıraâtler adı verilmiştir.³⁴

Bu kıraâtler, Kur'ân'ın bütünündeki bir kısım farklı okunuşların mezkûr imamlara nispet edilmesi yönüyle yedi veya on sayılarıyla anılmıştır. Yoksa bundan, Kur'ân kelimelerinin on farklı okunuşunun olduğu anlamı çıkarılamaz. Kıraât farklılığı bulunan bir kelime iki farklı biçimde veya üç farklı biçimde okunmuştur. Kıraât imamları çoğunlukla birbiriyle ittifak etmişlerdir.

Kıraâtlerin tedvîn sürecinde yapılanlar elbette ki bunlarla sınırlı değildir. Gerek içerik ve gerekse hacim bakımından hem İbn Mücâhid zamanında hem de ondan sonraki dönemlerde pek çok eser telif edilmiştir. Kıraâtlerle ilgili telif edilmiş eserlere Kastallânî'ye gelinceye kadar kıraâtle ilgili telif edilen eserler bahsinde değineceğiz.

1.4. Kıraât Çeşitleri

İslâm âlimleri kıraâtleri mütevâtir, meşhur, âhâd, şâz, mevzû ve müdrec olmak üzere altı kısma ayırmıştır. Bunlardan mütevâtir, meşhur ve âhâd kıraâtlere sahih, şâz ve müdrec kıraâtlere ise zayıf kıraâtler adı verilmiştir.³⁵

1) Mütevâtir Kıraât: Yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir cemaatin kendileri gibi bir cemaate ilettikleri, muttasıl bir senetle Hz. Peygamber'e ulaştırdıkları kıraâtlerdir. İslâm âlimlerinin çoğunun görüşüne göre yedi kıraât imamına nispet edilen kıraâtler mütevâtirdir. Yedi kıraâtin mümeyyiz vasıflarla birbirinden ayrılmadığını, aksine birbirini takviye ettiğini söylemek mümkündür. Yedi kıraâten her biri diğer kıraâtlardan ikisiyle, üçüyle, hatta daha fazlasıyla mutâbık kalmaktadır. Mütevâtir kıraâtin üç önemli vasfı bulunmaktadır. İlk olarak bir kıraâtin mütevâtir olabilmesi için sahih senetle Hz. Peygamber'e ulaşması gerekir. İkinci olarak muteber bir tarzda Arap dil kurallarına uygun olması; üçüncü olarak da er-resmü'l-'usmânî'ye (Hz. Osman'ın çoğalttığı mushafların hattı) uyması gerekir. Bazı âlimler bir kıraâtin mütevâtir olabilmesi için tevâtürün nakledilmesini yeterli görmüşlerdir. Kaldı ki, Arap diline ve er-resmü'l-'usmânî'ye uygun olan bütün kıraâtlerin kabul edilme zorunluluğu da bulunmaz. Bu yüzden burada tevâtür derecesine ulaşmış sahih senedin önemi büyüktür.³⁶ Gazzâlî (ö. 505/1111), İbn Kudâme (ö. 682/1283) ve İbn Hâcib (ö.

³⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 159.

³⁵ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân Tarihi*, s. 226.

³⁶ Tâhir el-Cezâirî, *et-Tibyân li ba'zi mebâhisi'l-müte'allikati bi'l-Kur'ân 'alâ tarîki'l-itkân*, s. 115.

646/1248) başta olmak üzere çoğu muhaddis ve fakîhin kıraâtlerde tevâtürü yeterli gördüğü nakledilmiştir.³⁷

Bazı âlimler de kıraâtlerde tevâtürün şart olmadığını, dolayısıyla yedi kıraâtin Hz. Peygamber'den tevâtüren nakledildiği iddiasının tartışmalı olduğunu söylemişlerdir.³⁸ Bununla birlikte, yukarıda ifade edilen üç şartı taşıyan bir kıraât ister yedi imamdan, ister on imamdan, isterse diğer imamlardan nakledilmiş olsun kabul edilmelidir. Çünkü bu şartları taşıyan kıraâtin Kur'ân'ın indirildiği yedi harf kapsamında değerlendirilmesi gerektiği ve bu münasebetle inkâr edilemeyeceği ifade edilmiştir. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), Mekkî b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045), Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1052) ve Ebû Şâme (ö. 665/1267) bu görüştedir. Kıraâtlerin rivayet senedine bakarak bir kişiye dayandırılan kıraâtin mütevâtir olamayacağını iddia edenler de vardır.³⁹

Sahih kıraâtlerin mütevâtir olmadığına yönelik iddiaların temelinde bu kıraâtlerin, Hz. Peygamber'e bir kıraât imamıyla veya âhâd yolla ulaşması yatmaktadır. Kıraâtlerin bir imama nispet edilmesi nedeniyle tevâtür derecesine ulaşmadığı iddia edilmiştir. Kıraâtlerin imamlara nispet edilmesi onların tevâtüren nakledilmesine engel değildir. Çünkü kıraâtlerin imamlara nispet edilerek anılması o kıraâtlerin başkaları tarafından bilinmediği anlamına gelmez. Meselâ, Nâfî' ve Ebû Ca'fer kıraâtleri denildiği zaman Medine ehli; Âsım, Hamza, Kisâ ve Halef kıraâtleri denildiği zaman Kûfe halkı; İbn Kesir kıraâtleri denildiği zaman Mekke halkı; İbn Âmir kıraâtleri denildiği zaman Şam halkı; Ya'kûb ve Ebû Amr kıraâtleri denildiği zaman Basra halkı akla gelir. Bu bölge halklarının tevâtür derecesine ulaşmadığını söyleyecek biri herhalde yoktur. Dolayısıyla, eğitim ve öğretiminde bir belde halkının bulunduğu bu kıraâtlerin bir imama nispet edilmesi onların mütevâtir olmadığına delil olamaz.⁴⁰

Kastallânî (ö. 923/1517) tez konumuz olan *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât* adlı eserinde kıraâtlerdeki farklılıkların her biri için tevâtürün şart koşulması durumunda

³⁷ Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraât Farklılıklarının Rolü*, s. 55.

³⁸ Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraât Farklılıklarının Rolü*, s. 56.

³⁹ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân Tarihi*, s. 226.

⁴⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 144; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân Tarihi*, s. 231.

ortada tevâtüren nakledilmiş bir kıraât kalmayacağını ifade etmiştir.⁴¹ Kastallânî konuyla ilgili olarak şu örneği kaydetmiştir.⁴²

"Kıraâtlerin âhâd bir senedle bir imama nispet edilmesi onların mütevâtir sayılmasına engel oluşturmaz. Bir kimse Semerkand şehrini gördüğünü söylese o şehrin varlığı tevâtüren sabit olmuş olur. O şehri gördüğünü söyleyen kişinin tek olması nasıl ki şehrin tevâtüren varlığına engel değilse aynı şekilde kıraâtlerin bir imama nispet edilmesi de yedi kıraâtin mütevâtir olmasına engel değildir."

2) Meşhur Kıraât: Senet yönünden tevâtür derecesine ulaşmamış, ancak Arap dil kurallarına uyan, Hz. Osman'ın çoğalttığı mushaflardan birine muvâfık düşen kıraâtlere meşhur kıraât denir. Bu kıraâtler tevâtür derecesine ulaşmamış olsa da şâz kıraât sayılmaz, mütevâtir kıraâtler gibi değerlendirilir. Yedi kıraâttten sonra zikredilen bu üç kıraât meşhur kıraâtler olarak isimlendirilmiştir. Bu üç kıraâtin mütevâtir yedi kıraâtlerin dışına çıkmadığı ifade edilmiştir. Beğavî, Ferrâ (ö. 516/1122), Zekeriyâ el-Ensârî (ö. 926/1520), Abdulvehhâb es-Subkî (ö. 771/1370) ve İbn Teymiyye (ö. 728/1328) bu görüştedir. Meşhur kıraâtler; Ebû Ca'fer b. el-Ka'ka' el-Medenî (ö. 130/748), Ya'kûb el-Hadramî (ö. 205/821) ve Halef el-Bezzâr'a (ö. 229/844) nispet edilmiştir.⁴³

3) Âhâd Kıraât: Senet yönünden sahih olsa da er-resmü'l-'usmânî'ye ve Arap dil kurallarına uymayan kıraâtlere âhâd kıraât denir. Tirmizî, *Câmiu's-sahîh*'inde ve Hâkim *el-Müstedrek*'inde senedi sahih olan fakat âhâd kabul edilen pek çok kıraât zikretmiştir. Meselâ, ⁴⁴{ لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ } âyetinde fe harfinin fetha/üstünlü okunuşu âhâd bir kıraât olarak nakledilmiştir.⁴⁵

4) Şâz Kıraât: Sahih sened, Arap dil kurallarına uygunluk ve er-resmü'l-'usmânî'ye muvâfakat şartlarını taşımayan yedi veya on kıraâtin dışında kalan okuyuşlara şâz kıraât denilmiştir. Meselâ, ⁴⁶{ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ } âyetindeki مَالِكِ kelimesinin mâzî fiil şeklinde مَلَكِ okunması ondan sonra gelen يَوْمِ kelimesinin de fethalı/üstünlü

⁴¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, 143; Ebû Ali Hasan b. el-Ğaffâr el-Fârisî, *el-Hucce 'İlelü'l-kıraâti's-seb'a* (1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2007), Cilt 1, s. 9; Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an Tarihi*, s. 230.

⁴² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 144.

⁴³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, 143; el-Fârisî, *el-Hucce 'İlelü'l-kıraâti's-seb'a*, Cilt 1, s. 9; Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an Tarihi*, s. 230.

⁴⁴ Tevbe 9/128.

⁴⁵ Tahir el-Cezâîrî, *et-Tibyân li ba'zi mebâhisi'l-müte'allikati bi'l-Kur'an 'alâ tarîki'l-itkân*, s. 147; Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraât Farklılıklarının Rolü*, s. 60-63.

⁴⁶ Fâtiha 1/4.

okunması şâz bir okuyuş olarak nakledilmiştir. Şâz kıraâtlerle namaz kıldırmanın arkasında namaz kılınmaz denilmiştir.⁴⁷

Şâz bir kıraâtin Kur'ân niyetiyle okunması haram sayılmıştır. Fakat Kur'ân niyetiyle olmaksızın şer'î hükümlerin açıklanmasında ve edebiyatta kullanılmak üzere bu kıraâtlardan bahsetmek, onlar hakkında kitap yazmak câiz görülmüştür.⁴⁸

5) Mevzû Kıraât: Bilinmeyen kişiler tarafından uydurulmuş, kıraât özelliği taşımayan ve Hz. Peygamber'den nakledilmeyen kıraâtlere mevzû kıraât denilmiştir.⁴⁹

6) Müdrec Kıraât: Kur'ân okurken tefsir amacıyla metne ilave edilen kıraâtlere müdrec kıraât denir.⁵⁰ Meselâ Sa'd b. Ebû Vakkas'ın,

{وَأِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوِ امْرَأَةً وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ (مِنْ أُمَّ) فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ} ⁵¹

âyetinde parantez içerisine alınan (مِنْ أُمَّ) ilavesi müdrec bir kıraâttir. İbn Abbâs'ın,

{لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ (فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ)} ⁵²

âyetinde parantez içerisinde yer alan (فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ) ilavesi de müdrecedir. Yine İbn Zübeyr'in,

{وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ (وَيَسْتَعِينُونَ اللَّهُ عَلَى مَا أَصَابَهُمْ)} ⁵³

âyetinde parantez içerisinde yer alan (وَيَسْتَعِينُونَ اللَّهُ عَلَى مَا أَصَابَهُمْ) ilavesi müdrecedir.

Kıraâtlerin sınıflandırılması meselesinde yukarıdaki taksimin dışında başka sınıflandırmalar da yapılmıştır.⁵⁴

1.5. Kıraâtlerin Kabulünde Aranan Şartlar

Sahâbe, bulunduğu bölgede Hz. Osman'ın halifeliği döneminde çoğaltılan mushaflara uygun şekilde Kur'ân'ı öğretmeye devam etmişlerdir. Kur'ân'ı bizzat

⁴⁷ Tahir el-Cezâirî, *et-Tibyân li ba'zi mebahisi'l-müte'allikati bi'l-Kur'ân 'alâ tarîki'l-itkân*, s. 154.

⁴⁸ en-Nüveyrî, Ebû'l-Kasım Muhammed b. Muhammed Ali, *Şerhü tayyibeti'n-neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*, (2. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2009), s. 129.

⁴⁹ Tahir el-Cezâirî, *et-Tibyân li ba'zi mebahisi'l-müte'allikati bi'l-Kur'ân 'alâ tarîki'l-itkân*, s. 154.

⁵⁰ Tahir el-Cezâirî, *et-Tibyân li Ba'zi Mebahisi'l-Müte'allikati bi'l-Kur'ân 'alâ Tarîki'l-İtkân*, s. 146-154; Mehmet Ünal, *Kurân'ın Anlaşılmasında Kıraât Farklılıklarının Rolü*, s. 51-63.

⁵¹ Nisâ 4/12.

⁵² Bakara 2/198.

⁵³ Âl-i İmrân 3/104.

⁵⁴ Mehmet Ünal, *Kurân'ın Anlaşılmasında Kıraât Farklılıklarının Rolü*, s. 53.

sahâbeden öğrenenler çeşitli İslâm bölgelerine dağılmak sûretiyle kıraât ilminin yayılmasında etkili olmuştur. Ancak bu süreçte müslümanlar arasında hatâlı okuyanlar, bilgisi zayıf olanlar, yedi harfle ilgili olarak kıraâtte tanınan ruhsat konusunda aşırı gidenler, şâz ile mütevâtir kıraâtleri birbirine karıştıranlar ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak kıraât ihtilafları artmış ve insanlar farklı okuyuşları nedeniyle birbirlerini itham etmeye başlamışlardır. Kıraât ilminde üstünlük sağlamış âlimler, sahih ve şâz kıraâtleri birbirinden kolayca ayırt etmek için uyulması gereken şartları tespit etmişlerdir. Bu tespit neticesinde bir kıraâtin kabul edilebilmesi için kıraâtin sahih senetle rivayet edilmesi, takdiren de olsa er-resmü'l-'usmânî'ye uygun olması ve Arap dil kurallarına aykırı olmaması şart koşulmuştur. Bu üç şarttan biri eksik olduğunda o kıraât şâz olarak isimlendirilmiştir.⁵⁵

İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) bu şartları şu şekilde ifade etmiştir:

فَكُلُّ مَا وَاَفَقَ وَجَهَ نَحْوِ وَكَانَ لِلرَّسْمِ اِحْتِمَالًا يَخْوِي
وَصَحَّ اِسْتَاذًا هُوَ الْقُرْآنُ فَهَذِهِ الثَّلَاثَةُ الْاَرْكَانُ
وَحَيْثُ مَا يَخْتَلُ رُكْنٌ اَثْبِتِ شُدُوْدَهُ لَوْ اَنَّهٗ فِي السَّبْعَةِ

*Arap dil kurallarına uyan, takdiren de olsa er-resmü'l-'usmânî'ye uygun düşen, sahih bir senetle rivayet edilen her (kıraât) Kur'ân'dır. Bu üç şarttan biri olmassa o kıraât, yedi kıraâttten de olsa şâzdir.*⁵⁶

Bir kıraâtin sahih senetle rivayet edilmesi diğer şartlardan daha önemli görülerek bu şartlar arasında ilk sırada yer almıştır. Çoğunluğun görüşüne göre bir kıraâtin sahih kabul edilmesi için ikinci olarak Hz. Osman'ın hilafeti döneminde çoğaltılan mushaflardan yalnızca birine uygun düşmesi yeterli görülmüştür. Çünkü çoğaltılan bu mushaflar farklı kıraâtleri de ihtivâ edecek şekilde birbirinden farklı olarak imlâ edilmişlerdir.⁵⁷ Meselâ Mekke Mushafında,

⁵⁵ Nebil b. Muhammed b. İbrahim Âl-i İsmail, *İlmü'l-Kıraât*, (1. Baskı, Riyad: Mektebetü't-tevbe, 2000), s. 36; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 121, 122.

⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*, s. 32.

⁵⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 121, 122.

âyeti {مِنْ} ziyâdesi ile kayıtlı iken diğer mushaflarda bu ziyâde mevcut değildir. Mekke kıraât imamı İbn Kesîr de {مِنْ} ziyâdesiyle okumuştur. Yine,

{فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاءُوا بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ}⁵⁹

âyeti Şam Mushafında {بِ} ziyâdesiyle {وَالزُّبُرِ وَالْبَيِّنَاتِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ} şeklinde imlâ edilmiştir. Şam kıraât imamı da bu ziyâde ile okumuştur. Bu iki farklı kıraâtin şâz olduğunu söyleyen olmamıştır.⁶⁰

Mushaf hattına uygunluk şartının yerine gelmesi için kıraâtin, Hz. Osman'ın (ö. 35/656) çoğalttığı mushaflardan herhangi birinin yazısına takdiren de olsa uygun olması yeterli görülmüştür. Meselâ,⁶¹ {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} âyetinde مَالِكِ kelimesinin مَلِكِ şeklinde okunması er-resmü'l-'usmânî'ye hat bakımından uygun düşmektedir. مَالِكِ şeklinde elif ile okunması ise takdiren uygun düşmektedir.⁶²

Bir kıraâtin sahih kabul edilmesi için üçüncü şartın Arap dil kurallarına uygun olması gerektiğini daha önce ifade etmiştik. Bu uygunluğun en fasih düzeyde olması gerekmez. Kur'ân'ın yedi harf üzere nâzil olduğu dikkate alındığında lehçeler arasındaki fesâhet farkı veya sözün en fasih şekilde ifade edilmesi kıraâtlerin kabulünde aranan bir şart değildir. Bu konuda kıraâtler arasında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Mesela, {فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ} âyetinde بَارِئِكُمْ kelimesinde yer alan hemze'yi İbn Kesir, Nâfi', Âsım, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî kesre ile okumuştur. Ebû Amr ise sâkin ve ihtilâs (harakenin üçte birini telaffuz etme) ile okumuştur. Bazıları Arap dil kuralları bakımından hemze'nin kesre ile okunmasını sâkin ve ihtilâs ile okunmasından daha evlâ görmüştür. Ancak her iki okuyuş da

⁵⁸ Tevbe 9/100.

⁵⁹ Âli İmrân 3/184.

⁶⁰ Nebil b. Muhammed, *İlmü'l-kıraât*, s. 36; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 121, 122.

⁶¹ Fâtîha 1/4.

⁶² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*, Cilt 1, s. 15.

⁶³ el-Bakara 2/54.

makbûl ve sahih kabul edilmiştir. Kıraâtin Arap dil kurallarına uymasıyla ilgili bu şartta Arap dilinin özelliklerini Kur'ân'a esas kılma anlamı çıkarılamaz. Çünkü Kur'ân her zaman esastır, Arap dili ise Kur'ân'a tâbîdir.⁶⁴

Bu şartların her biri bir kıraâtte bulunuyorsa o kıraâtin Kur'ân olarak kabul edilmesi zorunlu, reddedilmesi ise haram sayılmıştır.⁶⁵ Bu üç şarta sahip bir kıraât ister *el-Kıraâtü's Seb'a* ister *el-Kıraâtü'l- 'Aşere* isterse bunların dışından nakledilsin o kıraâti kabul etmek gerektiği söylenmiştir. Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), Mehdevî (ö. 440/1048), Mekki (ö. 437/1045) ve Ebû Şâme (ö. 665/1267) bu görüştedir.⁶⁶

Senedin sıhhatini yeterli görmeyerek kıraâtlerde ayrıca tevâtür şartını gerekli gören âlimler de vardır. Bu nedenle, âhâd yolla gelmiş bir kıraâtin Kur'ân olamayacağı ileri sürülmüştür. Bir kısım âlimler de tevâtüren nakledilme şartını yeterli görerek diğer şartların aranmasını gereksiz saymışlardır. Buna göre bir kıraât Hz. Peygamber'den tevâtür yoluyla nakledilmişse artık onun Arap dil kurallarına ve er-resmü'l-'usmânî'ye uygun olmasını şart koşturmak gerekmez. İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) kıraâtlarin sahihliği konusunda tevâtüren nakli şart koştugu rivayet edilmişse de sonraları bu görüşten vazgeçtiği ifade edilmiştir.⁶⁷

1.6. Kur'ân'ın Yedi Harf (*el-Ahrufü's-Seb'a*) Üzere Nâzil Olması

Kur'ân tarihinin ve kıraât ilminin temel konularından birisi yedi harf meselesidir. Yedi harf, Hz. Peygamber'den nakledilen ve farklı vecihleri bulunan hadislerle konu teşkil etmiştir. Bir kısım İslâm âlimleri bu hadislerin anlamı ve açıklamasına yönelik çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Hatta sadece bu hadisleri açıklamak amacıyla eserler telif etmişlerdir. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) yedi harfle ilgili hadislerin; Ebû Bekir, Ömer, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Ka'b ve Mu'âz b. Cebel'in de aralarında olduğu yirmi sahâbe (r.a.) tarafından rivayet edildiğini kaydetmiştir.⁶⁸ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'dan (ö. 224/838) nakledildiğine göre yedi harfle ilgili hadisler tevâtür derecesine ulaşmıştır.⁶⁹

⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*, Cilt 1, s. 9-10.

⁶⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Şureyh el-Endelüsî, *el-Kâfi fi'l-kıraâti's-seb'a*, (1. Baskı, Tahkik: Ahmed Mahud es-Semî', Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000), s. 10.

⁶⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 124.

⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*, Cilt 1, s. 10.

⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*, Cilt 1, s. 24; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî *el-Minhâc şerhu sahihi Müslim* (Dımaşk: Dâru'l-feyhâ, 2010), Cilt 2, 116; Tâhir el-Cezâirî, *et-Tibyân li ba'zi mebhâsi'l-müte'allikati bi'l-Kur'ân 'alâ tarîki'l-itkân*, s. 66; Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, s. 140.

⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*, Cilt 1, s. 24.

Yedi harfle ilgili yapılan çalışmalarda ifade edildiğine göre bu konuda farklı vecihleriyle pek çok hadisin bulunduğu kaydedilmiş ve Ehl-i Sünnet âlimlerinden hiç kimsenin bu hadisleri inkâr etmediği söylenmiştir.⁷⁰ Genel olarak Şîilerin yedi harfle ilgili hadisleri kabul etmedikleri söylenebilir. Onlara göre Kur'ân, tek bir harf üzere indirilmiştir. Buna karşın bazı ılımlı Şîiler yedi harf gerçeğini kabul ederek eserlerinde bu hadislere yer vermişlerdir.⁷¹

Ebû Abdillâh Fudayl b. Yesâr'a, Kur'ân'ın yedi harf üzere nâzil olduğu sorulduğunda o, "*Allah'ın düşmanları yalan söylüyorlar, Kur'ân bir olan Allah tarafından bir harf üzere indirilmiştir.*" şeklinde cevap vermiştir. Şîâ, Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından nakledilen rivayetleri Fudayl b. Yesâr'ın mezkûr açıklamasına aykırı bulduğu için reddetmiştir. Şîâ'nın yedi harfle ilgili Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından nakledilen rivayetleri kabul etmemesi ilmî gerçeklerden uzaktır.⁷²

"Yedi harf" mânâsına gelen "el-Ahrufu's-seb'a" terkipteki kelimelerden ilki olan "el-ahruf", "el-harf" kelimesinin çoğulu olup lügatte "Bir şeyin sivri yeri, keskin kenarı, vecih, lehçe ve kıraât" manalarına gelmektedir.⁷³ Kelimenin bir parçası olan hece harflerinden herbirine de "harf" denilmektedir. Bazı sahabe kıraâtlerine ve kıraât imamlarına nispet edilen kıraâtlere "harf" kelimesi izafe edilmiştir. Übey b. Ka'b'in harfi, İbn Mes'ûd'un harfi, Nâfi'nin harfi gibi.⁷⁴ Müfessirler, Kur'ân'da sadece Hac Sûresi 11. âyette⁷⁵ geçen "harf" kelimesini yön ve tarz anlamında tefsir etmişlerdir.⁷⁶ Zemahşerî (ö. 538/1144) âyette geçen "harf"ın anlamını inanma tarzı ve kararsız olma şeklinde açıklamıştır.⁷⁷

⁷⁰ Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraâtler* (2. Baskı, İstanbul: Ensar, 2010), s. 65.

⁷¹ Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraâtler*, s. 90.

⁷² Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 156, 157.

⁷³ Nahhâs, *Me'âni'l-Kur'ân* (1. Baskı, Mekke: Câmi'atü ümmi'l-kurâ, hicrî 1409), Cilt 4, s. 133; Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* (1. Baskı, Beyrut: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-arabiyye, 1957), Cilt 1, s. 214; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kıraâti'l-aşr*, Cilt 1, s. 23.

⁷⁴ Seyyid Rızık et-Tavîl, *Fî ulûmi'l-kıraât*, Mekke: el-Mektebetü'l-faysaliyye, 1985), s. 134, 135.

⁷⁵

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ

الْمُبِينُ ﴿١١﴾

"İnsanlardan kimi Allah'a yalnız bir yönden kulluk eder. Şöyle ki: Kendisine bir iyilik dokunursa buna pek memnun olur, bir de musibete uğrarsa çehresi değişir (dinden yüz çevirir). O, dünyasını da ahiretini de kaybetmiştir. İşte bu, apaçık ziyanın ta kendisidir." Bkz. Hac 22/11; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraâtî*, s. 41.

⁷⁶ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraâtî*, s. 40.

⁷⁷ Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer, *Tefsirü'l-keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-tevîl* (2. Baskı, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2009), s. 691; Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah

Ebû Amr ed-Dânî'ye (ö. 444/1053) göre "el-ahruf" kelimesiyle Hz. Peygamber genel olarak iki mânâyâ işaret etmiştir: 1) "Harf" in çoğulu olan "el-ahruf" ile lehçelerdeki vecihler kastedilmiştir. "Harf" in vecih anlamına geldiği konusunda yukarıda anılan âyetteki "harf" kelimesine vecih anlamı verilmesi delil gösterilmiştir. Dolayısıyla, Hz. Peygamber kıraâtlerdeki vecihleri ve farklılıkları "el-ahruf" kelimesiyle ifade etmiştir. 2) Hz. Peygamber kıraâtlerdeki farklılıkları Arapların âdeti olduğu üzere genişleme yoluyla "el-ahruf" şeklinde ifade etmiş olabilir.⁷⁸ İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) bu görüşün çok kuvvetli olduğunu kaydetmektedir.⁷⁹

Bilindiği gibi Arap dilinin özellikleri arasında birçok şeyin tek bir kelimeyle ifade edilmesi söz konusudur. Meselâ, { وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا } "*Rabbinin sözü, doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır.*"⁸⁰ meâlindeki âyette yer alan كَلِمَةُ lafzının da bu şekilde genişleme yoluyla birçok mana içerdiği kaydedilmiştir.⁸¹

İslâm âlimlerine göre "el-Ahrufü's-Seb'a" ifadesiyle bir kelimenin yedi farklı şekilde okunması kastedilmemiştir. Kur'ân'da هيت ، هيئات ، أرحه ، جبريل ، اف kelimeleri dışında yedi farklı okunuşu olan kelime yoktur. Buna göre hadiste geçen "yedi" ifadesinden bir kelimenin yedi farklı şekilde okunduğu anlamı çıkarılmamıştır.⁸²

Hadislerde "yedi" ifadesiyle hasr kastedildiği veya bu sayının bir sayı ifade etmeyip çokluk manasına geldiği hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kadı İyâz'a (ö. 455/1149) göre "yedi harf" ten maksat sayı değil genişlik ve çokluktur. Nitekim yetmiş ve yedi yüz sayıları da aynı maksatla çokluk anlamında kullanılmıştır. Ancak bu görüş hadislerdeki açık ifadelerle aykırı bulunduğu için İbnü'l Cezerî (ö. 833/1429) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimler tarafından reddedilmiştir.⁸³

Kur'ân'ın yedi harf üzere indirilmesiyle ilgili hadisin sebebi vurûdu Hz. Peygamber'in Allah'ın izniyle Kur'ân kıraâtini ümmetine kolaylaştırma esasına dayanmaktadır. Yedi harfle ilgili kolaylaştırma ruhsatının hicretten sonra Medine

b. Ahmed b. Mahmud, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-tevîl*, (5. Baskı, Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2011), Cilt 2, s. 430.

⁷⁸ Dâni, Ebû Amr, *Câmi'u'l-beyân* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2012), s. 23.

⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*, Cilt 1, s. 26.

⁸⁰ En'âm 6/115.

⁸¹ Dâni, Ebû Amr, *Câmi'u'l-beyân*, s. 23.

⁸² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*, Cilt 1, s. 26; Seyyid Rızık et-Tavîl, *Fî ulûmi'l-kıraât*, s. 135.

⁸³ Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraâtler*, s. 31-37.

döneminde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Übey b. Ka'b'den rivayet edilen hadiste Benû Gıfâr deresinden bahsedilmektedir ki bu yer Medine yakınlarındadır.⁸⁴ Kolaylaştırma ruhsatının Medine döneminde başladığını gösteren diğer bir delil de ileride geleceği üzere Hz. Ömer hadisidir. Bu hadiste Hz. Ömer ile Hişam b. Hakim arasında kıraât farklılığından kaynaklanan ihtilaftan söz edilmiştir.⁸⁵ Hadiste kendisinden bahsedilen Hişam b. Hâkim Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olmuştur.⁸⁶

Yedi harfle ilgili hadisler farklı vecihlerle rivayet edilmiş olmasına rağmen çoğunlukla birbirine benzerler. Bu hadislerin tamamını zikretmek çalışmamızın hedefleri açısından mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle konuyla ilgili hadislerin tümüne değinmek yerine meselenin izahına imkân verecek olanlara yer vermek istiyoruz.

Buhârî (ö. 256/869) ve Müslim'de (ö. 261/875) kaydedilen bir hadiste İbn Abbâs (ö. 68/688) Hz. Peygamber'in meâlen şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Cibrîl bana (Kur'ân'ı) bir harf üzere okuttu. Onu arttırmasını istedim, o da yedi harf'e kadar arttırdı.*"⁸⁷ Bu hadisten Kur'ân'ın ilk zamanlar tek harf üzere nâzil olduğu, daha sonraları ise Hz. Peygamber'in isteğiyle bu sayının yedi harfe kadar arttırıldığı anlaşılmaktadır.

Ebû Hüreyre (ö. 58/678) Hz. Peygamber'in meâlen şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Şüphesiz bu Kur'ân yedi harf üzere nâzil oldu. Onu okuyunuz, bunda sakınca yoktur, ancak rahmet âyetini azabla, azab âyetini de rahmetle bitirmeyiniz.*"⁸⁸ Bu hadiste Kur'ân'ın yedi harf üzere nâzil olduğu beyân edilmiş ve yedi harf'in, birbirine zıt manalar meydana getirmeyen okuyuşlar olduğu açıklanmıştır. Hadisteki

⁸⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 80, 81.

⁸⁵ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân" (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2009), Cilt 3, s. 1177, (3047); Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, "Enne'l-Kur'ân'e 'alâ Seb'a'ti Ahrufin ve Beyâni Ma'nâhu" (Beyrut: Dâru'l-ufuki'l-cedîde, tsz.), Cilt 2, s. 202, (1936); İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi şerhi sahîhi'l-Buhârî*, Tahkîk: Abdülkadir Şeybe el-Hamed (1. Baskı, Riyad: Mektebetü Melik Fahd, hicrî 1379), Cilt 5, s. 89; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc şerhu sahîhi Müslim*, Cilt 2, s. 113.

⁸⁶ İsmail Karaçam, *Kıraât İlminin Tefsir İlmindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraâtlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi* (İstanbul: İFAV Yayın., 1996), s. 81.

⁸⁷ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", Cilt 3, s. 1177, (3047); Müslim, "Enne'l-Kur'ân'e 'alâ Seb'a'ti Ahrufin ve Beyâni Ma'nâhu", Cilt 2, s. 202 (48); İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi şerhi sahîhi'l-Buhârî*, Cilt 5, s. 89.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Tahkîk: Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1999), Cilt 2, s. 332, (8390); Tâhir el-Cezâirî, *et-Tibyân li ba'zi mebahisi'l-müte'allikati bi'l-Kur'ân 'alâ tarîki'l-itkân*, s. 67.

"...rahmet âyetini azabla, azab âyetini de rahmetle bitirmeyiniz." ifadesinden yedi harfle ilgili farklılıkların manada herhangi bir tezatlık oluşturmayan okuyuşları kapsadığı anlaşılmaktadır. Ümmü Eyyûb Hz. Peygamber'den meâlen şöyle nakletmiştir: "*Kur'ân yedi harf üzere inmiştir, hangisini okursan doğru okumuş olursun.*"⁸⁹ Bu rivayete göre Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuş ve kıraât farklılığından kaynaklanan okuyuşlar da Kur'ân'dan sayılmıştır. Yedi harfle ilgili olarak Übey İbn Ka'b'den (ö. 34/654) nakledilen rivayet şöyledir:

"Ben mescitte iken bir adam girip namaz kıldı, bir okudu ki okumasını kınadım. Sonra başka birisi girdi onun okumasından başka şekilde okudu. Namazı bitirince hepimiz Rasûlüllâh'ın yanına girdik. Ben dedim ki; bu bir okudu ki okumasını kınadım, başka biri girdi ve o, daha başka bir şekilde okudu. Allah Rasûlü her ikisine okumalarını emretti ve okudular. Allah Rasûlü her ikisinin durumunu güzel buldu. O zaman içime bir inkâr düşüncesi düştü ki cahiliye döneminkinden daha şiddetli idi. Allah Rasûlü beni kaplayan bu inkâr düşüncesini (vesveseyi) görünce, göğsüme vurdu ve benden bir ter boşandı, sanki Azîz ve Celîl olan Allah'a bakıyordum. Allah Rasûlü bana dedi ki: 'Ey Übey, Kur'ân bana bir harf üzere okuyayım diye gönderildi, ben de ümmetime kolaylık olsun diye (Rabbime) mürâcât ettim. İkinci defa bana: Kur'ân'ı iki harf üzere okuyayım diye gönderdi, ben de ümmetime kolaylaştır diye (Rabbim'e) mürâcât ettim. Üçüncü defa bana: Onu yedi harf üzere oku diye gönderdi. Sana verdiğim her cevapla birlikte benden isteyeceğin bir dileğin de verilecektir dedi. Bunun üzerine ben; Allah'ım ümmetimi bağışla, Allah'ım ümmetimi bağışla dedim. Üçüncü dileğimi de bütün yaratılmışların ve hatta İbrahim'in (a.s.) beni dileyeceği güne erteledim' dedi."⁹⁰

Bu rivayette sahabe arasında gerçekleşen kıraât farklılıklarına değinilmekte ve Kur'ân'ın yedi harf üzere nâzil olduğu beyân edilmektedir. Yine Kur'ân'ın yedi harf üzere nâzil olmasıyla müminlere kolaylık sağlandığı da ifade edilmektedir. Ayrıca bu rivayette Hz. Peygamber'in farklı kıraâtler sebebiyle ortaya çıkan ihtilaftan dolayı şüpheyi düşen kimseleri teselli ettiği ve bu kıraât farklılıklarını normal karşıladığı görülmektedir. Yedi harfle ilgili olarak Hz. Ömer'den (ö. 23/643) meâlen şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

"Allah Rasûlü (s.a.v.) henüz hayattayken Hişâm b. Hakîm'in Furkân Sûresini okuduğunu işittim. Hişâm bu sûreyi Allah Rasûlünün bana okutmadığı bir takım harflerle okuyordu. Namazda az kaldı üzerine atılacaktım, fakat selam verinceye kadar sabrettim. Selam verir vermez hemen yakasına yapıştım ve bu sûreyi sana duyduğum şekilde kim okuttu? diye sordum. Hişâm, Allah Rasûlü okuttu dedi. Yalan söylüyorsun, çünkü Allah Rasûlü senin okuduğundan başka bir şekilde bana okuttu dedim. Ve onu Allah Rasûlüne götürdüm. Allah Rasûlü bunun Furkân Sûresini bana okuttuğunuzdan başka bir harfle okuduğunu işittim. Allah Rasûlü bana: 'Onu bırak, oku ey Hişâm' dedi. Hişâm benim işittiğim gibi okudu ve Allah Rasûlü 'Böyle nâzil oldu' dedikten sonra bana 'Sen oku ey Ömer' dedi. Ben Allah Rasûlünün bana öğrettiği şekilde okuyunca

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt 6, s. 433, (27483); Tâhir el-Cezâirî, *et-Tibyân li ba'zi mebahisi'l-müte'allikati bi'l-Kur'ân 'alâ tariki'l-itkân*, s. 67.

⁹⁰ Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", Cilt 2, s. 202 (1941).

'Böyle nâzil oldu, bu Kur'ân yedi harf üzere indirildi, hangisi kolayınıza gelirse onu okuyun dedi.'⁹¹

Bu rivayette bildirildiğine göre Hz. Ömer ile Hişam Furkân Sûresinin okunuşunda ihtilaf etmişlerdir. Hz. Peygamber her ikisi de Kureyş kabilesine mensup olan bu iki sahâbe arasındaki ihtilafı kınamamış, aksine Kur'ân'ın yedi harf üzere nâzil olduğunu beyân etmiş ve kolay olanın okunmasını tavsiye etmiştir. Bu hadis, yedi harfi farklı kabilelerin lehçeleri olarak kabul eden görüşü zayıflattığı ifade edilmiştir. Buna göre yedi harfi sadece lehçelerle açıklamak mümkün değildir. Çünkü yedi harfle ilgili farklılıklar sadece lehçeler bazında olsaydı aynı kabileye mensup iki sahâbe arasında ihtilaf olmazdı. Ancak bu rivayete dayanarak yedi harfle ilgili farklılıkların lehçelerden kaynaklanmadığı da söylenemez. Demek ki bütün farklılıkları lehçe farkına indirgeyerek açıklamak nasıl mümkün değilse lehçe farkını göz ardı ederek açıklamak da mümkün değildir. Hz. Ömer ile Hişam arasında gerçekleşen bu olayın namaz esnasında gerçekleşmiş olması dikkate alındığında farklı kıraâtlerin Kur'ân'dan sayıldığı anlaşılmaktadır.

Bu konuda Abdullah b. Mes'ûd'dan (ö. 32/652) meâlen şu rivayet nakledilmiştir: "*Rasûlüllâh (s.a.v.), Kur'ân'ı yedi harf üzere okumakla emrolundum, bunların hepsi şâfidir, kâfidir dedi.*"⁹²

İmam Mâlik'e (ö. 179/795) Hz. Ömer'in ⁹³ { فَاسْعُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ } âyetini فَاْمُصُّوْا

{ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ } şeklinde okuduğunu, bunda bir sakınca olup olmadığını sordular.

Bunun câiz olduğunu söyleyen imam Mâlik, Hz. Peygamber'in "*Kur'ân yedi harf üzere indirildi, ondan kolayınıza geleni okuyun.*" buyurduğunu söyledi. Sonra imam Mâlik { تَعَلَّمُونَ } kelimesinin { يَتَعَلَّمُونَ } şeklinde okunmasında da bir sakınca olmadığını ifade etmiştir.⁹⁴

⁹¹ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", Cilt 2, s. 851, (2287); Müslim, "Müsâfirîn", Cilt 2, s. 202, (1936); İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi şerhi sahihi'l-Buhârî*, Cilt 5, s. 89; en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu sahihi Müslim*, Cilt 2, s. 113.

⁹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt 34, s. 70 (20425); Tahir el-Cezâirî, *et-Tibyân li ba'zi mebahisi'l-müte'allikati bi'l-Kur'ân 'alâ tarîki'l-itkân*, s. 66; Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraâtler*, s. 65.

⁹³ Cuma 62/9.

⁹⁴ Süyûtî, Celaleddin, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* (1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2007), Cilt 1, s. 94; Tahir el-Cezâirî, *et-Tibyân li ba'zi mebahisi'l-müte'allikati bi'l-Kur'ân 'alâ tarîki'l-itkân*, s. 70.

Bu rivayetten manada zıtlık oluşturmeyan kıraât farklılıklarının câiz görüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca Arap dil kuralları açısından uygun düştüğü takdirde { يَغْلُمُونَ } veya { تَعْلُمُونَ } şeklindeki okuyuş câiz görülmüştür. Ancak bu rivayetten hareketle herkesin Kur'ân'ı istediği şekilde okuyabildiği anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü kıraâtlar sahih nakle dayanan okuyuşlardır. Yedi harfin anlamını tespit etme noktasında İslâm âlimleri çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.

1.6.1. Yedi Harfin Manasıyla İlgili Bazı Görüşler

Kur'ân'ın yedi harf üzere nâzil olduğunu bildiren hadislerde yedi harfle ne kastedildiğinin beyân edilmemiş olması âlimler arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yedi harfi izâh etmek amacıyla ileri sürülen açıklamaların ihtilafları daha da derinleştirdiği iddia edilmişse de bu açıklamalar meselenin bir yönünü açıklığa kavuşturduğu için takdire değer bulunmuştur. Yedi harfin anlamıyla ilgili görüşleri bazı araştırmacılar zayıf ve kuvvetli görüşler şeklinde tasnif etmişlerdir.⁹⁵ Yedi harfin anlamı konusunda ileri sürülen 60 farklı görüşün her birine detaylı olarak değinmek mümkün değildir. Bu yüzden kuvvetli görülen ve konuyu daha etraflıca izah eden görüşler üzerinde durmaya çalışacağız.

1. Görüş: Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a (ö. 224/838) göre yedi harf yedi Arap lehçesidir. Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869), Ahmed b. Yahyâ b. Sa'leb (ö. 291/903), Ebû Mansur el-Ezherî (ö. 370/980) ve Beyhakî (ö. 458/1065) bu görüştedir.⁹⁶ Yedi harfin bir kısmı Kureyş, bir kısmı Hüzeyl, bir kısmı Hevâzin, bir kısmı da Yemen lehçelerinden oluşur ki, bu lehçeler az veya çok Kur'ân'da bulunmaktadır.⁹⁷ Kur'ân'da dağınık olarak bulunan bu lehçelerden bazı kelimeler Kureyş, Hüzeyl, Hevâzin ve diğer kabilelere ait lehçelerle nâzil olmuştur. Ancak bu görüşe İbn Kuteybe (ö. 276/889), Taberî (ö. 310/922), İbn Abdilber (ö. 463/1070), Süyûtî (ö. 911/1505), Zürkânî (ö. 1367/1948) ve Subhî es-Salih (ö. 1926/1986) yedi harfi sadece lehçelerle açıklamak mümkün olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır.

Bu görüş sahiplerine göre Kur'ân'ın yedi harf üzere nâzil olmasıyla Kur'ân'ın değişik yerlerinde bulunan ve lehçeleri birbirinden farklı bazı kelimelerin yedi Arap lehçesiyle okunması kastedilmiştir. Ancak bunlar yedi lehçenin tespitinde ihtilaf

⁹⁵ Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraâtlar*, s. 112.

⁹⁶ Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraâtlar*, s. 125.

⁹⁷ Tâhir el-Cezâirî, *et-Tibyân li ba'zî mebâhisi'l-müte'allikati bi'l-Kur'ân 'alâ tarîki'l-itkân*, s. 81-83.

etmiştir. Yedi harfi yedi lehçeyle açıklamaya çalışan bu âlimlerden bazıları Hz. Peygamber'in sütanesi Benû Sa'd b. Ebû Bekir kabilesinden olduğu için Kureyş lehçesinden sonra Benû Sa'd b. Ebû Bekir lehçesinin esas alındığını söylemişlerdir. Kureyş ve Benû Sa'd b. Ebû Bekir lehçesinden sonra yedi lehçeye Kinâne, Hüzeyl, Sekîf, Huzâa, Esed, Dâbbe ve bunlara yakın bazı kabile lehçeleri de dâhil edilmiştir. Bu kabilelerin herbirinin Benû Sa'd b. Ebû Bekir kabilesiyle de irtibatlı olduğu ifade edilmiştir. Çünkü bu kabileler Mekke'ye çok yakındı ve bu kabile mensupları Mekke'ye gidip geliyorlardı. Yine Temîm, Kays ve Arap yarımadasının ortasında bulunan ve yukarıda anılan kabilelerle ilişki içerisindeki diğer kabilelerin lehçeleri de yedi harfe dâhil edilmiştir.⁹⁸

Yukarıda zikri geçen kabile lehçelerinin bazısında şâz okuyuşların bulunması ve Hz. Peygamber'in Kureyş lehçesi dışındaki bir lehçeyle konuşmasının imkânsız olması nedeniyle bu görüş eleştirilmiştir. Yine yedi harften maksat yedi lehçe olsaydı Kur'ân'da bunun bir örneği bulunmalıydı denilmiştir.⁹⁹ Ayrıca yedi harften maksat yedi lehçe olsaydı insanlar kıraâtleri nedeniyle birbirlerini eleştirmezlerdi denilmiştir.¹⁰⁰

Netice itibariyle, yedi harfin hangi lehçeleri kapsadığı konusunda âlimler ihtilaf etmiştir. Yedi harfin yedi lehçe olduğunu söyleyen bu görüşe, yukarıda ilgili hadislerin arzı sırasında geçen Hz. Ömer ile Hişam arasındaki ihtilaf nedeniyle de itiraz edilmiştir. Aynı lehçeyi konuşanların ihtilaf etmemesi gerektiği söylenmiştir.¹⁰¹

2. Görüş: İbn Kuteybe'ye (ö. 276/889) göre yedi harften maksat Kur'ân'da dağınık halde bulunan ve yedi vecihte toplanan okuyuşlardır.¹⁰² İbn Kuteybe'nin yedi harfin manasıyla ilgili görüşünü misâllendirirken farklılık bulunan kelimeleri koyu puntolarla gösterdik. İbn Kuteybe yedi harfi şu yedi farklı şekilde izah etmiştir:

1) Hattı aynı olduğu halde kelimenin i'rab ve harekesindeki manayı etkilemeyen farklılıklar:

وَهَلُّ نُجَارِيٍّ إِلَّا الْكُفْرَ - وَهَلُّ نُجَارِيٍّ إِلَّا الْكُفْرَ¹⁰³

⁹⁸ Tahir el-Cezâirî, *et-Tibyân li ba'zi mebahisi'l-müte'allikati bi'l-Kur'ân 'alâ tarîki'l-itkân*, s. 81.

⁹⁹ Tâhir el-Cezâirî, *et-Tibyân li ba'zi mebahisi'l-müte'allikati bi'l-Kur'ân 'alâ tarîki'l-itkân*, s. 81.

¹⁰⁰ Tahir el-Cezâirî, *et-Tibyân li ba'zi mebahisi'l-müte'allikati bi'l-Kur'ân 'alâ tarîki'l-itkân*, s. 70.

¹⁰¹ Seyyid Rızık et-Tavîl, *Fî ulûmi'l-Kıraât*, s. 136.

¹⁰² Tâhir el-Cezâirî, *et-Tibyân li ba'zi mebahisi'l-müte'allikati bi'l-Kur'ân 'alâ tarîki'l-itkân*, s. 98.

¹⁰³ Sebe' 34/17.

2) Hattı aynı olduğu halde kelimenin i‘rab, hareke ve manasını değiştiren farklılıklar:

{رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا - رَبَّنَا بَاعِدْ}¹⁰⁴

3) Hattı değişmediği halde kelimenin harflerinde meydana gelen ve manayı değiştiren farklılıklar:

{كَيْفَ نُنشِرُهَا - كَيْفَ نُنْشِرُهَا}¹⁰⁵

4) Hattı değiştiği halde manayı değiştirmeyen farklılıklar:

{إِلَّا صَبِيحَةٌ وَاحِدَةٌ - إِلَّا زَيْقَةٌ وَاحِدَةٌ}¹⁰⁶

5) Hem hattı değişen hem de manayı değiştiren farklılıklar:

{وَطَلَعُ نَصِيدٌ - وَطَلَحُ مَنْصُودٍ}¹⁰⁷

6) Taktîm-tehîr şeklinde meydana gelen farklılıklar:

{وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ - وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ}¹⁰⁸

7) Fazlalık veya eksiklik bakımından meydana gelen farklılıklar:

{وَمَا عَمَلَتْهُ - وَمَا عَمِلَتْ}¹⁰⁹

Bu ihtilaflara ek olarak tefhîm-terkîk, teshîl-tahkîk, feth-imâle, idgam, izhâr, işmâm, revm, med-kasır ve tahfif-teşdîd gibi kıraât farklılıkları da vardır. Ancak bu farklılıklar lafza ve manaya etki etmediği için yukarıda zikri geçen farklılıklar içerisinde yer almamıştır.¹¹⁰

İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) yedi harfle ilgili bu görüşü Bâkılânî (ö. 403/1013), Mekî b. Ebû Talib (ö. 437/1045), Ebu'l-Fadl er-Râzî (ö. 454/1062) ve İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) tarafından da benimsenmiştir.¹¹¹ İbn Kuteybe'nin bu sınıflandırmasında yer alan ihtilaflardan bir kısmının kıraâtler arasında yer aldığı ve dolayısıyla Kur'ân

¹⁰⁴ Sebe' 34/19.

¹⁰⁵ Bakara 2/259.

¹⁰⁶ Yâsîn 36/29.

¹⁰⁷ Vâkıâ 56/29.

¹⁰⁸ Kâf 50/19.

¹⁰⁹ Yâsîn 36/35.

¹¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*, Cilt 1, s. 27; Süyûtî, Celaleddin, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Cilt 1, s. 93.

¹¹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*, Cilt 1, s. 28.

olarak okunduğu, bir kısmının ise sahih kıraâtler arasında yer almadığı için okunmadığı ifade edilmiştir.¹¹²

3. Görüş: Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), İbn Vehb (ö. 197/813), İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) ve Tahâvî'ye (ö. 321/933) göre yedi harften maksat aynı manaya gelen eş anlamlı kelimelerdir.¹¹³ Bu görüş sahiplerine göre yedi harf farklı lehçeleri de kapsamak sûretiyle *وتعال ، وهلم ، وأقبل ، وقربي ، ونحوي ، وقصدي* kelimelerinde olduğu gibi aynı manaya gelen kelimelerin yedi ayrı lehçe (lafız, vecih) ile okunmasıdır. İbn Abdilber'den (ö. 463/1070) nakledilen rivayete göre ilim ehlinin çoğu bu görüştedir.¹¹⁴

Yedi harfi, aynı anlama gelen değişik lafızlar olarak değerlendiren bu görüş sahiplerine göre yedi harf ruhsatı kişinin yemin keffaretini dilediği üç husustan biriyle ödeyebilmesi gibidir. Yemin edip sonra onu bozan kimse gücü yetiyorsa köle âzâd eder, buna gücü yetmiyorsa yemek yedirir, buna da gücü yetmiyorsa giydirir. Bunlardan herhangi birini yerine getirirse Allah'ın hükmünü yerine getirmiş sayılır. Müslümanlar yemin keffaretindeki gibi istedikleri yedi harften biriyle Kur'ân'ı okumuşlardır.¹¹⁵

Bu görüş sahiplerine göre Müslümanlar Hz. Osman'ın hilafeti döneminde çoğaltılan Mushaflara uyararak bir harf üzere okumayı seçtikten sonra şu an ne olduğunu bilmediğimiz kalan altı harfle okumayı terk etmişlerdir. Zaten bu altı harfin ne olduğunu bilme imkânı da yoktur. Bu Kur'ân'ın bir kısmının kaybolduğu anlamına gelmez. Hz. Peygamber'e okuması emredilen yedi harfin unutulduğu anlamına da gelmez. Çünkü yedi harf Arapların birbirinden farklı lehçelerle konuşmasına bağlı olarak Kur'ân'ın okunuşunda kolaylık sağlanmasına yönelik bir ruhsattı. İlk Müslümanlar için tanınan bu kolaylaştırma ruhsatına ihtiyaç kalmadığı için Hz. Osman döneminde son verilmiştir. Eğer iddia edildiği gibi yedi harfle okumak farz olsaydı o takdirde bunun her bir harfine varıncaya kadar korunması gerekirdi.¹¹⁶ Kur'ân'ın nâzil olduğu diğer altı harfin bilinmesine bugün ihtiyaç yoktur. Bunları bilsek bile bugün okuma imkânımız yoktur.¹¹⁷

¹¹² Seyyid Rızık et-Tavîl, *Fî ulûmi'l-kıraât*, s. 142.

¹¹³ Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân* (Tahkik: Ahmet Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2000), Cilt 1, s. 21-70.

¹¹⁴ Tahir el-Cezâîrî, *et-Tibyân li ba'zi mebâhisi'l-müte'allikati bi'l-Kur'ân 'alâ tarîki'l-itkân*, s. 70.

¹¹⁵ Tahir el-Cezâîrî, *et-Tibyân li ba'zi mebâhisi'l-müte'allikati bi'l-Kur'ân 'alâ tarîki'l-itkân*, s. 77.

¹¹⁶ Tahir el-Cezâîrî, *et-Tibyân li ba'zi mebâhisi'l-müte'allikati bi'l-Kur'ân 'alâ tarîki'l-itkân*, s. 78.

¹¹⁷ Tahir el-Cezâîrî, *et-Tibyân li ba'zi mebâhisi'l-müte'allikati bi'l-Kur'ân 'alâ tarîki'l-itkân*, s. 78.

4. Görüş: Bazı âlimler yedi harfi sözün yedi farklı şekilde söylenmesi olarak değerlendirmiş ve İbn Mes'ûd'dan nakledilen şu rivayeti delil göstermişlerdir:¹¹⁸

"Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: Önceki kitaplar bir kapıdan bir harf üzere indi. Kur'ân, yedi kapıdan yedi harf üzere indi. (Bunlar): Zecr (engelleme), emir, helâl, harâm, muhkem, müteşâbih ve mesellerdir. Helâli helâl, harâmı harâm kabul edin, emredileni yapın, yasak edilenden sakının, Kur'ân'ın mesellerinden ibret alın, muhkemini uygulayıp müteşâbihe imân edin ve hepsi de Rabbimizdendir deyin."

Kur'ân'ın yedi farklı husûsa temas ettiğini bildiren bu rivayetin Kur'ân'ın yedi harf üzere indirilmesiyle ilgili olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü sahâbe Kur'ân'ın tefsirinde ve hükümlerinde ihtilaf etmemiş, okunuşunda ihtilaf etmiştir. Furkân Sûresinin okunuşunda Hz. Ömer ile Hişam arasındaki ihtilaf gibi. Ayrıca bu rivayette zikredilen yedi kapının ne olduğu; zecr, emir, helâl, harâm, muhkem, müteşâbih ve meseller şeklinde açıklanmıştır. Dolayısıyla bunların Kur'ân'ın anlattığı farklı hususlar olduğu belirtilmiştir.¹¹⁹

5. Görüş: Bazıları yedi harfi yedi kıraât olarak tefsir etmişlerdir. Yedi harfin yedi kıraât olduğunu söyleyenlerin görüşü ilmî ve tarihî verilere uygun düşmemektedir. Çünkü kıraâtlerin sayısı yediden çoktur ve kıraâtler sayı ile sınırlandırılmaz.¹²⁰ Ayrıca yedi kıraât kavramı yedi harf kavramından sonra ortaya çıkmıştır. Yedi kıraât kavramı Ebû Bekir İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) meşhur kıraât imamlarını yedi ile sınırlayan *es-Seb'a fi'l-kıraât* adlı eserini yazmasından sonra yaygınlık kazanmıştır.¹²¹

6. Görüş: Yedi harfin anlamıyla ilgili ileri sürülen görüşlerin çoğunun yedi harfin anlamına dâhil olduğunu söyleyenler de olmuştur. Çünkü bu görüşlerin çoğunluğunun hadislerde ifade edilen yedi harfin muhtevâsına uygun düştüğü ve yedi harfi açıklayıcı olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca kıraâtlerin usûl bahsinde yer alan i'râb ve sarfla ilgili farklılıklar ve lehçelerle ilgili farklılıklar da yedi harf kapsamında değerlendirilmelidir.¹²² Yedi harfle ilgili görüşlerin birçoğunu kapsayıcı olması ve hadisteki anlamı daha geniş tutması bakımından bu görüş de önemsenmelidir.

Bugünkü mushaflarda yedi harfin durumuna gelince yedi harfin tamamının Hz. Osman tarafından çoğaltılan mushaf nüshalarında mevcut olup olmadığı, mütevâtir ve

¹¹⁸ Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek* (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1990), Cilt 2 s. 317 (3144).

¹¹⁹ Mekkî b. Ebû Tâlib el-Kaysî, *el-İbâne* (Kâhire: Külliyyetü dâri'l-ulûm, tsz). s. 72, 73; Seyyid Rızık et-Tavîl, *Fî ulûmi'l-kıraât*, s. 138.

¹²⁰ Seyyid Rızık et-Tavîl, *Fî ulûmi'l-kıraât*, s. 143.

¹²¹ Seyyid Rızık et-Tavîl, *Fî ulûmi'l-kıraât*, s. 143.

¹²² Seyyid Rızık et-Tavîl, *Fî ulûmi'l-kıraât*, s. 144.

meşhur kıraâtlar arasında bulunup bulunmadığı âlimlerce tartışılmış ve bu hususta üç farklı görüş ortaya çıkmıştır.

a) Yedi harfle okumak Kur'ân'ın süratle öğrenilmesi ve Araplar arasında kısa zamanda yaygınlaştırılması bakımından bir ruhsattı. Bu ruhsat sahâbe tarafından İslâm'ın ilk yıllarında kullanılmış, zamanla Kur'ân'ı okuyanlar ve ezberleyenler çoğalınca ruhsat kaldırılmış ve diğer altı harf bize ulaşmamıştır. Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), İbn Vehb (ö. 197/813), Taberî (ö. 310/923), Tahâvî (ö. 321/933), İbn Abdilber (ö. 463/1070), Mekkî b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045) ve İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) bu görüştedir.¹²³

b) Yedi harf bir ruhsat değil asıldır. Müslümanların bu harfleri terketme hususunda birleşmeleri mümkün değildir.¹²⁴ Ebu'l-Hasen el-Eş'ârî (ö. 324/936), Ebû Bekir el-Bâkılânî (ö. 403/1012), İbn Hazm (ö. 456/1064), Şâtîbî (ö. 590/1194) ve Zürkânî'nin (ö. 1367/1948) bu görüşte olduğu kaydedilmiştir.¹²⁵

c) Yedi harften olup da Hz. Osman'ın çoğalttığı mushafların hattına uygun vecihler (farklı okuyuşlar) günümüze kadar gelmiştir. Hz. Osman, mushafların hattına uymayan okuyuşları yasaklayınca harekesiz ve noktasız olan mushaf hattına uygun kıraâtler tevâtür yoluyla nakledilmeleri şartıyla yedi harfin bir cüzü sayılmıştır. Selef ve halef âlimlerinin çoğunluğunun bu görüşte olduğu ifade edilmiştir. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr (ö. 440/1048), Ebû Ali el-Ehvâzî (ö. 446/1054) ve İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) bu görüşü savunmuştur.¹²⁶ Kastallânî'nin yedi harfle ilgili değerlendirmeleri ayrı bir başlık halinde ele alınacağından burada onun görüşlerine yer verilmemiştir.

1.7. Kastallânî'nin Yaşadığı Asra Gelinceye Kadar Kıraâtlerle İlgili Telif Edilmiş Bazı Eserler

Müslümanlar İslâm'ın ilk yıllarından beri dine ait bilgileri hafızalarında muhafaza etmişler, tedvîn ve tasnif dönemiyle birlikte kitaplara kaydetmişlerdir. Fıkıh, tefsir, hadis, kelâm ilimlerinde olduğu gibi kıraât ilminde de tedvîn dönemiyle birlikte eserler telif edilmeye başlanmıştır.

¹²³ Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraâtler*, s. 180.

¹²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*, Cilt 1, s. 31; Süyûtî, Celaleddin, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Cilt 1, s. 100.

¹²⁵ Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraâtler*, s. 184-187.

¹²⁶ Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraâtler*, s. 188.

Kastallânî *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât* adlı eserini telif etmeden önce hicrî X. asra gelinceye kadar kıraât ilminde yazılan eserleri incelemiş ve onların büyük bir kısmını görme imkânı bulduğundan söz etmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi kıraât ilminde telif edilmiş bu eserler aynı zamanda tedvîn süreciyle de yakından ilgilidir. Bu yüzden kıraâtlerin tedvîn dönemine değinirken tedvîn döneminde telif edilmiş eserleri bu bölümde inceleyeceğimizi ifade etmiştik. Bu vesileyle hem kıraâtlerin tedvînine hem de tedvîn sürecinde telif edilen eserlere değinmiş olacağız. Bununla birlikte tedvîn döneminde telif edilen eserler hakkında bilgi sahibi olacak ve müellifin bu süreçle ilgili değerlendirmelerini öğrenmiş olacağız. Müellifin yaşadığı asra gelinceye kadar kıraât ilminde telif edilmiş eserlerden bazıları şunlardır:

1. Ebû Ubeyd Kâsım b. es-Sellâm (ö. 224/838): Ebû Ubeyd'in *Kitâbü'l-kıraât* adlı eseri kıraâtler alanında yazılmış ilk eser olarak bilinmektedir. Bu eserde yedi kıraât ile birlikte yirmi beş kurrâdan bahsedilmiştir.¹²⁷

2. Ahmed b. Cübeyr el-Kûfî (ö. 258/872): Her şehirden bir tane olmak üzere beş şehirde meşhur olan beş kıraâttten bahseden bir eser telif etmiştir.¹²⁸

3. Kadı İsmail b. İshâk el-Mâlikî (ö. 282/896): *El-Kıraât* adlı bu eserde yedi kıraât imamıyla birlikte yirmi kıraât imamından bahsedilmiştir.¹²⁹

4. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/922): *Câmî'ü'l-beyân* adlı eserinde et-Taberî yirmiden fazla kıraâttten bahsetmiştir.¹³⁰

5. Ebû Bekir Muhammed b. Ömer ed-Dâcûnî (ö. 324/935): Bu eserde Ebû Ca'fer'le birlikte on bir kurrâdan bahsedilmiştir.¹³¹

6. Ebû Bekir b. Mücâhid (ö. 324/935): İlk defa kıraâtleri yediye inhisâr eden İbn Mücâhid bu konuda *es-Seb'a fi'l-kıraât* adlı eserini yazmıştır. O kıraâtleri tespit ederken tefsir, hadis, fıkıh, zâhirî ve bâtinî ilimlerin merkezleri durumundaki Mekke,

¹²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâtî'l-'aşr*, Cilt 1, s. 34; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 154.

¹²⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2006), Cilt 1, s. 43; Ahmed b. Osman Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, hicrî 1404), Cilt 1, s. 207.

¹²⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 1, s. 43; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 155.

¹³⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 155.

¹³¹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 268; İsmail Karaçam, *Kıraât İlminin Tefsir İlmindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraâtlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi*, s. 269.

Medine, Kûfe, Basra ve Şam bölgelerini esas almış ve buralarda yaygınlaşmış bulunan meşhur kurrânın sayısını yedi ile sınırlandırmıştır.¹³²

7. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân (ö. 381/981): *El-Gâye fi'l-kıraâti'l-'aşr*.¹³³

8. Ebu't-Tayyib Abdülmun'im b. Ubeydillâh b. Ğalbûn (ö. 389/999): *El-İrşâd*.¹³⁴

9. Muhammed b. Ca'fer b. Abdilkerim el-Cürcânî (ö. 408/1018): *El-Müntehâ fi'l-kıraâti hamsete 'aşer ve el-Vâzih*.¹³⁵

10. Ebu'l-Hasan Tâhir b. Abdülmun'im b. Ğalbûn (ö. 399/1009): *Et-Tezkira*.¹³⁶

11. Ebû Abdillâh Muhammed b. Süfyân el-Kayravânî (ö. 415/1025): *El-Hâdi*.¹³⁷

12. Abdülcebbâr b. Ahmed b. Ömer et-Tarasûsî (ö. 420/1030): *El-Müctebâ*.¹³⁸

13. Ebû Ömer Ahmed b. Abdillâh et-Talemenkî el-Me'âfirî (ö. 429/1038): *Er-Ravda*. Talemenkî, Endülüs'e kıraât ilmini götüren ilk kişi olarak bilinir.¹³⁹

14. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebû Tâlib el-Kayravânî (ö. 386/996): *Et-Tebkira*.¹⁴⁰

15. Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053): *et-Teysîr, Câmi'u'l-beyân fi's-seb'i ve Müfredetü Ya'kûb*. Onun *Câmi'u'l-beyân* adlı eserinin beş yüz civarında rivayeti ve tarihi ihtivâ ettiği ifade edilmiştir.¹⁴¹

16. Ebu'l-Feth Abdilvâhid b. Şita el-Bağdâdî (ö. 450/1059): *Et-Tezkâr*.¹⁴²

¹³² Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 269; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fününi'l-kıraât*, Cilt 1, s. 86, 208.

¹³³ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 291; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fününi'l-kıraât*, Cilt 1, s. 156, 213.

¹³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 1, s. 307; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 355; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fününi'l-kıraât*, Cilt 1, s. 210, 212, 221.

¹³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 2, s. 98; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fününi'l-kıraât*, Cilt 1, s. 156.

¹³⁶ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 347; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fününi'l-kıraât*, Cilt 1, s. 221.

¹³⁷ Kadı İyâz, *Tertîbü'l-medârik* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998), Cilt 2, s. 35; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 437; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fününi'l-kıraât*, Cilt 1, s. 205.

¹³⁸ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 347; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fününi'l-kıraât*, Cilt 1, s. 207, 217, 220.

¹³⁹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 347; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fününi'l-kıraât*, Cilt 1, s. 157, 203, 206, 208, 222, 223, 231.

¹⁴⁰ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 394-395; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fününi'l-kıraât*, Cilt 1, s. 157

¹⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 1, s. 447; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fününi'l-kıraât*, Cilt 1, s. 157.

¹⁴² Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 415; İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 1, s. 422; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fününi'l-kıraât*, Cilt 1, s. 222.

17. Ebû Ali el-Hasan el-Ehvâzî: *El-Vecîz*.¹⁴³
18. Ebû Muhammed el-Hayyât el-Bağdâdî (ö. 452/1061): *El-Câmi' fi'l- 'aşr ve kiraât-ü-A 'meş*.¹⁴⁴
19. Ebu'l-Abbas b. Ammâr el-Mehdevî (ö. 440/1048): *El-Hidâye*.¹⁴⁵
20. Ebû Ali el-Hasan el-Bağdâdî el-Mâlikî: *Er-Ravza fi'l- 'aşereti'l-meşhûra ve'l A 'meş*.¹⁴⁶
21. Ebû Tâhir İsmail b. Halef b. Sa'îd el-Ensârî el-Endülüsî (ö. 455/1064): *El-Ünvân*.¹⁴⁷
22. Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. el-Hasan b. Sa'îd el-Hazrecî el-Kurtubî (ö. 446/1055): *El-Kâsîd*.¹⁴⁸
23. Ebu'l-Kâsım Yusuf b. Cübârete el-Hüzelî el-Mağribî (ö. 465/1073): *El-Kâmil fi'l- 'aşr*. El-Hüzelî'nin, ilim yolunda seyahatler yaparak üç yüz elliden fazla hocadan ilim öğrendiği ifade edilmiştir.¹⁴⁹
24. Ebû Ma'şer Abdulkerim b. Abdissamed b. Muhammed et-Taberî (ö. 478/1086): *Et-Telhîs fi's-semân*.¹⁵⁰
25. Ebu'l-Hüseyin Nasr b. Abdilaziz el-Fârisî (ö. 461/1069): *El-Câmi' fi'l- 'aşr*.¹⁵¹
26. Ebû Abdillâh Muhammed b. Şureyh er-Rü'aynî el-İşbîlî (ö. 476/1084): *El-Kâfî*.¹⁵²
27. Ebu't-Tâhir Ahmed b. Ali b. Ubeydillâh b. Sivâr el-Bağdâdî (ö. 496/1103): *El-Müstenîr fi'l- 'aşr*.¹⁵³

¹⁴³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 158.

¹⁴⁴ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 157.

¹⁴⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 205, 217.

¹⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 1, s. 388; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 158.

¹⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 1, s. 149; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 158.

¹⁴⁸ İbn Bişküvâl, *es-Sıla* (Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-Lübnânî, 1989), Cilt 2, s. 493; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 207.

¹⁴⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 147, 159.

¹⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 1, s. 360; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 159.

¹⁵¹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 422; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 159.

¹⁵² İbn Bişküvâl, *es-Sıla*, Cilt 3, s. 809; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 203.

¹⁵³ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 1, s. 81; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 202.

28. Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hayyât el-Bağdâdî (ö. 499/1106): *El-Mühezzeb fi'l- 'aşr*.¹⁵⁴
29. Ebu'l-Kerem el-Mubârek b. el-Hasan b. Fethân eş-Şehrezûrî el-Bağdâdî (ö. 550/1156): *El-Misbâh fi'l- 'aşr*.¹⁵⁵
30. Ebû Ali el-Hasan b. Halef b. Abdullâh Bellîme (ö. 514/1121): *Telhîsü'l-ibârât bi latîfi'l-işârât*.¹⁵⁶
31. Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Sakallî İbnü'l-Fehhâm (ö. 516/1123): *Et-Tecrîd ve Müfredetü Ya 'kûb*.¹⁵⁷
32. Ebu'l-Îz el-Kalânîsî el-Vâsîti: *El-İrşâd fi'l- 'aşr ve el-Kifâyetü'l-kübrâ*.¹⁵⁸
33. Ebû Mansur Muhammed b. Abdilmelik b. el-Hasan Hayrûn el-Attâr ed-Debbâs el-Bağdâdî (ö. 539/1145): *El-Mûdah ve el-Miftâh*.¹⁵⁹
34. Hatîb Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Bâziş el-Ğirnâtî (ö. 540/1146): *El-İknâ'*.¹⁶⁰
35. Ebû Nasr Mansur b. Ahmed el-İrâkî (ö. 540/1146): *El-İşârât fi'l- 'aşere*. İbn Muhammed ve İbn Ahmed olarak da bilinen Ebû Nasr Horasan kıraât âlimlerindedir.¹⁶¹
36. Ebû Muhammed Abdullâh b. Ali Sibtü'l-Hayyât (ö. 541/1147): *El-Mübhic fi'l-kıraâti's-semân ve kıraâtü-A 'meş ve İbn Muhaysın ve Halef ve el-Yezîdî, el-Î'câz, el-Mühezzeb, İrâdetü't-talib fi'l- 'aşr, Tebsıratü'l-mübtedî, el-Kifâye fi's-sitti ve el-Kasîdetü'l-müncide*.¹⁶²

¹⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 2, s. 67; Zehebî, *Ma 'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 457; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 159.

¹⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 2, s. 37; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, 223, 225.

¹⁵⁶ Zehebî, *Ma 'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 506; İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 1, s. 193; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 160.

¹⁵⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 203, 206, 207, 208, 211, 220, 221, 231.

¹⁵⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 210, 212, 222, 224.

¹⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 2, s. 169; Zehebî, *Ma 'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 493; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 222.

¹⁶⁰ Zehebî, *Ma 'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 2, s. 714; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 161.

¹⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 2, s. 272; Zehebî, *Ma 'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 383; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 161.

¹⁶² Zehebî, *Ma 'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 448; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 161.

37. Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Ebî Müşeyrih el-Yemenî (ö. 560/1165): *El-Müfid fi's-semân*. Bu eser Ebû Ma'şer'in *et-Telhîs* adlı eserinin ihtisârıdır.¹⁶³

38. Ebu'l-Alâi el-Hasan b. Ahmed el-Attâr el-Hemedânî: *Ğâyetü'l-iẖtisâr*.¹⁶⁴

39. Veliyyüllâh Ebu'l-Kâsım b. Firrûh b. Halef er-Rü'aynî el-Endülüsî eş-Şâtıbî (ö. 590/1194): *Hirzü'l-emânî*. Bu eser *Şâtıbiyye* ismiyle meşhur olmuştur. Bu eser yazılmadan önce Mısır kurrâsı *el-Ünvân* isimli eseri ezberliyordu. Ancak *Hirzü'l-emânî* adlı eser *Şâtıbiyye* ismiyle nazımlı olarak yazıldıktan sonra *el-Ünvân* adlı eser yerine *Şâtıbiyye*'nin ezberlendiği ifade edilmiştir. Bu yüzden zaman içerisinde eserin pek çok şerhi yapılmıştır. Kastallânî, kıraât ilminin ana kaynaklarından biri kabul edilen bu eserin şârihleri arasında şunları zikretmiştir:

1) *Şâtıbiyye* ilk defa Kastallânî'nin hocası Sehavî (ö. 902/1497) tarafından şerhedilmiştir.¹⁶⁵

2) Ebû Şâme (ö. 665/1267).

3) Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan (ö. 656/1258).

4) İbn Şu'le künyesiyle meşhur olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Mevsilî (ö. 656/1258).¹⁶⁶

5) Ebu'l-Abbâs b. Cübârate el-Makdisî (ö. 727/1326).

6) Ebû İshâk İbrahim b. Ömer el-Ca'berî (ö. 732/1332). Kastallânî onun şerhini misli bulunmayan büyük bir şerh olarak övmüştür.¹⁶⁷

7) Bedruddin el-Hasan b. Kasım b. Abdillâh b. Ali el-Murâdî el-Mağribî (ö. 749/1349).

8) Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yusuf el-Halebî es-Semîn (ö. 756/1356).

9) Ebû Bekir Abdullâh b. Aydoğdu (ö. 769/1368).¹⁶⁸

10) Ebu'l-Bekâ Ali b. Osman b. el-Kâsıh (ö. 801/1399).¹⁶⁹

Görüldüğü gibi *Şâtıbiyye* adlı eser üzerinde pek çok şerh yapılmıştır. Bu şerhler eserin kıraât ilmindeki yerini göstermesi bakımından önemlidir.

¹⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 1, s. 93; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kraât*, Cilt 1, s. 162 (3. Dipnot).

¹⁶⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kraât*, Cilt 1, s. 210.

¹⁶⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kraât*, Cilt 1, s. 162, 216.

¹⁶⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kraât*, Cilt 1, s. 163.

¹⁶⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kraât*, Cilt 1, s. 164.

¹⁶⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kraât*, Cilt 1, s. 165, 166.

¹⁶⁹ Şemsüddin Sehavî, *ed-Dav'u'l-lâmi'* (Beirut: Dâru'l-ceyl, tsz.), Cilt 5, s. 260.

40. Şemsüddîn es-Sehâvî: *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*. Eserde müellif kıraât, tecvid, nâsih-mensûh ve vakf-ibtidâyyla ilgili meselelere değinmiştir.¹⁷⁰

41. İbn Şu'le künyesiyle meşhur olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Mevsilî (ö. 656/1258): *Eş-Şüm'a*.¹⁷¹

42. Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Endülüsî (ö. 672/1273): *Havzü'l-me'ânî fî ihtisâri hirzi'l-emânî*.¹⁷²

43. Hatîb Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer el-Kinânî el-Kaycâdî (ö. 730/1329): *Tekmiletü'l-müfîde li hâfizi'l-kasîde fî vezni's-Şâtibiyye*.¹⁷³

44. Abdüssamed b. İbrahim b. Halil et-Tibrîzî (ö. 765/1363): *Muhtasarü's-Şâtibiyye*.¹⁷⁴

45. Şerefüddin Hibetüllâh b. Abdirrahim el-Barizî (ö. 738/1338): *Eş-Şir'atü fî's-seb'a*.¹⁷⁵

46. Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdilmûmin b. Hibetüllâh Necmüddin el-Vecîh el-Vâsîtî (ö. 740/1340): *El-Kenz fî'l-'aşr ve el-Kifâye fî'l-'aşr*. İkinci eser birincisinin manzum halidir.¹⁷⁶

47. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ebû Sa'd ed-Dîvânî el-Vâsîtî (ö. 743/1343): *Cem'u'l-usûl fî meşhûri'l-menkûl ve Ravzatü't-takrîr fî'l-hulf beyne'l-irşâd'i ve't-teysîr*.¹⁷⁷

48. Ebû Hayyân el-Endülüsî (ö. 745/1344): *'Ikdü'l-leâlî fî'l-kıraâtî's-seb'i'l-avâlî*.¹⁷⁸

49. Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman el-Makdisî el-Hikerî (ö. 781/1380): *En-Nücûmü'z-zâhira fî's-seb'ati'l-mütevâtira*.¹⁷⁹

¹⁷⁰ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 2, s. 731; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 162.

¹⁷¹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 2, s. 671; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 163.

¹⁷² Süyûtî, *Buğyetü'l-vü'ât fî tabakâti'l-lüğaviyyîn ve'n-nihât* (Lübnan: el-Mektebetü'l-'asriyye, tsz.), Cilt 2, s. 404; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 163.

¹⁷³ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 1, s. 494; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 163.

¹⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 1, s. 352.

¹⁷⁵ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 2, s. 743.

¹⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 2, s. 306; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 164.

¹⁷⁷ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 480; İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 1, s. 512; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 165.

¹⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 2, s. 249; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 165.

¹⁷⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-ğamr* (2. Baskı, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1986), Cilt 2, s. 40.

50. Ebu'l-Bekâ Ali b. Osman b. el-Kâsîh (ö. 801/1399): *Mustalahu'l-işârât fi's-sitte ba'de's-seb'a ve kurretü'l-ayn fi'l-fethi ve'l-imâle ve beyne'l-lafzayn*.¹⁸⁰

51. Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Yusuf b. el-Cezerî (ö. 833/1430): *En-Neşr fi'l-kıraâti'l-aşr, Takrîb, Tayyibe ve ed-Dürretü'l-mudiyye fi kiraâti's-selâseti'l-merdiyye*. Kastallânî onu "Asırlar onun gibisini görmedi." sözleriyle övmüştür.¹⁸¹

52. Şemsüddin Muhammed b. Halil b. Ebû Bekir b. Muhammed el-Halebî İbnü'l-Kabâkîbî (ö. 849/1446): *Îzâhü'r-rumûz ve miiftâhü'l-kunûz*.¹⁸²

Müellifin yaşadığı yer olan Kâhire bu dönemde İslâmî ilimlerin merkezi durumundaydı. Bu nedenle müellifin eseri telif etmeden önce kıraât ilminin temel kaynaklarına ulaşma imkânı bulduğunu söyleyebiliriz.

¹⁸⁰ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'* Cilt 5, s. 260; İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, Cilt 1, s. 491; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 167.

¹⁸¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 167.

¹⁸² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb* (Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesir, hicrî 1406), Cilt 7, s. 240; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 168.

2. KASTALLÂNÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

2.1. Yaşadığı Çevre

Mısır'ın İslâmı tanıması, halife Hz. Ömer döneminde Amr b. el-Âs (ö. 44/664) komutasındaki ordunun Mısır'ı fethiyle başlamıştır. Fetihden sonra çok sayıda sahâbî buraya yerleşmiştir.¹⁸³ Kastallânî Memlûklerin hüküm sürdüğü dönemde 851-923/1448-1517 yılları arasında Mısır'da yaşamıştır. Memlûkler devleti Eyyûbî ordusunda görevli emirler tarafından kurulan bir Türk devletidir.

Memlûkler devrinde İslâmî ilimler gelişme bakımından tarihinin en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır.¹⁸⁴ Moğol ve Haçlı istilâları nedeniyle pek çok İslâm âlimi bu dönemde Mısır'a sığınmış ve buranın ilim merkezi haline gelmesinde etkili olmuştur. Özellikle Bağdat'ın işgalinden sonra İslâm'ın kültürel başşehri haline gelen Kâhire'ye her yerden ulemâ akını başlamıştır. Bu dönemde Kâhire'de zengin kütüphanelere sahip yüzden fazla medresenin bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁸⁵ Medreselerin çoğunda dînî ilimler dört mezhebe göre tadrîs edilmiş ve burada kıraât, tefsir, hadis ve fıkıh alanında çok sayıda ilim adamı yetişmiştir.¹⁸⁶

Memlûkler zamanında Mısır'da İbn Kudâme (ö. 620/1223), İzzeddin b. Abdisselâm (ö. 660/1262), Kurtubî (ö. 671/1272), Nevevî (ö. 676/1277), İbn Hallikân (ö. 681/1282), Karâfî (ö. 684/1286), Cerâidî (ö. 688/1289), Dimyâtî (ö. 705/1306), İbn Manzûr (ö. 711/1311), İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Abdulvahhâb en-Nüveyrî (ö. 732/1332), Ca'berî (ö. 732/1332), Osman b. Ali ez-Zeylâî (ö. 743/1343), Ebû Hayyan (ö. 745/1345), Zehebî (ö. 748/1374), Mizzî (ö. 750/1349), İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350), Tâcüddin es-Sübkî (ö. 771/1370), İbn Kesîr (ö. 775/1373), Bâbertî (ö. 786/1384), İbn Receb (ö. 795/1393), Ömer b. Raslan el-Bulkînî (ö. 805/1403), Hafız el-İrâkî (ö. 806/1404), Heysemî (ö. 807/1405), Kalkaşendî (ö. 821/1418), İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1430), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Aynî (ö. 855/1451), İbnü'l-Hümâm (ö. 862/1457), İbn Tağriberdî (ö. 874/1469), Sehâvî (ö. 902/1497), Hâlid b. Abdillâh el-Ezherî (ö. 905/1499), Süyûtî (ö. 911/1506), Semhûdî (ö. 911/1506), Kerekî

¹⁸³ Cengiz Tomar, "Mısır", *D.İ.A.*, 2004, Cilt 29, s. 559; Mehmet Sait Uzundağ, *Kastallânî'nin İrşâdî's-Sârî İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından İncelenmesi* (Ankara: AÜSBE Doktora Tezi, 2012), s. 6.

¹⁸⁴ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *D.İ.A.*, 2004, s. 90.

¹⁸⁵ Cengiz Tomar, "Mısır", *D.İ.A.*, 2004, s. 576.

¹⁸⁶ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *D.İ.A.*, 2004, s. 95.

(ö. 940/1534) ve İbn Dakîkû'l-İd gibi meşhur âlimler yaşamıştır.¹⁸⁷ Kastallânî de 851-923/1448-1517 yılları arasında burada yaşamış meşhur âlimlerden biridir.

Tarihçilere göre Mısır'ın ilim yönünden zenginleşmesinin çeşitli sebepleri vardır. Bağdat'ın Moğollar tarafından istilâ edilmesi ve İspanyol zulmünden dolayı pekçok İslâm âliminin buraya yerleşmesi ilmî gelişmeyi olumlu yönde etkilemiştir. Memlûkler döneminde ilmî faaliyetlerin önemsenmesi ve çok sayıda medresenin inşâ edilmesi de ilmin gelişmesinde etkili olmuştur.¹⁸⁸

Kastallânî Mısır'da Memlûkler döneminde on beş Türk sultanının yönetimine şahit olmuş ve bu durum Mısır yönetiminin 1517'de Osmanlılara geçişine kadar devam etmiştir. Melikü'z-Zâhir Rukneddin I. Baybars (659/1260) başta olmak üzere bazı Memlûk sultanları hilafeti devam ettirmek için gayret göstermişlerse de bütün Müslümanların halifesi olmayı başaramamışlar fakat ismen de olsa hilafetin varlığını devam ettirmişlerdir. Kastallânî'nin yaşadığı son dönemde Mısır'da siyâsî istikrarsızlıklar ve bunalımlar artmış ve tabiatıyla bu durum topluma da yansımıştır.¹⁸⁹

Memlûklerin yönetimi altında bulunan Mısır'da halk çeşitli sınıflara ve tabakalara ayrılmıştır. Devlet imkânlarının tamamını kullanan sultanlar ve onların yakınları birinci tabakayı âlimler ikinci tabakayı tüccarlar üçüncü tabakayı çiftçi, esnaf ve sanatkârlar da dördüncü tabakayı oluşturmuştur. Siyâsî istikrarsızlıklar toplumda bazı sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca vebâ gibi hastalıkların yaygınlaşması, ekonominin kötüleşmesi, vergilerin artması ve Memlûk sultanlarının halk üzerindeki baskılarının artması güven ortamının zayıflamasına sebep olmuştur.¹⁹⁰

Her ne kadar Kastallânî'nin yaşadığı dönemde Mısır'da siyasi ve toplumsal huzursuzluklar varsa da bazı Memlûk sultanlarının mescit inşâ etmeleri, ilim ehline sahip çıkarak medreseler kurmaları ve ilmi faaliyetleri desteklemeleri ilmin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca vakıfların kurulması, hurâfe ve bid'atlerle mücadele edilmesi, içkinin ve uyuşturucunun yasaklanması ve akşam olduktan sonra

¹⁸⁷ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *D.İ.A.*, 2004, s. 90-97.

¹⁸⁸ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *D.İ.A.*, 2004, s. 94; Mehmet Sait Uzundağ, *Kastallânî'nin İrşâdü's-Sârî İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından İncelenmesi* s. 21.

¹⁸⁹ Abdulkâdir Bedrân, *Münâdemetü'l-adlâl ve müsâmeretü'l-hayâl* (Tahkik: Züheyr eş-Şâviş, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1985), Cilt 1, s. 176.

¹⁹⁰ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *D.İ.A.*, 2004, s. 96.

silahla sokağa çıkma yasağı gibi uygulamalar bu dönemde yapılan iyi faaliyetler olarak görülmektedir.¹⁹¹

Memlükler Osmanlılarla yaptıkları 923/1517 Ridâniye Savaşı'nda yenilmiş ve Memlük toprakları Yavuz Sultan Selim idaresindeki Osmanlı topraklarına katılmıştır. Memlüklerin Osmanlı topraklarına katıldığı 1517 yılı aynı zamanda Kastallânî'nin vefat tarihidir.¹⁹²

2.2. Kastallânî'nin Nesebi

Kastallânî'nin asıl adı, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir el-Kastallânî'dir. Ailesi aslen, Tunus'un Kastilya¹⁹³ olarak bilinen Cerîd bölgesinin Tevzer şehrinde olan Kastallânî, 851/1448'de Kâhire'de doğmuştur.¹⁹⁴

Hocası Sehâvî (ö. 902/1497), Kastallânî'nin annesinin, Ebû Bekir b. Ahmed b. Humeyde en-Nehhâs'ın kızı Halime olduğunu, hem annesinin hem de babasının fazilet ehli kimselerden olduklarını nakletmiştir.¹⁹⁵ Sehâvî, Kastallânî'nin amcası olan Ahmed b. Ebû Bekir b. Abdilmelik Kastallânî'nin Mekke'de Kur'ân okuduğu, geçimini kantarcılıkla sağladığı bilgisini vermiştir.¹⁹⁶

Kastallânî'nin eşi Âişetü'l-Bâûniyye, Bintü'l-Bâûniyye olarak da bilinir; âlim, edîb, şâir bir kimsedir. Kitaplar telif etmiş ve Kâhire'de dersler vermiştir.¹⁹⁷ Hatta şöhreti o kadar çok yayılmıştır ki Kastallânî'den bahsedilirken "Âişetü'l-Bâûniyye'nin kocası imam Kastallânî" diye sözedilmiştir.¹⁹⁸ Âişetü'l-Bâûniyye, muhtemelen Kâhire'ye geldiğinde Kastallânî ile evlenmiş ve ölmeden önce Dımaşk'a geri

¹⁹¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, Cilt 2, s. 103-104.

¹⁹² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 13.

¹⁹³ Tunus'un güneyinde bulunan Cerîd bölgesine Kastilya adı verilmektedir. Bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân* (Lübnan: Dâru'l-fikr, tsz.). Cilt 2, s. 58, 306; Ebû Abdillâh el-Kudâî, *et-Tekmile li kitâbi's-sula* (Tahkik: Abdüsselâm el-Herrâs, Lübnan: Dâru'l-fikr, 1995), Cilt 3, s. 30; Recep Uslu, "Cerîd", *D.İ.A.*, 1993, Cilt 7, s. 403; Endülüs'te de bu isimde bir şehrin olduğu rivayet edilmektedir. İspanya'da tarihî bir bölgenin adı olan Kastilya, İspanyolca'da "*Çok sayıda kale*" anlamına gelmektedir. Bkz. Thomas b. Irving, "Kastilya", *D.İ.A.*, 2002, Cilt 25, s. 2; Kastallânî ailesinden birçok kimse, (Ebu'l-Berekât Ömer b. Muhammed b. Ömer (ö.644/1246), Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer (ö. 671/1272), Kutbuddîn el-Kastallânî (ö. 686/1287), Tâcuddîn el-Kastallânî (ö. 708/1308), Bahâuddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ömer (ö. 712/1312) muhtelif eserlerde Afrika'daki (Tunus) Kastilya'nın önemli şehirlerinden birisi olan Tevzer'e nispet edilmiştir. Kastallânî de Endülüs'teki Kastilya'ya değil, Afrika'daki Kastilya'ya nisbet edilmiştir. Bkz. İbn Ferhun el-Mâlikî, *ed-Dibâc* (Kâhire, Dâru'd-türâs, 2011), Cilt 1, s. 38; Zebîdî, Ebû'l-Feyz, *Tâcü'l-'arûs*, Kâhire: Dâru'd-türâs, 1998), Cilt 1, s. 7444.

¹⁹⁴ Kastallânî, *el-Leâliü's-seniyye* (1. Baskı, Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 2007), s. 15, 150; Abdulkadir Şenel, "Kastallânî", *D.İ.A.*, 2001, Cilt 24, s. 583.

¹⁹⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, Cilt 2, s. 103.

¹⁹⁶ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, Cilt 1, s. 256.

¹⁹⁷ Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira* (1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997), Cilt 1, s. 181.

¹⁹⁸ Kettânî, Abdülhay b. Abdilkebir, *Fihrisü'l-fehâris* (2. Baskı, Beyrut: Daru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1982), Cilt 2, s. 969.

dönmüştür.¹⁹⁹ Aslen Dımaşklı olan Âişetü'l-Bâûniyye, 922/1516'da Kastallânî'den bir yıl önce Dımaşk'ta vefât etmiştir.²⁰⁰

"Kastallânî" nisbesi, hicrî 633-923 yılları arasında, üç asır kendisinden pek çok âlim yetişen meşhur bir âileyi temsil etmektedir. Bu âileden kadın ve erkek yaklaşık kırk meşhur zât yetişmiştir. Hatta Mekke'de "el-Muallâ" kabristanında ilim ehli bu âileye özel bir yer de tahsîs edilmiştir.²⁰¹ İbn Fehd Takıyyüddîn el-Mekkî (ö. 871/1466), Mekke'deki ilim merkezlerini anlatırken Kastallânî ailesinden bahsetmiştir. Bu aileden muhaddis, müftü, hatîb ve kadı birçok kimsenin yetişmiş olduğunu, Mescid-i Haram'da imamlık yapanların bulunduğunu ifade etmiştir.²⁰² Kastallânî ailesinin bazı bireyleri her ne kadar Mısır ve Dımaşk civarında yaşamışsa da büyük çoğunluğu Mekke'de yaşamıştır.²⁰³

Ebu'l-Abbas Şihabüddin el-Kastallânî'nin âilesi hakkında ve Mısır'a nasıl geldiği konusunda kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Henüz erken yaşlarda Kur'ân'ı ezberlemiş olması ve ilim elde etme yolunda gayret göstermesi, iyi bir çevrede yetiştiğini göstermektedir. Dedelerinden birinin Mısır'a gelip buraya yerleşmiş olabileceği düşünülmektedir.

El-Leâliü's-seniyye adlı eserindeki isminde, (سبط الحرار) "Sıbtü'l-Harrâr"

(Harrâr'ın torunu) ilavesi bulunmaktadır.²⁰⁴ Bu nisbe, kendisinden önce el-Karâfetü's-suğrâ medresesinin baş müderrisliğini üstlenen Ebu'l-Abbâs el-Harrâr'ın (ö. 616/1220) hayatını anlattığı, *Nüzhetü'l-ibrâr fî menâkıbi's-şeyh ebi'l-Abbâs el-Harrâr* isimli bir eseri sebebiyle ona verilmiştir.²⁰⁵ Biyografisini kaleme aldığı bu kimsenin, anne tarafından dedesi olabileceği iddia edilmektedir.

¹⁹⁹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, Cilt 2, s. 103-104.

²⁰⁰ Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 183.

²⁰¹ "Kastallânî" nisbesiyle anılan kişiler hakkında daha geniş bilgi için Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Fâsî'nin, *el-'İkdü's-semîn*, Ebu'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkadir b. Muhammed el-Makrizî'nin, *el-Mukâffe'l-kebîr*, İbn Hacer el-Askalânî'nin, *ed-Dürerü'l-kâmine* ve Şemsüddîn es-Sehâvî'nin *ed-Dav'ü'l-lâmî* adlı eserlerine bakılabilir.

²⁰² Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, Cilt 1, s. 333.

²⁰³ Kastallânîler hakkında bilgi veren eserlerde "Kastallânî" nisbesi genellikle "Mekkî" nisbesiyle birlikte anılmıştır. Bu bize Kastallânî âilesinin daha çok Mekke'de yaşadığını göstermektedir. Mısır, Dımaşk ve Mekke'de yaşamış Kastallânî ailesi hakkında daha geniş bilgi için bakınız. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1. Baskı, Beyrut, Dâru ibn Kesir, 1986, Cilt 5, s. 178; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, Cilt 1, s. 70, 158, 256; Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 64.

²⁰⁴ Kastallânî, *el-Leâliü's-seniyye*, s. 150.

²⁰⁵ Ayderûs, *en-Nâru's-sâfir* (1. Baskı, Beyrut: Dâru Sadr, 2001), Cilt 1, s. 106.

Süyûtî (ö. 911/1505), Kastallânî'yi kitaplarından alıntı yaptığı halde kaynak göstermemekle suçlamıştır. Bu suçlamayı görüşmek için Kahire'den Ravda'ya²⁰⁶ giden Kastallânî, onun kapısını çalmış, içeriden "Kimsin" nidâsına karşı "Ben Kastallânî'yim, hakkımdaki suçlamalarını görüşmek için geldim." demiş; ancak Süyûtî kapıyı kendisine açmamış, onunla görüşmemiştir.²⁰⁷

Süyûtî'nin ilimle meşgul olduğu için ona kapıyı açmadığı, dolayısıyla aralarında bir kırgınlık bulunmadığı kaydedilmiştir. Kastallânî, değerli eserler telif etmiş bir âlimdir ve ilim yönünden asrının en önemli simâlarından biridir. Onunla aynı asırda yaşamış bir âlimin onu eleştirmesi ve suçlaması değerini düşürmez. Bu tür eleştiri ve suçlamalar her devirde büyük âlimler arasında olagelmıştır.²⁰⁸

2.3. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Kastallânî'nin ilk öğrendiği ve en çok mâhir olduğu ilimlerin başında kıraât ilmi gelmektedir. O, kıraât ilmi hakkındaki düşüncesini şöyle dile getirmiştir: "Bu ilim, Allah'ın bana öğrenmeyi lutfettiği ilk ilimdir ve daha bulûğa ermeden önce incelediğim ilk fendir, bazılarının dediği gibi o, eski bir dost ve ferahlatan rüzgârdan daha hoş bir arkadaştır..."²⁰⁹

Kastallânî, ilim yönünden zengin bir çevrede yetişmiş ve birçok meşhur âlimin yaşadığı hicrî onuncu asırda Mısır'da yaşamıştır. Hac ibadeti ve ilmî amaçlarla Medine'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaretleri esnasında âlimlerle görüşmüştür. Hatta o, bazı kitaplarını bu yolculukları sırasında kaleme almıştır. Mekke'ye ilk yolculuğunu 877/1473'de yirmi altı yaşındayken yapmıştır. *El-Leâliü's-seniyye* adlı eserini Mekke'de yazdığı daha sonra ona bazı ilaveler yaptığı kaydedilmiştir.²¹⁰

Mekke'ye birinci yolculuğundan yaklaşık yedi yıl sonra ikinci seyahatini, sekiz yıl sonra da üçüncü seyahatini gerçekleştirmiştir. Bundan beş yıl sonra dördüncü defa Mekke'ye yolculuk yapan Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniye* adlı eserine burada

²⁰⁶ Ravza, Mısır'da Nil nehrinin kıyısında bulunan bir şehrin adıdır. Bkz. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Cilt 6, s. 206.

²⁰⁷ Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 59; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Cilt 8, s. 123.

²⁰⁸ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, Cilt 2, s. 969.

²⁰⁹

"وَهَذَا الْعِلْمُ هُوَ أَوَّلُ عِلْمٍ مِنَ اللَّهِ عَلَيَّ بِتَعَلُّمِهِ ، وَأَسْبَقَ قَبْلَ بُلُوغِ الْخُلْمِ فِي تَفْهَمِهِ ، فَهُوَ كَمَا قَالَ بَعْضُهُمْ : الصَّدِيقُ

الْقَدِيمُ ، وَالنَّدِيمُ الَّذِي مَنَادَمْتَهُ أَلْطَفَ مِنْ مَرِّ النَّسِيمِ ..."

"Bu ilim, Allah'ın bana öğrenmeyi lutfettiği ilk ilimdir ve daha bulûğa ermeden önce incelediğim ilk fendir, bazılarının dediği gibi o, eski bir dost ve ferahlatan rüzgârdan daha hoş bir arkadaştır..." Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 168.

²¹⁰ Kastallânî, *Leâliü's-seniyye*, s. 150.

başladığını ifade etmiştir. O, Mekke ve Medine'ye yaptığı bu seyahatler esnasında hem eser telif etmiş hem de oradaki birçok âlimden ders okumuştur.²¹¹

Karâfetü's-suğrâ medresesinin müderrisliğine tayin edilen Kastallânî'nin, bu görevi esnasında çeşitli camilerde vâzlik yaptığı, vaazlarında etkili olduğu, çok sayıda kişi tarafından dinlendiği ve çok güzel Kur'ân okuduğu ifade edilmiştir.²¹² Mihrapta Kur'ân okuduğu zaman Allah korkusuyla ağlayanların ve kendinden geçenlerin olduğu belirtilmiştir.²¹³ İbnü'l-İmâd, "Vaaz konusunda onun bir benzerinin bulunmadığını" söylemek sûretiyle onu methetmektedir.²¹⁴

Kastallânî'nin hayatı hakkında bilgi veren kaynaklar, onun ilmî kişiliğinden övgüyle bahsetmiştir. Ayderûs, "Hıfzı çok sağlam, güvenilir, asrının süsü, çok değerli bir ilim ehli" sözleriyle onu övmüştür.²¹⁵ Öğrencisi Necmüddîn el-Ğazzî de onun hakkında "İnsanların ilim almak için kendisine hicret ettiği bir âlimdi." demiştir.²¹⁶ İbnü'l-İmâd ve Kettânî ise onu "el-Hucetü'r-rihle, fakîh, mukrî ve müsniid" ifadeleriyle tavsîf etmiştir.²¹⁷ Kastallânî'nin öne çıkan özelliklerinden biri de hitabetinin güzelliğiydi. Hatta bazıları onu, "el-Hatîbü'l-Kastallânî" diye anmıştır.²¹⁸

Kastallânî, Eş'arî Mezhebinin ileri gelen isimlerinden birisidir. Allah'ın sıfatlarını tevîl etmeyi doğru bulmayan Selefi Mezhebine karşı Eş'arîlerin görüşlerini benimsemiştir. Onun, fıkhıta Şâfi Mezhebine mensup olduğu görülmektedir.²¹⁹

O, hayatının büyük bir kısmını ilim öğrenmeye ve eser telifine ayırmıştır. Otuzu aşkın eseri olan Kastallânî'nin hayatını anlatan kaynaklar, en meşhur eserinin *el-Mevâhibü'l-ledünniye bi'l-minehi'l-Muhammediyye* olduğunu kaydetmişlerdir.²²⁰ Onun şâir eşi Âişetü'l-Bâûniyye bu kitabı şiiriyle övmüştür.²²¹ İnsanların da bu esere

²¹¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, Cilt 2, s. 103, 104; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniye*, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî), 2004), Cilt 1, s. 11-15.

²¹² Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 106.

²¹³ Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 77.

²¹⁴ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, (Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, tsz.), Cilt 1, s. 95; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Cilt 8, s. 122; Abdulkadir Şenel, *D.İ.A.*, 2001, Cilt 24, s. 583.

²¹⁵ Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107.

²¹⁶ Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 77; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Cilt 8, s. 122; el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, Cilt 2, s. 967.

²¹⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Cilt 8, s. 122; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, Cilt 2, s. 967.

²¹⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Cilt 8, s. 122.

²¹⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 4, s. 1327, 1794, 1815.

²²⁰ Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107; Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 77; Hacı Halife Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zumûn* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2008), 2, s. 1847.

²²¹ Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 78; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, Cilt 2, s. 967, 968; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 49.

çok değer verdiği ifade edilmiştir.²²² O, hayatı boyunca çeşitli sıkıntı ve musibetlerle karşılaşmıştır. Hocası Sehâvî (ö. 902/1497) sürekli hastalıklarla mücadele ettiğini kaydetmiştir.²²³

Kastallânî kanaatkâr, iffet sahibi, insanların en zâhidi olarak tanınmış, insanlarla iyi geçinen ve sevilen bir kişi olarak anılmıştır.²²⁴ O, davranış ve sözlerinde mütevâzî bir kişiliğe sahipti. Kırââtler hakkında telif ettiği, tezimizin de konusu olan *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kırâât* adlı eserinde kırâât meseleleriyle ilgili olarak dile getirdiği "Karşılaştığım arkadaşlarıma müşkil konuları sorayım ve zorlandığım yerleri onlardan öğrenmeye çalışayım." ifadeleri onun ahlâkî yönünü ve mütevâzî kişiliğini göstermektedir.²²⁵ Yine bu kitabı yazmaya başlamadan önce sarfettiği "Her ne zaman bu alanda -kırââtlerin- hepsini içine alacak bir tasnif yapmayı içimden geçirdimse... acziyet ve ilmimin bana engel olacağını düşündüm..." ifadeleri de onun mütevâzî kişiliğini göstermektedir.²²⁶ O, kırâât ilmindeki üstün konumuna rağmen "İlim sahiplerinden, bu kitapta buldukları hatayı tashîh etmelerini arzu ederim..." demiştir.²²⁷

2.4. Hocaları

Kastallânî, yaşadığı devrin meşhur âlimlerinden ders okumuştur. Küçük yaşlarda Kur'ân'ı ezberledikten sonra Sehâvî'den (ö. 902/1497) beş ayrı mecliste Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh* adlı eserini dinlemiştir.²²⁸ Kırââtlerle ilgili eserlerden *eş-Şâtıbiyye* ve *et-Tayyibe*'yi, nahivle ilgili eserlerden *el-Verdiyye*'yi ezberlemiştir.²²⁹ Onun 14 kırâati rivayetleriyle bildiği kaydedilmektedir.²³⁰ Sirâcüddîn en-Neşşâr'dan (ö. 900/1495) *el-*

²²² Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 78.

²²³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, Cilt 2, s. 104; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, Cilt 1, s. 96.

²²⁴ Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 77; Ayderûs, *en-Nâru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107.

²²⁵

"سألاً من لقيت من الأصحاب عمّا أشكل، متفهماً منه ما عليّ أعضل..."

"Karşılaştığım arkadaşlarıma müşkil konuları sorayım ve zorlandığım yerleri onlardan öğrenmeye çalışayım." Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kırâât*, Cilt 1, s. 169.

²²⁶

"ولطالما حدثت نفسي أن أجمع في هذا الفنّ - يعني القراءات - تصنيفاً جامعاً ... وتَدَفَّعَ يَدُ الْعَجْزِ فِي صَدْرِي ..."

"Her ne zaman bu alanda -kırââtlerin- hepsini içine alacak bir tasnif yapmayı içimden geçirdimse... acziyet ve ilmimin bana engel olacağını düşündüm..." Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kırâât*, Cilt 1, s. 169.

²²⁷

"وأنا أعتذر لذوي الألباب من الخطأ الواقع في هذا الكتاب أن يصلحوا ما وجدوه خطأ..."

"İlim sahiplerinden, bu kitapta buldukları hatayı tashîh etmelerini arzu ederim..." Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kırâât*, Cilt 1, s. 43; *el-Leâliü's-seniyye*, s. 150.

²²⁸ Abdulkadir Şenel, "Kastallânî", *D.İ.A.*, Cilt 24, s. 583.

²²⁹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, Cilt 2, s. 103.

²³⁰ Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 77.

Kıraâtü's- Seb 'a'yı okumuştur.²³¹ Ders aldığı hocaları arasında Necmüddîn İbn Fehd (ö. 885/1480), Celâl el-Bekrî (ö. 891/1486) Hâlid el-Ezherî (ö. 905/1499) ve Zekeriyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) bulunmaktadır.²³² O, ilim ehline karşı son derece saygılı olmuştur. Özellikle de kendilerinden ilim öğrendiği hocalarından övgüyle bahsetmiş, onlara sahip oldukları ilmî meziyetleriyle hitâp etmiştir.²³³

Kastallânî kiraât ilmini kendisinden kısa bir süre önce yaşamış bulunan İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) öğrencilerinden almıştır. O, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât* adlı eserini İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kıraâti'l- 'aşr* adlı eserinde takip ettiği usûle göre telif etmiş ve İbnü'l-Cezerî'yi "Hocalarımızın hocası" sözleriyle övmüştür.²³⁴

Kıraât İlmindeki Hocaları:

1. Ömer b. Kâsım b. Muhammed Ebû Hafs Sirâcüddîn el-Ensârî el-Mısırî en-Neşşâr (ö. 900/1495): Kastallânî'nin en meşhur hocalarından biridir, hatta Neşşâr'ın, Kastallânî'nin hocası olduğu için meşhur olduğu da ifade edilmiştir. O, *el-Kıraâtü's- Seb 'a'yı* ve eş-Şâtibî'nin *el-Kasîdetü'l-lâmiye*'sini Neşşâr'a okumuştur. Kastallânî bu hocasını, "Kurrânın ışığı ve kiraâtin imamı." sözleriyle övmüştür.²³⁵

2. Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Esed b. Abdülvâhid el-Umyûtî (ö. 872/1468): Kendisine *el-Kıraâtü's- Seb 'a'yı* sonra da *el-Kıraâtü'l- 'Aşere*'yi okuyan Kastallânî, "Yaşadığı asırda kurrânın şeyhi." ifadeleriyle bu hocasını methetmiştir.²³⁶

3. Muhammed b. Ebû Bekir b. Muhammed b. Ebû Bekir Şemsüddîn el-Himmasî (ö. 897/1492): Çok sayıda talebeye kiraât okutmuştur. Kastallânî de kendisinden eş-Şâtibî'nin *el-Kasîdetü'r-râiyye*'sini okumuştur.²³⁷

4. Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Bâmî (ö. 885/1481): Celâlüddîn el-Bülkînî'den (ö. 824/1421) ders okumuştur. Kastallânî, ondan eş-Şâtibî'nin *el-Kasîdetü'l-lâmiyye* adlı eserini okumuş ve "Allâme ve fakîhü'l-mezheb" ifadeleriyle onu övmüştür.²³⁸

5. Ebû Muhammed Zeynüddîn Abdüddâim b. Ali el-Hadîdî el-Ezherî (ö. 870/1466): Hayır ve tevâzû sahibi olan el-Ezherî, kiraât okutmuş âlimledendir.

²³¹ Abdulkadir Şenel, "Kastallânî", *D.İ.A.*, Cilt 24, s. 583.

²³² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Cilt 8, s. 121-122.

²³³ Sehâvî, *ed-Dav 'ü'l-lâmî*, Cilt 2, s. 104; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 9, s. 4482.

²³⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 75, 86.

²³⁵ Sehâvî, *ed-Dav 'ü'l-lâmî*, Cilt 2, s. 103.

²³⁶ Sehâvî, *ed-Dav 'ü'l-lâmî*, Cilt 1, s. 227.

²³⁷ Sehâvî, *ed-Dav 'ü'l-lâmî*, Cilt 2, s. 103.

²³⁸ Sehâvî, *ed-Dav 'ü'l-lâmî*, Cilt 8, s. 81.

Kastallânî, ondan "Şeyhimiz allâme" diye söz etmiştir. Sehâvî, Kastallânî'nin ondan kıraât okuduğunu ve icâzet aldığını nakletmektedir.²³⁹

6. Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdulkadir b. Tarîf en-Neşâvî (ö. 884/1480): Bu hocası hakkında "müsnidü'l-asr"²⁴⁰ ve "rihletü'l-âfâk"²⁴¹ nitelemesinde bulunan Kastallânî, eş-Şâtıbî'nin *el-Kasîdetü'l-lâmiyye* ve *er-Râiyye* adlı eserlerini ondan okumuştur.²⁴²

7. Zeynüddîn Abdulğınâ b. Yusuf b. Ahmed el-Heysemî (ö. 886/1482): Hem tecvidde hem de kıraâtte üstün bir kimsedir. Sehâvî'nin kaydına göre Kastallânî, *el-Kıraâtü's-Seb'â'dan* sonraki üç kıraâtî (Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir kıraâtlerini) Furkân Sûresinin 21. âyetine kadar ondan okumuştur. Kastallânî, eş-Şâtıbî'nin *el-Kasîdetü'l-lâmiyye* ve *er-Râiyye* adlı eserlerini kendisinden okuduğunu ifade etmiş ve "Şeyhü't-tecvîd, tuhfetü't-dîn, şeyhü'l-kurrâ ve'l-ikrâ" ifadeleriyle onu övmüştür.²⁴³

8. Ebu'l-Kâsım Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Muhammed İbn Fehd el-Mekkî (ö. 885/1481): Hadis ve kıraât ilimlerinde meşhur olmuş bir kimsedir. İbn Fehd el-Mekkî olarak bilinmektedir. Kastallânî, eş-Şâtıbî'nin *el-Kasîdetü'l-lâmiyye* adlı eserini ondan dinlemiştir.²⁴⁴

Hadis İlmindeki Hocaları:

1. Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed Ebu'l-Hayr Ebû Abdillah Şemsüddîn Sehâvî (ö. 902/1497): Sehâvî, (902/1497) Kâhire'de doğmuş, küçük yaşlarda Kur'ân'ı ezberlemiş, hadis ve tarih ilimlerinde üstünlük elde etmiş bir âlimdir. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'* adlı eserinde öğrencisi Kastallânî'den bahsetmiştir. Kastallânî, *el-Hidâyetü'l-cezeriyye* ve *Elfiyetü'l-İrâkî'yi* Sehâvî'den okumuş ve ondan "Şeyhünâ el-allâmetü'l-hâfız" diye söz etmiştir.²⁴⁵

²³⁹ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Cilt 4, s. 42.

²⁴⁰ Müsnid: 1. Hadisi senedli olarak rivayet eden kimse. 2. Hadisleri müsned kitap şeklinde bir araya getiren, müsned kitap yazan kimse, 3. Âlî senedi veya senedleri olan kimsedir. "Müsnidü'l-'asr" ifadesiyle yaşadığı asırda hadisleri senetleriyle rivayet eden kimse kastedilir. Bkz. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (7. Baskı, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), s. 223.

²⁴¹ Rihle: Hadis öğrenmek, hadislerle ilgili bilgiler elde etmek için yolculuğa çıkmak anlamına gelir. "Rihletü'l-âfâk" sözüyle hadis ilmini öğrenmek için uzak beldelere seyahat eden kimse kastedilir. Bkz. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 255.

²⁴² Kastallânî, *el-Fethu'l-mevâhibî*, s. 86.

²⁴³ Kastallânî, *el-Fethu'l-mevâhibî*, s. 87.

²⁴⁴ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Cilt 4, s. 258; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 376.

²⁴⁵ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Cilt 2, s. 103; Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 28; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Cilt 8, s. 121.

2. Ebu'l-Kâsım Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Muhammed İbn Fehd el-Mekkî (ö. 885/1481): Kastallânî'nin hem kıraât hem de hadis ilminde hocasıdır.

3. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Evcâkî (ö. 889/1485): Kastallânî'nin hadis hocalarından biridir. İbnü'l-Evcâkî olarak da bilinir.

4. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Ebussuûd Şemsüddîn el-Ğarrâkî (ö. 889/1485): Mısır'ın Kuzeyinde bulunan Ğarrâka bölgesine nispet edilmiştir. El-Ğarrâkî, İbn Hacer (ö. 852/1449) ve el-Veliyyü'l-İrâkî'den (ö. 826/1423) ders okumuştur. Hocası Sehâvî (ö. 902/1497), Kastallânî'nin Ğarrâkî'den hadis okuduğunu kaydetmiştir.²⁴⁶

5. Ahmed b. Muhammed Ümmü Habîbe Zeyneb bint. Eş-Şevbekî (ö. 886/1482): El-İrâkî'den ve el-Heysemî'den icâzet alan eş-Şevbekî, hayır yapmayı seven ilim sahibi bir kadındı. Kastallânî, *Sünen-i İbn Mâce*'yi bu kadından okumuştur.²⁴⁷

6. Kemâliyye bt. Necm Muhammed b. Ebû Bekir Ümmü Kemâl el-Ensârî el-Mekkî (ö. 880/1476): Kastallânî'nin hadis hocalarından biridir. Babası el-Mercânî olarak bilinir. Kastallânî, Buhârî şerhinin sonunda kendisinden ders aldığını kaydetmiştir.²⁴⁸

Fıkıh İlmindeki Hocaları:

1. Osman b. Abdillâh b. Osman Fahrüddîn Ebû Amr el-Hüseynî (ö. 877/1473): *El-Umde, et-Tenbîh* ve *el-Minhâc* adlı eserleri ezberlemiş ve hadis âlimlerinden İbn Hacer'le (ö. 852/1449) birlikte hadis dinlemiştir. Fıkıhî konularda üstün bir yeteneğe sahiptir. Sehâvî (ö. 902/1497), Kastallânî'nin ondan fıkıh okuduğunu kaydetmiştir.²⁴⁹

2. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahzûmî el-Bâmî (ö. 885/1481): Kastallânî'nin hem kıraât hem de fıkıh hocasıdır. *El-Minhâc* ve *el-Behce* adlı eserlerin bir kısmını ondan okumuştur.²⁵⁰

3. İbrahim b. Ahmed b. Hasan Burhânüddîn el-Aclûnî (ö. 885/1481): Kastallânî onun yanında *el-Hâvî* adlı eserden bir bölüm okumuştur.²⁵¹

²⁴⁶ Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 147.

²⁴⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, Cilt 2, s. 104.

²⁴⁸ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî* (Mısır: el-Matbatü'l-kübrâ el-emîriyye, 1323), Cilt 10, s. 488.

²⁴⁹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, Cilt 5, s. 131.

²⁵⁰ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, Cilt 2, s. 103.

²⁵¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, Cilt 2, s. 103.

4. Ahmed b. Ali b. Hüseyin Şihâbüddîn el-İbâdî (ö. 880/1476): El-Veliyyü'l-İrâkî (ö. 826/1423) ve İbn Hacer'den (ö. 852/1449) fıkıh okumuş ve fıkıh ilminde mahir olmuştur. Kastallânî kendisinden fıkıh okumuştur.²⁵²

5. Muhammed b. Abdirrahman b. Ahmed Ebu'l-Bekâ Celâlüddîn el-Bekrî (ö. 891/1486): Hz. Ebû Bekir'in soyundan geldiği için "el-Bekrî" nisbesiyle anılmıştır. Celâlül-Bekrî olarak da anılmıştır. El-İrâkî ve el-Bulkînî'den (ö. 824/1421) fıkıh ve hadis usûlü okumuştur. Şâfiî fikhını bütün yönleriyle ezberlediği kaydedilmiştir. Kastallânî kendisinden fıkıh okumuştur.²⁵³

Nahiv İlmindeki Hocaları:

Kastallânî, nahiv ilmini aynı zamanda fıkıh hocası olan İbrahim b. Ahmed b. Hasan Burhânüddîn el-Aclûnî'den (ö. 885/1481) öğrenmiştir. Ebu'l-Me'âlî Muhammed b. er-Rıdâ et-Taberî, Ebu'l-Hasen Ali en-Nüveyrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ebu'l-Abbâs en-Nahvî, Hacer bint. Şerefüddîn el-Makdisî ve Abdülmü'tî el-Mekkî²⁵⁴ Kastallânî'nin nahiv okuduğu hocalarıdır.²⁵⁵

2.5. Öğrencileri

1. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ğazzî (ö. 984/1577): Fıkıh, hadis ve tefsir ilimlerinde mahir olan Ğazzî'nin manzum halde *et-Tefsîrû'l-kebîr* adlı eseri bulunur. Oğlu Necmüddîn'in naklettiğine göre Ğazzî, Kastallânî'den *Şerhü'l-Buhârî'* ve *el-Mevâhibü'l-ledünnîye adlı* eserlerini okumuştur.²⁵⁶

2. Ömer b. Ahmed b. Ali b. Mahmud eş-Şemmâ' (ö. 936/1530): İlim tahsil etmek için sık sık Kastallânî ile görüşmüştür. Eserlerinde Kastallânî'den ders aldığını ifade etmiştir.²⁵⁷

3. Cârullah Muhammed b. Abdilaziz b. Ömer b. Fehd (ö. 954/1548): Mekke'de yetişmiştir. Kur'ân'ı hıfzettikten sonra *el-Minhâc* adlı eseri ezberlemiştir. Mekke'de bulunduğu sırada Kastallânî ile görüştüğü ve ondan icâzet aldığı kaydedilmiştir.²⁵⁸

²⁵² Sehâvî, *ed-Dav 'ü'l-lâmî'*, Cilt 2, s. 103.

²⁵³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 28-29.

²⁵⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 8, s. 3459.

²⁵⁵ Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 77; Sehâvî, *ed-Dav 'ü'l-lâmî'*, Cilt 2, s. 103.

²⁵⁶ Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-tâli'* (Kâhire: Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, 2012, Cilt 2, s. 244; Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 351.

²⁵⁷ Hacı Halife Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2008), Cilt 2, s. 360, 361.

²⁵⁸ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli'* Cilt 1, s. 96.

4. Abdülkadir el-Minhâcî (ö. 915/1510): Kastallânî, *el-Leâliü's-seniyye* adlı eserinde bildirdiğine göre bu öğrencisine *Şerhü'l-mukaddimeti'l-cezeriyye* adlı eserini okutmuştur.²⁵⁹

5. Hatîb Haseneyn b. Mahlûf eş-Şemmâsî.

6. Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahim ed-Deyrûtî: Kastallânî, *Şerhü'l-mukaddimeti'l-cezeriyye* adlı eserini Deyrûtî'ye okutmuştur.²⁶⁰

7. Ebu'l-Mevâhib Abdilvehhâb b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rânî (ö. 973/1565).²⁶¹

2.6. Eserleri ve Kıraât Alanındaki Tesiri

Kastallânî, hayatı boyunca çok sayıda eser telif etmiş ve İslâmî ilimlerde temâyüz etmiş âlimlerden biridir. Kıraât, tecvid, hadis ve siyer onun en mâhir olduğu ilim dallarıdır. Kastallânî'nin eserleri şunlardır:

1. *El-Fethü't-Dânî min kenzi hirzi'l-emânî*: Bu eser eş-Şâtübî'nin (ö. 590/1194) yedi kıraâtle ilgili *Hirzü'l-emânî* adlı manzum eserin şerhidir.²⁶² Kastallânî'nin öğrencisi Ğazzî (ö. 984/1577) bu eseri *el-Cene'd-Dânî* ismiyle anmıştır.²⁶³ Hocası Sehâvî (ö. 902/1497) Kastallânî'nin bu eseri tamamlamadığını bildirmişse de o, bu eserini hocasının vefatından sonra hicrî 913'de tamamlamıştır.²⁶⁴

2. *Neşrü'n-neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*: İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr* eserine yapılmış bir şerhtir.²⁶⁵

3. *Şerh-u tayyibeti'n-neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr*.²⁶⁶

4. *el-Kenzü fi vakf-i Hamza ve Hişam 'ale'l-Hemz*: Kastallânî bu eserini *en-Neşr* gibi kıraât kitaplardan yaptığı alıntılarla meydana getirmiştir.²⁶⁷ *Letâifü'l-işârât* adlı eserde buna atıf yapılmıştır.²⁶⁸

5. *el-Vakf ve'l-ibtidâ*: Muhammed b. Tayfur es-Secâvendî'nin (ö. 560/1165) *el-Vakf ve'l-ibtidâ* adlı eserini tahkik eden Muhsin Derviş Mukaddime kısmında

²⁵⁹ Kastallânî, *el-Leâliü's-seniyye*, s. 150.

²⁶⁰ Kastallânî, *el-Leâliü's-seniyye*, s. 150.

²⁶¹ Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 442; Mehmet Sait Uzundağ, *Kastallânî'nin İrşâdü's-Sârî İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından İncelenmesi*, s. 29.

²⁶² Hacı Halife Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 1847.

²⁶³ Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 78.

²⁶⁴ Sehâvî, *ed-Dav 'ü'l-lâmî*, Cilt 2, s. 104.

²⁶⁵ Müessesetü-Âli-beyt, *Fihrisü's-şâmil (Kıraât bölümü)*, 2. Baskı, Ürdün, 2008, s. 205.

²⁶⁶ Sehâvî, *ed-Dav 'ü'l-lâmî*, Cilt 2, s. 104; el-Ayderûs, Cilt 1, s. 107.

²⁶⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, Cilt 8, s. 122; el-Ayderûs, Cilt 1, s. 107.

²⁶⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 931.

Kastallânî'nin bu eserini Bağdad'da Dâru saddâm'da 37276 nolu rakamla 240 sayfa halinde gördüğünü ifade etmiştir. Bu eserin *Letâifü'l-işârat* adlı eserde yer alan vakf ve ibtidâyla ilgili kısımlardan oluşturulduğu ifade edilmiştir.²⁶⁹

6. *El-Leâliü's-seniyye fî şerhi'l-mukaddimeti'l-cezeriyye*: İbnü'l-Cezerî'nin *el-Cezeriyye* ismiyle meşhur olan eserinin tecvidle ilgili şerhidir. Sehâvî (ö. 902/1429) bu eseri *el-Ukûdü's-seniyye* ismiyle anmıştır.²⁷⁰ Kastallânî bu eserin mukaddimesinde eserin adının *el-Leâliü's-seniyye* olduğunu kaydetmiştir.²⁷¹

7. *İrşâdü's-sârî li şerh-i sahîhi'l-Buhârî*: Kastallânî'nin en meşhur eserlerinden biridir. Bu eseri nedeniyle Kastallânî, *şârihü'l-Buhârî* ismiyle anılmıştır. Bu eseri müellif ömrünün son yıllarında hicrî 916'da tamamlamıştır. Buhârî şerhlerinin en kapsamlısı olarak tavsif edilmiştir.²⁷² Eser Mehmet Sait Uzundağ tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.²⁷³

8. *Tuhfetü's-sâmi' ve'l-kârî bi hatm-i sahîhi'l-Buhârî*.²⁷⁴

9. *İhtisâru irşâdi's-sârî*: Buhârî şerhi *İrşâdü's-sârî*'nin tamamlanmamış ihtisâridir.²⁷⁵

10. *Ed-Derârî fî tertîbi ebvâbi sahîhi'l-Buhârî*.²⁷⁶

11. *Esiletün 'ale'l-Buhârî*.

12. *Minhâcü'l-ibtihâc şerh-i Müslim b. el-Haccâc*.²⁷⁷

13. *Menâhicü'l-hidâye ilâ me'âlimi'r-rivâye*: İbnü'l-Cezerî'nin *el-Hidâye ilâ me'âlimi'r-rivâye* adlı eserinin şerhidir.²⁷⁸

14. *El-Envâr fî'l-ed'iyeti ve'l-ezkâr*.

15. *El-Levâmi' fî'l-ed'iyeti ve'l-ezkârî'l-cevâmi'*: *El-Envâr fî'l-ed'iyeti ve'l-ezkâr* adlı eserin özetidir.

²⁶⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârat li fûnûni'l-kraât*, Cilt 1, s. 46.

²⁷⁰ Sehâvî, *ed-Dav 'ü'l-lâmî'*, Cilt 2, s. 104; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Cilt 8, s. 122.

²⁷¹ Kastallânî, *el-Leâliü's-seniyye*, s. 16.

²⁷² Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, Cilt 2, s. 967; Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107.

²⁷³ Mehmet Sait Uzundağ, *Kastallânî'nin İrşâdü's-Sârî İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından İncelenmesi*, (Ankara: AÜSBE Doktora Tezi, 2012).

²⁷⁴ Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 1847; Sehâvî, *ed-Dav 'ü'l-lâmî'*, Cilt 2, s. 104; el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107.

²⁷⁵ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, Cilt 2, s. 967.

²⁷⁶ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Şam: Müessesetü'r-risâle, 1957), Cilt 1, s. 254.

²⁷⁷ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, Cilt 2, s. 968;

²⁷⁸ Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 1847.

16. *Kabsü'l-levâmi'*: *El-Levâmi' fi'l-ed'iyeti ve'l-ezkâri'l-cevâmi'* adlı eserin ihtisarıdır.

17. *El-Mevâhibü'l-ledünniye bi'l-minehi'l-Muhammediyye*: Eser Hz. Peygamber'in şemâili, mucizeleri ve hayatı hakkında bilgi vermektedir. *El-Minehü'l-Muhammediyye* ismiyle de anılmıştır.²⁷⁹ Onun en meşhur eserinin *el-Mevâhibü'l-ledünniye* olduğu kaydedilmiştir.²⁸⁰

18. *Hâşiyetün 'ale's-Şifâ*.²⁸¹

19. *Meşâriku'l-envâri'l-mudıyye fî mehdi hayri'l-berıyye*: El-Bûsirî'nin (ö. 695/1295) *el-Bürde* isimli eserinin şerhidir.²⁸²

20. *Hâşiyetün 'ale's-şemâili'n-nebeviyye*.²⁸³

21. *Mevlidü'n-Nebî*: Eser Muhammed Nevevî el-Câvî tarafından *el-İbrîzü'd-dânî fî mevlidi seyyidinâ Muhammedi'l-Adnânî* ismiyle ihtisar edilmiştir.²⁸⁴

22. *Mesâlikü'l-hunefâ ilâ meşâri'i's-salâti 'ale'n-Nebiyyi'l-Mustafâ*: Hacı Halife bu eseri bir cilt olarak tanıtmıştır.²⁸⁵

23. *Er-Ravdu'z-zâhir fî menâkibi's-şeyhi Abdilkâdir*: Eser Abdülkâdir Geylânî'nin hayatını anlatmaktadır.²⁸⁶

24. *Nüzhetü'l-ebrâr fî menâkib's-şeyhi ebi'l-Abbâs el-Harrâr*: Kastallânî bu eserde kendisinden önce el-Karâfetü's-suğrâ Medresesinin baş müderrisliğini üstlenen hocasının hayatını kaleme almıştır.²⁸⁷

25. *El-Fethü'l-mevâhibî fî menâkibi'l-imam eş-Şâtibî*: Eser Ebû Muhammed Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtibî er-Ru'aynî'nin (ö. 590/1194) hayatıyla ilgilidir. *Mu'cemü'l-müellifin* adlı eserde bu kitab *Minhatün min minehi'l-fethi'l-mevâhibî tünbiü 'an lemhati ve sîretü ebi'l-Kâsım eş-Şâtibî* ismiyle anılmıştır.²⁸⁸

²⁷⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kraât*, Cilt 1, s. 433 ve Cilt 4, s. 1350.

²⁸⁰ Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107; Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 78.

²⁸¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kraât*, Cilt 4, s. 1350.

²⁸² Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, Cilt 2, s. 104.

²⁸³ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, Cilt 2, s. 968.

²⁸⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât* (Tahkîk: Âmir es-Seyyid Osman- Abdussabur Şahin, Mısır: el-Meclisü'l-a'lâ li's-şüûni'l-İslâmiyye, 1972), s. 18.

²⁸⁵ Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 1662.

²⁸⁶ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, Cilt 2, s. 104; Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107; Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 1, s. 919.

²⁸⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, Cilt 2, s. 104; Ayderûs, Cilt 1, s. 107; Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 1842.

²⁸⁸ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, Cilt 1, s. 254.

26. *Muhtasaru ed-dav 'i'l-lâmî ' li's-Sehâvî*: Hocası Sehâvî'nin *ed-Dav 'u'l-lâmî* ' adlı eserinin ihtisarıdır.²⁸⁹ *Keşfü'z-zunûn*'da eser *ed-Dav 'u's-sâtî* ' ; *İzâhu'l-meknûn*'de ise *en-Nûrî's-sâtî* ' ismiyle anılmıştır.²⁹⁰

27. *El-Îs 'âd tellîsü'l-irşâd*: Şâfîî fıkhiyla ilgilidir.²⁹¹

28. *İmtâ 'u'l-esmâ' ve'l-epsâr*.²⁹²

29. *Züherü'r-riyâd ve şifâü'l-kulûbi'l-mirâd*: Vaaz ve nasihatler hakkında kaleme alınmıştır.²⁹³

30. *Nefâisü'l-enfâs fi's-suhbeti ve'l-libâs*.²⁹⁴

31. *Risâletün fi'l- 'amel bi'r-rib 'i'l-mücîb*. Eser vakitlerle ilgilidir.²⁹⁵

32. *Makâmâtü'l- 'ârifîn*.

33. *Fehrese*: Kastallânî'nin hocaları hakkındadır.²⁹⁶

34. *Muhammesât*.²⁹⁷

35. *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraât*: Kastallânî'nin kıraâtlerle ilgili bu eseri kıraât ilminin temel kaynaklarından biridir. Eserin iki baskısı yapılmıştır. İlk baskısı 1972'de Mısır'da, ikinci baskısı ise 1013'te Medine'de neşredilmiştir. Mısır neşrinde eserin sadece vesâil (vesileler) kısmı tahkik edilmiş, Medine neşrinde ise tamamı tahkik edilmiştir. Tez çalışmamızda eserin tamamının tahkik edildiği Medine neşrini esas alacağız. Bununla birlikte Mısır neşrine de göz atmak sûretiyle iki neşir arasında karşılaştırma ve mukayese imkânı bulacağız. Çalışmamızın konusunu oluşturan bu eserle ilgili olarak eserin nüshaları ve baskıları kısmında detaylı bilgi verilecektir.

Hacim yönünden ansiklopedik boyuttaki bu eser, kıraât ilmiyle ilgili meselelerin büyük bir kısmını ihtiva etmesi ve sahih kıraâtlerle birlikte şâz kıraâtlere de yer vermesi sebebiyle sahasında ilk olma özelliği taşımaktadır. Kastallânî'nin bu eseri, kıraât ilminin önemli kaynaklarından birisi olarak ilgi görmüş ve kendisinden sonraki dönemlerde yapılan kıraât çalışmalarına kaynaklık etmiştir. Kıraât ilmiyle ilgili

²⁸⁹ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, Cilt 2, s. 968; Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 1089.

²⁹⁰ Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 1089; İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ keşfi'z-zünûn*, Cilt 5, s. 570.

²⁹¹ Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 1, s. 1.

²⁹² Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 1, s. 166.

²⁹³ Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 960.

²⁹⁴ Sehâvî, *ed-Dav 'ü'l-lâmî* ' , Cilt 2, s. 104.

²⁹⁵ Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107; Sehâvî, *ed-Dav 'ü'l-lâmî* ' , Cilt 2, s. 104; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraât*, Mısır baskısı, s. 18.

²⁹⁶ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, Cilt 2, s. 968; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 53.

²⁹⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraât*, Mısır baskısı, s. 18.

yapılan çalışmalarda bu eserin etkisinden bahsetmek mümkündür. Meselâ, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî'nin (ö. 1117/1706) *İthâfû fûdalâi'l-beşer bi'l-kıraâti'l-erbeate 'aşer* adlı eseri, *Letâifü'l-işârât*'ın ihtisarıdır. *İthâf* müellifinin, "*en-Neşr ve Letâif* gibi kıraât alanında kendilerine güvenilen eserleri özetleyerek mütevâtir kıraâtlardan on kıraâti içine alan bir kitap telif etmeyi düşündüm." ifadesi buna işaret etmektedir.²⁹⁸ Ed-Dimyâtî, kıraâtleri anlatırken bu eserin usûl ve metodunu benimsediğini belirtmiş ve özellikle kıraâtlerin kısımlara ayrılmasında bu eseri takip ettiğini kaydetmiştir.²⁹⁹ *Letâif*'in ihtisarı durumundaki bu eserin, ülkemiz başta olmak üzere birçok İslâm ülkesinde kıraât tedrisinde takip edildiği ifade edilmiştir.³⁰⁰

²⁹⁸ Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî, *İthâfû fûdalâi'l-beşer bi'l-kıraâti'l-erbeate 'aşer* (1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998), Cilt 1, s. 5.

²⁹⁹ Dimyâtî, *İthâfû fûdalâi'l-beşer bi'l-kıraâti'l-erbe'ate 'aşer*, Cilt 1, s. 14.

³⁰⁰ Ramazan Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraât* (3. Baskı, İstanbul: İFAV Yayın., 2014), s. 367.

BİRİNCİ BÖLÜM
LETÂİFÜ'L-İŞÂRÂT Lİ FÜNÛNİ'L-KIRAÂT'İN GENEL TANITIMI,
MUHTEVÂSİ VE KAYNAKLARI

1. Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraât'in Genel Tanıtımı

Letâifü'l-ışârât li funûni'l-kıraât, hicrî onuncu asırda kıraât alanında yazılmış bir eserdir. Mütekaddimûn döneminde telif edilen eserlerin hulâsâsı durumundadır. Eserde kıraâtle ilgili meselelerin pek çoğuna değinilmiştir. Bu eseri Kastallânî ömrünün sonuna doğru yetmişli yaşlarında telif etmiştir.³⁰¹ Kastallânî bu eserde on kıraâtle birlikte şâz kıraâtlerin kendilerine nispet edildiği İbn Muhaysın'ı (ö. 123/741), Yahya el-Yezîdî'yi (ö. 202/817), Hasan-ı Basrî'yi (ö. 110/729) ve A' meş'i (ö. 148/765) de ele alarak on dördlü tasnif sistemini ilk uygulayan müellif olmuştur.

1.1. Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraât'in İsmi ve Kastallânî'ye Aidiyeti

Medine tahkikinde belirtildiğine göre eserin el yazma nüshalarında ismiyle ilgili bazı farklılıklar görülmektedir. Buna göre İstanbul Âtîf Efendi Kütüphanesindeki nüshada eserin ismi *Letâifü'l-ışârât li funûni'l-ibârât fi'l-kıraâti'l-erbeate 'aşer* şeklinde kayıtlıdır.³⁰² İstanbul Fâtih Kütüphanesindeki nüshada ve Mısır nüshasında eserin ismi *el-İşârât fi ilmi'l-kıraât* şeklinde "fi" harfi ceriyle;³⁰³ İstanbul Fatih Kütüphanesindeki ikinci nüshada ve Mısır'daki ikinci nüshada, *Letâifü'l-ışârât bi funûni'l-kıraât* şeklinde "bi" harfi ceriyle kayıtlıdır.³⁰⁴

Nüshaların çoğunda ve özellikle müellifin kontrolünden geçen nüshada eserin ismi *Letâifü'l-ışârât li funûni'l-kıraât* olarak geçmektedir. Müellif, diğer eserlerinde eseri bu isimle kendine nispet etmiştir.³⁰⁵ Bu eser dünyanın değişik yerlerindeki el yazma nüshalarında Kastallânî'ye nispet edilmiştir. Kitabın Kastallânî'ye aidiyeti konusundaki en önemli delil müellifin, diğer eserlerinde bu eserden bahsetmesi ve onu kendisine nispet etmesidir. Kâtib Çelebi (Hacı Halife) (ö. 1067/1657), Zirikli (ö. 1893/1976) ve Kehhâle (ö. 1905/1987) kitabın Kastallânî'ye ait olduğunu

³⁰¹ Kastallânî, *Letâifü'l-ışârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 75.

³⁰² Kastallânî, *Letâifü'l-ışârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 122.

³⁰³ Zirikli, Hayruddîn, *el-A'âm* (15. Baskı, Beyrut: Dâru'l-ilm, 2002), Cilt 1, s. 232.

³⁰⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-ışârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 58.

³⁰⁵ Kastallânî, *el-Fethu'l-mevâhibî fi tercümeti'l-imâm eş-Şâtibî* (Lübnan: Dâru'l-feth, 2000), s. 101; Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 1551; Kastallânî, *Letâifü'l-ışârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 59.

kaydetmişlerdir.³⁰⁶ Bu eseri *İthâfî fudalâi'l-beşer* ismiyle ihtisâr eden Ahmed el-Bennâ ed-Dimyâtî (ö. 1117/1706) de eseri Kastallânî'ye nispet etmiştir.³⁰⁷

1.2. Eserin Usûl ve Metodu

Kastallânî bu eserde, mütevâtir on kıraâtle birlikte şâz kıraâtleri vesâil (vesileler) ve makâsîd (maksatlar) şeklinde iki ana gruba ayırarak incelemiştir.³⁰⁸ Vesâil kısmında; senedler (esânîd), Arapça ilmi, mehâricü'l-hurûf (harflerin çıkış yerleri), harflerin sıfatları, vakf ve ibtidâ, âyetlerin sayısı, fâsılalar, er-resmü'l-mushaf, istiâze, tekbîr, ulûmü'l-Kur'ân ve Kur'ân tarihi konularına değinmiştir.³⁰⁹ Makâsîd kısmında ise usûlü ve kıraâtleri ele almıştır. Usûl kısmına idgam ile başlayan müellif, sâkin nûn'un halleri, hây-ı kinâye, hemze ile ilgili hükümler, med ve kasr, imâle ve fethle ilgili hükümler, râ harfinin ince ve kalın okunması, lâm harfinin ince ve kalın okunması ve yâ harfinin yazılışıyla ilgili hükümleri ayrıntılı olarak incelemiştir. Ardından Fatihâ'dan Nâs Sûresine kadar kıraâtleri ferşü'l-hurûf³¹⁰ (harflerin yayılması) yönünden tahlil etmiştir.

Kıraât farklılıklarına ve kıraât vecihlerine değinirken, mütevâtir yedi kıraâtî zikrettikten sonra bunlardan herhangi birisine muvâfik düşen meşhur üç kıraâte işaret etmiş; daha sonra da şâz kıraâtlardan, on kıraâte muvâfik düşenlere değinmek sûretiyle şâz kıraâtlarla birlikte bütün kıraâtleri Arapça dil kuralları açısından incelemiştir. Kastallânî, eserde şöyle bir usûl takip etmiştir:³¹¹

³⁰⁶ Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 1551; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, Cilt 1, s. 232; Ömer Rızâ Kehhâle, Cilt 1, s. 254; *Letâif*'te geçen "... ذلك من التساهل والتفريط" ifadesi aynen orada da geçmektedir. Bkz. Kastallânî, *el-Fethu'l-mevâhibî fi tercümeti'l-imâm eş-Şâtubî*, s. 101.

³⁰⁷ Dimyâtî, *İthâfî fudalâi'l-beşer bi'l-kıraâtî'l-erbeate 'aşer*, Cilt 1, s. 5, 14.

³⁰⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 358.

³⁰⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1313.

³¹⁰ Hurûf (الحروف), "yön, her nesnenin ucu, kenarı, keskin ve sivri tarafı, hece harflerinden her biri, dışı deve ve suyolu anlamlarına gelen harf (الحرف) kelimesinin çoğuludur. Kıraât terimi olarak ise "kıraât" anlamına gelmektedir. İbn Mes'ûd'un harfî dendiğinde onun kıraâtî kastedilmektedir. Ferş (الفرش), sözlükte "yaymak, açmak, sermek" anlamlarına gelir. Kıraât terimi olarak ise "Belli bir kaideye dayanmayan ve üzerinde kıyas yapılmayan Kur'ân'da dağılık olarak bulunan ihtilaflara denir. Bakara Sûresindeki { وَمَا يَخْدَعُونَ } (Bakara 2/9.) kelimesinin aynı âyetin başında { يُخَادِعُونَ } (Bakara 2/6.) şeklinde okunması gibi. Kurrâ bu kelimeleri birbirine kıyas ederek okumamıştır. Bkz. Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-'ayn* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003), Cilt 3, s. 210; İbn Fâris, *Mekâyisi'l-luğa* (Beyrut: el-Kitabü'l-'arabî, 2002), Cilt 2, s. 33; Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân* (Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-'arabî, 1995), Cilt 1, s. 358 (1. dipnot); Nihat Temel, *Kıraât ve Tecvid Istılahları* (İstanbul: İFAV Yayın., 2013), s. 51; Kadir Hastaoğlu, *Meşhur Kıraâtlardan Ebû Ca'fer Kıraâtî* (HRÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, 1995), s. 149.

311

"Kıraâtler mütevâtir olup olmama konusunda üç kısma ayrılır: Birinci kısım mütevâtir olduğu konusunda ittifak edilenlerdir. Bunlar, meşhur yedi kıraâttir. İkinci kısım ise mütevâtirliği hakkında ihtilaf edilenlerdir. Bunlar ise daha sonraki üç kıraâttir. Üçüncü kısım ise şâz olduğunda ittifak edilenlerdir. Bunlar da geri kalan dört kıraâttir. Bu kıraâtlerden ilk önce meşhur yedi kıraâti, sonra üç kıraâti, sonra da dört kıraâti sundum..."

Hicrî X. asırda ortaya çıkan bu eser, sahih ve şâzlarıyla birlikte on dört kıraâti bir arada ele alan tasnif sistemiyle metodolojik olarak kendisinden önce telif edilmiş eserlerden ayrılmaktadır. Müellifin, hicrî X. asra gelinceye kadar kıraâtlerle ilgili telif edilmiş eserlerden bu ilme dair bilgilerden istifade ederek meydana getirdiği bu eser önceki dönemlere ait bilgiyi sistemli bir şekilde sunması bakımından önem arz etmektedir. Bu eser, hem kendisinden önceki dönemin bir özeti olması hem de sistematik açıdan sahih ve şâz kıraâtleri bir arada zikretmesi açısından eskinin bir sentezi ve özeti durumundadır.

Eserde müellif, Kur'ân tarihini içeren geniş bir girişle söze başlar. Giriş kısmında Kur'ân ehlinin faziletine, Kur'ân'ın nüzûl sürecine, Mekkî ve Medenî sûrelere, yedi harf meselesine, Kur'ân'ın kitap haline getirilmesine ve çoğaltılmasına, kıraâtlerin kabul şartlarına, şâzlarla birlikte on dört kıraât imamına, ravilerine ve tariklerine değinmiştir. Eserin giriş kısmının hem Kur'ân tarihi hem de kıraâtlerin tedvin süreci bakımından zengin bir muhtevaya sahip olduğu söylenebilir. Müellif, eserin giriş kısmında kıraâtlerin tarihi süreciyle ilgili bilgi verdikten sonra kıraâtleri ve usullerini iki ana bölümde ele almıştır. Bu bölümlerin vesâil ve makâsîd şeklinde ayrıldığını ifade etmiştik. Vesâil bölümünde genel olarak müellif, kıraâtlerin senedlerini, harflerin mahrec ve sıfatlarını, vakf ve ibtidâyı, fâsılaları, er-resmü'l-mushafı, istiâze ve tekbir konularını ele almıştır. Çünkü bu konular kıraâtlerin anlaşılmasına vesile olan gerekli ön bilgilerden oluşmakta, diğer bir tabirle, maksatlara ulaştırın vesileler olmaktadır. Kıraâtlerin sıhhati için temel şartlardan biri kabul edilen isnâd ilmine dair malumât, bu bölümün ilk bahsini oluşturmaktadır.

Kıraâtler açısından isnâd ilmi, Hz. Peygamber'den nakledilen kıraâtlerin rivayet senedlerini bilme yönüyle önem arz etmektedir. Müellifin, hadis ilimlerindeki bilgi birikimini kıraât ilimlerinde de uyguladığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü o isnâd ilminin çeşitlerinden bahsederek kıraâtler ve rivayetler arasında mukayesede

"ولما كانت القراءات بالنسبة للتواتر وعدمه ثلاثة أقسام : قسم اتفق علي تواتره، وهم السبعة المشهوره، وقسم اختلف فيه، وهم الثلاثة بعدها، وقسم اتفق علي شذوذه، وهم الاربعة الباقية، قَدَّمْتُ القراءه السبعة، ثم الثلاثة، ثم الأربعة..."

Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 355.

bulunmuştur. Bu açıdan kıraâtlerin rivayet senedlerini, hadis ilimlerinde olduğu gibi sınıflara ayırmış, âlî isnâda sahip kıraâtlerin rivayetleri hakkında bilgi vermiştir. İsnâd ilminden sonra müellif, yukarıda zikri geçen konuları detaylı şekilde ele almak sûretiyle maksatlara ulaştıran vesâil bölümünü nihayete erdirmiştir.

Makasîd bölümünde ise kıraâtleri usul ve ferşü'l-hurûf yönünden incelemiştir. Usul kısmında idgam, hemze ile ilgili hükümler, imâle, er-resmü'l-mushaf ve usulle ilgili diğer konular ele alınmıştır. Eserde bazı konular zaman zaman tekrar etmiştir. Bu durumun zaruretten kaynaklandığı ifade edilmelidir. Çünkü vesâil bölümünde genel olarak değinilen bir konu makâsîd bölümünde tekrar gündeme gelebilmektedir. Bu yüzden konuların kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığını söylemek imkânsızdır. Meselâ vesâil bölümünde ele alınmış olan er-resmü'l-mushaf konusu makâsîd bölümünde tekrar ele alınabilmektedir. Hatta ferşü'l-hurûf kısmında her sûre sonunda bu konuya değinildiği görülmektedir.

Bu iki bölümün farkını ortaya koyma açısından, vesâil bölümünde kıraâtlerle ilgili konuların genel hatlarıyla ele alındığını, makâsîd bölümünde ise kıraâtlerin daha detaylı şekilde incelendiğini söylesek herhalde yanlış olmaz. Makâsîd'la ilgili bu bölümün, kendi arasında usul ve ferşü'l-hurûf şeklinde detaylandırıldığı görülmektedir. Eserin yaklaşık yarıya yakınına kapsayan ferşü'l-hurûf kısmında müellif, 14 kıraât imamına nispet edilen kıraâtleri ayrıntılı olarak ele almıştır. Ferşü'l-hurûf bölümü; bütün sûrelerde tekrar etmek sûretiyle âyet sayısı, fâsılalar, kıraât vecihleri, er-resmü'l-mushaf, vakf ve ibtidâ başlıklarından oluşur. Bu başlıklar her sûrede tekrar etse de içerik yönünden farklıdır. Bu bölümde ferşü'l-hurûfa değinilirken öncelikle sahih kıraâtler zikredilmiş, ardından şâz kıraâtlere yer verilmiştir. Böylece sahih kıraâtler ele alınırken bunlara uygun düşen şâz kıraâtlere de işaret edilmiştir.³¹²

Kastallânî'nin eserine genel olarak baktığımız zaman, eserde uyguladığı yöntemin arka planını çok iyi kurguladığını; kendisinden önceki zaman diliminde kıraâtler alanında telif edilmiş eserlerin genel yapısına ve içeriğine vâkıf olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki, o bu eseri kaleme almaya başlamadan önce kıraât alanında yazılmış eserlerin çoğunu inceleme imkânı bulmuş ve bu eserler arasından özellikle kendisinden yakın bir zaman önce vefât etmiş olan "Hocalarımızın hocası" diye

³¹² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 358.

nitelediği İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429), *en-Neşr fi'l-kıraât*'l-*'aşr* adlı eserini esas almıştır.³¹³ Eserinde yer verdiği birçok konuyu bu eserden nakletmiş ve metin içerisinde çoğu zaman buna işaret etmiştir.³¹⁴

1.3. Eserin Nüshaları ve Baskıları

Letâifü'l-işârâ li funûni'l-kıraât'ın ilk tahkiki 1972'de Mısır'da, ikinci tahkiki ise 2013'te Medine'de yapılmıştır. Mısır'da eserin bir kısmı tahkik edilmişse de Medine'de tamamı tahkik edilmiştir. Medine tahkikinde eserin dünyanın değişik yerlerinde bulunan 29 nüshasından 15 tanesi mukayese edilmiştir. Eserin her iki neşrinde esas alınan nüshalar hakkında bazı bilgilere yer verilmiştir. Tahkikte esas alınan nüshalar ve tahkik sırasında mukayese edilen diğer nüshalar hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Eserin Medine Tahkikinde İncelenen Nüshaları

1. Dımaşk Mektebetü'l-Esedi'l-Vataniyye Nüshası:

İki cüz halinde olan bu nüsha, eserin Medine baskısında esas alınan nüshadır. Bu nüsha müellif henüz hayattayken yazıldığı için diğer nüshalardan daha eski ve önemlidir. Nüshanın başında müellifin hayatı hakkında bilgi bulunur ve ayrıca bu eserin, müellifin vefâtından iki yıl önce hicrî 921/1515'de tamamlandığı belirtilmektedir. Bu nüshanın diğer nüshalardan farklı bir özelliği de öğrencilerinin bu nüshayı müellifin huzurunda okumuş olmalarıdır. Bu özellikleri nedeniyle nüshalar içerisinde en önemlisi sayılmış ve tahkikte de bu nüsha esas alınmıştır.³¹⁵ Nüshanın birinci cüzü, Ahmed b. Muhammed el-Medenî tarafından müellifin huzurunda yazılmıştır. İkinci cüzün kim tarafından yazıldığı ve hangi tarihte tamamlandığı belirtilmemiştir. Ancak, ikinci cüzün yazı şekli birinci cüzün yazı şekline çok yakındır. Bu, ikinci cüzün de aynı kişi tarafından yazılmış olabileceğini gösterir. İki cüz halinde bulunan nüshanın cüzleri arasında kıyas yapıldığında, birinci cüzün ikinciye göre daha güzel ve dikkatli yazıldığı görülmektedir. Birinci cüzün öğrencileri tarafından müellifin huzurunda okunması ona verilen önemi göstermektedir. Aynı şeyi ikinci cüz için söylemek mümkün değildir.³¹⁶ Bu nüshada birinci cüz En'âm Sûresiyle son

³¹³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 71.

³¹⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1025.

³¹⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 115.

³¹⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 114.

bulmuştur. İkinci cüz ise A'râf Sûresiyle başlamıştır. Buna göre birinci cüz, bu tahkikte beşinci cildin ortalarına denk gelmekte ve 2152 sayfayı içine almaktadır.³¹⁷

2. Mektebetü'l-Esedi'l-Vataniyye'deki İkinci Dımaşk Nüshası:

Nüsha, hicrî 988/1590'de Salahaddin en-Nüşretî tarafından çoğaltılmıştır. Âtîf Efendi nüshası üzerinde yazılı olan icâzet kaydı, aynen bu nüshada da bulunur. Kastallânî'nin vefâtından iki sene sonra yazılmış olan bu icâzet kaydının, hicrî 988/1590'de yazılan nüshada da yer alması, bu nüshanın Âtîf Efendi nüshasından daha sonra yazılmış olduğunu gösterir.³¹⁸

3. Mektebetü'l-Evkâfi'l-Âmme'de Bulunan Bağdat Nüshası:

Kim tarafından çoğaltıldığı bilinmeyen bu nüsha hicrî 961/1554'te yazılmış, üzerine çeşitli notlar eklenmiş ve sonuna tecvidle ilgili bölümler ilave edilmiştir.³¹⁹

4. Riyad Melik Faysal İslâmî Araştırmalar Merkezinde Bulunan Nüsha:

Hicrî 1029/1620'da kim tarafından istinsâh edildiği bilinmeyen bu nüsha güzel bir hatla yazılmıştır. Nüsha üzerinde bazı düzeltmeler ve notlar mevcuttur.³²⁰

5. Mağrib (Fas)'ta bulunan Rabat Nüshası:

Fas'ın başkenti Rabat'ta el-Hizânetü'l-Âmme'de 1108 rakamıyla kayıtlı olan bu nüsha, Ahmed b. Muhammed b. Abdilğânî tarafından hicrî 1061/1651'de güzel bir hatla yazılmıştır.³²¹ Eserin burada bulunan ikinci nüshası Mağrib hattıyla (Arap yazısının kûfi şekli) açık şekilde yazılmıştır.³²²

6. Mısır Nüshaları:

Medine ve Mısır baskılarında ifade edildiğine göre eserin Mısır'da dört nüshası bulunmaktadır. Bu nüshaların üçü Dâru'l-kütübi'l-Mısıriyye'de kayıtlıdır. Nüshanın biri hicrî 1159'da, ikincisi hicrî 1323'te, üçüncüsü XII. asırda yazılmıştır. Dördüncü nüsha ise Kâhire'de el-Hizânetü't-Teymûriyye'de kayıtlıdır.³²³

³¹⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 112.

³¹⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 123.

³¹⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 125.

³²⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 124.

³²¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 127.

³²² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 126-127.

³²³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 121.

7. İstanbul Fatih Kütüphanesi'ndeki Nüshaları:

İstanbul'da eserin iki nüshası bulunmaktadır. Nüshalardan birincisi, bir ciltte iki cüz olarak tanzim edilmiş ve daha önce tanıtılan Dımaşk nüshasının yazısına benzer bir hatla yazılmıştır.³²⁴ Yazı yönünden Dımaşk nüshası ile İstanbul Fatih Kütüphanesi'ndeki bu nüsha birbirine çok benzemektedir. Bu da her iki nüshanın aynı kişi tarafından yazılmış olduğunu gösterir. İstanbul Fatih kütüphanesi'ndeki el yazma nüshaların, müellifin husûsî nüshası olduğu belirtilmiştir. Bu da İstanbul Fatih Kütüphanesi'ndeki nüshanın Dımaşk nüshası kadar güvenilir olduğunu ve bu iki nüshanın, müellif henüz hayattayken yazıldığını gösterir. Nüshanın yazıldığı tarih hususunda bilgi verilmemiştir.³²⁵ İkinci nüshası ise iki cüz halindedir. Nüshanın birinci cüzünün yazılması hicrî 1093/1682'de, ikinci cüzünün yazılması da 1094/1683'te İstanbul Sultan Ahmed câmiî imâm hatibi hâdimü'l-kurrâ el-Hâc Muhammed b. el-Hâc Mustafa tarafından tamamlanmıştır. Nüshanın metni üzerinde Kur'ân ilimlerine dâir bilgiler, fikhî açıklamalar, bazı kelimelerin lügat yönünden izâhı, terâcim hakkında bilgiler ve garip kelimelerin açıklaması gibi notlar bulunmaktadır.³²⁶

8. İstanbul Âtîf Efendi Kütüphanesi'ndeki Nüsha:

Nüsha, İstanbul Âtîf Efendi Kütüphanesi'nde tek cilt halinde 283 yaprak olarak kayıtlıdır. Eserin en eski nüshalarından biri sayılan bu nüsha, müellifin vefâtından iki yıl sonra hicrî 925/1519'da Abdulvehhab İbn İbrahim el-Halebî tarafından istinsâh edilmiştir. Nüshayı istinsâh eden zât, Kastallânî'nin öğrencisi Allâme Şemsüddin b. ed-Dühen el-Halebî Muhammed b. Ali b. Ahmed'in öğrencisidir. Müellifin yaşadığı asra çok yakın zamanda yazılması nedeniyle çok eski ve kıymetli bir nüshadır. Nüsha üzerinde Kastallânî'nin ed-Dühen'e hitâben yazdığı icâzet kaydı bulunmaktadır.³²⁷

9. Amerika Briston Üniversitesi'ndeki Nüsha:

Bu nüshanın Amerika'nın New Jersey eyâletindeki Briston Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunduğu kaydedilmiştir.³²⁸ Nüshanın istinsâhı, Ali b. Muhsin b. Ali tarafından hicrî 1132/1720'de tamamlanmıştır. Nüsha, müellifin İstanbul Fatih Kütüphanesi'ndeki husûsî nüshasından çoğaltılmıştır.³²⁹ Müellifin husûsî nüshasından

³²⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 116.

³²⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 116.

³²⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 119.

³²⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 122, 123.

³²⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 120.

³²⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 120.

çoğaltılmış olması ve üzerine bazı faydalı notların düşülmesi onu önemli bir nüsha haline getirmiştir.³³⁰

10. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Nüshası:

Nüsha, hicrî 1165/1752'de Muhammed b. Hamid b. Hicâzî el-Hâtimî el-Ahmedî tarafından çoğaltılmıştır.³³¹

1.4. Eserin Baskıları

Eserin Mısır'da ve Medine'de iki baskısının yapıldığını daha önce ifade etmiştik.

1- Mısır Baskısı:

Mısır'daki el-Meclisü'l-'Alâ li-Şüûni'l-İslâmiyye Merkezi, eserin tahkîkini Âmir es-Seyyid Osman'a ve Dr. Abdüssabur Şahin'e vermiş ve onlar eserin sadece birinci cüzünü tahkik edebilmiştir. Tahkik edilen bu kısım 1972'de Kâhire'de 344 sayfa olarak tek cilt halinde basılmıştır. Bu baskıda eserin Kâhire'deki Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyyede bulunan dört nüshası incelenmiş ve bunlar arasından Kavala (قوله) nüshası tahkikte esas alınmıştır. Kavala nüshasının diğerlerine tercih edilmesinin sebebi en eski nüsha olması ve Kastallânî henüz hayattayken hicrî 914/1507'de yazılmasıdır. Diğer nüshalar ise daha sonraki tarihlerde yazılmıştır. Muhakkikler bu baskıda eserin sadece Mısır'da bulunan nüshalarını incelemekle birlikte dünyanın çeşitli kütüphanelerinde eserin başka nüshalarının da bulunduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre eserin Mısır dışındaki nüshalarının Köprülü, Nûr-u Osmâniye, Süleymaniye, Fatih, Tunus, Dımaşk ve Berlin kütüphanelerinde bulunduğu ifade edilmiştir.³³²

Muhakkikler mukaddime kısmında Kastallânî'nin hayatı, yaşadığı çevre ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra *Letâifü'l-işârât* adlı eserin telif edilme amacı üzerinde durmuşlardır. Bu bağlamda eserin önemine, muhtevasına ve kaynaklarına kısaca temas edilmiştir.³³³ Mısır baskısında eserin vesâil (vesileler) kısmı tahkik edilmiştir. Bu da Medine baskısında ikinci cildin yarısına denk gelmekte ve 668 sayfalık kısmı kapsamaktadır. Mısır baskısında eser şu cümle ile başlamıştır:³³⁴

³³⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 120.

³³¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 121.

³³² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Mısır Baskısı, s. 22.

³³³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Mısır Baskısı, s. 19-20.

³³⁴ "Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla. Yüce Rabbimiz! Katından bize rahmet ver ve işimizde başarılı olmamızı sağla. Allah, sonunu övgüye layık kılsın ve kendisini dünyanın hayırlarından istediğine ulaştırсын. Asrında emsalsiz ve tek olan, imâm, âlim, allâme, Şihâbüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. eş-Şeyh imâm âlim allâme Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed İbn eş-Şeyh imâm âlim allâme

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ . رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا .

قال الشيخ الإمام العالم العلامة، فريد دهره، ووحيد عصره، شهاب الدين أبو العباس أحمد بن الشيخ الإمام العالم العلامة شمس الدين أبي عبد الله محمد ابن الشيخ الإمام العالم العلامة زين الدين أبي بكر أحمد القسطلاني؛ أحمَدَ اللهُ تعالي عواقبه، وبلَّغَه من خيرِي الدارين مآربه : الحمد لله الذي أنزل كتابه العزيز بالسبعة الأحرف تسهيلا علينا وتيسيرا، وَفَهَّمَنَا وجوه قراءاته، فَهَمَّنَا فِي طرق رواياته، منتشقين من نشرها الأريج عبيراً...

2- Medine Baskısı:

Eser Mısır baskısından sonra Medine'de ed-Dirâsâtü'l-Kur'âniyye Merkezi tarafından tahkik edilmiş ve 2013'te on cilt halinde 4483 sayfa olarak neşredilmiştir. Bu tahkikte eserin dünyanın çeşitli kütüphanelerinde bulunan ve yukarıda zikri geçen on beş nüshası incelenmiş ve bunlar arasından Dimaşk nüshası esas alınmıştır. Tahkik heyeti Dimaşk'ta eserin iki nüshasının olduğunu kaydederek bunlardan hicrî 921/1515'de istinsâh edilen nüshayı esas aldığını belirtmiştir.³³⁵ Tez çalışmamızda eserin tamamının tahkik edildiği Medine baskısını esas aldığımızı daha önce ifade etmiştik.

Tahkik heyeti bu baskının mukaddimesinde Kastallânî'nin hayatı, yaşadığı çevre ve *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât* adlı eseri hakkında açıklamalarda bulunmuş, ardından eserin el yazma nüshaları üzerinde durmuştur.³³⁶ Medine baskısında eser şu cümle ile başlamıştır.³³⁷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ . رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا .

يقول الفقير أحمد بن محمد بن أبي بكر أحمد القسطلاني، أحمَدَ اللهُ عواقبه، وبلَّغَه من خيرِي الدارين مآربه : الحمد لله الذي أنزل كتابه العزيز بالسبعة الأحرف تسهيلا علينا وتيسيرا، وَفَهَّمَنَا وجوه قراءاته، فَهَمَّنَا فِي طرق رواياته، منتشقين من نشرها الأريج عبيراً...

Medine baskısında eser şu cümle ile son bulmuştur:³³⁸

Zeynüddîn Ebû Bekr Ahmed Kastallânî ki şöyle demiştir: Kolaylık olsun diye Yüce Kitab'ı yedi harf üzere indiren, rivayetlerin tariklerini çeşitlendirerek kıraâtleri bize anlama imkanı veren ve onun güzel kokusunu hissetmemizi sağlayan Allah'a hamdolsun...." Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Mısır Baskısı, s. 5.

³³⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 115.

³³⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 118.

³³⁷ "Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla. Yüce Rabbimiz! Katından bize rahmet ver ve işimizde başarılı olmamızı sağla. Allah, sonunu övgüye layık kılsın ve kendisini dünyanın hayırlarından istediğine ulaştırısın. O fakîr ki Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr Ahmed Kastallânî şöyle diyor: Kolaylık olsun diye Yüce Kitab'ı Yedi Harf üzere indiren, rivayetlerin tariklerini çeşitlendirerek kıraâtleri bize anlama imkânı veren ve onun güzel kokusunu hissetmemizi sağlayan Allah'a hamdolsun..." Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 1.

³³⁸ "Nimetleri bol olan, gizlilikleri açığa çıkaran, zorda kalanların duâsına icâbet eden âlemlerin ilâhı, merhametlilerin en merhametlisi Allah'ım! Sana itaatla ömrümü uzun etmeni, rahmet ve nimetinle

أَسْأَلُكَ اللَّهُمَّ وَاسِعَ الْعَطَاءِ، كَاشِفَ الْغَطَاءِ، مُجِيبَ دَعْوَةِ الْمُضْطَرِّينَ، إِلَهَ الْعَالَمِينَ، أَنْ تُطِيلَ عَمْرِي فِي طَاعَتِكَ، وَتَكْسِبَنِي أَثْوَابَ عَافِيَتِكَ، بِمَنِّكَ وَرَحْمَتِكَ، وَتَرْزُقَنِي عِلْمًا نَافِعًا، وَعِلْمًا مُتَقَبَّلًا، وَرِزْقًا وَاسِعًا، وَشِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ، وَتَكْفِينِي مَا أَهَمَّنِي، وَتَكْشِفَ كَرْبِي، وَتُفَرِّجَ هَمِّي، وَتَعْطِينِي سُؤْلِي، وَتَرْضَى عَنَّا رِضَاءً لَا سَخَطَ بَعْدَهُ، وَتُعِينَنِي عَلَيَّ مَا أَنَا بِصَدَدِهِ، وَتَجْعَلَ وَفَاتِي بِطِبِّةِ الطَّيِّبَةِ فِي عَافِيَةِ بِلَا مَحْنَةٍ، عَلَيَّ الْكِتَابَ وَالسَّنَةَ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ. وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَيَّ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَسَلَّمَ تَسْلِيمًا كَثِيرًا. تَمَّ الْكِتَابُ.

Medine baskısının daha çok nüshayı esas alması ve nüshalar arasındaki farkı göstermesi bakımından Mısır baskısından daha kapsamlı olduğu söylenebilir. Medine baskısında, Mısır baskısına göre yer ve kişi isimleriyle ilgili açıklamalara daha geniş yer verilmiştir. Her iki baskı arasında esas alınan nüshalardan kaynaklanan bazı farklar bulunmaktadır. Ancak bu farklar, eserin temel yapısını değiştirmeyen aynı anlamı ifade eden kelime farklılıklarından oluşmaktadır.

Mısır baskısında hicrî 914/1507 tarihli Kavala (قَوْلَةٌ) nüshasının esas alındığını, Medine baskısında ise hicrî 923/1517 tarihli Dımaşk nüshasının esas alındığını ifade etmiştik. Medine'de ed-Dirâsâtü'l-Kur'âniyye Merkezi tarafından yapılan tahkikte hicrî 914/1507 tarihli Kavala nüshasından (Mısır baskısında esas alınan nüsha) ve onun özelliklerinden bahsedilmemiştir. Tahkik heyetinin kanaatine göre Kavala nüshası üzerindeki tarih sonradan ilave edilmiştir. Bundan dolayı Kavala nüshası en eski tarihli nüsha olmasına rağmen Medine tahkikinde esas nüsha olarak belirlenmemiştir. Bu gerekçeyi haklı kabul etsek bile nüshalar hakkında bilgi verirken Kavala nüshasından yeterli derecede bahsedilmemiştir. Medine tahkik heyeti nüshalar hakkında bilgi verirken de Kavala nüshasına yer vermemiştir. Bundan anlaşıldığına göre Medine tahkik heyeti Mısır baskısında esas alınan Kavala nüshasını muhtemelen görmemiştir.³³⁹

1.5. Eserin Yazılmasındaki Amaç

Müellif, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât* adlı eserini telif ve tertib ederken yüzün üzerinde kitabı incelemiş ve kıraât alanında telif edilen eserlerden yararlanmıştı. O, eserin mukaddimesinde kıraât ilmiyle ilgili kitapların çoğunu okuduğunu ve henüz

bedenime sıhhat vermeni, faydalı ilimle rızıklandırmanı, makbul bir ilim ve geniş rızık vermeni, her hastlığuma şifâ lutfetmeni, istediğin işlerde beni yeterli kılmanı, kederlerimi gidermeni, endişemi benden uzaklaştırmanı, istediklerimi vermeni, sonrasında öfke olmayacak şekilde bizden râzî olmanı, hedefimde bana yardım etmeni, ölümümü Kitap ve Sünnet üzere sıkıntısız bir şekilde güzel eylemeni dilerim. Allah'a homdolsun, seyyidimiz Muhammed'e çokça selâm olsun. Kitap bitti." Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Medine Baskısı, Cilt 9, s. 4483.

³³⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 68.

küçük yaşlardayken bu ilimle ilgilenmeye başladığını ifade etmiştir.³⁴⁰ Kastallânî'nin bu eseri telif etmedeki amacını meâlen şöyle ifade edebiliriz:³⁴¹

"Ben uzun zamandan beri bu alanda, gözden kaçmış değerli ve faydalı bilgiler ihtivâ eden bir telif düzenlemek, (Telif edeceğim bu eserde, kıraât) tariklerini ve rivayetlerini geniş bir şekilde anlatmak, kıraâtlardaki i'râb şekillerine yeterince değinmek için bir (kitap) tasnif etmek istedim. Ama aczim ve bu ilimdeki kapasitem beni engelliyordu. Özellikle de bizden öncekiler (selef) bizi (telif ettikleri eserlerle) sıkıntıdan kurtarmış, bütün yükü onlar üzerlerine almışlarken bize düşen onların sözlerini anlamak, onların alışkanlıklarına vâkıf olmaktır. Bununla birlikte onlara benzemeye çalışmak ve onlar içinde en güzelini bulmaya çalışmak da arzu edilen bir durumdur. Beni onların yoluna yönelten yöneltti ve ben (bu ilimde) en güzel manaları seçtim, bu (ilim) binasını (kuranları) aradım ki, faziletlerle dolu Harem (Kâbe) yolculuğu yaptım ve vesileler Kâbe'sine (vardım), gecenin karanlıklarında uyumadan, çoğu zaman insanlardan uzak bir şekilde bu ilimde ün yapmış kimselerden yardım alarak bu eseri telif etmeye başladım. Fikrime, büyük imamların eserlerini ayrıntılı bir şekilde inceleme, onların bu eserlerde söylemek istediklerine vâkıf olma düşüncesi geldi ki bu eserlere bakarak uzun olanı kısaltayım, zor olanı kolaylaştırayım, kapalı olanı açıklayayım, mutlak olanı mukayyed yapayım, remizlerini çözeyim, bu hazinenin derinliklerine ulaşip en değerli inciyi bulayım, Arapçanın güzelliklerini ortaya çıkarayım, *Hirzû'l-emânî*'nin remizlenmiş kapalı manalarını açayım ve karşılaştığım arkadaşlarıma müşkil yerleri ve anlamakta zorlandığım şeyleri sorayım istedim.

(Bilgileri) toplamaya, saçılmış olanları düzenlemeye devam ettim ki, Allah bana (bu konuda) lutufta bulundu ve yolları bana yakınlaştırdı, Allah'a hamdolsun ki, nihâyetinde *vesâil*'e ve *makâsîd*'a ulaştırın yöntemlerden başlamak sûretiyle çeşitli faziletleri ihtiva eden (bu eser ortaya) çıktı. Şöyle ki (bu ilimle) uğraşan kimse; on kıraâtle veya ona ilave edilen dört kıraâtle ilgili ihtilaflar konusunda bir şey (öğrenmeyi) arzu ederse, amacına ulaşır veya kıraâtlardaki vecihlerin çeşitliliği hususunda Arapçayla ilgili bir şey (öğrenmeyi) arzu ederse, zafere ulaşır veya vakf ve ibtidâ konusunda *el-Mürşid* yol gösterici olarak ona yeter veya er-resmü'l-'usmânî hakkında bir bilgi isterse *el-Buğye* ve *el-Emânî* ona yeter veya Kur'ân'ın âyetlerini, harflerini sayı bakımından bilmek ve ondaki ince sırlara ulaşmak isterse *Husni'l-meded* ona yeter.

³⁴⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 66.

³⁴¹

ولطالما حَدَّثْتُ نفسي أن أجمع في هذا الفنَّ تصنيفًا جامعًا لشوارد فرائده، وأرَبُّ فيه تأليفًا شاملًا لزوائد فرائده، وإفياً بنشر طرقه ورواياته، كافيًا في إعراب وجوه قراءته، فيقعدني عن ذلك العلمُ بقدري، وتدفع يدُ العجز في صدري، لاسيما والسلف قد كَفَّوْنَا مؤونةً ذلك، وقاموا بأعباء ما هنالك، فغائبتنا تفهُمُ كلامهم، والوقوفُ عند مراسمهم، لكنه لما كان التشبُّه بهم مطلوبًا، والتنافس في نفائسهم محبوبًا، حداني حادي فريقهم إلى سلوك طريقهم، فامتطيت نجائب المعاني، وجُئتُ فيبايَ المباني، حتي حططت رحلي بحرم الفضائل، وكعبة الوسائل، وعكفت علي تأليف هذا الكتاب مستعينًا بالقويِّ الوَهَّاب، ساهرًا في حنادس الظلام، منقطعًا عن أكثر الأنام، أجيل فكري فيما دَقَّقَه الأئمة في تصانيفهم، وأمتَّع نظري فيما حَقَّقَه في تأليفهم، فألخَصَّ مَطْوَلُها، وأسَهَّلَ معضَلُها، وأفصَلَ مجملها، وأفتح مغلقها، وأقَيَّدَ مطلقها، وأحلُّ رموزها، وألجُّ مطالبها وكنوزها، فأستخرج من الروايات نفائس دررها، ومن وجوه الأعراب محاسن غررها، موضِّحًا غامض المعاني للمُعاني من مرموز حرز الأمان، سائلًا من لقيت من الأصحاب عمَّا أشكل، متفهمًا منه ما عليَّ أعضل.

ولم أزل أجمع الشيعي إلى الشيعي، وأقرب النشر باطني حتي أتاح الله لي ذلك، وقرب عليَّ فيه المسالك، فجاء بحمد الله مفردًا جامعًا لأشتات الفضائل، شارعًا إلي مناهج الوصول للمقاصد والوسائل، بحيث إنَّ الوسائل فيه: إن رام ما يتعلَّق بنشر القراءات العشر أو الأربعة الزائدة عليها علي اختلاف طرقها المستنيرة فاز بآماله، أو أعرابها علي تنوع وجوهها الوجيهة ظفر بكاماله، أو الوقف والابتداء كان له نعم المرشد في الإهداء، أو علم مرسوم الخطِّ العثماني حظي بنيل البغية والأمان، أو معرفة آي التنزيل وكلماته وحروفه من حيث العدد منح حسن المدد مع ما حواه من محاسن رقائق أنوار التنزيل، واشتمل عليه من لطائف أسرار التنزيل.

Müellifin bu sözlerinden anlaşılmaktadır ki o bu eseri büyük gayretlerle ve uzun bir zaman diliminde telif etmiştir.

1.6. Eserde Kullanılan Kıraât Terimleri

Kastallânî, kıraâtlerle ilgili terimleri belirli bir başlık altında incelememiş, yeri geldikçe konuların işlenişi esnasında bunlara değinmiştir. Eserin muhtelif yerlerine dağılmış halde bulunan bu terimlerden tespit edebildiklerimizi aşağıya kaydettik.

1. Kur'ân (الْقُرْآنُ): Kur'ân isminin sözlükte, "okumak" anlamına gelen "ka-ra-e" fiilinden türediği ifade edilmiştir.³⁴² Kur'ân'ın terim anlamı üzerinde farklı tarifler yapılmıştır. Kur'ân, bu tariflerin birçoğunu kapsayacak şekilde şöyle tanımlanabilir: "Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde son Peygamber Hz. Muhammed'e indirilen, mushaflarda yazılan, tevâtürle nakledilen, okunmasıyla ibâdet edilen, Fatihâ sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle biten, başkalarının benzerini getirmekten âciz kaldığı Arapça muciz bir kelâmdır."³⁴³ Kastallânî Kur'ân'ı, "İ'câz ve beyân için indirilmiş vahiy." olarak tarif etmiştir.³⁴⁴ Müellif bu ismin kökeni ve anlamı konusunda ayrıntıya yer vermemiştir.

2. Kıraât (الْقِرَاءَاتُ): Sözlükte kıraât, "okumak, tilâvet etmek ve telaffuz etmek" anlamına gelen mastar bir isimdir.³⁴⁵ Kur'ân ilimleri terimi olarak kıraât, çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Râğıb el-İsfahânî kıraâti, "Tertîlde, bazı harflerin ve kelimelerin birbirine katılması." olarak tarif etmiştir.³⁴⁶ Kıraât imamlarının her birinin okuyuşları için kıraât terimi kullanılmıştır: Nâfî kıraâti, Âsım kıraâti gibi. Harf kelimesinin özellikle ilk dönemlerde kıraât anlamında kullanıldığı görülür.³⁴⁷ Kastallânî, kıraâti "Kur'ân harflerindeki telaffuz farklılıkları veya tahfif-teşdîd gibi telaffuz keyfiyeti." şeklinde tarif etmiştir.³⁴⁸

3. Kıraât İlmi (الْعِلْمُ الْقِرَاءَاتُ): Kıraât ilmi, "Kur'ân kelimelerinin nasıl okunacağını ve ravilerine nispet etmek sûretiyle bu kelimeler üzerinde farklı okunuşları konu

³⁴² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab* (Beyrut, Dâru sâdır, tsz), Cilt 1, s. 128.

³⁴³ Abdülhamit Birışık, "Kur'ân", *D.İ.A.*, 2002, Cilt 26, s. 383.

³⁴⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 358.

³⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, Cilt 1, s. 128.

³⁴⁶ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, Tahkîk: Muhammed Seyyid Geylânî, Beyrut, Dâru'l-ma'rife, tsz, Cilt 1, s. 402.

³⁴⁷ Mekkî b. Ebû Tâlib, *İbâne*, Tahkîk: Abdülfettâh İsmâîl Şiblî, Kâhire, Külliyyetü dâri'l-ulûm, 1960, s. 36.

³⁴⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 358.

edinen bir ilim." olarak tanımlanmıştır.³⁴⁹ Kastallânî'nin, kıraât ilmini üç farklı tanımla tarif ettiğini daha önce giriş kısmında ifade etmiştik.

4. Tercîh (ترجيح): Sözlükte, "yeğlemek, tartmak ve bir şeyi diğerinden üstün tutmak." anlamına gelir.³⁵⁰ Kıraât ilminde tercih, Kur'ân kıraâtlerini üstünlük yönünden değerlendirmek, bir kıraâti diğerine üstün tutmak şeklinde tarif edebiliriz. Meselâ, kıraât imamları Fahihâ Sûresinin 4. âyetinde geçen مالك kelimesi ملك ve ملك şeklinde iki farklı vezinde okumuşlardır. Bazı âlimler, bu iki mütevâtir kıraât arasında tercihte bulunmuş, hatta bu tercih meselesinde mütevâtir kıraâti yok sayacak kadar ileri gitmişlerdir. Bu tutum kıraât âlimleri tarafından eleştirilmiştir.³⁵¹ Kastallânî de ister ittifak edilsin, isterse ihtilaf edilsin, Kur'ân kıraâtleri arasında üstünlükten bahsedilemeyeğini ifade etmiş, bazı kıraâtler arasında tercihte bulunmanın Arap kelâmındaki en fasîh, en meşhur ve en çok kullanımdan kaynaklandığını kaydetmiştir.³⁵²

5. El-Kadrü'l-Müşterek (القَدْرُ الْمُشْتَرَكُ): Kastallânî, ortak miktar veya müşterek miktar anlamına gelen bu terimi, tabîî med üzerine ilave edilen ziyâde medlerdeki ortak miktar için kullanmıştır. O, tabîî med üzerine ilave edilen ziyâde medlerin miktarı konusunda kurrânın ihtilaf ettiğini bildirmiştir. Ancak o, tabîî med üzerine ilave edilen ziyâde medlerde kurrânın, ittifak ettiği miktarların da bulunduğunu kaydetmiş ve üzerinde ittifak edilen bu miktarları, "kadr-i müşterek" terimiyle ifade etmiştir. Müellife göre, tabîî med üzerine ilave edilen ziyâde medlerin kadr-i müşterek kısmı tevâtüren sâbittir. Âsım, Hamza ve Verş gibi bazı kurrânın, kadr-i müşterek miktarın üzerinde ziyâde medlerinin bulunduğunu ifade eden Kastallânî, kadr-i müşterek üzerine ziyâde edilen bu medlerin mütevâtir olmadığını kaydetmiştir. Kastallânî, kadr-i müşterek üzerine ziyâde edilen bu medlerin tevâtüren sâbit olduğunu söyleyen bunu açıklamalı demiştir.³⁵³

³⁴⁹ Abdülhamit Birişik, "Kıraât", *D.İ.A.*, 2002, Cilt 25, s. 426.

³⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Cilt 2, s. 445.

³⁵¹ Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Cilt 1, s. 340.

³⁵² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 356.

³⁵³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 148.

6. Mütevâtir Kıraât (قِرَاءَةٌ مُتَوَاتِرَةٌ): Tevâtür lügatte, "tetâbu‘ etmek, yani arkası kesilmeksizin birbirini takip etmek ve birbirinin peşi sıra gelmek." anlamına gelir.³⁵⁴ Tevâtürle sâbit olan habere ise mütevâtir denir. Kastallânî mütevâtir terimini, "Baştan sona yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan belirsiz sayıda kişilerin oluşturduğu bir topluluğun rivayeti." olarak tarif etmiştir.³⁵⁵ Kur'ân'ın iki kapağı arasındakilerin tevâtüren nakledildiğini ve ilk dönemlerden beri bütün İslâm âlimlerinin bu konuda ittifak ettiğini ifade eden Kastallânî, müteahhirûn döneminde Mekkî b. Ebû Tâlib ve ona tâbî olanlar dışında buna karşı çıkan kimsenin bulunmadığını söylemiştir. Bunun, Kur'ân'ın tamamı itibariyle böyle olduğunu söyleyen müellif, yedi kıraât imamına ve diğerlerine nispet edilerek rivayet edilen kıraât farklılıklarının hepsinde tevâtür şartını ileri sürmenin, kıraâtleri ortadan kaldıracakını da ifade etmiştir.³⁵⁶ Müellife göre Kur'ân, bir bütün olarak nazara alındığında onun iki kapağı arasındakiler tevâtüren nakledilmiştir. Ancak kıraât imamlarına nispet edilerek rivayet edilen her bir farklı kıraât için tevâtür şart değildir.

7. Meşhûr Kıraât (قِرَاءَةٌ مَشْهُورَةٌ): Sözlükte "ortaya çıkmak, tanınmak" anlamındaki "şehr" kökünden türeyen meşhûr terimi yaygın bir kullanım alanına sahiptir.³⁵⁷ "Ay" anlamına gelen "kamer"e de onda ortaya çıktığı için "şehr" denilmiştir.³⁵⁸ Terim olarak meşhûr, senedi sahîh, Arapça'ya ve er-resmü'l-‘usmânî'ye uygun, kurrâ arasında meşhûr, ancak mütevâtir derecesine ulaşamayan kıraâtlerdir. Kastallânî, ilk defa son dönem Hanefî âlimlerinden biri olan İbnü's Sa‘atî'nin (ö. 694/1295), mütevâtir yedi kıraâte meşhûr yedi kıraât dediğini nakletmiştir. Müellif, bu eserde yedi kıraât için çoğunlukla mütevâtir terimini kullanmakla birlikte bazen bunun yerine meşhûr yedi kıraât ifadesini de kullanmıştır.³⁵⁹

8. Şâz Kıraât (قِرَاءَةٌ شَاذَةٌ): Sözlükte "Genel kurala ve kaideye aykırı olmak" anlamındaki şezz (şüzûz) kökünden türeyen şâz, "Arap dilinde az veya çok kullanıma bakılmaksızın dil kurallarındaki yaygın kullanıma ve kıyâsa aykırı olan kelime ve ifadeler"dir. Arapça'da genel nitelikli ve yaygın kullanıma sahip olan ifadeler, dilin

³⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, Cilt 5, s. 273.

³⁵⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 124.

³⁵⁶ Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Cilt 1, s. 319.

³⁵⁷ Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-‘Arabî, 2001), Cilt 6. s. 51.

³⁵⁸ Cevherî, *es-Sihâh* (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-melâiyîn, 1990), Cilt 3, s. 268.

³⁵⁹ Kastallânî, Cilt 1, s. 355.

şekillenmesinde esas alınmıştır. Dilin yaygın kullanım biçimine aykırı olan kelime ve ifadeler ise şâz kabul edilmiş ve dilin şekillenmesinde esas alınmamıştır.³⁶⁰ Kastallânî, şâz kıraât terimini hat bakımından mushafın yazısına uygun olmayan kıraâtler için kullanmıştır. Müellif, senedi sahih olsa bile er-resmü'l-'usmânî'ye uymayan bu kıraâtlerin okunmasının câiz olmadığını ifade etmiştir.³⁶¹ Ancak bu kıraâtleri şer'î ve edebî hükümlerde delil olarak sunmak câiz görülmiştir. Mutekaddimûn âlimlerinin bu kıraâtleri nakletmelerini, delil olarak sunma cevâzına hamletmek gerekir. Aynı şekilde şâz kıraâtlerle ilgili eser telif etmek ve şâz kıraâtler hakkında konuşmak da câiz görülmiştir. On kıraâttten sonra zikredilen dört kıraât şâz kıraâtler olarak kabul edilmiştir.³⁶²

9. El-Mukrî (المقْرِئُ): Kıraâtleri sağlam ve kesintisiz bir isnadla öğrenen ve müşâfehe yoluyla (ağızdan ağıza) nakleden kıraât bilginine mukrî denir.³⁶³ Müellif, mukrî'yi, kıraâti müşâfehe yoluyla rivayet eden kimse olarak tarif etmiştir. Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *Şâtıbiyye* adlı eserini ezberlese bile kıraâtleri kesintisiz bir şekilde müşâfehe yoluyla öğrenmemiş kimsenin mukrî olamayacağını söyleyen Kastallânî, kıraâtler konusunda dinlemenin ve müşâfehenin esas olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁴

10. El-Kârî (القَارِئُ): Kıraât kökünden ism-i fâil olan kârî (çoğulu kurrâ), "Kur'ân tilâvet eden" anlamına gelir.³⁶⁵ Kastallânî, kârî kelimesini "el-kâriü'l-mübtedî" ve "el-kâriü'l-müntehî" olarak iki guruba ayırmıştır. El-Kâriü'l-mübtedîyi, üç kıraâti infirâd metoduyla okuyan kimse olarak tanımlamış, el-kâriü'l-müntehîyi ise kıraâtlerin çoğunu ve en meşhur olanlarını okuyan kimse olarak tarif etmiştir.³⁶⁶ İlk dönemde ashâbın Kur'ân konusunda en bilgili olanlarına kurrâ deniyordu.³⁶⁷

11. Vesâil (وَسَائِلُ): Sözlükte "ulaştıran, vardıran, bulduran" anlamlarına gelen "vesîle" (çoğulu vesâil), terim olarak "Bir şeye arzu ile ulaşmaya çalışmak" manasına gelir.³⁶⁸ Müellifin, eserinde kıraât ilmini, vesâil ve makâsıd başlıkları altında iki ana

³⁶⁰ Soner Gündüzöz, "Şâz", *D.İ.A.*, 2010, Cilt 38, s. 384.

³⁶¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 131.

³⁶² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 133.

³⁶³ Abdülhamit Birişik, "Kıraât", *D.İ.A.*, 2002, Cilt 25, s. 426.

³⁶⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 357.

³⁶⁵ Abdülhamit Birişik, "Kıraât", *D.İ.A.*, 2002, Cilt 25, s. 426.

³⁶⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 357.

³⁶⁷ "Enes b. Mâlik, kurrâ katledildiği zaman Resûlüllâh (s.a.v.) bir ay duâ etti, onun bu kadar hüznlendiğini hiç görmemişim dedi" "Bkz. Buhârî, "Cenâiz" 1300 (Cilt 3, s. 247).

³⁶⁸ Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa*, Cilt 13, s. 48.

grupta incelediğini daha önce söylemiştik. Kastallânî, vesâil başlığı altında kıraât ilmiyle ilgili şu yedi konuya değinmiştir: İsnâd, Arapça ilmi (mehâricü'l-hurûf, sıfâtü'l-hurûf), vakf ve ibtidâ, fâsılalar, er-resmü'l-mushâf, istiâze ve tekbîr. Müellif, bu yedi konuyu maksatlara (makâsîd) ulaştıran vesîleler olarak zikretmiştir.³⁶⁹

12. Makâsîd (مَقْاصِدٌ): Sözlükte "azmetmek, dayanmak ve doğru yolu tutmak" anlamlarına gelen kasıt (kasd), terim olarak "Kişinin, bir fiilin sonucuna ulaşması için sahip olduğu istek ve irade" şeklinde tanımlanabilir.³⁷⁰ Kastallânî makâsîd terimiyle, Fatihâ Sûresinden Nâs Sûresine kadar Kur'ân'ın tamamında ortaya çıkan kıraât farklılıklarını, sûrelerin âyet, kelime ve harf sayılarını, Hz. Osman Mushafının hat özelliğini, vakf ve ibtidâyı, Kur'ân'ın cüzlere ve hiziplere ayrılması gibi konuları kastetmiştir. Müellif, makâsîd başlığı altında bu konuları incelemiştir. Kendisinin makâsîd olarak isimlendirdiği bu konular genelde "ferşü'l-hurûf" (harflerin yayılması ve açılması) olarak da isimlendirilmiştir.³⁷¹

13. Ferşü'l-Hurûf (فَرْشُ الْحُرُوفِ): Sözlükte "yaymak, açmak" anlamlarına gelen ferş (çoğulu fûrûş), terim olarak "Kur'ân'da dağınık olarak bulunan ve bir kâideye dayanmayan ihtilafları" ifade eder.³⁷² Müellif "harflerin yayılması" anlamına gelen "ferşü'l-hurûf" teriminin usûl kelimesinin karşılığı olarak fûrû' anlamında kullanıldığını söylemiştir. Hurûf (الحروف), "yön, her nesnenin ucu, kenarı, keskin ve sivri tarafı, hece harflerinden her biri, dişi deve ve suyolu anlamlarına gelen harf (الحرف) kelimesinin çoğuludur. Kıraât terimi olarak ise "kıraât" anlamına gelmektedir. İbn Mes'ûd'un harfî dendiğinde onun kıraâtî kastedilmektedir. Ferş (الفرش), sözlükte "yaymak, açmak, sermek" anlamlarına gelir. Kıraât terimi olarak ise "Belli bir kaideye dayanmayan ve üzerinde kıyas yapılmayan Kur'ân'da dağınık olarak bulunan ihtilaflara denir. Bakara Sûresindeki { وَمَا يَخْدَعُونَ } (Bakara 2/9.) kelimesinin aynı âyetin

³⁶⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 358.

³⁷⁰ Râğîb el-İsfahânî, *Müfredât*, trc: Abdulbâkî Güneş, Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra yayınları, 2010), s. 847.

³⁷¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1312.

³⁷² Nihat Temel, *Kıraât ve tecvid istihlâları*, s. 51.

başında { يُخَادِعُونَ } (Bakara 2/6.) şeklinde okunması gibi. Kurrâ bu kelimeleri birbirine kıyas ederek okumamıştır.³⁷³

14. Vakf (وقف) ve ibtidâ (إبتداء): Sözlükte vakf "durmak, hapsetmek, durdurmak, kelimeyi kendisinden sonraki kelimedenden ayırmak" anlamlarına gelir.³⁷⁴ Kıraât ilminde "Mânâyı tamamlamak için kurrânın tespit ettiği yerlerde durmak, mananın bozulmayacağı belirli yerlerden başlamak sûretiyle kıraâtte edâ keyfiyetinin bilinmesini sağlayan ilim" olarak tanımlanmıştır.³⁷⁵ İbtidâ ise vakfin zıddı olarak sözlükte "başlama, başlangıç, ilk defa başlama" anlamlarına gelir. İbtidâ terim olarak "Vakf yaptıktan sonra tilâvete devam etmek için tekrar başlamak veya tilâvete ilk defa başlamak" anlamına gelir.³⁷⁶

15. Fâsıla (فَاصِلَة): Sözlükte fâsılâ, "İki şey arasını ayıran, kelâmı, öncesinden ayıran şey, ara ve bölme" anlamlarına gelir.³⁷⁷ Terim olarak "Kur'ân âyetlerinin son kelimesine, içinde bulunduğu âyetle onu takip eden âyeti birbirinden ayırdığı için fâsıla, son harfine de el-harfü'l-fâsıla" denilmiştir.³⁷⁸ Müellif, âyet başlarını bilmenin farklı kıraâtler için önemli olduğunu belirtmiş ve âyet sayılarını bilmek için fâsıla ilmine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir.³⁷⁹

16. Er-resmü'l-mushâf (الرَّسْمُ الْمُصْحَف): "Mushaf hattı" anlamına gelir. Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde Kur'ân kitap haline getirildiğinde ona suhuf (çoğulu suhûf) ismi verilmiştir.³⁸⁰ "Mushaf" (çoğulu mesâhîf) ismi ise Hz. Osman'ın halifeliği döneminde çoğaltılan mushaflara verilmiştir.³⁸¹ "Er-resmü'l-mushaf" terkibi ise "mushafın hattı, mushafın yazı şekli" anlamına gelmektedir. Bu terim, Hz. Osman döneminde çoğaltılan Kur'ân'ın, kelime ve harflerinin yazı özelliklerini ifade eder.³⁸²

³⁷³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1312; Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-'ayn*, Cilt 3, s. 210; İbn Fâris, *Mekâyisi'l-luğa* Cilt 2, s. 33; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân* Cilt 1, s. 358 (1. dipnot); Nihat Temel, *Kıraât ve Tecvid Istılahları* s. 51; Kadir Hastaoğlu, *Meşhur Kıraâtlardan Ebû Ca'fer Kıraâtı* s. 149.

³⁷⁴ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 1175.

³⁷⁵ Nihat Temel, *Kur'ân Kıraâtında Vakf ve İbtidâ*, s. 41-42.

³⁷⁶ Nihat Temel, *Kur'ân Kıraâtında Vakf ve İbtidâ*, s. 44.

³⁷⁷ Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa*, Cilt 12, s. 135.

³⁷⁸ Abdurrahman Çetin-Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Fâsıla" *D.İ.A.*, 1995, Cilt 12, s. 209.

³⁷⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 520.

³⁸⁰ Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *D.İ.A.*, 2006, Cilt 31, s. 242.

³⁸¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 106; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt 1, s. 235.

³⁸² Zürkânî, *Menâhil*, Cilt 1, s. 300.

Kastallânî bu terimin, kıraâtlerin üç önemli rûknünden birini teşkil ettiğini söylemiştir.³⁸³

17. Revm (رَوْم): Sözlükte "istemek" anlamına gelen revm, Kur'ân tilâvetinde kelime sonlarında icrâ edilen bir vakıf türünü ifade eder.³⁸⁴ Terim olarak "Vakf halinde harekenin üçte birlik bir kısmını belli etmek, harekeyi zayıflatmak" anlamına gelir. Revm, zamme ve kesre üzerinde icrâ edilir, fetha üzerinde revm yapılmaz.³⁸⁵ Kastallânî revmi, "Vakf esnasında hafifçe harekeyi belli etmek" şeklinde tarif etmiştir.³⁸⁶

18. İşmâm (إِشْمَام): Sözlükte "bir şeyi koklatmak" anlamına gelen işmâm, terim olarak "Vakf halinde zammeyi sessiz olarak dudaklarla göstermek ve vakıf sebebiyle meydana gelen sükûnü icrâ ettikten sonra zammeyi belirtmek üzere dudakları ileriye doğru toplamak" şeklinde tanımlanmıştır.³⁸⁷ Müellif, işmâm terimini "Vakf halinde hazfedilen harekeye işaret etmek için sessizce dudakları yummak" olarak tarif etmiştir.³⁸⁸

19. İhtilâs (الإِخْتِلاَس): Sözlükte "çalmak, aşımak" anlamındaki "hals" kökünden türeyen ve revm ile kısmî benzerliği bulunan ihtilâs, "Harekeyi süratle telaffuz etmek ve harekenin çoğunu veya üçte ikisini telaffuz etmek" şeklinde tanımlanmıştır.³⁸⁹ Müellif, ihtilâsın tanımı üzerinde durmuş ve ihtilâsın, revmden ayrıldığı noktalara değinmiştir. Revm vakf halinde, zamme ve kesrede yapılır. İhtilâs ise vasl halinde, üç harekede de yapılabilir. Revmde harekenin üçte biri telaffuz edilirken, ihtilâsta ise harekenin üçte ikisi telaffuz edilir.³⁹⁰

20. Nakl (نَقْل): Sözlükte "değiştirmek ve taşımak" anlamına gelen nakl, terim olarak "Kat' hemzesinin harekesini kendisinden önceki sâkin harfe verip hemze'yi telaffuzdan düşürmek"tir. الْمَرْءُ وَالْمَرْءُ ve الْمَرْءُ وَالْمَرْءُ şeklinde okunması

³⁸³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 542.

³⁸⁴ Fatih Çollak, "Revm", *D.İ.A.*, 2008, Cilt 35, s. 31.

³⁸⁵ Kâdî, Abdulfettâh, *el-Budûru'z-zâhira*, s. 22.

³⁸⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1209.

³⁸⁷ Fatih Çollak, "Revm", *D.İ.A.*, 2008, Cilt 35, s. 32.

³⁸⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1214.

³⁸⁹ Fatih Çollak, "İhtilâs", *D.İ.A.*, 2008, Cilt 35, s. 31-32.

³⁹⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1210; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 2, s. 126.

gibi. Fasîh bir kullanım olarak kabul edilen nakl, Nâfî'nin ikinci râvisi Verş tarafından icrâ edilmiştir.³⁹¹

21. Sekte (سَكْتَة): Sözlükte "susmak, sözü kesmek ve iki nağme arasını nefes almaktan ayırmak" anlamlarına gelen ve sekt mastarından türeyen sekte terimi "Kur'ân tilâvet ederken iki kelime veya harf arasında nefes alıp vermeden kısa bir süre duraklamak" demektir.³⁹² Sekte, işitmeye ve nakle dayanır.³⁹³ Kastallânî sekteyi "Kelimenin sonunda nefes almaksızın bir müddet sesi kesmek" şeklinde tanımlamıştır.³⁹⁴ Sekte konusuyla ilgili meselelerden biri de hâ-i sekt'tir. Hâ-i sekt, ma kablindeki fethayı ortaya çıkarmak için Kur'ân'da belirli bazı kelime sonlarına getirilen hâ (هـ) harfidir. Meselâ, ³⁹⁵{ كِتَابِيَّةٌ } kelimesinde olduğu gibi.

22. İmâle (إِمَالَة): Meyl kökünden türeyen ve "bir şeyi bir tarafa doğru eğmek, yatırmak ve meylettirmek" anlamlarına gelen imâle, sarf ve kıraât ilminde "Fethayı kesreye ve elifi yâ'ya yaklaştırarak" seslendirmeyi ifade eder.³⁹⁶ Müellif, imâleyi "Fethayı kesreye elifi yâ'ya doğru meylettirmek" şeklinde tanımlamıştır. Bu meylettirme bazen çok bazen de az olur. Müellif, meylettirme çok ise buna imâle-i kübrâ (el-Badh ve el-izcâ'); meylettirme az ise buna da imâle-i suğrâ (taklîl ve beyne beyne) dendiğini söylemiştir.³⁹⁷

23. Sıla (صِلَة): Sözlükte "birleştirme, bitişme" anlamına gelir.³⁹⁸ Terim olarak ise hâ-i kinâye'ye diğer adıyla zamire, vâv ve yâ harflerini bitişirmek suretiyle uzatmaya denir.³⁹⁹ Zamirin okunuşuyla ilgili olarak hâ-i kinâye konusuna bakılabilir.

24. İbdâl (الإِبْدَال): Sözlükte ibdâl, "Harfi başka bir harfle değiştirmektir." Kıraât terimi olarak "Harfin telaffuzundaki ağırlığı gidermek için harfi kendisinden önceki

³⁹¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 858.

³⁹² Abdurrahman Çetin, "Sekte", *D.İ.A.*, 2009, Cilt 36, s. 335.

³⁹³ Temel, 118.

³⁹⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 871; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 1, s. 240.

³⁹⁵ Bakara 2/ 259; Hâkka 69/19, 28.

³⁹⁶ Mehmet Ali Sarı, "İmâle", *D.İ.A.*, 2000, Cilt 22, s. 177.

³⁹⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1037

³⁹⁸ Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir, *Muhtârü's-sihâh* (Beyrut: Mektebet-ü Lübnan, 1995), Cilt 1, s. 740.

³⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Tahbîr* (Ürdün, Dâru'l-furkân, 2000), Cilt 1, s. 486; İbn Zencele, *Huccetü'l-kıraât* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1982), Cilt 1, s. 83.

harfin harekesine uygun olarak başka bir harfe çevirmektir." Meselâ { يُؤْمِنُونَ } (Bakara 2/3) kelimesindeki hemze ağırlığı nedeniyle kendisinden önceki harfin harekesine uygun olarak vâv harfine çevrilir. Bu durumda hemze med harfine dönüştüğünden kendisinden önceki harfi medd-i tâbiî miktarınca uzatır.⁴⁰⁰

25. Hulf (الْحُلْف): Sözlükte hulf, "arkadan gelmek, geçmişte olanı yalanlamak, ahdi bozmak" anlamlarına gelir. Kıraât terimi olarak "Kıraât imamının veya ravinin, kendi kıraâtı dışındaki bir kıraâtı ikinci vecih olarak okumasıdır."⁴⁰¹

26. Teshîl (التسهيل): Sözlükte "kolaylaştırma, düzleştirme ve düz" anlamlarına gelir. Kıraât terimi olarak "Hemze'yi, yerine göre elif'e, vâv'a ve yâ'ya yaklaştırarak suhûletle okumaktır." Mahreci boğazın en derin kısmından (aksa'l-halk) çıkan ve telaffuzu zor bir harf olan hemze'nin telaffuzunun kolaylaştırılması için kendine yakın olan elif, vâv ve yâ harfleriyle değiştirilmesi; özellikle iki hemze çakıştığı zaman ikinci hemze'nin tahfif, teshîl, ibdâl ve hazf vecihlerinden biriyle telaffuz edilmesidir. Teshîl edilen hemze'ye "beyne beyne" de denilmiştir. Hemze'den önceki harf fethalı ise hemze elif'e, zammeli ise vâv'a, kesreli ise yâ'ya yaklaştırılarak okunur ki hemzenin telaffuzundaki zorluk giderilsin ve kolay okunsun. Hafs, sadece { أَعْجَمِيَّ } (Fussilet 41/44.) kelimesindeki ikinci hemze'yi teshil etmiştir.⁴⁰²

27. İşbâ' (إِشْبَاع) Sözlükte "doyurmak" anlamına gelen işbâ', kıraât ilminde "Harekeyi kendi cinsinden olan bir med harfiyle uzatmak" demektir. İşbâ' ile genelde med kastedilmekteyse de kıraât terimi olarak daha ziyade tûl med miktarının kastedildiği anlaşılmaktadır. Harekelerin işbâ' edilmesi, şiir zarûretiyle mısraların sonlarında kâfiyeleri muvazeneli kılmak için yapılmıştır. Dolayısıyla fetha, zamme ve kesre'de yapılan işbâ' dan med harfi tevellüt etmektedir. Meselâ { أَرَأَيْتُمْ } kelimesindeki

⁴⁰⁰ Cürcânî, *et-Ta'rifat* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'arabî, hicrî 1405), 1405, Cilt 1, s. 21; Dimyâtî, *İthaf*, Cilt 1, s. 89; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li finûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 820.

⁴⁰¹ Bkz. Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, Cilt 8, s. 249; İbn Fâris, *Mekâyisi'l-luğa*, Cilt 2, s. 170; Nihat Temel, *Tecvid ve Kıraât İstılahları*, s. 63.

⁴⁰² Bkz. İbn Manzur, *Lisânü'l-'arab*, "s-h-l" mad, Cilt 11, s. 349; Mehmet Ali Sarı, "Teshil", *D.İ.A.*, 1999, Cilt 16, s. 164.

ikinci hemze'yi Verş bir vechinde elife ibdâl ederek okumuştur. Neticede iki sâkin harfin çakışmasından dolayı medd-i işbâ' yani medd-i lâzım yapmıştır.⁴⁰³

28. Tahkîk (التحقيق): Sözlükte "Her şeyi hakkını vererek yapma ve mubâlağa etme" anlamlarına gelir. Kırâât terimi olarak "Kırââtin hakkını vererek okumaya veya harfi, harekeyi, şeddeyi, ğunneyi ve izharı fazla ve noksan yapmaksızın okumaya" denir.⁴⁰⁴

1.7. Esere Yöneltilen Tenkitler

Beşere ait işlerde eksikliklerin olabileceği gerçeğini kabul etmek gerekir. Bu mülahazalarla, esere yöneltilen tenkitler, ne eserin ilmî değerinden ne de müellifin şahsiyetinden bir şeyler eksildir. Eserin Medine neşrinde belirtildiğine göre tahkik heyeti esere yönelik bazı tenkitlerden bahsetmiştir. Bu tenkitlerin bir kısmını nakletmek istiyoruz.

Tahkik heyetinin ifadesine göre müellif, dört farklı yerde geçen ve mütevâtir kırââtler arasında zikredilen bazı kırââtleri infirâd (okunmayan) kırââtler olarak nitelemiştir.⁴⁰⁵ İnfirâd sözlükte "tek olmak, tek kalmak" anlamlarına gelir.⁴⁰⁶ Kırâât terimi olarak ise "Sadece bir ravi tarafından rivayet edilmiş okunmayan kırâât" anlamına gelir.⁴⁰⁷ Ancak müellifin okunmayan kırââtler olarak nitelediği bu kırââtler, imam Ebû Ca'fer'in (ö. 130/747) ravisi İbn Verdân (ö. 160/777[?]) rivayetinde okunan kırââtler arasında yer almaktadır.⁴⁰⁸ Müellifin infirâd olarak işaret ettiği kırââtler şunlardır:

⁴⁰³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kırâât*, Cilt 2, s. 839; el-Enbârî, *Esrâru'l-arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1995), Cilt 1, s. 61; İbn Cinnî, *el-Hasâis* (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, trs.), Cilt 3, s. 121; Kâdî, *el-Budûri'z-zahira*, Cilt 1, s. 16.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 1, s. 205.

⁴⁰⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kırâât*, Cilt 1, s. 85.

⁴⁰⁶ Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa*, Cilt 5. s. 125.

⁴⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 1, s. 42.

⁴⁰⁸ Muhammed Fehd Hârûf, *et-Teshîl li kırââti't-tenzîl*, s. 158; Kâdî, *el-Budûri'z-zâhira*, s. 197.

1. Müellif, imam Ebû Ca'fer'in ravisi İbn Verdân'ın, A'râf Sûresinin 58. âyetindeki { لَا يُخْرَجُ } kelimesini hulf⁴⁰⁹ ile { لَا يُخْرَجُ } şeklinde de okuduğunu kaydetmiştir.⁴¹⁰

2. İbn Verdân, Tevbe Sûresinin 20. âyetindeki { سِقَايَةَ الْحَاجِّ } kelimesini hulf ile { سِقَاةَ الْحَاجِّ } şeklinde de okumuştur.⁴¹¹ Bu durumda { سِقَاةَ } kelimesi, سِقَايَةَ kelimesinin çoğulu olmaktadır. Müellifin bu kıraâti infirâd (okunmayan) olarak isimlendirmesi, *en-Neşr*'den nakletmesinden kaynaklanmıştır.⁴¹²

3. İbn Verdân, Tevbe Sûresinin 20. âyetinde geçen { وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ } terkipteki عِمَارَةَ kelimesini hulf ile وَعَمَرَةَ şeklinde de okumuştur.⁴¹³ Bu durumda عَمَرَةَ kelimesi صَانِعٌ وَصَنَعَةٌ kelimesinde olduğu gibi.⁴¹⁴

4. Yine İbn Verdân, İsrâ Sûresinin 69. âyetinde geçen { فَيُغْرِقُكُمْ } kelimesini hulf ile { فَتَغْرِقُكُمْ } şeklinde de okumuştur.⁴¹⁵ Müellif, İbn Verdân'la ilgili bu rivayeti de *en-Neşr*'den nakletmiştir.⁴¹⁶

Esere yöneltilen bu tenkitlerle ilgili olarak denilebilir ki, İbnü'l-Cezerî, bu kıraâtlerin infirâd olduğuna *Tayyibetü'n-neşr* adlı eserinde değinmemiştir.⁴¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrî't-teysîr* ve *ed-Dürretü'l-mudiyye* adlı eserlerini, ömrünün sonuna doğru *en-Neşr* adlı eserinden daha sonra telif etmiştir. *en-Neşr*'in telifinin tamamlandığı tarih eserin sonunda 799/1396 olarak kaydedilmiştir.⁴¹⁸ *Tahbîr* adlı

⁴⁰⁹ Sözlükte hulf, "aksini söylemek, ahdi bozmak" anlamlarına gelir. Kıraât terimi olarak "Kıraât imamı veya ravinin belirli bir kelimeyi kendi kıraâtinin dışında diğer imam veya ravilere muvâfakat ederek ikinci bir vecihle okumasıdır." Meselâ, Kâlûn ilk vecih olarak cemi' zamirlerini İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer gibi sıla (كَمْ = كُمْ، هُمْ = هُمْ) şeklinde okumuş, daha sonra diğer kurrâya uyarak ikinci bir vecihle adem sıla ile (كَمْ - هُمْ) şeklinde okumuştur. Kıraât ilminde buna hulf denilmiştir. Bkz. Nihat Temel, *Tecvid ve Kıraât Istılahları*, s. 63.

⁴¹⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 85.

⁴¹¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 2311.

⁴¹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 2, s. 209.

⁴¹³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 2311.

⁴¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 2, s. 209.

⁴¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 2, s. 231; Muhammed Fehd Hârûf, *et-Teshîl li kıraâti't-tenzîl*, s. 289.

⁴¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 2, s. 231.

⁴¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, Cilt 1, s. 234, 244, 265.

⁴¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 2, s. 349.

eserinde ise daha önce telif ettiğini söylediği, *en-Neşr* adlı eserine atıfta bulunmuştur.⁴¹⁹ Dolayısıyla İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* dışındaki eserlerinde bu kıraâtlere infirâd olarak işaret etmemiştir.⁴²⁰ Neticede, İbnü'l-Cezerî'nin en son ifadesi bu konuda esas alınması gerektiğinden onun, *en-Neşr*'den sonraki eserlerinde bu kıraâtleri infirâd olarak nitelemediği görülmektedir. Kastallânî'nin bu kıraâtleri infirâd olarak nitelemesi ise *en-Neşr* adlı eserden nakletmesinden kaynaklanmıştır. Kastallânî (ö. 923/1517) kendisinden kısa zaman önce yaşamış olan İbnü'l-Cezerî'nin (ö.833/1429) *en-Neşr* dışındaki diğer eserlerine de şüphesiz vâkıftı.

Medine tahkik heyetinin ifadesine göre müellife yöneltilen tenkitlerden biri de kıraâtleri usûl bakımından İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserinden nakledeceğini belirtmesine rağmen onun, bazen bu eserin dışına çıkarak başka eserlerden nakilde bulunmasına yapılmıştır. Müellif bu nedenle tenkit edilmiştir. Müellifin *en-Neşr* adlı eserin dışına çıktığı yerler şunlardır:

1. Müellif, الحراب، النار، الأبرار، هار، الحمار، الدار، gibi sonu râ harfiyle biten kesreli kelimeleri imam Hamza'nın Verş gibi imâle-i suğrâ⁴²¹ (taklîl) ile okunduğunu ve bunun, infirâd bir kıraât olduğunu zikretmiştir.⁴²² O, bu kıraâti Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef b. Saîd'in (ö. 455/1063) *el-Ünvân* adlı eserinden naklettiğini ve İbnü'l-Cezerî'nin, "Bu kıraât bizim tarîkimiz değil, bizim şartımıza da uymuyor" dediğini kaydetmiştir.⁴²³

2. Müellif, imâle edilen kelimeler hakkında bilgi verirken İsrâ Sûresi 83. ve Fussilet Sûresi 51. âyetlerde geçen نأ kelimesinin imâle ile okunması konusunda *en-Neşr*'e kısmen uymamıştır. Bu iki kelime, *en-Neşr* adlı eserde nakledildiğine göre, Ebû Amr'ın ravisi Sûsî (ö. 261/874) ve ondan nakleden bütün raviler tarafından imâle

⁴¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-teysîr* (Ummân, Dâru'l-furkân, 2000), Cilt 1, 92.

⁴²⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-teysîr*, Cilt 1, s. 373, 388, 389, 439.

⁴²¹ İmâle: Meyl kökünden türeyen ve "bir şeyi bir tarafa doğru eğmek, yatırmak ve meylettirmek" anlamlarına gelen imâle, sarf kıraât ilminde "Fethayı kesreye ve elif'i yâ'ya yaklaştırarak" seslendirmeyi ifade eder. Bu meylettirme bazen çok bazen de az olur, meylettirme çok ise buna imâle-i kübrâ (el-Badh ve el-izcâ'), meylettirme az ise buna da imâle-i suğrâ (taklîl ve beyne beyne) denir. Bkz. Mehmet Ali Sarı, "İmâle", *D.İ.A.*, 2000, Cilt 22, s. 177.

⁴²² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1089.

⁴²³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1089.

edilmeden feth ile okunmuştur.⁴²⁴ Dolayısıyla, müellif bu iki kelimedeki kıraât ihtilafları konusunda *en-Neşr*'de yer almayan başka rivayetleri nakletmiştir.⁴²⁵

3. Müellif, { رَأَى } kelimelerinin imâle edilmesi konusuna değinirken Ebû Amr'ın ravisi Sûsî'nin bu kelimedede imâle yaptığını ifade etmiştir. O, bu kelimenin imâlesi bahsinde, *en-Neşr*'de yer almayan bazı rivayetlere de yer vermiştir.⁴²⁶

4. Müellif, imam Nâfi'nin ravisi Kâlûn'un, yâ'lı kelimeleri imâle ve feth etmesiyle ilgili konuya değinirken onun, bu tür kelimeleri imâle ettiğini söylemiştir. Oysa kıraâtlerin naklinde *en-Neşr* adlı eseri esas aldığı belirten müellif Kâlûn'un, yâ'lı kelimeleri imâle etmesini, Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef'in *el-Ünvân* adlı eserine dayandırmıştır.⁴²⁷ Kâlûn'un *en-Neşr* adlı eserde kıraât olarak okunan tarikleri, el-Hulvânî ve Ebû Neşîd'dir. *El-Ünvân* adlı eserde zikredilen tarik ise Kâlûn'un okunmayan kıraâtler arasında yer alan bir rivayettir. Kâlûn'un yâ'lı kelimeleri imâle ettiği ile ilgili *el-Ünvân* adlı eserden naklettiği bu rivayet, *en-Neşr* adlı eserin tarikleri arasında yoktur.⁴²⁸

5. Müellif, *en-Neşr* dışından bir tarik naklettiğinde buna bazen işaret etmiş bazen de işaret etmemiştir. Meselâ, imam Hamza'nın, Verş gibi son harfi kesreli olan râ'lı kelimeleri (الدَّارِ، العَارِ، النَّارِ، القَهَّارِ) imâle-i suğrâ ile okuduğunu ve Ebu'l-Hârîs'in de böyle okuduğuna dâir bir rivayetin bulunduğunu ifade etmiştir. Bu rivayetlere, tarikimizde ve şartlarımızda yoktur diye işaret etmiştir.⁴²⁹ Ancak aynı bilgiyi eserin başka bir yerinde naklederken bu rivayetlere tarikimizde ve şartımızda yoktur diye işaret etmemiştir.⁴³⁰

6. Müellif, mahrecinin zorluğu nedeniyle imam Hamza'nın hemze'den önce sekte yaptığını ve imam Ya'kûb'un ravisi Ruveys'in (ö. 238/852) de imam Hamza gibi hemze'den önce sekte yaptığını ifade etmiştir. Ancak imam Hamza'nın hemze'den önce sekte yapması mütevâtir bir kıraât olduğu halde, Ruveys'in hemze'den önce sekte yapması infirâd (okunmayan) bir rivayettir. Dolayısıyla müellifin ifadesinden

⁴²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 2, s. 34.

⁴²⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 6, s. 2721-2722.

⁴²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 2, s. 35; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1104.

⁴²⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1060, 1061, 1063, 1070.

⁴²⁸ İzmirî, Mustafa, *Tahrîrü'n-neşr min kıraâti'l-'aşr*, el-Mektebetü's-şâmile 3, Cilt 1, s.1.

⁴²⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1089.

⁴³⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1088.

anlaşıldığına göre Ruveys'in sektesi de imam Hamza'nın sektesi gibi mütevâtir bir kıraât izlenimi vermektedir.⁴³¹ Çünkü Ruveys'in sektesi ile imam Hamza'nın sektesinin farklı olduğunu ve Ruveys'in sektesinin infirâd (okunmayan) olduğuna bizzat kendisi eserin başka yerlerinde işaret etmiştir.⁴³² İbnü'l-Cezerî *en-Neşr*'de naklettiği infirâd rivayetleri *Tayyibe*'de nakletmemiştir.⁴³³

7. Müellif, imam Hamza'nın ravisi Hallâd'ın, Fâtihâ Sûresi dışındaki lâm-ı tarîfsiz { صِرَاط } kelimelerini işmâm ile okuduğunu kaydetmiş ve bu kıraâtın infirâd olduğuna bazı yerlerde işaret etmiş bazı yerlerde işaret etmemiştir.⁴³⁴ Çoğu kurrâ gibi Hallâd da bu kelimeleri işmâm etmeden sâd (ص) harfiyle okumuştur.⁴³⁵ İbnü'l-Cezerî *Tayyibe* adlı eserinde infirâd olduğu için bu kıraâti zikretmemiştir.⁴³⁶

8. Müellif, İsrâ Sûresinin 83. âyetinde geçen { وَتَمَّ } kelimesi üzerinde imam Hamza'nın vakfına değinmiştir. İmam Hamza'nın ravisi Halef bu kelime üzerinde hemze'yi teshîl ederek ve hemze ile nûn'u imâle ederek vakfetmiştir.⁴³⁷ Bu kelime Mushafta nûn harfinden sonra sadece bir elif'le yazılmıştır. Bu durumda iki elif'ten birinin hafzedildiği takdir edilmiştir. İkinci elif'in hafzedildiği düşünülürse Halef'in bu kelimeyi, elif'i imâle ederek med, kasr ve tevassut ile üç şekilde okuması câiz olur denilmiştir. Müellif, imam Hamza'nın vakfı konusunda yaptığı bu değerlendirmeleri Fussilet Sûresi 51. âyette de zikretmiştir.⁴³⁸

O, imam Hamza'nın vakfı konusunda verdiği bu bilgileri yine *en-Neşr*'den nakletmiştir.⁴³⁹ Ancak İbnü'l-Cezerî, ifadelerinin devamında imam Hamza'nın vakf halinde bu kelimeyi sadece teshîl ile okuduğunu, diğer vecihleri okumadığını belirtmiştir. Bundan da anlaşılmaktadır ki müellif, İbnü'l-Cezerî'nin ifadelerinin hepsine eserinde yer vermemiştir.⁴⁴⁰ Dolayısıyla bu, *en-Neşr*'den aktardığı bilgilerin tamamını nakletmediğini hatıra getirmekte ya da eserin, imlâsı sırasında bazı

⁴³¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 872.

⁴³² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 881.

⁴³³ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, s. 98.

⁴³⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 1940, 2032, 2068, 2188; Cilt 6, s. 2626, 2662.

⁴³⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 89.

⁴³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 2011, s. 50.

⁴³⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 6, s. 2722.

⁴³⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 8, s. 3638.

⁴³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 1, s. 480.

⁴⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 1, s. 480.

atlamaların olabileceğini akla getirmektedir. Neticede bu durum, infirâd kıraâtlerin okunan kıraâtler gibi algılanmasına neden olmuştur.

9. Müellif, sûrelerin âyet sayılarını, sûrede geçen kıraâtleri, er-resmü'l-'usmânî'yi, vakf ve ibtidâ konularını incelerken genel olarak âyetlerin sırasını mushaftaki tertîbe riâyet ederek vermiştir. Ancak bazı yerlerde müellifin bu usûle uymadığı görülmektedir. Nahl Sûresinin fâsılları hakkında bilgi verirken fâsılaya benzediği halde fâsıla olmayan âyetleri zikreden müellif, sıralamayı 9, 21, 19, 23, 31, 32. şeklinde tertîbe uymadan vermiştir.⁴⁴¹ Tâ-Hâ Sûresinin fâsılları hakkında bilgi verirken, fâsıla olmadığı halde fâsılaya benzeyen âyetlerin yerlerini 72, 81, 64, 58, 94. şeklinde mushaftaki tertîbe riayet etmeden vermiştir.⁴⁴²

Hâc Sûresinde fâsılaya benzediği halde fâsıla olmayan âyetlerin sırasını 19, 72, 44, 51. şeklinde tertîbe uymadan vermiştir.⁴⁴³ Nûr sûresinde geçen bazı âyetlerin Mushaftaki resmine (imlâsına) değinirken sûreleri Nûr, Necm, Kehf, Kıyâme şeklinde tertîbe uymadan sıralamıştır.⁴⁴⁴ Bakara Sûresindeki kıraât farklılıklarına değinirken âyet sıralamasını 72, 74, 71, 75. şeklinde;⁴⁴⁵ Meryem Sûresindeki kıraât farklılıklarına değinirken âyet sıralamasını 11, 18, 10, 19. şeklinde;⁴⁴⁶ Tâ-Hâ Sûresinde vakf ve ibtidâ konusuna değinirken ilgili âyetlerin sıralamasını 35, 34, 36. şeklinde;⁴⁴⁷ Bakara Sûresinde vakf ve ibtidâ konusuna değinirken ilgili âyetlerin sırasını 58, 59, 54, 60, 61. şeklinde tertîbe uymadan sıralamıştır.⁴⁴⁸ Yine Bakara Sûresinde vakf ve ibtidâ konusunda bilgi veren müellif, 162, 161, 163. âyetleri tertîbe uymadan zikretmiştir.⁴⁴⁹

1.8. Kastallânî'nin Kur'ân Tarihine Değirmesi

Kıraât ilmi alanında zengin bir muhtevaya sahip olan bu eserde müellif, Kur'ân tarihi hakkında bilgi vermeden önce Kur'ân ehline atfedilen öneme geniş yer vermiş, ardından Kur'ân'ın isimlerine, sûrelerine, Kur'ân'ın inzâline, Mekkî ve Medenî sûrelere, yedi harf'in (el-Ahrufü's-seb'â) manasına, Kur'ân'ı ezberleyen hâfız sahâbeye

⁴⁴¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 6, s. 2644.

⁴⁴² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 7, s. 2859.

⁴⁴³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 7, s. 2957.

⁴⁴⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 7, s. 3077.

⁴⁴⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1471.

⁴⁴⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 7, s. 2833.

⁴⁴⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 7, s. 2912.

⁴⁴⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1662.

⁴⁴⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1678.

ve Kur'ân'ın kitap haline getirilmesine değinmiştir. Şimdi bu konular hakkında müellifin değerlendirmelerine yer vermek istiyoruz.

1.8.1. Kur'ân Ehline (ehlü'l-Kur'ân) Atfedilen Öneme Değinişmesi

Allah'a hamd ve Rasûlü'ne (s.a.v.) salâtü selâm ile esere giriş yapan müellif Kur'ân'ın, ilimlerin kaynağı, bilginin esası ve şer'î hükümlerin temeli olduğuna işaret etmiştir. Kur'ân'ın doğru manalarına ulaşmak için sözlerinin dizilişini anlamak gerektiğini, ondaki sonsuz incelikleri ve hayret uyandıran gariplikleri farkedebilmek için de kıraât vecihlerini ve kıraât farklılıklarını bilmenin vazgeçilmezliğini dile getirmiştir. Bu sebeplerden ötürü kıraât ilmini, bütün faydalı ilimlerin üstünde görmüştür. Zaten her ilim, ilgili olduğu konu ile yücelik kazanır diyen müellif, bu nedenle Kur'ân ehlinin, "ehlüllah" olarak isimlendirilmesinde ve onların varlıklar içerisinden seçilerek Allah'ın hâs kulları arasında sayılmasında bir sakınca olmadığını ifade etmiştir. Müellif, Kur'ân ehlinin, Allah'ın ehli olma (ehlüllâh) gibi bu yüce makamla şereflenmesinin, "*Sonra Kitab'ı, kullarımız arasından seçtiklerimize verdik...*"⁴⁵⁰ beyânıyla mümkün olduğunu belirtmiştir. Müellif, Fâtır Sûresinin 32, 33, 34 ve 35. âyetlerinin, Kur'ân ehliyle (ehlüllah) ilgili olduğuna işaret etmiştir.⁴⁵¹

Müellif, Kur'ân ehline verilen önem bağlamında ilgili âyetler hakkında çeşitli rivayetlere yer vermiş ve bu rivayetler ışığında Kur'ân ehlinin fazilet ve derecesini beyan etmeye çalışmıştır. Fâtır Sûresinin 32. âyetinde, "*Sonra Kitab'ı, kullarımız arasından seçtiklerimize verdik...*" denildikten sonra âyetin devamında özellikle üç sınıf insandan bahsedilmiştir ki, bu üç sınıf insan, âyette de ifade edildiği gibi, *...kimi kendisine zulmeder, kimi ortadadır, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır...* kimselerdir. İşte bu kimseler Allah'ın, Kitab'a varis kılmak için seçtiği kulları arasında yer alırlar. Sonra Allah, Kitab'a varis kıldığı bu kullarını üç sınıfa

⁴⁵⁰ Fâtır 35/32.

⁴⁵¹ Kur'ân ehli (ehlüllâh) ilgili âyetler:

﴿۳۲﴾ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ إِذِنَ اللَّهُ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ﴿۳۳﴾ جَنَّاتٌ عَدْنٌ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرٍ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿۳۴﴾ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ ﴿۳۵﴾ الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَمَسٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ ﴿۳۶﴾

"Sonra Kitab'ı, kullarımız arasından seçtiklerimize verdik. Onlardan (insanlardan) kimi kendisine zulmeder, kimi ortadadır, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır. İşte büyük fazilet budur (32). (Onların mükâfâtı), içine girecekleri Adn cennetleridir. Orada altın bilezikler ve incilerle süslenirler. Orada giyecekleri elbiseleri de ipektir (33). (Cennette şöyle) derler: Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayan çok nimet verendir (34). O (Rab) ki lütfuyla bizi asıl oturulacak yurda (cennete) yerleştirdi. Artık orada bize ne bir yorgunluk dokunacak ne de orada bize bir usaç gelecektir (35)." Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 4, 5.

ayırmıştır ki, bunlardan, "...Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışanlar...", cihad ehli kimselerle; "...ortada olanlar...", şehirli müslümanlarla; "...kendisine zulmedenler...", bedevîlerle ve Kur'ân ile amel etme konusunda kusurlu davrananlarla açıklanmıştır. Bu üç sınıf insanın kimler olduğu? sorusuna yanıt arayan Kastallânî, bu üç sınıf insanla ilgili rivayetlere geniş yer vermek sûretiyle âyetleri tefsir etmiştir.⁴⁵²

Bu rivayetlerin çoğunun ortak açıklaması bu üç sınıf insanın, ümmeti Muhammed (s.a.v.) içinden olmasıdır.⁴⁵³ Yani âyette zikredilen "zulmeden, ortada olan ve Allah'ın izniyle hayırda önde giden..."lerin hepsi de ümmet-i Muhammed içinden seçilmiş insanlardır. Bunlarla ilgili kırktan fazla görüşün bulunduğu da işaret eden müellif, naklettiği bu rivayetlerle Kur'ân ehline atfedilen önemi vurgulamıştır. Ancak bazı âlimler, âyette "mirasçı kaldık" anlamına gelen أَوْرَثْنَا kelimesine, "vermek" anlamına gelen الْإِعْطَى manası vermişlerdir. Çünkü "mirasçı kaldık" fiilinde Kur'ân'ı, kendilerinden önceki toplumlardan alma anlamı vardır. Oysa Muhammed ümmeti, Kur'ân'ı önceki toplumlardan almamış, Allah tarafından seçilmiş kimselerdir.⁴⁵⁴

Fâtır Sûresinin 32. âyetinin, Muhammed ümmeti içerisinde üç sınıf insana işaret ettiğini, Allah'ın seçilmiş kulları olarak bu üç sınıf insanın Kitab'a vâris kılındığını belirten müellif, yine Fâtır Sûresinin 29. âyetine, Kur'ân ehlinin fazileti bağlamında değinmiş; âyetin, "Şüphesiz ki, Allah'ın Kitabı'nı okuyanlar..."⁴⁵⁵ kısmını, onu okuyanlar ve tilâvetine devam edenler olarak açıklamıştır. Bazı rivayetlerde bu âyetin "Âyetü'l-kurrâ" olarak nitelendiğine de işaret edilmiştir.⁴⁵⁶

Kastallânî'nin, Fâtır Sûresinin 29, 30, 31, 32, 33, 34 ve 35. âyetlerini Kur'ân ehlinin faziletini ortaya koyma yönünde tefsir ettiğini söyleyebiliriz. Kur'ân ehli deyince de özellikle kurrânın, bu fazilet konusunda öne çıktığı görülür. Burada her ne kadar Kur'ân ehlinin faziletine verilen önem konusunda kurrâ ön planda olsa da Kur'ân'ın, sadece lafzıyla yetinmenin ötesinde manasını anlamanın, onun emirlerine uygun hareket etmenin gerekliliğine de işaret edilmiştir. Çünkü âyette her ikisi de

⁴⁵² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 5.

⁴⁵³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 6.

⁴⁵⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* (Riyâd: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003), Cilt 14, s. 347.

⁴⁵⁵ Fâtır 35/29.

⁴⁵⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 17.

"okuma" anlamına gelen "ka-ra-e" fiilinin değil de "te-lâ" fiilinin gelmiş olması, lafzından ziyâde mananın öne çıkmasına neden olmuştur. "Kıraât"ın, lafzî okumaya; "tilâvet"ın ise hem lafzî hem de manayı dikkate alarak okumayı ifade ettiğine, her kıraât'ın tilâvet anlamına gelmediğine fakat her tilâvetin kıraât anlamına geldiğine çalışmamızın başında işaret etmiştik.

Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenlerin, onun ezberleyip manasına uygun davrananların, Kur'ân'ı öğrenmek için çabalayanların, sadece lafzını tilâvet ederek mükâfat kazananların ve onu okuyup da manasına uygun hareket edenlerin ahirette, Kur'ân'dan bildikleri kadar yüksek makamlara ereceklerine; onların anne-babalarına da Allah'ın çeşitli ikramlarda bulunacağına değinen müellif, Kur'ân ehlinin faziletini saymanın mümkün olmadığını ifade etmiştir.⁴⁵⁷ Müellifin Kur'ân ehlinin faziletine dair naklettiği rivayetlerin büyük bir kısmının, Kur'ân öğrenmeyi teşvik edici haberler olduğu anlaşılmaktadır.

1.8.2. Kur'ân'ın İsimlerine, Sûre Sayısına, Sahâbeye Ait Bazı Musahaflarda Nakledildiği Halde Kur'ân'dan Sayılmayan Rivayetlere Değinişmesi

Kastallânî, Kur'ân ehlinin faziletine değindikten sonra Kur'ân'ın isimlerine ve bu isimlerin kaynaklarına işaret etmiş, Kur'ân'ın sûre sayısına, bu konuda gelen farklı rivayetlere, sahâbeye nispet edilen bazı mushaflarda Kur'ân'dan olmadığı halde mushafa ilave edilmiş bulunan ve başında besmele olan Kunut duâlarına ve bunlarla ilgili rivayetlere, sûre başlarının farklı şekillerde başlamasına temas etmiştir. Kur'ân'ın isimlerinden çoğunun kaynağı, yine Kur'ân âyetlerinde geçen vasfedici isimlerdir. Öncelikle müellifin Kur'ân'ın isimleri hakkında verdiği bilgilere yer vermek istiyoruz.

Diğer isimlerine nazaran daha çok kullanılan ve İlâhî Kelâm'a isim olan "el-Kur'ân" ismi, "ka-ra-e" fiilinin mastarından türetilmiştir. Mastardan nakledilen bu isim, ism-i mefûl manasında olup Hz. Peygamber'e indirilmiş İlâhî Kitab'a isim olmuştur. Başında bulunan (ال) takısının görevi ise العباس isminde olduğu gibi sıfat-ı gâlibe içindir. Bu tıpkı الصعق kelimesinin yıldırım isabet eden her şeye sıfat olarak verilmesine benzemektedir. Bunun için çok okunması nedeniyle ona Kur'ân denilmiş,

⁴⁵⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kraât*, Cilt 1, s. 35.

el takısı olarak "el-Kur'ân, okunan İlahî Kelâm'a alem olmuştur. قَرَأْتُ الشَّيْءَ "bir şey okudum" cümlesi, جَمَعْتُهُ "onu cem' ettim" anlamına gelmektedir.⁴⁵⁸

Hak ile batılı ayırıcı olmasından dolayı "el-Furkân"⁴⁵⁹, bazı âyetlerde ona bu isimle işaret edilmesinden dolayı "el-Kitab"⁴⁶⁰, "ez-Zikr"⁴⁶¹, "el-Vahy"⁴⁶², "et-Tenzîl"⁴⁶³, "el-Kasas"⁴⁶⁴, "er-Rûh"⁴⁶⁵, "el-Mesânî"⁴⁶⁶, "el-Beyân", "et-Tibyân", "el-Mev'ıza", "er-Rahmet", "el-Beşîr", "en-Nezîr", "el-Hüdâ", "el-Azîz", "el-Hakîm", "el-Müheymin", "eş-Şifâ", "el-Mecîd" ve "en-Nûr" isimleri verilmiştir.⁴⁶⁷

İlk sûresi Fâtiha, son sûresi Nâs Sûresi olarak Kur'ân'ın, yüz on dört süreden oluştuğu yönünde icmânın bulunduğunu belirten Kastallânî, el-Enfâl ile el-Berâe (Tevbe) Sûresinin tek sûre sayılması nedeniyle bazı zayıf rivayetlerde sayının yüz on üç olarak nakledildiğini ifade etmiştir. Ayrıca sahâbeye ait bazı mushaflarda sûrelerin sayısı konusunda farklı rivayetlere yer vererek, İbn Mes'ûd'un mushafında sayının, Muavvizeteyn (Felak ve Nâs) Sûreleri kayıtlı olmadığı için yüz on iki, Übey b. Ka'b'ın mushafında ise sayının, Hafd ve Hal' Sûreleri (Kunut duâları) da kayıtlı olduğu için yüz on altı olduğunu belirtmiştir. Bu duâlar Hafd ve Hal' Sûreleri olarak anılıyordu. Bu iki duanın bazı sahâbe mushaflarında besmele ile kaydedilmesinin hikmeti, o sahâbeler tarafından bunların sûre olarak okunmasıyla açıklanmıştır. Bazı sahih rivayetlerde bu iki duânın sûre olarak namazda okunduğu ifade edilmiş ve bu rivayetlerden birinde, tabînin büyüklerinden olan Ebû İshâk'ın (ö. 129/746) Kunut duâlarını kastederek bu iki sûreyi namazda okuduğundan bahsedilmiştir.⁴⁶⁸ Kastallânî, bazı sahâbe mushaflarında başında besmele ile kayıtlı olan Kunut duâları hakkında naklettiği rivayetler üzerinde bir değerlendirmede bulunmamıştır.

⁴⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l 'arab*, Cilt 1, s. 128; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt1, s. 39.

⁴⁵⁹ Furkân 25/1; es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Cilt 1, s. 141; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt1, s. 39.

⁴⁶⁰ En'âm 6/38; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt1, s. 39.

⁴⁶¹ Hicr 14/9; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt1, s. 39.

⁴⁶² Enbiyâ 21/45; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt1, s. 39.

⁴⁶³ Zümer 39: 23; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt1, s. 39.

⁴⁶⁴ Âli İmrân 3: 62; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt1, s. 40.

⁴⁶⁵ Şûrâ 42: 52; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt1, s. 40.

⁴⁶⁶ Zümer 39: 23; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt1, s. 40.

⁴⁶⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 40.

⁴⁶⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 43.

Sûrelerin evveli, sözün on farklı çeşidiyle söze başlamıştır. Bunlardan on dört sûrenin evveli, Allah'ı kemâl sıfatlarıyla senâ etmiş,⁴⁶⁹ yirmi dokuz sûrenin evveli hecâ harfleriyle (el-Hurûfu'l-Mukattaa), on sûrenin evveli nidâ harfleriyle, yirmi üç sûrenin evveli haber cümlesiyle (et-Tevbe ve en-Nahl gibi), on beş sûrenin evveli yemin ile yedi sûrenin evveli şart edatıyla, altı sûrenin evveli emir fiiliyle, yine altı sûrenin evveli istifhâm edatlarıyla, üç sûrenin evveli duâ ile bir sûrenin evveli de ta'lîl (Kureyş) ile söze başlamıştır.⁴⁷⁰

1.8.3. Kur'ân'ın Nüzûl Sürecine Değınmesi

Kur'ân'ın âyet ve sûrelere ayrılmasının nasıl ki onun açık ve anlaşılır olmasında, onu ezberleyenlere ve tilâvet edenlere kolay olması yönünde faydası varsa, bir gecede ve tek seferde Beytülizze'ye,⁴⁷¹ yani dünya semasına indirilmesinde, oradan da helal ve haramı açıklamak üzere olaylara ve sebeplere binâen yirmi yılda parça parça indirilmesinde hiç şüphesiz ki faydalar vardır. Bu konuda farklı rivayetlere yer verilerek Kur'ân'ın, kadir gecesinde Levh-i mahfuz'dan⁴⁷² dünya semasına, oradan Cibrîl vasıtasıyla Hz. Peygamber'e indirildiğı nakledilmiştir.⁴⁷³ Müellif, Kur'ân'ın Levh-i mahfûz'dan dünya semasına indirilmesinin, kadir gecesinde bir defada değil de yirmi gecede yirmi defada gerçekleştiğı yönündeki rivayetlerin zayıf olduğuna işaret ederek Kur'ân'ın, Levh-i mahfûz'dan dünya semasına bir defada indirilmesinin ve oradan Hz. Peygamber'e parça parça indirilmesinin daha isabetli ve sahih bir inanış olduğunu dile getirmiştir.⁴⁷⁴

Kur'ân, yirmi yıla yayılan bir zaman diliminde Hz. Peygamber'e indirilmiş, bu zaman diliminde Cebrâil (a.s.), her yıl ramazan ayında olmak üzere bir yıl boyunca indirilmiş âyetleri Hz. Peygamber'e tekrar arz etmiştir. Her yıl ramazan ayında Cebrâil'in (a.s.), Hz. Peygamber'le buluşması sahih rivayetlerle nakledilmiştir. Her yıl ramazan ayında gerçekleşen bu buluşmanın iki önemli sebebi vardır: Birincisi, Cebrâil'le (a.s.) Hz. Peygamber'in ramazan ayında buluşmak üzere sözleşmiş olmalarıdır. İkincisi ise bir yıl boyunca indirilmiş âyetlerden neshedilenler varsa

⁴⁶⁹ Bu sûreler; el-Fâtihâ, el-En'âm, el-Kehf, Sebe', Fâtır, el-Furkân, el-Mülk, el-İsrâ, el-Hadîd, el-Haşr, es-Saff, el-Cum'a, et-Teğâbün, el-E'lâ'dır.

⁴⁷⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 43, 44.

⁴⁷¹ Kur'ân'ın tek seferde indirildiğı dünya semasındaki yerin adıdır. Bkz. Abdullah Aydemir, "Beytülizze", *D.İ.A.*, 1992, Cilt 6, s. 90.

⁴⁷² İlâhî ilim ve takdîrin kayıtlı olduğu yerin adıdır. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Levh-i Mahfûz", *D.İ.A.*, 2003, Cilt 27, s. 151.

⁴⁷³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 46.

⁴⁷⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 48.

onların çıkarılması, neshedilmeyenlerin ise sabit bırakılmasıdır. Müellif, Cebrâil'le Hz. Peygamber'in her yıl ramazan ayında bir sene boyunca Kur'ân'dan indirilenleri arz etmek için buluşmalarını, hem âyetlerin sağlam bir şekilde tespit edilmesinde, hem de o sene içinde inzâl olunan âyetlerin bir defada toplu olarak okunmasında ramazan ayının belli bir zaman dilimi olduğunu kaydetmiştir.⁴⁷⁵

Kur'ân'ın nüzûl sürecine değinirken daha önce indirilmiş kutsal kitapların da nüzûl sürecine değinen müellif, Tevrat, İncil ve Zebur'un da ramazan ayında indirildiğini, Tevrat'ın, ramazanın altısından sonra İncil'in, ramazanın on üçünden sonra Zebur'un, ramazanın on sekizinden sonra Kur'ân'ın ise ramazanın yirmi dördünden sonra indirildiğini ifade etmiştir. Kur'ân'ın ramazan ayı içerisinde kadir gecesinde indirildiği yönündeki rivayetler, "*Kur'ân'ın kendisinde indirildiği ramazan ayı...*"⁴⁷⁶, "*Biz onu kadir gecesinde indirdik.*"⁴⁷⁷ âyetlerine de uygun düşmektedir. Bu rivayetlere göre Kur'ân, o senenin ramazan ayı içindeki kadir gecesinde dünya semasına indirilmiş, sonra da ayın yirmi dördüncü gününde yeryüzüne indirilmeye başlanmıştır.⁴⁷⁸

Müellifin Kur'ân'ın, ramazan ayının hangi gecesinde indirildiği yönündeki rivayetler üzerinde fazla durmadığı, özellikle bazı rivayetlerde geçtiği üzere ramazanın yirmi dördüncü gününden sonra indirildiği kanaatini taşıdığı anlaşılmaktadır. Zira bu gecenin Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından bildirilmediği düşünülürse bu gece şudur diye iddialı konuşmak gereksizdir. Müellifin bu konuda birçok rivayet olmasına rağmen konuyu uzatmamak veya bu gecenin gizli tutulma hikmetine aykırı düşmemek için bazı rivayetlere değinmediği görülmüştür.

Kur'ân'ın parça parça indirilmesinde, onun ezberlenmesini ve lafzının tekrar edilmesini kolaylaştırma gibi faydalar vardır. Eğer o, okuma-yazması az olan ümmî bir topluma bir defada indirilmiş olsaydı, çoğu onu yazamaz ve okuyamazdı. Eğer o, bir defada indirilmiş olsaydı onu ezberlemek zor, baştan sona okumak ise inananlara ağır gelirdi. Bütün bu zorluklar, ancak Allah'ın bu ümmete olan lütuf ve yardımı sayesinde bertaraf edilmiştir. Kâfirler, önceki kitapların bir defada indirilmesinden dolayı Kur'ân'ın da bir defada indirilmesini beklediler. Bu beklentilerine karşı Allah meâlen şöyle buyurdu: "*İnkâr edenler: Kur'ân, ona bir defada topluca indirilmeli değil*

⁴⁷⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 49.

⁴⁷⁶ Bakara 2/185.

⁴⁷⁷ Kadir 97/1.

⁴⁷⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 51.

miydi? dediler. Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu tane tane okuduk."⁴⁷⁹ Onun parça parça indirilmesinde Hz. Peygamber'e gösterilen önem ve değere de işaretler vardır. Çünkü onun, bu sayede olaylar karşısında hüküm vermesi, soruları cevaplandırması ve ahkâmı öğretmesi kolaylaşmıştır.⁴⁸⁰

Kur'ân'ın bir defada semaya indirilmesinde, onun inzâlindeki büyüklüğe, kendisine indirilenin (s.a.v.) büyüklüğüne işaret vardır. Çünkü onun inzâliyle son Peygamber'in (s.a.v.) gelişi ve son Kitab'ın indirilişi yedi kat semanın sakinlerine duyurulmuştur. Yine onun indirilmesinde, insanoğlunun değerine, melekler yanındaki büyüklüğüne, Allah'ın onlar üzerindeki rahmet ve yardımına remizler vardır. Kur'ân'ın, parça parça indirilmesi, yedi harf üzere indirilmesine de münasip düşmektedir. Bir defa da indirilmiş olsaydı, yedi harfi izah etmek zor olurdu. Yine âyetlerin nüzûl sırasını takip etmek imkânsızlaşır.⁴⁸¹

1.8.4. Mekkî ve Medenî Sûrelere ve Sûrelerin Tertîbine Değinmesi

Mekkî ve Medenî sûreleri bilmenin, İslâm teşrî'indeki tadrîciliği anlama, Kur'ân'ın nâsîh ve mensûhunu bilme gibi faydaları vardır. İlk ve son inen âyetler ve sûreler hakkında çeşitli rivayetlerin ve ihtilafların olduğu düşünülürse, bu konuda akıl yürütme imkânı yoksa da rivayetler arasında tercihte bulunma imkânı vardır.⁴⁸² İlk ve son nâzil olan sûreler ve âyetler konusunda ayrıntıya pek girmeyen müellif, ilk inen sûrelerin sırasıyla, el-Alak'ın ilk beş âyeti ve el-Müddessir'in ilk kısmı olduğunu ifade etmiştir. Müellif, Mekkî ve Medenî sûrelerin Hicret esas alınarak tespit edildiğini, hangi sûrelerin Mekkî, hangilerinin Medenî olduğu konusunda bazı rivayetler üzerinde durmuştur.⁴⁸³

Bazı Mekkî sûreler içerisinde Medenî âyetlerin bulunması da mümkündür. Eserde her sûrenin giriş kısmında bu tür âyetlere işaret edilmiştir. Burada şunu ifade etmeliyiz ki Mekkî ve Medenî sûreleri bilmek, ancak bu konudaki rivayetlerle mümkündür. Bu rivayetlerin sıhhat derecesine göre de tercihte bulunulmuştur. Sûreler, ekseriyet yönüyle Mekkî veya Medenîliği yönünden bilinmektedir. Ancak el-Fatihâ, er-Rahman, el-Mutaffifîn, ez-Zilzâl, el-Âdiyât, el-Kadr, el-Mâ'ûn, el-İhlâs, el-Mu'avvizeteyn, es-Saff, el-Cum'a ve et-Teğâbün Sûreleri hakkında ihtilaf edilmiştir.

⁴⁷⁹ Furkân 25/32.

⁴⁸⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 52.

⁴⁸¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 53.

⁴⁸² Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, Cilt 1, s. 92.

⁴⁸³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 54.

Müellif, Mekkî ve Medenî sûrelere değindikten sonra bu sûrelerin genel özelliklerinden hareketle geçmişten ve önceki ümmetlerden bahseden âyet ve sûrelerin Mekkî, ferâiz ve sünenlerden bahsedenlerin ise Medenî olduğunu, yine "Ey imân edenler..." hitabıyla söze başlayan âyet ve sûrelerin Medenî, "Ey insanlar..." hitabıyla söze başlayanların ise Mekkî olduğunu kaydetmiştir.⁴⁸⁴

Sûrelerinin tertibine gelince, bugün elimizde bulunan mushafın sûre tertibi konusunda iki ihtimalden söz edilmiştir. Birinci ihtimale göre mushafın tertibi, bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından yapılmış, ikinci ihtimale göre ise sahâbenin icthadiyla yapılmıştır.⁴⁸⁵ Ebû Bekir İbnü'l-Bâkılânî (ö. 403/1013) bu ihtimallerden birincisini, yani sûre tertibinin bizzat Hz. Peygamber'in emriyle yapıldığını tercih etmiştir. Bu tercihin gerekçe olarak ise her sene Hz. Peygamber'in, Cebrâil'e (a.s) Kur'ân'ı arz etmesini ileri sürmüştür. Müellif, bu gerekçenin açık olduğunu ifade ettikten sonra yine de Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı Cebrâil'e arz etmesi olayında bu arzın, nüzûl tertibine göre olmasında bir ihtimal olduğuna işaret etmiştir. Müellif, Hz. Peygamber'in Cebrâil'e her sene mushafı arz ederken bazı sûreleri veya sûrelerin büyük bir kısmını nüzûl tertibine göre arz etmesinin, mushafın tertibinin tevkîfî olduğunu engellemez demiştir. Hz. Osman (r.a.) döneminde çoğaltılan mushafın, arza-i ahîreye göre tertib edildiği hususunda icmânın oluştuğu ifade edilmiştir.⁴⁸⁶

Kur'ân okurken sûre tertîbine riayet etmenin gerekliliği konusuna değinen müellif, sûre tertîbine riayet etmenin zorunlu olduğu yönünde herhangi bir bilgi olmadığına işaret etmiştir. Dolayısıyla, el-Bakara Sûresinden önce el-Kehf Sûresini, el-Kehf'ten önce el-Hâc Sûresini okumanın câiz olduğunu belirtmiştir. Ancak seleften gelen bilgilere göre Kur'ân'ın tersten okunması yani sûrenin sonundan başına doğru okunması nehyedilmiştir.⁴⁸⁷

Ancak Hz. Ali'ye (r.a.) ait olduğu söylenen mushafta sûre tertibinin, nüzûl sürecine uygun olarak, el-Alak, el-Müddessir, el-Kalem, el-Müzzemmil, et-Tebbet, et-Tekvîr ve el-A'lâ şeklinde olduğu yönünde bazı rivayetler söz konusu olsa da sahâbenin, bugün elimizde bulunan mushafın tertibi üzerinde icmâ etmesinden dolayı, tertibin nüzûl sürecinden ziyade, arza-ahîreye göre yapıldığı kuvvet kazanmaktadır.

⁴⁸⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 60.

⁴⁸⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî*, Cilt 9, s. 42.

⁴⁸⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 62.

⁴⁸⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 109.

1.8.5. Yedi Harfe (*el-Ahrufü's-Seb'a*) Değınmesi

Yedi harf meselesine daha önce genel olarak değınmiştik. Ancak tekrardan kaçınmak için burada sadece Kastallânî'nin yedi harfle ilgili değerdendirmeleri üzerinde durmak istiyoruz. Bilindiği gibi Kur'ân'ın yedi harf üzere indirilmesinin hikmeti, Kur'ân'ın hem okunuşunu hem de anlaşılmasını kolaylaştırmaktı. Müellif de buna işaret etmiştir. şunu özellikle belirtmekte fayda vardır ki, yedi harf kavramıyla yedi kıraât kavramı birbirinden farklı şeylerdir. Yedi harf, Hz. Peygamber daha hayattayken ortaya çıkmış bir ruhsattı. Yedi kıraât ise Hz. Peygamber'in vefâtından çok sonra ortaya çıkmış ve ilk defa hicrî 324'de vefât eden İbn Mücâhid tarafından kullanılmış bir kavramdır.

Ancak yedi kıraât, yedi harfin bir cüzünü veya bir bölümünü içerişor denilebilir. Yine yedi harf bünyesinde ortaya çıkan farklılıkların, Kur'ân'da herhangi bir zıtlık veya noksanlık oluşturmadığını, aksine bunların esas mana etrafında anlam zenginliğine sebep olan telaffuz çeşitleri olduğunu ifade etmelişiz.

Cibrîl'in (a.s.), Hz. Peygamber'e Kur'ân'ı önceleri bir harf üzere okuduğuna, daha sonra Hz. Peygamber'in müracatıyla yedi harfe kadar arttırıldıđına⁴⁸⁸ değınen müellif, daha önce değındiğimiz Hz. Ömer ile Hişam b. Hakîm arasındaki kıraât farklılığından kaynaklanan hadiseye işaret etmiştir. Bu hadisede Hz. Ömer, Hişam b. Hakîm'in arkasında namaz kılariken onun, Furkân Sûresinden bir yeri Hz. Ömer'in bildiğinden farklı şekilde okuduğuna şahit olmuştur. Bu gibi durumlar karşısında tavrını hemen ortaya koyan Hz. Ömer, Hişam b. Hakîm'e farklı kıraâtinin sebebini yakasından tutarak sormuştu. Hişam'ın, Hz. Peygamber'den böyle öğrendim demesi üzerine doğruca Hz. Peygamber'in yanına varmışlar ve Hz. Peygamber de her ikisinin kıraâtinin doğru olduğunu kendilerine haber vermiştir.

Bu rivayetin, yedi harfi murâdif (اقبل، هلم وتعال) lafızlar olarak açıklayan görüşü desteklediğini ifade eden müellif, ilim ehli kimselerin çoğunun da bu görüşte olduklarını belirtmiştir.⁴⁸⁹

Ebû Ali el-Ehvâzî (ö. 446/1055), Hz. Peygamber'in lisânı Kureşş lehçesi olduğu için Kur'ân'ın, Kureşş lehçeleriyle indirildiğini ve diğer lehçeler içerisinde en fasîh

⁴⁸⁸ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", Cilt 5, s. 136, (4991); Müslim, "Müsâfirîn", Cilt 2, s. 202 (1939); İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, Cilt 5, s. 89.

⁴⁸⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kraât*, Cilt 1, s. 65.

lehçenin de Kureyş lehçesi olduğunu ifade etmiştir. Ancak el-Ehvâzî'nin, "Kureyş lehçeleri" ifadesiyle sadece Kureyş lehçesini kastetmediği anlaşılıyor.⁴⁹⁰

Ebû Zekeriyya el-Ferrâ (ö. 207/823), Kureyş kavminin Beyt'e (Kâbe) mücâvir bir kabile olduğunu ve bu nedenle, Kâbe'ye gelen diğer kabilelerle de muhatab olduklarını ifade etmiştir. Kâbe'yi ziyaretleri esnasında diğer kabilelerle konuşma fırsatı bulan Kureyşlilerin, her lehçeden en fasîh olan kelimeyi seçme imkânı bulduğunu söyleyen el-Ferrâ, lehçenin en fasîh olmasında bu durumun etkili olduğunu kaydetmiştir.⁴⁹¹

Hz. Ömer'le Hişam b. Hakîm'in aynı lehçeyi, Kureyş lehçesini konuşmaları sebebiyle farklı kıraâtleri okumaları, yedi harfin sadece lehçeyle izah edilemeyeceğine delildir. Ancak bunun aksine halife Hz. Ömer'in, İbn Mes'ûd'a gönderdiği "Şüphesiz ki Allah Kur'an'ı bu Kureyş kabilesinin lehçesiyle indirdi. İnsanlara Hüzeyl lehçesiyle değil, Kureyş lehçesiyle oku..."⁴⁹² emri bize, lehçe farklılıklarının da yedi harf kapsamında olduğuna işaret etmektedir.

Müellif yedi harfin, bu lehçelerin hangilerini kapsadığı yönünde birçok rivayete yer vermişse de bunlardan hangilerinin kastedildiği konusunda bir birlik sağlanamadığı anlaşılmaktadır. O, yedi harfle ilgili görüşlerin yedi vecih anlamında temerküz ettiğini ifade etmiştir.⁴⁹³

İlk müslümanlara kolaylık sağlayan yedi harfle okuma ruhsatı, hicretten sonra Medine'de başlamıştır.⁴⁹⁴

Okuyucuya kolaylık olsun diye Kur'an, yedi harf üzere nâzil olmuştur. İbn Kuteybe, *Tevîlü müşkili'l-Kur'an*'da meâlen şöyle demiştir: "Her kavmin âdeti olduğu üzere kendi lehçesiyle okumasının Peygamber'e emredilmiş olması, Allah'ın kolaylaştırmasını ifade eden bir ruhsattı. Bu nedenle, Hüzeli lehçesini konuşan birisi *تَعْمَلُونَ* ibaresini *حين عتي* şeklinde, Esedi lehçesini konuşan birisi de *تَعْمَلُونَ* ibaresini *حين عتي* şeklinde, Temîm lehçesini konuşan da *تَأْمَلُونَ* şeklinde hemze'li okuyabilmiştir."⁴⁹⁵ Yedi

⁴⁹⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 66.

⁴⁹¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 66.

⁴⁹² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, Cilt 9, s. 9.

⁴⁹³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 71.

⁴⁹⁴ Müslim, "Müsâfirîn", Cilt 2, s. 203, (1943).

⁴⁹⁵ İbn Kuteybe, *Tevîlü Müşkili'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2007), Cilt 1, s. 32; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 71.

harf ruhsatındaki temel gâye, herkesin kendi lehçesinde alışık olduğu telaffuz şekliyle Kur'ân'ı okuyabilmesinin yolunu açmaktır. Bu sayede, insanların Kur'ân'ı okuma konusunda karşılaştıkları güçlükler giderilmiştir. Bu, Allah'ın kullarına lutuf ve ikramının bir tezâhürüdür.⁴⁹⁶

Müellif, yedi harfin ne olduğuyla ilgili İslâm âlimleri tarafından ileri sürülen bazı görüşlere de değinmiştir ki, daha önce bu çalışmanın başında konuyla ilgili görüşlere bir başlık altında yer vermiştik. Bu nedenle onları yeniden tekrar etmek istemiyoruz. Yedi harfi, sözün yedi farklı şekilde söylenmesi olarak açıklayan, ilk defa İbn Kuteybe (ö. 276/889) tarafından ileri sürülen ve daha sonra Ebu'l-Fazl er-Râzî (ö. 454/1062), İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) tarafından benisenen görüşlere işaret eden müellif, bu görüşlerin yedi farklı grupta toplanarak açıklandığını örneklerle ortaya koymuştur. İbn Kuteybe'nin ortaya koymuş olduğu bu yedi farklı telaffuz şekli bir çok âlim tarafından da benimsenmiştir. Bu yedi farklı telaffuz içerisinde ifade edilen misâllerin, Kur'ân kıraâtı olarak indirilenlerin yanında, kıraât olarak indirilmeyen okuyuşları da kapsadığı söylenir.⁴⁹⁷

Müellif, yedi harfle ilgili otuz beş civarında görüşün bulunduğunu ifade etmiştir. Kastallânî'nin bu görüşler üzerinde veya bunların dışında farklı bir görüş veya yorum ortaya koymadığı anlaşılmaktadır.

1.8.6. Sahâbeden Hâfız Olanlar Hakkında Bilgi Vermesi

Sahâbe arasında Kur'ân öğrenimi ve hıfzı konusunda meşhur olan kimseler vardı. Abdullah İbn Mes'ûd, Sâlim b. Ma'kil (Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe), Mu'âz b. Cebel ve Übey b. Ka'b, Kur'ân'ın hıfzı ve eğitimi konusunda önde gelen isimlerdi. Müellif, Kur'ân'ı ezberlemekle tanınmış bu mezkûr isimleri Buhârî'de nakledilen bir hadis bağlamında ele almıştır. Ancak Müellif, Buhârî'deki bu rivayete bakarak hafızların sayısının dört kişiden ibaret olmadığına, onlar gibi hâfız olan hatta daha fazlasına sahip olan sahâbenin bulunduğu da işaret ederek Bi'rîmaûne (625) olayında yetmiş kurrânın öldürülmesiyle ilgili açıklamalara yer vermiştir. Hz. Peygamber'in, yukarıdaki sahâbenin isimleri zikretmiş olması, kendisinden sonraki dönemde bu alanda muracaat edilecek kimselere işaret etmesi olarak

⁴⁹⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kraât*, Cilt 1, s. 71.

⁴⁹⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kraât*, Cilt 1, s. 72.

değerlendirilmiştir. Çünkü hâfiz sahâbeler bu dört zâtla sınırlı değildi. Hz. Peygamber'in ardından Kur'ân'ı ezberleyen sahâbenin sayısı bundan çok fazlaydı.⁴⁹⁸

Kur'ân'ın hıfzı ve öğrenimi konusunda öne çıkan bu isimlerden biri olan Abdullah İbn Mes'ûd'un, sahâbe içerisinde Kur'ân'ı en iyi bilen kimse olduğu, Hz. Peygamber'in ağzından yetmiş küsur süreyi öğrendiği haber verilmiştir.⁴⁹⁹ Ayrıca Kur'ân'ın âyet ve sûrelerinin nerede indirildiği konusunda da sahâbenin en bilgisi olduğu nakledilmiştir.⁵⁰⁰

Buhârî'de nakledilen başka bir rivayette ise Hz. Peygamber vefât ettiğinde sadece dört kişinin Kur'ân'ı cem' etmiş olduğu bildirilmiştir. Bunlar; Ebu'd-Derdâ, Mu'âz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyd'dir.⁵⁰¹ El-Mâzirî (ö. 536/1141), bu bilginin o anki durumla ilgili olduğunu, ancak bu isimlerin dışında da Kur'ân'ı cem' edenlerin bulunduğunu fakat ravinin bunları bilmediğini ifade etmiştir. Sahâbenin sayısı dikkate alındığında ve onların pek çoğunun başka bölgelere dağıldıkları düşünüldüğünde bu rivayette yer alan bilginin, o anki durumla ilgili olduğu için gerçeği tam yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Yine Buhârî'de yer alan bir rivayette Hz. Peygamber zamanında Kur'ân'ı cem' eden dört kişiden bahsedilmektedir. Bu rivayette Ebu'd-Derdâ'nın yerine Übey b. Ka'b'ın ismi geçmekte ve bu isimlerin hepsinin de ensardan oldukları bildirilmektedir.⁵⁰²

Müellif, bu rivayetlerde Kur'ân'ı cem' edenlerin dört kişiyle sınırlandırılmasının, Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki fazilet yarışından ileri geldiğine işaret etmiştir. Bu iki kabile mensupları zaman zaman kendi aralarında fazilet yarışına girerlerdi. Evsliler, kendi kabilelerinden olan şu dört kişiyle iftihâr ederlerdi. Bunlar; kendisi için Rahmân'ın arşının titrediği Sa'd b. Mu'az, şehâdeti iki adam şehâdetine denk olan Huzeyme b. Sâbit, meleklerin kendisini yıkadığı kimse olan Hanzala b. Âmir ve arıların kendisini koruduğu kimse olan Âsım b. Sâbit'tir.⁵⁰³ Hazrecliler ise Kur'ân'ı

⁴⁹⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kraât*, Cilt 1, s. 73.

⁴⁹⁹ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", Cilt 4, s. 1912, (4714).

⁵⁰⁰ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", Cilt 4, s. 1912, (4716); Müslim, "Fezâ'ilü's-Sahâbe", Cilt 4, s. 1913, (2463).

⁵⁰¹ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", Cilt 4, s. 1913, (4718);

⁵⁰² Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", Cilt 4, s. 1913, (4717); Müslim, "Fezâ'ilü's-Sahâbe", Cilt 7, s. 149, (6495).

⁵⁰³ Âsım b. Sâbit, Hz. Ömer'in dayısıdır. Hamiyyü'd-debr (arıların koruduğu kişi) olarak bilinir. Âsım, çok iyi ok kullandığı için Hz. Peygamber'in (s.a.v.) okçusu olarak tanınmıştır. Uhud Savaşı'nda müşriklerden Sülâfe'nin iki oğlunu öldürdüğü için Sülâfe onun başını getirene yüz deve vereceğini vaad etmiştir. İstek üzerine Hz. Peygamber, Âsım b. Sâbit kumandasında bir gurup sahâbeyi Adal ve Kare kabilelerine muallim olarak gönderdi. Yolda, bu kabilelere mensup elçilerden biri durumu müslümanlardan intikâm almak için fırsat bekleyen Lihyânoğullarına bildirdi. Bunun üzerine Lihyânlılar müslümanları kalabalık bir gurupla Reci' suyu yakınlarında kuşattılar (625). Çetin

cem' eden yukarıda isimleri zikredilen dört kişiyle iftihâr ederlerdi. Bu rivayetlerde dört kişiyle kastedilenin, sadece Evs kabilesinden Kur'an'ı cem' edenler olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bu rivayetlerden muhâcirler arasında Kur'an'ı cem' eden kimselerin olmadığı anlamı çıkarılamaz.⁵⁰⁴

Ebû Bekir el-Bâkılânî (ö. 403/1013), Kur'an'ı cem' eden dört kişiyle ilgili bu rivayetlerin çeşitli şekillerde izah edilebileceğinden bahsetmiştir. Buna göre bu rivayetler anlamsız olarak değerlendirilir ki, bunların dışında Kur'an'ı cem' edenlerin bulunmadığı yönünde yorumlanamaz. Yine bu rivayetlerde Kur'an'ı bütün kıraât ve vecihleriyle bilen kimseler kastedilmiş de olabilir. Nâsîh ve mensûh konusunda en bilgili sahâbenin bunlar olduğu vurgulanmış da olabilir. Yine bizzat Allah Rasûlü'nün ağzından vasıtasız olarak doğrudan Kur'an'ı öğrenenler kastedilmiş de olabilir. Gerçekte Kur'an'ı cem' eden sahâbe bu dört kişiden ibaret olmasa da Kur'an eğitiminde meşhur olmuş sahâbeye işaret edilmiş de olabilir. Ayrıca bu rivayetlerde Kur'an'ı cem'den maksat yazı da olabilir. Yani bu dört kişi Kur'an'ı hem ezberleyerek hem de yazarak cem' etmişlerdir denilebilir.⁵⁰⁵

Müellif, Hz. Peygamber vefât ettiğinde veya henüz hayattayken Kur'an'ı cem' eden dört kişiyle ilgili rivayetlerin ardından, Hz. Ebû Bekir'le (r.a.) ilgili rivayetlere değinmiş, Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemde onun da Kur'an'ı ezberlediğinden bahsetmiştir. Buhârî'deki bir rivayette Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber hayatta iken Kur'an'ı ezberlediği nakledilmiştir.⁵⁰⁶ Hz. Ebû Bekir'in Kur'an'ı bizzat Hz. Peygamber'den öğrenme yönündeki azim ve hırslının yanında, zamanının büyük bir kısmında Allah Rasûlüyle birlikte olduğunda şüphe yoktur. O, evinin bir köşesini mescit yapmıştı ve orada Kur'an okuyordu.⁵⁰⁷

Hz. Peygamber'in meâlen, "*Kavme, Kur'an'ı en çok okuyan imam olsun.*"⁵⁰⁸ buyruğu ve Hz. Peygamber'in, mescide gelemediği zamanlarda Hz. Ebû Bekir'i

mücadelenin ardından şehid olan Âsım b. Sâbit'in "Allah'ım ben senin dînini korudum, sen de benim cesedimi koru" diye duâ ettiği rivayet edilmiştir. Âsım'ın başını kesip Sülâfe'ye götürüp yüz deveyi almak isteyen Lihyânîlar üzerlerine saldıran arılar yüzünden onun cesedine yaklaşamadılar. Bu olay "hamiyyü'd-debr" (arılardan koruduğu) kişi olarak anılmıştır. Bkz. Müctebâ Uğur, "Âsım b. Sâbit", *D.İ.A.*, 1991, Cilt 3, s. 479; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Recî' Vak'ası", *D.İ.A.*, 2007, Cilt 34, s. 510, 511.

⁵⁰⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 86, 87.

⁵⁰⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 88.

⁵⁰⁶ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", Cilt 1, s. 181, (464)

⁵⁰⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 89.

⁵⁰⁸

"يَوْمَ الْقَوْمِ أَقْرَاهُمْ لِكِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى"

Bkz. Müslim, "el-Mesâcid ve Mevâdi'u's-Salâh", Cilt 1, s. 465, (673).

imamlığa takdim etmesi, onun diğer sahâbe arasındaki fazilet ve üstünlüğüne delil sayılmıştır. Bu rivayette geçen (أَفْرُؤُهُمْ) lafzının anlamı konusunda Ahmed b. Hanbel ve imam Şâfiî şu yorumlarda bulunmuştur: Ahmed b. Hanbel'in (أَفْرُؤُهُمْ) kelimesini (الأكثر) şeklinde açıkladığı, imam Şâfiî'nin ise (الأعلم) şeklinde açıkladığı nakledilmiştir. Hz. Peygamber zamanında Kur'ân'ı çok okuyan kimse, aynı zamanda en bilgili kimse sayılıyordu. Çünkü sahâbe, bir âyeti okuduğu zaman onun anlayıncaya kadar başka âyeti okumaya geçmiyordu. (أَفْرُؤُهُمْ) kelimesi ister çok okuyan isterse de çok bilen anlamında değerlendirilsin fark etmez. Dolayısıyla bu, Hz. Ebû Bekir'in sahâbe içinde Kur'ân'ı en çok okuyan kimse olduğuna, bu vasfı nedeniyle de imâmete takdîm edildiğine delâlet etmektedir.⁵⁰⁹

Müellif, Hz. Ebû Bekir'in, her bir fazilet konusunda sahâbenin en üstünü olduğunu iddia etmeksizin, imam Şâfiî'nin görüşüne istinâd ederek onun, ilim yönünden sahâbenin en faziletli olduğunu ifade etmiştir. Yukarıda zikredildiği gibi "*Kavme, Kur'ân'ı en çok okuyan imam olsun.*" rivayetindeki (أَفْرُؤُهُمْ) kelimesini imam Şâfiî'nin, (أعلمهم) şeklindeki açıklamasını müellif de benimsemiştir. Dolayısıyla, ilim yönünden sahâbenin en üstünü sayıldığı halde Hz. Ebû Bekir'in, Kur'ân'ı ezberlemediğini düşünmek delilsiz bir zandan ibaret olacaktır.⁵¹⁰

Dört halifenin dışında kurrâ sahâbe arasında öne çıkan isimler Talha b. Ubeydullâh, Sa'd b. Ebû Vakkâs, İbn Mes'ûd, Huzeyfe b. el-Yemân, Sâlim b. Ma'kil, Ebû Hüreyre, Abdullah b. es-Sâib ve abâdile olarak bilinen Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. ez-Zübeyr bulunur. Ebû Musâ el-Eş'arî'nin de ismi Kur'ân'ı cem' edenler arasında yer alır. Yine Temîm b. Evs, ed-Dârî, Ukbe b. Âmir, Ubâde b. es-Sâmit, Mu'âz b. el-Hâris, Mücemmi' b. Cârîye, Fedâle b. Ubeyd ve Mesleme b. Muhalled'in de kurrâ sahâbe arasında isimleri zikredilmiştir. Kadın sahâbeden de kurrâ olarak meşhur olanlar vardı. Hz. Âişe, Hz. Hafsa ve Ümmü Seleme bunların başında geliyordu. Ancak onların, Hz. Peygamber'in vefâtından sonra ezberlerini tamamladıkları ifade edilmiştir.⁵¹¹

⁵⁰⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 90.

⁵¹⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 91.

⁵¹¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 92.

1.8.7. Kur'ân'ın Kitap Haline Getirilmesine Değınmesi

Kur'ân, Hz. Peygamber zamanında sâhifelere, hurma yapraklarına, yassı taşlara, kürek kemiklerine ve deri parçalarına yazılıp ezberleniyordu. Ancak Hz. Peygamber hayatta iken Kur'ân sûreleri bugünkü gibi tertip edilmiş ve bir yerde toplanmış değildi. Hz. Peygamber'in Kur'an'ı kitap haline getirmemesi, vahyin devam ediyor olmasıyla açıklanabilir. Hz. Peygamber vefât edince de Allah, Kur'ân'ı kitap haline getirmeyi halifelere ilham etti. Bunu, Hz. Ebû Bekir'in eliyle ve Hz. Ömer'in vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Hz. Ebû Bekir'in, Kur'ân'ı kitap haline getirmesi farz-ı kifâyeye olarak değerlendirilmiş ve

{إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ} ⁵¹² ، {إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى} ⁵¹³ ، {رَسُولٌ مِّنَ اللَّهِ يَتْلُوا صُحُفًا مُّطَهَّرَةً} ⁵¹⁴ ، {الْم ذَلِكَ الْكِتَابُ} ⁵¹⁵ ، {وَكُتِبَ فِيهِ} ⁵¹⁶.

âyetlerinde Kur'ân'ın kitap haline getirilmesinin delilleri bulunduğu ifade edilmiştir. Yine Hz. Peygamber'den Kur'ân'ın yazılmasını teşvik edici sözler de nakledilmiştir.

قيدوا ⁵¹⁷ ve "Benden Kur'ân'dan başka bir şey yazmayın." لا تكتبوا عني شيئاً غير القرآن ⁵¹⁸ rivayetleri bunlardandır. Yukarıda kaydettiğiniz âyet ve hadislerde yazı anlamına gelen "ke-te-be" fiiliyle, sayfalar anlamına gelen suhuf kelimesinin geçmiş olması, Kur'ân'ın kitap haline getirilmesi yönünde teşvik edici ifadeler olarak değerlendirilmiştir. ⁵¹⁹

Hz. Peygamber vefât edince Hz. Ebû Bekir halife (632-634) seçildi. Onun, halife olarak karşı karşıya kaldığı ilk sorunlardan birisi dinden dönenlerle ve yalancı peygamberle mücâdelesini olmuştur. Hz. Ebû Bekir, bu savaşlarda pek çok sahâbe öldürüldüğü için Kur'ân'ın kitap haline getirilmesi yönünde sahâbeden çeşitli îkazlar alıyordu. Zeyd b. Sâbit'ten nakledildiğine göre Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'le birlikte Yemâme savaşının (12/633) yapıldığı yere gittiler ve orada Hz. Ömer, Hz. Ebû

⁵¹² el-Kıyame 75/17.

⁵¹³ el-A'âlâ 87/18.

⁵¹⁴ el-Beyyine 98/2.

⁵¹⁵ el-Bakara 2/1, 2.

⁵¹⁶ el-Bakara 2/285.

⁵¹⁷ Müslim, "ez-Zühd ve'r-rekâik", Cilt 8, s. 229, (7702).

⁵¹⁸ Dârimî, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-kitabü'l-'arabî, 1407), Cilt 1, s. 60, (108).

⁵¹⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kraât*, Cilt 1, s. 97, 98.

Bekir'den Kur'ân'ı kitap haline getirmesini istedi. Çünkü Hz. Ömer, bu savaşta çok sayıda kurrânın öldürülmesi nedeniyle Kur'ân konusunda endişeye kapılmıştı.⁵²⁰

Hz. Ebû Bekir, "Allah Rasûlünün yapmadığı bir şeyi nasıl yaparım." şeklinde cevap verince, Hz. Ömer de "Vallahi bu hayırlı bir iştir." dedi ve ısrarlarını sürdürmeye devam etti. Sonunda Hz. Ebû Bekir, "Ömer'in kalbine bunu güzel gösteren Allah, benim de kalbime güzel gösterdi." diyerek Zeyd b. Sâbit'e hitâben, "Sen genç ve akıllı bir adamsın, Allah Rasûlünün de vahiy kâtibiydin, Kur'ân'ı araştır ve bir araya toplama." dedi. Bunun üzerine Zeyd, "Benden bir dağı, bir yerden başka bir yere nakletmemi isteseydiniz, bana Kur'ân'ı cem' etmekten daha ağır gelmezdi." dedi ve o da tıpkı Hz. Ebû Bekir gibi, "Allah Rasûlünün yapmadığı bir şeyi nasıl yaparım." sözleriyle karşılık verdi. Hz. Ebû Bekir, "Vallahi bu hayırlı bir iştir." diyerek Zeyd'e bu konudaki ısrarlarını sürdürdü. Sonunda Zeyd de Hz. Ebû Bekir gibi "Ömer'in kalbine bunu güzel gösteren Allah, benim de kalbime güzel gösterdi." diyerek Kur'ân'ı, yazılı malzemelerden ve insanların hafızasından toplamaya başladı.⁵²¹

Müellif, Kur'ân'ın bir araya toplanıp kitap haline getirilmesinden önce Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Zeyd b. Sâbit (r.anhüm) arasında geçen konuşmalardan bahsederek Kur'ân'ı toplanma sürecinin nasıl geliştiği yönündeki duruma değinmiştir. Bununla birlikte Kur'ân kitap haline getirilmesine karar verildikten sonra Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'i ve Zeyd b. Sâbit'i işaret ederek, Mescidin kapısında oturmalarını ve iki şahitle birlikte Allah'ın Kitabı'ndan ne gelirse onu yazmalarını istemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer'in sahâbeye "Kim Allah Rasûlünden Kur'ân'dan bir şey öğrenmişse onu getirsin." şeklinde hitap ettiği nakledilmiştir.⁵²²

Müellif, Kur'ân'ın kitap haline getirilmesi esnasında sahâbenin getireceği bir âyetin Kur'ân'dan sayılabilmesi için Zeyd b. Sâbit'ten iki şahit istenmesinin hikmetine değinmiş ve iki şahidin ne anlama geldiği konusunda çeşitli görüşlere yer vermiştir. İki şahitten maksadın, ezber ve yazı olduğu ifade edilmiştir. Eğer şahitlerden biri yazı ise bu, Kur'ân'ın bizzat Allah Rasûlünün huzurunda yazıldığına delildir. İki şahitle birlikte sahâbenin getirdiği her âyette, Kur'ân'ın nâzil olduğu farklı kıraâtlerin bir vechinin bulunması da mümkündür. Sahâbenin getireceği herhangi bir âyetin Kur'ân'dan sayılabilmesi için onu ezberlemiş olmasının yanında ayrıca âyetin yazılı

⁵²⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 95.

⁵²¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 96.

⁵²² İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-mesâhif* (thk. Muhammed b. Abduh, Kâhire: el-Fârûku'l-hadîse. 2002), Cilt 1, s. 62.

olmasının da şart koşulmasından anlaşılmaktadır ki, Kur'ân'ın kitap haline getirilmesi esnasında sadece ezberle yetinilmemiş, âyetlerin bizzat Allah Rasûlünün yanında yazılmış olması da şart koşulmuştur.⁵²³

Kur'ân, ezberlenmiş ve yazılmış olması şartıyla bu şekilde kitap haline getirilmiştir. Ancak Tevbe Sûresinin son âyetleriyle ilgili olarak kaynaklarda, bu âyetlerin sadece Ebû Huzeyme'nin yanında bulunduğu, onun dışında başka kimsede bulunmadığı yönündeki rivayetlere yer veren müellif, Zeyd b. Sâbit'in, bu âyetleri kabul ederken sadece Ebû Huzeyme'nin yanında bulunması nedeniyle tek şahitle hareket ettiğinin anlaşılmaması gerektiğine işaret etmiştir. Her ne kadar rivayetlerde Tevbe Sûresinin son iki âyetiyle ilgili olarak Zeyd b. Sâbit'in, tek şahitle hareket ettiği belirtilmekteyse de durumun böyle olmadığı, aksine Hz. Ömer'in ve Zeyd b. Sâbit'in de Ebû Huzeyme ile birlikte bu âyetlerin Kur'ân'dan olduğuna şahitlik ettikleri bilinmekte, bu yüzden onların bu âyetleri Kur'ân'ın âyetleri olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bu âyetlerin kabulünde tek şahitle yetinildiği iddiası hükümsüz kalmaktadır.⁵²⁴

Müellif, Tevbe Sûresinin son âyetleriyle ilgili şu gerçeğe işaret etmiştir: Bu âyetler Ebû Huzeyme'nin yanında yazılı değildi, ancak Ebû Huzeyme bunları ezbere biliyordu. Bu nedenle şahitlerden biri olan yazı (kitâbet) eksikti. Bu eksikliği de Hz. Ömer ve Zeyd b. Sâbit'in şahitliği gidermiştir.⁵²⁵ Müellife göre iki şahitle, hıfz ve kitâbet kastedilmektedir. Eğer âyetler sahâbenin yanında hem ezber hem de yazı ile muhafaza edilmişse bu iki şahit yerine geçmiştir. Ancak âyetlerin hem ezbere hem de yazılı olarak en az iki kişinin yanında bulunmasının şart koşulma ihtimali de vardır.

Sâhifeler halinde bir araya toplanan Kur'ân, vefât edinceye kadar Hz. Ebû Bekir'in yanında kalmış daha sonra halife seçilen Hz. Ömer'e intikal etmiştir. Hz. Ömer'in vefâtından sonra da sâhifeler, kızı Hafsa'ya geçmiştir. Hz. Ebû Bekir'in, kitap haline getirdiği nüshaya suhuf denilmiştir. Hz. Osman halife olunca da Hz. Ebû Bekir'in suhuf halinde bir araya topladığı Kur'ân nüshasından mushaf lar çoğaltılmıştır. Halife Hz. Osman zamanında çoğaltılan bu nüshalara mushaf adı verilmiştir.⁵²⁶

⁵²³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 102.

⁵²⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 102.

⁵²⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 102.

⁵²⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 103

1.8.8. Kur'ân'ın Çoğaltılmasına Değınmesi

Hız. Osman'ın hilafeti zamanında Şam ehli, Irak ehli ile birlikte Ermenistan ve Azerbaycan'ın fethi için savaşıyordu. Huzeyfe el-Yemân müslümanların, Kur'ân kıraâtı konusunda ihtilaf ettiklerini görünce korktu ve durumu Hız. Osman'a haber verdi. Huzeyfe, Yahûdî ve Hristiyanların kitapları hakkında ihtilaf etmeleri gibi müslümanların da ihtilaf etmelerini istemiyorsa ümmetin durumuna hâkim olması yönünde ona telkinde bulundu. Bunun üzerine Hız. Osman Hız. Hafsa'nın yanında bulunan Kur'ân sayfalarını istedi. O, halife Hız. Ebû Bekir zamanında sayfalar halinde bir araya toplanan Kur'ân'ı esas alarak onu mushaflar halinde çoğaltmıştır.

Suhuf ile mushaf arasında farkın bulunduğu ifade edilmiştir. Suhuf, Hız. Ebû Bekir'in hilafeti zamanında bir araya toplanan Kur'ân sayfalarına denir. Bir araya toplanan bu sahifelerin âyetleri ayırt edilecek şekilde tertîb edilmişti, fakat sûrelerin bir kısmı bugün elimizdeki gibi tertîb edilmemişti. Mushaflar çoğaltılınca sûreler de bu çoğaltma sırasında tertîb edilmiştir. Mushafın tertîb edilmiş bu haline mushaf denilmiştir.⁵²⁷

Hız. Osman'ın hilafeti döneminde müslümanlar Kur'ân'ı okumaya ve okutmaya devam ediyorlardı. Ancak insanların okuyuşları arasında bazı kıraât farklılıkları söz konusuydu. Kur'ân kıraâtlerindeki bu farklılıklar nedeniyle insanlar zaman zaman birbirlerini küfürle itham edecek noktalara varıyorlardı. Müslümanlar arasındaki bu ihtilafı şahit olan halife Hız. Osman, "Benim yanımda bile ihtilaf ediyorsunuz, benden uzak şehirlerde bulunan insanlar daha çok ihtilaf ediyordur." sözleriyle müslümanlara hitapta bulundu.⁵²⁸

Huzeyfe el-Yemân, Şam ve Irak ehlinin Kur'ân kıraâtleri konusunda ihtilaf ettiklerini Halife Hız. Osman'a haber verdiğinde, muhtemelen o da Medine'de bu türden kıraât ihtilaflarıyla karşılaşmıştı. Dolayısıyla, Huzeyfe'nin sözleri onu Kur'ân'ı mushaflar halinde çoğaltmaya sevk etmiştir.

Hız. Osman'ın, sahâbeyle istişâre ettikten sonra mushafları çoğaltmaya karar verdiğini ifade eden müellif, Hız. Ali'nin bu konuyla ilgili sözlerine yer vermiştir.⁵²⁹

"Osman hakkında sadece hayır söyleyin. Allah'a yemin olsun ki, mushaflar konusunda onun yaptığını destekliyoruz. Duyduğuma göre bazınız, bazınızın kıraâtı hakkında 'Benim kıraâtim seninkinden daha hayırlı' diyormuş. Bu, neredeyse küfrü gerektirecek

⁵²⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 106.

⁵²⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 106.

⁵²⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 109

bir haldir. Ben, müslümanların tek bir mushaf üzerinde icmâ etmelerini, ihtilaf ve tefrikaya düşmemeleri gerektiğini düşünüyorum." dedi.

Hiz. Osman sahâbe arasında yazısı en güzel olanları ve Arapçayı en iyi veya en fasîh konuşanları araştırmaya başladı. Yazısı en güzel olanın Allah Rasûlünün kâtibi Zeyd b. Sâbit olduğunu ve Arapçayı en fasîh konuşanın ise Saîd b. el-Âs olduğunu tespit etti. Sonra da "Saîd imlâ etsin, Zeyd de yazsın." dedi. Başka bir rivayette Saîd'in lehçe yönünden Allah Rasûlüne (s.a.v.) en çok benzeyen kimse olduğu belirtilmiştir.⁵³⁰

Hiz. Osman, Kur'ân'ın mushaflar halinde çoğaltılması için Zeyd b. Sâbit ve Saîd b. el-Âs ile birlikte yardımcı olarak Abdullah b. ez-Zübeyr ve Abdurrahman b. el-Hâris'i de görevlendirdikten sonra onlara, "Eğer mushafları çoğaltırken herhangi bir kelimedede ihtilaf ederseniz, onu Kureyş lehçesine göre yazınız." sözleriyle hitap etti.⁵³¹ Ancak mushafları çoğaltma işinde sadece isimleri zikredilenlerle yetinilmemiş, daha başka kişiler de bu işte görevlendirilmiştir. Mâlik b. Enes'in dedesi olan Mâlik b. Ebû Âmir, Küseyyir b. Eflah, Übey b. Ka'b, Enes b. Mâlik ve Abdullah b. Abbâs sonradan görevlendirilen kimseler arasında yer alır.⁵³²

Hiz. Ömer'in, mushafları çoğaltma işinde görevlendirilecek kimseler için "Mushafımızı Kureyşli gençlerden başkası imlâ etmesin." dediği nakledilmiştir.⁵³³ Bu rivayetten anlaşıldığına göre Hiz. Osman, mushafları çoğaltma işinde ilk olarak Zeyd ile Saîd'i görevlendirdikten sonra mushafların sayısına göre ihtiyaç hâsıl oldukça daha başkalarını da görevlendirmiştir. Mushafları çoğaltma işinde görevlendirilen bu kimseler genellikle Zeyd b. Sâbit'e izâfe edilmiş ve isimleri pek zikredilmemiştir.⁵³⁴

Mushafları çoğaltma işinde görevlendirmeye ilgili olarak Abdullah b. Mes'ûd'un göz ardı edilmiş olması, kendisini üzümüştür. Zeyd b. Sâbit'in bu işte görevlendirildiğini duyunca bundan memnun olmamış ve şöyle demiştir: "Ey müslümanlar topluluğu! Ben mushafları çoğaltma görevinden azledildim. Vallahi ben müslümanken henüz kâfir babasının sulbünde olan bir adam onu üstlendi."⁵³⁵ İbn Mes'ûd bu sözleriyle Zeyd b. Sâbit'i kastetmiştir. Hiz. Osman'ın, mushafları çoğaltma işinde İbn Mes'ûd'u görevlendirmemesinin sebebi, çoğaltma işinin Medine'de yapılması, İbn Mes'ûd'un ise o esnada Kûfe'de bulunuyor olmasıdır. Bu nedenle Hiz.

⁵³⁰ İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-mesâhif*, Cilt 1, s. 102.

⁵³¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 104.

⁵³² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, Cilt 9, s. 19.

⁵³³ İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-mesâhif*, Cilt 1, s. 63.

⁵³⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 111.

⁵³⁵ Tirmizî, *Sünen* (Beirut: Dâru İhyâi't-türâsü'l-'arabî, tsz), Cilt 5, s. 284, (3104).

Osman, zaman kaybetmek istemiyordu, bu çoğaltma işini bir an önce tamamlamak ve müslümanlar arasındaki ihtilafları gidermek istiyordu. Dolayısıyla o, Kur'ân'ın kitap haline getirilmesi olayında halife Hz. Ebû Bekir döneminde görevlendirilen vahiy kâtibi Zeyd b. Sâbit'i aynen bu mushafları çoğaltma işinde de görevlendirmiştir.⁵³⁶

Halife Hz. Osman zamanında çoğaltılan mushafların sayısı konusunda ihtilaf vardır. Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869), yedi mushafın çoğaltıldığını belirterek bunların; Mekke, Şam, Yemen, Bahreyn, Basra ve Kûfe'ye gönderildiğini, bir tanesinin de Medine'de bırakıldığını ifade etmiştir.⁵³⁷ Halife Hz. Osman, Hz. Hafsa'nın yanındaki de dâhil çoğaltılan mushafların dışındaki bütün mushafların yakılmasını emretti ve arza-i ahîreye göre çoğaltılan mushaflar üzerinde bütün müslümanları birleştirdi.⁵³⁸ Çoğaltılan mushafların dışında kalan, kişilere ait özel mushafların yakılmasının emredilmesi, sonradan ortaya çıkma ihtimali bulunan ihtilafların önünü almaya yöneliktir. Hz. Hafsa'nın (r.anha) yanındaki sahifelerin (Mushaf) onun vefâtından sonra Mervan b. Hakem tarafından yakıldığı da nakledilmiştir.⁵³⁹

Çoğaltılan mushaflar nokta ve harekeden yoksundu. Bu durum, Hz. Peygamber'den sahih yolla nakledilen farklı kıraâtlere de imkân veriyordu. Dolayısıyla, her bölge halkı kendilerine gönderilen mushafa göre Kur'ân'ı okudu ve okuttu. Ancak daha sonra İslâmın, Araplar dışındaki insanlar arasında yayılmasıyla dili Arapça olmayanlara Kur'ân'ın okunuşunu kolaylaştırmak için mushaflar noktalanmış ve harekelenmiştir.

Mushafın noktalanması ve harekelenmesini ilk defa, Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) emriyle Irak vâlisi Haccâc b. Yusuf'un (ö. 95/714) başlattığı kaydedilmiştir.⁵⁴⁰ Ancak Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708) ve Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin (ö. 69/688) de isimleri mushafı ilk defa noktlayan ve harekeleyen kimseler arasında zikredilmektedir.⁵⁴¹

Hz. Osman zamanında çoğaltılan mushafların yedi harfi kapsayıp kapsamadığı yönündeki ihtilaf üzerinde durmak istiyoruz. Allah Rasûlünden (s.a.v.) nakledilen bir kıraâti terketme üzerinde sahâbenin icmâ etmeyeceğini ileri sürerek Ebû Bekir İbnü'l

⁵³⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 112.

⁵³⁷ İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-mesâhif*, Cilt 1, s. 134.

⁵³⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 113.

⁵³⁹ Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. Said, *İlmü'l-kıraât* (Dimaşk: Dâr-u fikr, 2006), s. 11.

⁵⁴⁰ İbn Atıyye, *el-Muharriru'l-vecîz* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1993), Cilt 1, s. 47.

⁵⁴¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 114.

Bâkılânî (ö. 403/1013), çoğaltılan mushafların yedi harfi kapsadığı görüşünü savunmuştur. El-Ca'berî (ö. 732/1332) de aynı görüştedir. Mushafların yedi harfi kapsadığı yönündeki görüşü benimseyen bu âlimler yedi harfle ilgili hadislerde geçen "Ondan kolayınıza geleni okuyun."⁵⁴² hitabındaki emrin, ruhsat değil zorunluluk ifade ettiği kanısına varmışlardır. Bu mushafların yedi harfin hepsini değil, bir kısmını kapsadığı yönünde görüş belirtenler de olmuştur. Et-Taberî (ö. 310/923) bu görüştedir. Müellif Kastallânî de aynı görüşü savunmuştur.⁵⁴³

Hz. Osman'ın hilafeti döneminde çoğaltılan mushafların, bizzat Hz. Peygamber'in emriyle yazılan mushaf olduğu konusunda müslümanlar icmâ etmiştir. Bundan dolayıdır ki, muhtelif bölgelere gönderilen mushafların, yedi harfin hepsini kapsamadığı, mushaflar arasındaki farklardan da anlaşılmaktadır. Meselâ, Mekke mushafında ⁵⁴⁴ {تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ} âyeti, diğer mushaflarda {مِنْ} ziyâdesi olmaksızın yazılmıştır. Buna ek olarak çeşitli bölgelere gönderilen mushaflar, bazı harflerin yazılıp yazılmaması bakımından da birbirinden farklılık gösteriyordu. Mushaflar arasındaki bu farklılıklar, onların iki defa Hz. Peygamber'e inzâl edildiği veya iki farklı vahiy kâtibine iki farklı şekilde yazdırıldığı yahut bir kişiye farklı iki şekilde imlâ ettirildiği şeklinde yorumlanmıştır. Mushafların hattına uymayan kıraâtler ise insanlara kolaylık olsun diye okunmasına izin verilen ve Kur'ân olarak nâzil olmayan okuyuşlar şeklinde değerlendirilmiştir.⁵⁴⁵

Müellif, et-Taberî'nin görüşüne atıfta bulunarak Hz. Osman'ın hilafeti döneminde kıraât farklılığından ortaya çıkan ihtilaflar nedeniyle müslümanların birbirlerini küfürle itham ettiklerini ifade etmiştir. Yine bu ihtilaflar sebebiyle sahâbenin, Allah'ın Kitabı'nda vahyedilen kıraâtlerle iktifâ ettikleri, diğerlerini ise terkettikleri kaydedilmiştir.⁵⁴⁶

1.9. Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraât'in Kaynakları

Müellif bu eserin girişinde kıraâtlerin tedvîniyle ilgili bilgi verirken kıraât ilmi hakkında yazılmış eserlere değinmiş ve bu eserlerin pek çoğuna ulaşma imkânı bulduğunu ifade etmiştir.⁵⁴⁷ Bu eserler hakkında, Kastallânî'ye gelinceye kadar kıraât

⁵⁴² Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", Cilt, 4, s. 1909, (4706).

⁵⁴³ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraât*, Cilt 1, s. 115.

⁵⁴⁴ Tevbe 9/100.

⁵⁴⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraât*, Cilt 1, s. 116.

⁵⁴⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraât*, Cilt 1, s. 117.

⁵⁴⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraât*, Cilt 1, s. 168.

ilminde telif edilen eserler bahsinde bilgi vermiştik. Dolayısıyla, müellifin değindiği bu eserlere burada tekrar değinmek istemiyoruz. Bu başlık altında müellifin, eserde sıklıkla müracaat ettiği, alıntı yaptığı veya atıfta bulunduğu kiraâtle ilgili kaynaklar belirtilecektir.

1.9.1. Kiraâtle İlgili Kaynakları

Müellifin eserde atıfta bulunduğu kiraâtle ilgili başvuru kaynaklarını tespit ederken daha çok eserin metni içerisinde zikri geçenlere değinmeye çalışacağız. Eserin kiraâtle ilgili olması nedeniyle kiraâtle ilgili kaynaklara daha yoğun bir şekilde başvurulduğu söylenebilir. Ancak bu kaynaklar hakkında bilgi verirken daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kastallânî'nin yaşadığı asra gelinceye kadar bu alanda telif edilmiş eserler bahsinde konuya kısmen de olsa değinilmişti. Müellifin inceleme imkânı bulduğu bu eserlere, burada tekrar değinmedik. Şunu ifade etmeliyiz ki müellifin, bazı kaynak eserlere sıklıkla başvurmuş olmasından dolayı kaynaklar konusunda bazı tekrarlar kaçınılmaz olmuştur. Müellifin kiraâtle ilgili kaynakları arasında şunları zikredebiliriz:

Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin (ö. 255/) *Kitâbü'l-mesâhifî*, İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *es-Seb'a fi'l-kiraâtî*, tecvidle ilgili ilk eseri yazan el-Hakânî'nin (ö. 325/937) *el-Kasîdetü'r-râ'iyeye*'si, İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) *İzâhü'l-vakf ve'l-ibtidâ'sı*, ed-Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *Kitâbü'n fi'l-kiraâtî*, İbn Galbûn'un (ö. 389/999) *el-İrşâd'ı*, Mekkî b. Ebû Tâlib'in (ö. 437/1046) *er-Riâye* ve *el-İbâne*'si, Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *Câmi'u'l-beyân, et-Teysîr, el-Müktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ, et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvid, el-Mukni'* ve *el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'ân'*, el-Ahvâzî'nin (ö. 446/1055) *el-Müfredde*'si, el-Hüzelî'nin (ö. 464/1073) *el-Kâmil*'i, İbn Şureyh er-Ru'aynî'nin (ö. 476/1084) *el-Kâfî*'si, Ebû Ma'ser'in (ö. 478/1085) *et-Telhîs*'si, Ebû Tâhir b. Sivâr'ın (ö. 496/1103) *el-Müstenîr*'i, Ebû Muhammed Hasan b. Ali el-Ammânî'nin (ö. 500/1107) *el-Mürşid fi'l-vakf ve'l-ibtidâ'sı*, el-Kalânisî'nin (ö. 521/1127) *el-İrşâd'ı*, Sibtü'l-Hayyât'ın (ö. 541/1147) *el-Mübhic*'i, Ebû Abdullah Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî'nin (ö. 560/1165) *İlelü'l-vukûf'u, eş-Şâtıbiyye* ismiyle meşhur olan *Hirzü'l-emânî*'si eserin kiraâtle ilgili kaynakları arasında yer alır.⁵⁴⁸

⁵⁴⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 170-354.

Yine kendisinin de hocası olan Sehâvî'nin (ö. 643/1245) *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ* ve *Fethu'l-vesîti*, İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *Şerhu muhtasaru İbni'l-Hâcib'i*, el-Fâsî'nin (ö. 656/1258) *el-Leâliü'l-ferîde fî şerhi'l-kasîde*'si Ebû Şâme el-Makdisî'nin (ö. 665/1267) *İbrâzü'l-me'ânî şerhü kenzi'l-emânî* ve *el-Mürşidü'l-vecîzî*, en-Nevevî'nin (ö. 676/) *et-Tibyân*'ı, Ebû İshâk el-Ca'berî'nin (ö. 732/1332) *Kenzü'l-me'ânî*, *Vasfû'l-ihtidâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, *Cemîletü erbâbi'l-merâsid fî şerh-i 'akîleti etrâbi'l-kasâid* ve *Husnü'l-meded fî ma'rifet-i fenni'l-'aded*'i, ez-Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Ma'rifetü kurrâi'l-kibâr*'ı, el-Halebî es-Semîn'nin (ö. 756/1355) *ed-Dürrül masûn fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*'u, İbnü'l-Kâsîh'ın (ö. 801/1399) *Kitabü mustalahü'l-işârât fi'l-kiraât*'i, ed-Demâmînî'nin (ö. 827/) *Şerhu't-teshîl*'i de müellifin kiraâtle ilgili kaynakları arasında bulunur.⁵⁴⁹

İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fi'l-kiraâti'l-'aşr* adlı eseri müellifin, bu eserini telif ederken sürekli kendisinden alıntıda bulunduğu eserlerin en başında geldiğini söyleyebiliriz. Müellif bu eserini, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'de benimsediği usulü takip ederek meydana getirmiş ve özellikle de eserin büyük bir kısmını oluşturan *ferşü'l-hurûf* (harflerin yayılması) bahsini bu eserden alıntı yapmak sûretiyle telif etmiştir.⁵⁵⁰ El-Kabâkibî'nin (ö. 849/1446) *İzâhü'r-rümûz ve miftâhü'l-künûz fi'l-kiraât*, en-Nüveyrî'nin (ö. 857/) *el-Ğiyâs fi'l-kiraâti's-selâs* adlı eserleri de müellifin kiraâtle ilgili kaynaklarıdır.⁵⁵¹

Müellifin, kiraâtle ilgili başvurduğu kaynaklara değinirken bu kaynakları, mushaflardan, tecvidden, âyet sayılarından, vakf ve ibtidâdan bahsedenler şeklinde bir ayrıma tâbî tutmadık. Kiraâtle ilgili kaynaklar başlığı altında müellifin, sıklıkla atıfta bulunduğu eserlere yer vererek konusu ister mushaf olsun ister tecvid olsun isterse vakf ve ibtidâ olsun müracaat ettiği eserlere değinmeye çalıştık.

1.9.2. Fıkıh İlmiyle İlgili Kaynakları

Müellifin, fıkıh ilmiyle ilgili kaynakları arasında sahâbenin ve tâbiînin büyüklerinden nakledilen rivayetler ilk sırayı almaktadır. Müellif, fikhî mezheplerin henüz oluşmadığı ilk asırlarda fıkıh ilminde öne çıkan âlimlerin görüşlerine ve rivayetlerine eserinde yer vermiştir. Gerek sahâbeden gerekse tâbiînden olsun fıkıh ilminde üstünlük sağlamış âlimlerin büyük çoğunluğunun aynı zamanda tefsir, hadis

⁵⁴⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 20-350.

⁵⁵⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 76.

⁵⁵¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 120-140..

ve diğ er ilimlerde de üstünlük elde ettiğini ifade etmeliyiz. Bu açıdan müellifin, fıkıh ilmiyle ilgili kaynakları hakkında bilgi verirken özellikle fikhî mezheplerin oluşumundan sonra ortaya çıkmış ve fıkıh ilminde temâyüz etmiş kaynakları belirtilecektir. Böyle bir ayrıma gitmemizin sebebi kaynakları sadece fıkıh ilmiyle sınırlandırmaktır.

Müellif, fıkıhla ilgili kaynaklara atıfta bulunurken çoğunlukla mezhebin imamının ismini zikretmiş ve mezheplerin görüşleri arasında da zaman zaman tercihte bulunmuştur. Müellifin fıkıhla ilgili başvuru kaynakları arasında şunları zikredebiliriz: et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu ma'âni'l-âsâr*'ı, İbn Hâmid'in (ö. 403/) *el-Câmi*'si, Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin (ö. 406/1016) *Ta'likatiün fi şerhi'l-Müzenî*'si, Kâdî Abdulvehhâb'ın (ö. 422/) *et-Telkîn*'ni, el-Mâverdî'nin (ö. 450/1058) *el-Hâvî*'si, Ebu't-Tayyib et-Taberî'nin (ö. 450/) *Şerhu 'alâ muhtasari'l-Müzenî*'si, Ebû Ya'lâ'nın (ö. 458/1066) *el-İdde*'si, el-Fûrânî'nin (ö. 461/) *el-İbâne*'si, Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/) *el-Lem' fi usûli'l-fikh*'i, es-Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*'u, el-Ğazzâlî'nin (ö. 505/1111) *el-Mustasfâ* ve *el-İhyâ*'sı, İbn Şâs'ın (ö. 616/) *'İkdü'l-cevâhir*'i, İbn Kudâme'nin (ö. 620/) *el-Muğnî*'si, er-Râfi'î'nin (ö. 623/1226) *et-Tedvîn*'i, en-Nevevî'nin (ö. 676/) *el-Mecmû*'u, İbnü's-Sa'atî'nin (ö. 694/1295) *el-Bedi*'i, es-Serûcî'nin (ö. 710/1310) *el-Ğâye fi şerhi'l-hidâye*'si, İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) *Mecmu'u'l-fetâvâ*'sı, el-Ezra'î'nin (ö. 731/) *Nazmü't-tenbîh*'i, Sadru's-Şerî'a'nın (ö. 747/) *et-Tenkîh* ve *et-Tevzîh*'i, İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/) *Bedâi'u'l-fevâid*'i, İbn Müflih'in (ö. 763/) *el-Âdâbü's-şer'iyye*'si, Tâcüddîn es-Sübki'nin (ö. 771/1370) *Cem'u'l-cevâmi*'i, el-İsnevî'nin (ö. 772/1370) *Nihâyetü's-sûl* adlı eseri el-Kastalânî'nin fıkıhla ilgili kaynakları arasında yer alır.⁵⁵²

1.9.3. Hadis İlimiyle İlgili Kaynakları

Hadisle ilgili kaynaklar Kur'ân'dan sonra müellifin en çok başvurduğu ve kendilerinden nakilde bulunduğu kaynaklar arasında yer alır. Hadis ilminde de mahir olan müellifin hadisle ilgili kaynakları arasında şunlar zikredilebilir: Ebû Dâvud et-Tayalîsî'nin (ö. 204/819) *Müsned*'i, Ebû Ubeyd Kasım b. es-Sellâm'ın (ö. 224/838) *Ğarîbü'l-hadîs*'i, İbn Maîn'nin (ö. 233/848) *Süâlâtü'n fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*'i, İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*'i, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'i, Buhârî'nin (ö. 256/870) *es-Sahîh*'i, Müslim'in (ö. 261/875) *es-Sahîh*'i, İbn Mâce'nin (ö.

⁵⁵² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kraât*, Cilt 1, s. 10-100.

273/887) *es-Sünen*'i, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *es-Sünen*'i, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *es-Sünen*'i, en-Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen*'i, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *el-Mecrûhîn* ve *Sahîhu İbn Hibbân*'ı, Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-kebîr*'i, el-Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Me'âlimü's-sünen*'i, el-Halîmî'nin (ö. 403/1012) *el-Minhâc fî şü'abi'l-îmân*'ı, Hâkim en-Neysâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'i, İbn Battâl'ın (ö. 449/1057) *Şerhu sahîhi'l-Buhârî'si*, el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Sünenü'l-kübrâ*, *Şu'abü'l-îmân* ve *Delâil*'i, İbn Abdilber'in (ö. 463/1070) *et-Temhîd*'i, Ebu'l-Fadl b. Tâhir'in (ö. 507/1113) *Fî'l-ehâdîsi'l-mevzû'a* ve *Ricâlü's-Sahîhayn*'ı, Kadı İyâz'ın (ö. 544/1149) *İkmâlü'l-mu'allim*'i, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Mevzû'ât*'ı, Hâfız el-Münzirî'nin (ö. 656/1258) *et-Tergîb vet-terhîb*'i, et-Tûribişti'nin (ö. 660/1261 civarı) *el-Müeyesser*'i, Takiyyüddîn es-Sübki'nin (ö. 756/1355) *el-İbtihâc şerhu minhâci'n-Nevevî'si*, el-Birmâvî el-Askalânî'nin (ö. 831/1428) Buhârî şerhi *el-Lâmi'u's-sabîh*'i, İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Fethu'l-bârî'si*, İbn Salâh'ın *Fetevây-i İbn Salâh* ve *Ulûmü'l-hadîs*'i müellifin, hadisle ilgili kaynaklarıdır.⁵⁵³

1.9.4. Tefsir İlmiyle İlgili Kaynakları

Kıraât ilminin, Kur'ân'ın yorumlanmasını konu edinen tefsir ilmiyle de yakın ilgisi vardır. Kıraât farklılıklarından kaynaklanan anlam çeşitliliği ve mana zenginliği genellikle tefsir ilminin konusuna girmektedir. Müellif, tefsirle ilgili kaynaklara eserinde atıfta bulunmuştur. Tefsir ilmiyle ilgili kaynakları arasında şu eserler vardır: Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 151/767) *et-Tefsîru'l-kebîr*'i, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*'ı, Ebû Ali el-Cubbâî'nin (ö. 303/916) *et-Tefsîru'l-kebîr*'i, Ebû Ca'fer et-Taberî'nin (ö. 310/923), *Câmi'u'l-beyân*'ı, Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın (ö. 338/950) *Kitâbü'n-nâsîh ve'l-mensûh*'u, el-Havfî'nin (ö. 430/) *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*'ı, Abdülkerim el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *et-Tefsîru'l-kebîr* ve *Letâifü'l-işârât*'ı, el-Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *el-Vecîz*, *el-Vesîd*, *el-Besîd* adlı üç tefsiri ve *Esbâbü'n-nuzûl*'ü, el-Beğavî'nin (ö. 516/1122) *Me'âlimü't-tenzîl*'i, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı, İbn Atıyye'nin (ö. 541/1146) *el-Muharriru'l-vecîz*'i, İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, Talkânî'nin (ö. 590/1193) *el-Beyân fî mesâili'l-Kur'ân*'ı, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Zâdü'l-mesîr*'i, er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-ğayb*'ı, el-Kurtubî'nin (ö. 671/1272) *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, el-Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzîl*'i, Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) *el-Bahru'l-muhît*'i, İbn Kesir'in (ö. 774/1372) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*'i, el-Bikâî'nin

⁵⁵³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 3-300.

(ö. 885/1480) *Nazmü'd-dürer*'i, es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *ed-Dürri'l-mensûr* adlı eserleri müellifin tefsirle ilgili kaynakları arasında yer alır.⁵⁵⁴

1.9.5. Diğer İlimlerle İlgili Kaynakları

Müellif kıraât, fıkıh, hadis ve tefsir ilmiyle ilgili kaynakların dışında lügat, tasavvuf, kelâm ve ulûmü'l-Kur'ân'la ilgili kaynaklara atıfta bulunmuştur. Lügat ve nahivle ilgili eserlere atıflarında bazen, "*el-Kûfiyyûn*" veya "*el-Basriyyûn*" şeklinde kaynağı, müellifin mensup olduğu ekole nispet ederek zikretmiştir. Müellifin lügat ilmiyle ilgili kaynakları arasında şunları zikredebiliriz:

Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbü'l-'ayn*'ı, Sîbeveyh'in (ö. 180/796) *el-Kitab*'ı, el-Ferrâ'nın (ö. 207/) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, el-Müberriid'in (ö. 286/900) *el-Muktezab*'ı, Zeccâc'ın (ö. 310/923) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, el-Mütenebbî'nin (ö. 354/965) *Dîvân*'ı, Ebû Ali el-Farisî'nin (ö. 377/987) *el-Hucce fî 'ileli'l-kıraât*'ı, er-Rûmânî'nin (ö. 384/) *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'ân*'ı, İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Hasâis*'i, İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa*'sı, er-Râgıb'ın (ö. 425/1033[?]) *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*'ı, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Müfassal*'ı, el-Ukberî'nin (ö. 616/1219) *İ'râbü'l-Kur'ân*'ı, İbn Ya'îş'in (ö. 643/1245) *Şerhu't-tasrîf*'i, İbn Usfûr el-İşbilî'nin (ö. 669/1270) *el-Mümti' fi't-tasrîf*'i adlı eserleri müellifin lügat ilmiyle ilgili kaynakları arasında yer alır.

Müellifin ulûmu'l-Kur'ân'la ilgili kaynakları arasında ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*'ı ve es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*'ı ilk başta yer alır. Yine tabakât ve terâcimle ilgili kaynakları arasında, İbn Hallikân'nın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân* ve Takiyyüddîn el-Fâsî'nin (ö. 832/1429) *el-'İkdü's-semîn* adlı eserlerini zikredebiliriz.⁵⁵⁵

Yukarıda zikri geçen ilimler dışında müellif, şiire de başvurmuştur. Bilindiği gibi şiirin, gerek Kur'ân kelimelerinin anlamını tespit etme konusunda gerekse hadislerde geçen kelimelerin anlamını açıklama konusunda vazgeçilmez bir kaynak olduğunu ifade etmeliyiz. Aynı durum kıraât ilmi için de söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında müellif, zaman zaman kelime tahlillerinde şiire başvurmuş ve görüşlerine şiirden deliller getirmiştir.⁵⁵⁶

⁵⁵⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 8-355.

⁵⁵⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 3-340.

⁵⁵⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 473, 524, 535.

1.10. Kaynaklara Başvurmada Takip Ettiği Usul

Müellif, Kur'ân ehlinin faziletini anlatırken daha çok hadis kaynaklarına, âyetlerin tefsîrini yaparken tefsirle ilgili kaynaklara, kıraâtle ilgili farklılıklara değinirken kıraâtle ilgili kaynaklara, nahivle ilgili konulara değinirken nahivle ilgili kaynaklara ve kişilerin hayatı hakkında bilgi verirken de terâcim ve tabakâtla ilgili kaynaklara başvurmuştur. Başvurduğu bu kaynaklara, bazen müellifin ismini, bazen de eserin ismini zikrederek işaret etmiş; alıntı yaptığı yeri bazen aynen eserine almış bazen de bu alıntıya kendi ifadeleriyle değinmiştir.⁵⁵⁷

Bu eseri telif ederken müellifin, eserde ele alacağı konuları vesâil ve makâsîd adı altında iki ana gurupta incelediğini daha önce ifade etmiştik. Eserin kaynakları arasında bulunan İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kıraâti'l- 'aşr* adlı eseriyle, es-Semîn'in *ed-Dürri'l-mesûn*, diğer adıyla *İ'râbu'l-Kur'ân*, İbn Şîta'nın *el-Müfred* ve el-Ca'berî'nin *Husnü'l-meded* isimli eserleri müellifin, en çok başvuru yaptığı kaynakları arasında yer alır. Hatta o, eserin büyük bir kısmını bu eserlerden alıntılarla telif etmiştir.⁵⁵⁸

Müellifin, kaynaklara başvurmada takip ettiği usulü belirlemek için öncelikle onun, herhangi bir konuyu işlerken atıfta bulunduğu kaynağa nasıl işaret ettiğini veya atfa konu olan alıntının ne şekilde kullanıldığını tespit etmek gerekir. Meselâ Kur'ân ehlinin faziletinden bahsederken bu konuda rivayet edilen hadislere yer vermiş ve değindiği hadislere veya rivayetlere çoğu zaman ya müellifinin ismini ya da eserin ismini zikrederek işaret etmiştir. Hata bu rivayet bir hadis ise bazen onun, sıhhati hakkında da değerlendirmede bulunmuştur. Ancak, hadislerin sıhhat derecesiyle ilgili değerlendirmelere çok az değindiğini ifade etmeliyiz. Hadisle ilgili kaynaklara atıfta bulunurken "Taberânî'den rivayet edilmiştir", "Taberânî onu Kebîr'de rivayet etti", "Taberânî tahrîç etti", "fi's-Sahihay'de", "fi'l-Minhâc'da", "sebete fi Sahîh-i Müslim", "Hâkim ve Nesâî rivayet etti", "Nesâî tahrîç etti", "Tirmizî rivayet etti ve onu sahîh addetti" "Beyhakî tahrîç etti" ve benzeri ifadeler kullanmıştır.⁵⁵⁹

Hadis dışındaki diğer kaynaklara başvururken müellifin takip ettiği usule de değinmekte fayda vardır. Müellif tefsir, hadis, kıraât ve diğer ilimlerle ilgili kaynaklara atıfta bulunurken genellikle, "Kadı İyâz dedi", "Beyzavî dedi", "Taberî dedi", "Hattâbî

⁵⁵⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 1-350.

⁵⁵⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1312.

⁵⁵⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 1-30.

dedi", "İbn Cüreyc dedi", "Mâverdî hikâye etti", "Mürşîd'de dedi", "'an Zeyni'l-
'abidîn", "yükâlü", "fi'n-Neşr" "fi'l-eser" ve benzeri ifadeler kullanmıştır.⁵⁶⁰

Müellifin, kaynaklara başvurmada takip ettiği usulle ilgili son olarak şunu söylemek mümkündür: Müellif, herhangi bir konuyla ilgili yaptığı alıntıda, o konuyla ilgili birçok rivayet bulunmasına rağmen, geneli itibariyle konuyu etraflıca açıklayıcı rivayetlere yer vermiştir. Meselâ, yedi harfle ilgili konuyu ele alırken bu konuda çok sayıda rivayet bulunmasına rağmen onların hepsini eserine almamış, bu konuda tabir yerindeyse efrâdını câmî, eğyârını mânî kılacak tarzda hareket etmiştir diyebiliriz.⁵⁶¹

⁵⁶⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kraât*, Cilt 1, s. 1-75.

⁵⁶¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kraât*, Cilt 1, s. 63-83.

İKİNCİ BÖLÜM

KASTALLÂNÎ'NİN KİRÂATLERLE İLGİLİ TEMEL GÖRÜŞLERİ VE LETÂİFÜ'L-İŞÂRÂT Lİ FÜNÛNİ'L-KIRAÂT'TE KİRÂAT İMAMLARINI, RAVİLERİNİ VE TARİKLERİNİ TANITMASI

1. Kastallânî'nin Mütevâtir Kırâatlere Yöneltilen Eleştiriler Karşısındaki Tutumu

Bazı nahiv âlimleri, mütevâtir kırâatler içerisinde yer alan bir kısım kırâatleri Arap dil kurallarına ve Hz. Osman Mushafına uymadığı gerekçesiyle eleştirmiş, sahih nakille rivayet edilmiş olmasına rağmen bu tür kırâatleri reddedecek kadar ileriye gidebilmişlerdir.⁵⁶² Müellif, mütevâtir kırâatleri eleştiren ve bu kırâatleri lahn olarak değerlendiren nahiv âlimlerinin görüşlerini hatâlı bulmuş, gerek Arap dil kuralları ve gerekse Hz. Osman Mushafına uygunluk yönünden kırâatlerin lahn olmadığını savunmuş, bunun için de hem Arap dilinden hem de mushafların yazı özelliklerinden misâllerle görüşlerini delillendirmeye çalışmıştır.⁵⁶³

Nahiv âlimlerinin kurrâya yönelttiği eleştirileri geniş bir şekilde ele alan müellif, mütevâtir kırâatlerin tereddütsüz bir şekilde kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiş ve bu kırâatleri eleştirenleri yeni bir şey îcat etmiş vehmine kapılan kibirli kimseler olarak tanımlamıştır.⁵⁶⁴ Bazı nahiv âlimleri tarafından hatâlı kabul edilerek eleştirilen kırâatlerden birisi Tâ-Hâ Sûresinin 63. âyetidir. Âyet şu şekildedir:

{قَالُوا إِنَّ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَىٰ}

Bu âyette geçen {إِنَّ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ} cümlesinde dört farklı kırâat söz konusudur. Bu âyetin dört farklı kırâatle okunmasının sebepleri, Arap dil kuralları açısından kırâat imkânları ve bu kırâatleri sebebiyle kurrâyı eleştirenlerin görüşleri ve Kastallânî'nin bu konudaki tutumu üzerinde durmak istiyoruz.

⁵⁶² Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2007), Cilt 2, s. 548; Nahhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil, *İrâbü'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1988), Cilt 2, s. 98; Mekkî b. Ebû Tâlib, *Müşkilü irâbi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, h. 1405), Cilt 1, s. 271-273; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 5, s. 2105.

⁵⁶³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 5, s. 2106.

⁵⁶⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 5, s. 2106, 2107.

⁵⁶⁵ Tâ-Hâ 20/63.

1. İlk olarak {إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ} âyetindeki "in" edatını şeddeli, ismini de ref' okuyan çoğu kurrânın bu kıraâtlerindeki delilleri ve kıraâtlerinin Arapçaya uygunluğuna değinelim. Nâfi' (ö. 169/785), İbn Âmir (ö. 118/736), Ebû Bekir Şu'be (ö. 193/809), Hamza (ö. 156/773), Kisâî (ö. 189/805), Ebû Ca'fer (ö. 130/748), Ya'kûb (ö. 205/821) ve Halef (ö. 229/844) âyette geçen "in" edatını "inne" şeklinde şeddeli okumuştur. Arap dil kuralları açısından bu kıraât bazı eleştirilere konu olmuştur. Çünkü "in" edatındaki nûn harfinin "inne" şeklinde şeddeli okunması durumunda kendisinden sonra gelen "hâzâni" isminin, tesniye olduğu için (tesniyelerde nasb edatı elif ile değil yâ ile) yâ ile "hâzeyni" şeklinde okunması gerekir denilmiştir. Buna göre "in" edatını hem teşdîd (şeddeli) ile okuyup hem de ismini elif ile ref' okuyan kurrâ bu kıraâtleri nedeniyle eleştirilmiştir.⁵⁶⁶

Müellif, bu kıraâttte çeşitli vecihler bulunduğunu ifade ederek bu vecihlerin, Arap dil kuralları açısından dört şekilde izâh edileceğini belirtmiştir.

a) Bu vecihlerden birincisine göre müellif, bu kıraâtteki "inne" edatının "ne'am" anlamına geldiğini, sonrasında gelen "hâzâni" isminin mübtedâ, "lesâhirâni" isminin ise haber olduğunu ifade etmiştir. Ardından Arapların sözlerinde "inne" edatının "ne'am" anlamına geldiği yönünde misâllerin çokluğuna işaret ederek Abdullah b. ez-Zübeyr'in (ö. 73/692) şu sözünü misâl getirmiştir: Bir adam İbnü'z-Zübeyr'e gelerek ona, (لَعَنَّ اللَّهَ نَاقَةَ حَمَلْتَنِي إِلَيْكَ) şeklinde hitap etmiştir. Bunun üzerine İbnü'z-Zübeyr de ona, (إِنَّمَا وَصَّاحِبَهَا مَلْعُونَانِ) diye karşılık vermiştir. İbnü'z-Zübeyr'in sözü takdirindedir. İbnü'z-Zübeyr'in sözünde lisâna külfet olduğu için hem ma'tûfun aleyh hem de "inne"nin haberi hafzedilmiştir. Ancak bu açıklamalar yerinde bulunsa da mübtedânın haberi olan "lesâhirâni" isminin başına lâm harfinin dâhil olması, Arap dil kuralları açısından doğru bulunmamış ve bunun, sadece şiirde câiz olabileceği söylenmiştir. Zeccâc'a (ö. 311/923) nispet edilen görüşe göre lâm harfi haberin başına değil, hafzedilmiş mübtedânın başına dâhil olmuştur. Buna göre âyet {لَهُمَا سَاحِرَانِ} şeklinde takdir edilir. Hocası el-Müberred (ö. 286/900) de Zeccâc'ın bu görüşünü beğenmiştir.⁵⁶⁷

⁵⁶⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kraât*, Cilt 7, s. 2879.

⁵⁶⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kraât*, Cilt 7, s. 2879, 2880.

b) İkincisine göre müellif, "inne" edatının isminin, kıssa zamîri olarak kullanılan hâ (ها) harfi olduğunu, ancak bu harfin, ism-i işâretlerin başına dâhil olan tenbîh anlamındaki hâ harfiyle karıştırılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Buna göre âyet, (إِنَّ الْقِصَّةَ ذَانِ لَسَّاحِرَانَ) şeklinde takdir edilmiştir. Ancak bu yoruma karşı çıkılarak şöyle denilmiştir: Eğer "hâzâni" isminin başındaki hâ harfi, kıssa zamîri olsaydı, o zaman mushaf hattında bunun, (إِنَّهَا) şeklinde bitişik yazılması gerekirdi denilmiştir. Çünkü zamirler kendinden önceki harfe bitişik yazılırlar. Dolayısıyla, bu zamirin mushaf hattında "inne" edatından ayrı ve ism-i işârete bitişik yazılması, onun kıssa zamiri olmasına engel olur denilmiştir. Bu görüş mushafın hattına uymadığı için reddedilmiştir.⁵⁶⁸

c) Üçüncüsüne göre müellif, "inne" edatının isminin, hafzedilmiş zamîr-i şe'n olduğunu, dolayısıyla âyetin (إِنَّ هَذَا لَسَّاحِرَانَ) şeklinde takdir edildiğini ifade etmiştir. Bu görüşe göre "inne" ve onun ismi olan zamîr-i şe'n, mübtedâ, "hâzâni lesâhirâni" de haberdir. "Lesâhirâni" ismindeki lâm harfi ise mübtedânın haberinin başına dâhil olmuştur. "İnne"nin isminin hafzedilmesi, ancak şiiirde zarûreten câizdir denilerek bu görüşe karşı çıkılmıştır.⁵⁶⁹

d) Dördüncüsüne göre müellif, "hâzâni"nin, "inne"nin ismi, "lesâhirâni"nin ise "inne"nin haberi olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu yoruma göre "inne"nin ismi olan "hâzâni"nin, "hâzeyni" şeklinde olması gerekirdi diye itiraz edilmiştir. Bu itiraza, bazı Arap kabîlelerinde nasb halindeki bütün tesniyelerin elif ile tesniye yapılması delil gösterilmiştir. Bazı Arap kabîlelerinin mâ kabli fetha olan yâ harflerini elif'e ibdâl ederek tesniye veya cemi' yaptıkları nakledilmiştir.⁵⁷⁰

2. İkinci olarak إِنَّ هَذَا لَسَّاحِرَانَ âyetini kurrâdan sadece Mekke kıraât imamı İbn Kesîr (إِنَّ هَذَا لَسَّاحِرَانَ) olarak "inne"yi tahfif ile "in" şeklinde, "hâzâni"yi de "hâzâni" şeklinde nûn harfini şeddeleyerek okumuştur. Hafs da İbn Kesir gibi okumuş, ancak o

⁵⁶⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 7, s. 2880.

⁵⁶⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 7, s. 2881.

⁵⁷⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 7, s. 2882.

imam İbn Kesir'den ayrılarak, "hâzâni"deki nûn harfini şeddelemeden {إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ} şeklinde okumuştur. Müellif, her iki kıraâti mana, lafız ve hat yönünden kıraâtlerin en açığı olarak nitelemiştir. Dolayısıyla, bu iki kıraâte göre "in" edatı, "inne"nin tahfifli hali olmaktadır ki, bu nedenle i'rab yönünden amel etmemiştir. Sonrasındaki "hâzâni" mübtedâ, "lesâhirâni" de onun haberi olmaktadır. Bu iki kıraâte göre haberin başına dâhil olan "lesâhirâni"deki lâm harfine gelince, Basralı dilcilere göre bu lâm harfi, "in"i nâfiye ile muhaffef "in"i birbirinden ayırt etmek için haberin başına gelmiştir. Haberin başına dâhil olan bu lâm harfinden dolayı "in" edatının olumsuzluk anlamına gelen "in" nâfiye olmadığı anlaşılmış olur. Ayrıca {هَذَا} ismi, mushaf hattında {هَذَا} şeklinde elif'siz ve yâ'sız bir şekilde yazıldığından bu kıraât mushaf hattına da uygun düşmektedir.⁵⁷¹ İmam İbn Kesir ve Hafs'ın iki farklı kıraât şekli böylece ortaya çıkmıştır.

3. Üçüncü olarak bu âyetteki dördüncü kıraât şekli Basra kıraât imamı Ebû Amr'a nispet edilmiştir. Ebû Amr bu âyette "in" edatını şedde ile "inne" şeklinde, "in"nin ismini ise yâ ile "hâzeyni" şeklinde okumuştur. Bu kıraâte göre âyet, {إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ} şeklinde okunmaktadır. Müellif bu kıraâtin anlamının, nahiv ve i'râb kuralları açısından açık olduğunu, fakat mushaf hattı bakımından ise uygun görülmediğini ifade etmiştir. Bu kıraâti i'râb yönünden değerlendirmizde "inne" edatının ismi olan "hâzeyni" kelimesi yâ ile nasb olmuştur. "Lesâhirâni" ise onun haberidir ve başına tekit için lâm harfi dâhil olmuştur. Dolayısıyla âyetin manası iki taraftan hem "inne" hem de lâm ile tekit edilmiştir. Bu kıraâtin mushaf hattına uygun olmadığı yönündeki iddialar mushafta "hâzeyni" isminin, elif'siz ve yâ'sız yazılmış olmasıyla desteklenmiştir. Dolayısıyla Ebû Amr'ın kıraâtindeki gibi bu ismi yâ ile okumak, mushaf hattında ziyâde anlamına geldiğinden bu kıraât tenkit edilmiştir.⁵⁷²

Müellif, Ebû Amr'ın kıraâtini hat yönünden mushaf hattına uymuyor diye reddetmek gerekmediğini, mushafta sahih nakille rivayet edilmiş olup da kıyâsa aykırı olarak okunan birçok kıraâtin bulunduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle müellif, tevâtüren sâbit olmuş bir kıraâti ki, Ebû Amr'ın kıraâti böyle bir kıraâttir, eleştirenlere

⁵⁷¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 7, s. 2883.

⁵⁷² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 7, s. 2883.

iltifat edilmemeli demiştir.⁵⁷³ Müellifin, Tâ-Hâ Sûresinin 63. âyetindeki farklı kıraâtler sebebiyle eleştiriye maruz kalan kurrâyı savunduğunu söyleyebiliriz. Onun, tevâtüren nakledilmiş bir kıraât konusunda şüpheye yer vermediği görülmektedir.

Müellifin kıraâtler konusundaki tutumunu belirlemek için ilk olarak, Tâ-Hâ Sûresinin 63. âyetindeki farklı kıraâtlere ve onun, bu kıraâtlere karşı yapılan eleştiriler karşısındaki tutumuna değindik. Şimdi de onun, el-En‘âm Sûresinin 137. âyetinde yer alan farklı kıraâtlere ve bu kıraâtler sebebiyle kurrâya yöneltilen eleştiriler karşısındaki değerlendirmesine değinmek istiyoruz. Söz konusu âyetin mushaftaki hattı şu şekildedir:

{ وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءُهُمْ لِيُرُدُّوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ
فَدَرَّهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ }

Mushaf hattına ve çoğu kurrânın kıraâtine göre âyetin manası, *"Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını (kızlarını) öldürmeyi hoş gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyle ise onları uydurdukları ile baş başa bırak!"*⁵⁷⁴ şeklinde olur. Mushaftaki hattına uygun olarak yukarıda kaydettiğimiz âyetin, İbn Âmir kıraâtine göre hattı ise şöyledir:

{ وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَائِهِمْ لِيُرُدُّوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ
فَدَرَّهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ }

İbn Âmir kıraâtine göre âyetin manası, *"Bunun gibi müşriklerden çoğuna ortaklarının, çocuklarını (kızlarını) öldürmesi hoş gösterildi ki, hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyle ise onları uydurdukları ile baş başa bırak!"* şeklindedir.⁵⁷⁵

İbn Âmir kıraâtine göre âyetin manası, *"Müşriklerin çoğuna, ortaklarının, çocuklarını (kızlarını) öldürmesi hoş gösterildi."* şeklinde olurken, diğer çoğu kurrânın

⁵⁷³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 7, s. 2884.

⁵⁷⁴ En‘âm 6/137.

⁵⁷⁵ Taberî, *Câmi‘u'l-beyân ‘an tevîli âyi'l-Kur‘ân* (Thk: Ahmet Muhammed Şâkir, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2000), Cilt 12, s. 137.

kıraâtine göre ise "Ortakları müşriklerden çoğuna, çocuklarını öldürmeyi hoş gösterdi." şeklindedir.

Müellif, bu âyette geçen İbn Âmir kıraâtıyla ilgili olarak nahivcilerin kurrâya yönelik eleştirilerine değinmeden önce İbn Âmir'in kıraâtının i'râbına yer vermiştir. Çoğu kurrâ âyetteki fiili, fâilini de zikrederek "zeyyene" şeklinde, İbn Âmir ise fiilin fâilini zikretmeden "züyyine" şeklinde okumuştur. Çoğu kurrânın kıraâtine göre fâil, "müşriklere, ortaklarının çocuklarını öldürmesini."dir ki, bu ortakları müşriklere, çocuklarını öldürmeyi güzel gösterdi. İbn Âmir kıraâtine göre fâil olmadığı için fâil yerine geçen nâib-i fâil, "Müşriklere, ortakların çocuklarının öldürülmesi."dir.⁵⁷⁶ İki farklı kıraâtin mana üzerindeki tesirine baktığımızda anlam bakımından ciddi bir anlam farkının olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, İbn Âmir kıraâtinde fâilin zikredilmemiş olmasından kaynaklanan hem kıraât hem de anlam çeşitliliği söz konusudur.

Müellif, İbn Âmir kıraâtinin mütevâtir bir kıraât olduğunu, İbn Âmir'in, yedi kurrâ arasında en âlî isnada sahip olduğunu ve hicret yönünden de diğer kurrâdan önce geldiğini ifade etmiştir.⁵⁷⁷ Âlî isnâd konusuna gelince İbn Âmir kıraâtini, Ebu'd-Derdâ, Vâsele b. el-Eskâ' (ö. 85/704), Fedâle b. Ubeyd (ö. 53/673), Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680), Muğîre el-Mahzûmî'den (ö. 186/802) okumuştur. Hatta ez-Zimmârî'den nakledildiğine göre o, bizzat Hz. Osman'dan kıraât okumuştur. Hicret yönünden ise o, diğer kurrâdan önce gelir. Çünkü onun, Allah Rasûlü (s.a.v.) henüz hayatta iken hicretin yirmi birinde doğduğu ifade edilmiştir. Müellif bu özellikleri sebebiyle İbn Âmir kıraâtini eleştirenlerin sözlerine itibar edilmemesi gerektiğini kaydetmiştir.⁵⁷⁸

İbn Âmir kıraâtinde { قَتْلُ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَائِهِمْ } cümlesindeki "katlü" kelimesiyle "şürekâihim" kelimesi arasına mef'ûl olan "evlâdehüm" kelimesi girmiştir. Dolayısıyla "evlâdehüm" kelimesi, muzâf ile muzâfun ileyh arasının ayrılmasına sebep olmuştur. Basralı dil bilginlerine göre muzâf ile muzâfun ileyhin arasının ayrılması ancak şiir durumunda câizdir. İbn Âmir kıraâtini bu gerekçelerle bazı dil bilginleri

⁵⁷⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 2103.

⁵⁷⁷

"وهذه قراءة متواترة صحيحة، وقارؤها ابن عامرٍ أعلى القراء السبعة سنداً..."

"Bu mütevâtir sahih bir kıraâttir, kıraâtin kârîsi İbn Âmir, yedi kurrânın en âlî senedine sahiptir..." Bkz. es-Semîn, Ahmed b. Yusuf el-Halebî, *ed-Dürrü'l-mesûn* (Thk: Ahmed b. Harrâd, Dimaşk, Dâru'l-kâ', tsz.), Cilt 5, s. 162; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 2103.

⁵⁷⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 2104.

eleştirmiştir. Bunlardan biri Ali el-Fârisî (ö. 377/987)'dir. Basralı nahiv âlimi olan el-Fârisî, İbn Âmir kıraâtının Arap dil kuralları açısından az kullanıldığını ve bu haliyle bu kıraâtın kabih görüldüğünü ifade etmiştir. Ayrıca o, muzâf ile muzâfun ileyhin arasının ayrılması, çok kullanılmasına rağmen zarf ile bile mümkün değilken, mef'ûl ile ayrılması nasıl mümkün olabilir demiştir.⁵⁷⁹

Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö. 338/950) da İbn Âmir kıraâtindeki bu durumun ne şiirde ne de diğerlerinde câiz olduğunu ifade etmiştir. Ebû Ubeyd'in (ö. 224/838) bu kıraâtı sevmediği ve onu kerih gördüğü nakledilmiş; Mekke, Medine, Kûfe ve Basralı kurrânın kıraâtının hem Arap dil kurallarına uygun olduğunu hem de "Bize göre kıraât budur." diyerek çoğu kurrânın kıraâtini tercih ettiği kaydedilmiştir.⁵⁸⁰ İbn Cinnî (ö. 392/1002), Arap dilinde muzâf ile muzâfın ileyhin arasının; zarf, câr ve mecrûr ile ayrılmasının çok kullanıldığını, ancak bu durumun, şiirde uygulandığını ifade etmiştir. Mekkî b. Ebû Talib (ö. 437/1045) bu kıraâtın uzak olduğunu, muzâf ile muzâfın ileyhin arasının mef'ûl ile ayrılmasının ancak şiirde câiz olduğunu söylemiştir. İbn Atıyye ed-Dımaşkî (ö. 383/993), Arapların kullanımına göre bu kıraâtın zayıf olduğunu, çünkü bu kıraâtte fiilin, fâil olan "şürekâihim" kelimesine muzâf yapıldığını, sonra da muzâf ile muzâfun ileyhin arasının mef'ûl ile ayrıldığını kaydetmiştir. Arap dili âlimleri, muzâf ile muzâfun ileyhin arasının sadece şiirde zarfla ayrılmasına cevâz verirken Kelâm'ın en fasîhinde bu nasıl mümkün olur diyerek İbn Âmir'in bu kıraâtini tenkit etmiştir.⁵⁸¹

Müellif, dil bilginleri tarafından kıraâtlere yöneltilen eleştiriler arasında en kaba ve kötü eleştiriye Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) ileri sürdüğünü ifade etmiştir.⁵⁸² İbn

⁵⁷⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 2105.

⁵⁸⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 2105.

⁵⁸¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 2105, 2106.

⁵⁸²

"وَمَنْ خَاضَ فِي ذَاكَ أَبُو عَلِيٍّ الْفَارِسِيُّ، فَقَالَ: فَضَّلَ بَيْنَ الْمُضَافِ وَالْمُضَافِ إِلَيْهِ بِالْمَفْعُولِ، وَهُوَ قَبِيحٌ قَلِيلٌ فِي الْإِسْتِعْمَالِ...، وَقَالَ أَبُو جَعْفَرِ النَّحَّاسِ: لَا يَجُوزُ فِي شَعْرِ وَلَا غَيْرِهِ...، وَقَالَ أَبُو عُبَيْدٍ: لَا أُحِبُّ هَذِهِ الْقِرَاءَةَ، لِمَا فِيهَا مِنَ الْإِسْتِكْرَاهِ، وَقِرَاءَةٌ عِنْدَنَا هِيَ الْأُولَى لِصِحَّتِهَا فِي الْعَرَبِيَّةِ، مَعَ إِجْمَاعِ أَهْلِ الْحَرَمَيْنِ وَالْمَصْرَيْنِ عَلَيْهَا...، وَقَالَ ابْنُ جَنِّي: الْفَضْلُ بَيْنَ الْمُضَافِ وَالْمُضَافِ إِلَيْهِ بِالظَّرْفِ وَالْجَارِّ وَالْمَجْرُورِ كَثِيرٌ، لَكِنَّهُ مِنَ الضَّرُورَةِ الشَّاعِر...، وَقَالَ مَكِّي بْنُ أَبِي طَالِبٍ: هِيَ قِرَاءَةٌ بَعِيدَةٌ، وَإِنَّمَا يُجُوزُ الْفَضْلُ بَيْنَ الْمُضَافِ وَالْمُضَافِ إِلَيْهِ بِالْمَعْمُولِ فِي الشَّعْرِ...، وَقَالَ ابْنُ عَطِيَّةٍ: وَهَذِهِ قِرَاءَةٌ ضَعِيفَةٌ فِي اسْتِعْمَالِ الْعَرَبِ...، وَقَالَ الرَّحْمَشَرِيُّ: فَأَعْلَظُ وَأَسَاءُ فِي عِبَارَتِهِ: وَأَمَّا قِرَاءَةُ ابْنِ عَامِرٍ فَنَشِيءٌ لَوْ كَانَ فِي مَكَانِ الضَّرُورَةِ وَهُوَ الشَّعْرُ لَكَانَ سَمِيحًا مَرْدُودًا، فَكَيْفَ بِهِ فِي الْكَلَامِ الْمُنْتَوِرِ؟ فَكَيْفَ فِي الْقُرْآنِ الْمَعْجَزِ بِحُسْنِ تَنْظِيهِ وَجَزَائِلِهِ؟ قَالَ: وَالَّذِي حَمَلَهُ عَلَيَّ ذَلِكَ أَنَّهُ رَأَى فِي بَعْضِ الْمَصَاحِفِ 'شُرَكَائِهِمْ' مَكْتُوبًا بِالْبَاءِ، وَلَوْ قَرَأَ بِجَرِّ الْأَوْلَادِ وَالشُّرَكَاءِ. لِأَنَّ الْأَوْلَادَ شُرَكَائِهِمْ فِي أَمْوَالِهِمْ. لَوْجِدَ فِي ذَلِكَ مَنَدُوحَةٌ عَنِ الْإِرْتِكَابِ."

"Bu konuyu ele alanlardan Ali el-Fârisî: Muzâf ile muzâfun ileyhin bir mamülle ayrılması nâdirenen görülen çirkin bir tasarruftur dedi... , Ebû Cafer en-Nahhâs: Muzâf ile Muzâfun ileyhin ayrılması) şiirde ve başka yerde câiz değildir dedi... , Ebû Ubeyd: Hatâli olduğu için bu kıraâtı sevmiyorum, birinci kıraât

Âmir'in bazı mushaflarda {شُرَكَاهُمْ} kelimesini yâ harfîyle yazılmış olduğunu gördüğü için böyle okuduğunu, bu kıraâtın mu'ciz bir Kelâm için uygun olmadığını ifade eden Zemahşeri, şayet İbn Âmir {أَوْلَادُهُمْ} kelimesini de mucrûr okusaydı belki bir nebze olsun bu hatadan kurtulurdu demiştir.⁵⁸³

İbn Âmir'in kıraâtini tenkit eden Zemahşerî'nin sözlerini çirkin olarak niteleyen Kastallânî, bu adamın Kur'ân ilimlerinde büyük bir nasibinin olduğunu belirtmiş, ancak bununla birlikte onun tefsirinde Kur'ân'ın manasını tahrif eden, âyetleri kendi mezhebi görüşlerine destek oluşturacak şekilde yorumlayan yönlerinin bulunduğunu, bu nedenle de tenkit edildiğini kaydetmiştir. Onun bozuk mezhebinin görüşlerini delillendirmesinin yanında tevâtüren nakledilmiş kıraâtleri eleştirmeye cüret etmesi de bu tahriflerinden biridir. Onun eserlerini dikkatlice inceleyenlerin başka hatalarına da şahit olacağını ifade eden müellif, Zemahşerî'yi mütevâtir İbn Âmir kıraâtini hatalı olarak nitelediği için tenkit etmiştir.⁵⁸⁴

Müellif, nahivcilerin bu kıraâte yönelik eleştirilerinin kaynağında muzâf ile muzâfun ileyhin arasının ayrılması olduğunu belirtmiş ve her ne kadar âlimlerin, peygamberlerin vârisleri olsa da onun gibi mâsum olmadıklarını ifade etmiştir. Dolayısıyla o, tevâtüren nakledilen bir kıraâti eleştirdikleri için bu bilginlerin hatalı olduklarını söylemiştir. Dil bilginlerinin bu kıraâti tenkit etmeleri, muzâf ile muzâfun ileyhin tek bir kelime kabul edilmesinden ileri gelmektedir. Bu yüzden bir kelimenin arası başka bir şeyle ayrılmaz. Nasıl ki, câr ile mecrûrun arasını ayırmak mümkün değilse muzâf ile muzâfun ileyhin arasını ayırmak da mümkün değildir. Ayrılrsa da bu ancak şiirde vezni uydurmak için mümkün görülmüştür.⁵⁸⁵

bize göre Arap dili yönünden sahihtir, Haremeyn (Mekke-Medîne) ve iki şehir halkı (Basra-Kûfe) da bunda icmâ' etti dedi... , İbn Cinnî: Muzâf ve muzâfun ileyhin arasının zarf, câr ve mecrûr ile ayrılması ancak şâirin mecbûr kalması durumunda olur dedi... , Mekki b. Ebû Tâlib: O, haddi aşan bir kıraâttir, muzâf ile muzâfun ileyhin arası ancak şiirde ayrılabilir dedi... , İbn Atıyye: Bu kıraât Arapların diline göre zayıftır dedi... , Zemahşerî -kaba bir ifadeyle- : İbn Âmir'in bu kıraâti şiir gibi zarûret yerinde hatâlı bulunurken nesir de nasıl kabul edilsin, mu'ciz Kur'ân'ın nazmına ve güzelliğine nasıl uysun, mushafların bazısında "şürakâihim" kelimesi ya harfîyle yazıldığı için böyle okuduğuna hamletmek gerekir, (çünkü el-evlâd ve şürekâ, mallarda ortaklıklar) şayet, her ikisini mecrûr okusaydı bir nebze doğru olurdu dedi." Bkz. İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed, *el-Hucce* (Beyrut: Dâru's-şurûk, h. 1401), Cilt 1, s. 150; İbn Zencele, *el-Hucce*, Cilt 1, s. 273; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kiraât*, Cilt 5, s. 2104-2106.

⁵⁸³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 348; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kiraât*, Cilt 5, s. 2106-2113.

⁵⁸⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kiraât*, Cilt 5, s. 2106.

⁵⁸⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kiraât*, Cilt 5, s. 2107.

Müellif, tevâtüren nakledilmiş kıraâtlere yönelik tenkitler büyük imamlar tarafından ileri sürülmüşse de onların tevâtüre dönük eleştirilerine güvenilmez demiştir. Bu kıraâti kabul edenlerin Arap dilinde buna benzer misâllerin olduğu yönünde ileri sürdükleri deliller bu kıraâtın sahih olduğunun şahididir. Onlardan biri İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) şu sözüdür: "Bu kıraât sahihtir, çünkü Araplar muzâf ile muzâfun ileyhin arasını cümle ile bile ayırıyorlar. Meselâ (هو غلامٌ إن شاء الله أحيك) sözlerinde olduğu gibi. Kaldı ki müfretle ayırmak daha kolaydır."⁵⁸⁶ Burada muzâf ile muzâfun ileyh arasına (إن شاء الله) cümlesi girmiştir.

Müellif, İbn Âmir kıraâtının Arap dil kurallarına uygunluğu konusunda şâz kıraâtlardan ⁵⁸⁷ (وَعَدَةٌ) {فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهُ مُخْلِيفَ وَعْدِهِ رَسُولِهِ} âyetini misâl vermiştir. Bu şâz kıraâtte (وَعَدَةٌ) kelimesi muzâf ile muzâfun ileyhin arasında nasb/üstün okunmuştur. Yine Hz. Peygamber'in sözlerinden de misâlller veren müellif, ⁵⁸⁸ (هل أنتم تاركولي صاحبي) cümlesinin, (هل أنتم تاركو صاحبي لي) takdirinde olduğunu belirterek, câr ile mecrûrun arasının ayrıldığına işaret etmiştir. Müellif, bu misâllerin ardından iddiasını desteklemek için İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) şu sözüne yer vermiştir: "Cumhurun ittifak ettiği bir konuda onlara muhalif bir şey nakledildiği zaman, o anki Arap dilinin haline ve nakledilene bakılır. Eğer fasîh ise ve kıyas kabul ediyorsa öncelikle ona karşı iyi zan beslemek gerekir. Çünkü onun, dilin uzun zaman önceki kullanımında yer aldığı halde sonradan kullanımdan kalkması söz konusu olabilir."⁵⁸⁹

İbn Cinnî, sözlerinin devamında Arapların dillerinden pek çok şeyi unuttuklarını ve dolayısıyla, cumhurun görüşüne muhalif olan her şeyin hatalı kabul edilmesinin kesinlik ifade etmediğini söylemiştir.⁵⁹⁰ İbn Âmir kıraâtının Arap diline uygunluğunu desteklemek amacıyla müellifin değindiği misâllerden biri de Arap şiiridir. Dil bilgileri, İbn Âmir kıraâtindeki durumun ancak şiir zarûreti sebebiyle mümkün olduğuna işaret etmişlerse de müellif, bu kıraâtın sahihliğini desteklemek için Arap şiirinden de misâller vermiştir.⁵⁹¹ Müellif sözlerinin devamında Zemahşerî'yi

⁵⁸⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 2108.

⁵⁸⁷ İbrahim 14/47.

⁵⁸⁸ Buhârî, "Fezâ'ilü's-sahâbe", Cilt 3, s. 1339, (3461).

⁵⁸⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 2109.

⁵⁹⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 2110.

⁵⁹¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 2111.

kastederek tevâtüren nakledilmiş, Hz. Osman'ın çoğalttığı mushafa uygun ve Arap dil kurallarına da uyan bir kıraâtin çirkin görülerek reddedilmesi ona günah olarak yeter demiştir. Bu açıdan müellifin, en sert eleştirileri Zemahşerî'ye yönelttiği söylenebilir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Zemahşerî, İbn Âmir'in âyette geçen {شُرَكَائِهِمْ} kelimesini mushafta yâ harfiyle imlâ edildiği için mecrûr okuduğunu iddia etmişti. Müellif, bu düşüncesinden dolayı Zemahşerî'yi bozuk inançlı olmakla suçlamış; kurrânın, sadece mushaf hattına bakarak kıraât okumadıklarını belirtmiştir.⁵⁹² Dolayısıyla, bir müslümanın herhangi bir nakle dayanmaksızın sadece mushaf hattına bakarak Kur'ân'ı okuması helal olmaz diyen müellif, Zemahşerî'yi bu tutumundan dolayı tenkit etmiştir.⁵⁹³

Mushafta {شُرَكَائِهِمْ} kelimesinin yâ harfiyle yazılmış olması onun, mecrûr okunması için yeterli bir delil olarak kabul edilse de mushafın, noktasız ve harekesiz olması dikkate alındığında bu sefer {أَوْلَادِهِمْ} kelimesinin nasb/üstün okunmasına delalet eden herhangi bir işaret yoktur. Öyle ise İbn Âmir'in bu kelimeyi nasb okumasının sebebi nakilden başka bir şey değildir. Buna ilaveten ayrıca {شُرَكَائِهِمْ} kelimesi sadece Şam mushafında yâ harfiyle yazılmış değil, Hicaz (Mekke, Medine) mushafında da aynı şekilde yâ ile yazılmıştır. Fakat Hicaz kurrâsı bu kelimeyi yâ ile okumamıştır. Çünkü kıraât, tâbî olunan sünnet olduğu için bazen mushaf hattına uyar bazen de uymaz denilmiştir.⁵⁹⁴

Burada şöyle bir sorunla karşı karşıya kaldığımız açıktır. Acaba Hz. Osman'ın hilafeti döneminde çoğaltılan dört veya yedi bölgeye gönderilen mushafların hattı, kendisiyle birlikte oraya gönderilen kişinin öğrettiği kıraâtle uyumlu muydu?

592

"فانظر ما أبشع هذا الكلام وأبغجه، ولكن هذا الرجل وإن كان قد أوتي من علوم القرآن أوفر حظاً، وجمع بين اختراع المعنى وبراعة اللفظ، ففي تفسيره الفائق أشياء منتقدة من تحريف معاني التنزيل، نصرته لمذهبه وعقيدته الفاسدة، مع تجرئه بالظعن في القراءات المتواترة، وأمور كثيرة ارتكبتها، يقف عليها من نظراً في الحواشي المؤلفات في الانتقاد عليه،..."

"Şu sözün çirkinliğine bak, bu adam Kur'ân ilimlerinden bir nasip almış, parlak ve güzel manaları cem etmiştir, onun meşhur tefsirinde mezhebini ve bozuk akidesini destekleyen ve Kur'ân'ın manalarını tahrif eden tenkit edilmiş şeyler vardır. Mitevâtir kıraâtleri eleştirmesiyle birlikte işlediği başka günahlar da vardır. Tenkitlerin içeriğine bakanlar buna vakıf olur." Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 1112.

⁵⁹³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 1113.

⁵⁹⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 1114.

İnsanların genel kanaatine göre bölgelere gönderilen kişilerin kıraâtleri de mushafların hattına uygun idi. Fakat bu konudaki rivayetlerden edindiğimiz bilgiye göre bölgelere gönderilen mushafların hattı, bölgede mushafı öğretecek kişilerin kıraâtleriyle çoğunluk itibariyle uyumlu idiyse de istisnâî durumlar da vardı. Çünkü ﴿شُرَكَائِهِمْ﴾ kelimesinin hem Şam mushafında hem de Hicaz muhafında yâ harfiyle imlâ edildiği nakledilmiştir. Fakat Hicaz kurrâsının kıraâti hicaz mushafında yazılı olduğu gibi mecrûr ile değil, merfû' ile dir.⁵⁹⁵ Bu da göstermektedir ki bölgelere gönderilen kurrânın kıraâtiyle mushafların hattında tam bir uyum yoktur. Sadece Şam kıraât imamı İbn Âmir'in bu kelimeyi mecrûr okumuş olması, onun kıraâtinin, hatalı olduğunu söylemek için yeterli değildir.⁵⁹⁶

İbn Âmir kıraâtiyle ilgili son olarak denilebilir ki, Arap nesrinde böyle bir kullanım olmadığını söyleyenlerin sözlerine güvenilmez. Çünkü onların iddiasına göre Hz. Peygamber'den nakli sâbit olmuş bir kıraâtin reddi söz konusudur. Dolayısıyla, nakli sâbit olan bir kıraâtin kabul edilmesi onun, reddedilmesine tercih edilmelidir. Arap diline uygun olduğu yönünde küçük bir ihtimal de olsa ki, yukarıda bu ihtimallerden misâller verilerek bahsedildi, o kıraâtin naklen sâbit olduğuna kanaat getirmek lazımdır. Çünkü Hz. Peygamber'den ve sahâbeden nakledildiği kesinlik kazanan bir bilgiyi tercih etmek zorundayız.⁵⁹⁷ Bütün bunların sonucunda diyebiliriz ki, İbn Âmir kıraâtini tenkit edenlerin sözleri kıyasa dayanmaktadır. Dil bilginleri kıraâtlere yönelik eleştirilerini Arap dil kurallarına uyguladıkları kıyasa göre yapmışlardır. Eleştirdikleri kıraât imamı Ebû Amr da bir Arap dil bilginidir. Dolayısıyla, tevâtüren nakledilmiş kıraâtlar dilde uygulanan kıyasa öncelenmelidir. Çünkü bir yönüyle de olsa mütevâtir kıraâtlar dil kurallarına uymaktadır. Dil bilginleri tarafından sistemleştirilen kurallara uymadığı gerekçesiyle kıraâtlar eleştirilemez.

595

"فليس رسمٌ شُرَكَائِهِمْ بالياءِ مختصاً بمصحفِ الشام، بل هي كذلك أيضاً في مصحفِ الحجاز، ولم يقرأ أهلُ الحجاز بالخفض في شُرَكَائِهِمْ؛ لأنَّ الرسمَ سنةٌ متبعةٌ قد توافقه التلاوةُ وقد لا توافقه..."

"Şürekâihim (kelimesinin) hattı, sadece Şam Mushafında ya ile değil, aksine o, Hicaz Mushafında da aynı şekildedir, Hicaz ehli (kurrâ) şürekâihim kelimesini cer ile okumadı. Çünkü (mushaf) hattı, tabî olunan bir sünnettir, tilâvet bazen ona uyar bazen uymaz." Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 2114.

⁵⁹⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 1115.

⁵⁹⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 1115.

2. Kastallânî'nin Kiraât Çeşitleri İle İlgili Görüşü

Kıraâtler, İslâm âlimleri tarafından çeşitli sınıflara ayrılmıştır. Bu sınıflandırmalar genel olarak mütevâtir, meşhur, âhâd, mevzû ve müdrec kısımlara ayrılır.⁵⁹⁸ Müellif, kiraâtlerin kabul şartları bahsinde bu meseleyi genel olarak ele almıştır. Kiraâtlerin kabul şartlarına ve kiraât çeşitlerine giriş kısmında değinmiştik. Ancak burada sadece müellifin, kiraât çeşitleriyle ilgili düşüncelerine yer vermek istiyoruz.

Müellif, kiraâtleri sahih ve şâz olmak üzere genel olarak iki kısma ayırmıştır. Sahih kiraâtleri de yine kendi arasında iki kısma ayırmıştır. Sahih kiraâtlerden birincisini; senedi sahih olan, Arap dil kurallarına ve mushaf hattına uyan kiraâtler oluşturmaktadır. Bunlar yaygınlık kazanmış ve ümmet tarafından kabul edilmiş kiraâtlerdir. Üç şarta sahip oldukları için bir kişiye nispet edilmeleri veya muteber kitaplarda nakledilmiş olmaları yahut da meddîn mertebeleri gibi bazı hususlarda farklılık göstermeleri bu kiraâtlerin sıhhatine engel oluşturmaz. Bu özellikleriyle birlikte bu tür kiraâtlerin, Hz. Peygamber'e indirilen kiraâtler olduğunda şüphe yoktur. Bu çeşit kiraâtler mütevâtir kiraât olarak isimlendirilmiştir. Müellif, mütevâtir kiraâtlerin derecesine ulaşmasa da âdil ve güvenilir kişiler tarafından rivayet edilmiş kiraâtleri de bu sınıf içerisinde değerlendirmiştir. O, bu kiraâtlerin de Arap dil kurallarına ve Hz. Osman Mushafına uyduğunu ve yaygın olarak okunan kiraâtler içerisinde yer aldığını ifade etmiştir.⁵⁹⁹

İkincisini ise senedi sahih olduğu halde yaygınlaşmayan ve ümmet tarafından benimsenmeyen kiraâtler oluşturmaktadır. İslâm âlimlerinin çoğuna göre bu kiraâtlerin namazda okunması câiz görülmüştür. Müellif bu ikinci guruptaki kiraâtlerle hangi kiraâtleri kastettiğini açıklamamıştır.⁶⁰⁰

Senedi sahih ve Arap dil kurallarına uygun olduğu halde Hz. Osman Mushafına uymayan kiraâtlere şâz kiraât denilmiştir. Çünkü bu kiraâtler Hz. Osman mushafının hattı dışında kaldığı için veya Mushaf hattına uygun olmadığı için bu isimle anılmıştır. Her ne kadar isnadı sahih olsa da bu kiraâtler namazda ve namaz dışında okunmazlar. Diyelim ki bir kiraât, manen veya hat yönünden yahut her iki bakımdan Mushafa uygun olsa bile sahih nakille rivayet edilmemişse buna şâz kiraât denilmez, aksine bu

⁵⁹⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 152.

⁵⁹⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 128.

⁶⁰⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 131.

türden kıraâtlere uydurma kıraât denilmiştir.⁶⁰¹ Böyle bir kıraât iddia eden kimse küfürle itham edilir.⁶⁰²

Usulcüler ve fakîhler başta olmak üzere bütün İslâm âlimleri şâz kıraâtlerin Kur'ân olmadığı konusunda icmâ etmişlerdir. İslâm âlimlerinden çoğu, şâz kıraâti okumanın haram olduğu kanısındadır. Ancak bu kıraâtlerin Kur'ân olduğu îmâ edilmeksizin şer'î hükümlerde ihticâc edilmesinde ve edebî konularda delil olarak sunulmasında sakınca görülmemiştir. Bu nedenle şâz kıraâtlerin okunmasının câiz görülmesiyle ilgili ilk dönem İslâm âlimlerinden nakledilenlerin buna hamledilmesi gerekir. Yine bu kıraâtlerin tedvîn edilmesi, haklarında kitap yazılması ve eğitim-öğretim amacıyla bunlardan bahsedilmesi de aynı şekilde değerlendirilmelidir.⁶⁰³

Müellif, şâz kıraâtlerin okunmasının haramlığı hususunda İslâm âlimlerinin görüşlerine yer vermiş, ister namazda isterse namaz dışında olsun on kıraât üzerine ilave edilen şâz kıraâtleri okuyanların cezalandırıldığını belirtmiştir. Buna rağmen bir kısım İslâm âlimlerinden, manayı değiştirmeksizin ve Kur'ân harflerinde herhangi bir ziyâde veya noksan meydana getirmeksizin şâz kıraâtlerin namazda okunabileceği yönünde çeşitli görüşler nakledilmiştir. Şâz kıraâtlerin namazda ve namaz dışında okunabileceği yönündeki bu görüşler bir yana müellif, on kıraâta ilave edilen bu kıraâtlerin mütevâtir olmadığı konusunda İslâm âlimlerinin ittifak ettiğini kaydetmiştir.⁶⁰⁴

Yedi kıraât üzerine ilave olunan Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef'e nispet edilen üç kıraâte de değinen müellif, İslâm âlimlerinin bu kıraâtlerle ilgili görüşlerine yer vermiştir. Bu üç kıraâtin, bir iki istisnâ dışında yedi kıraât dışına çıkmadığı belirtilmiştir. Ebû Zekeriyâ en-Nevevî'nin (676/1277), yedi kıraât dışındaki kıraâtleri okumayı câiz görmediği nakledilmişse de müellif, muhakkik imamların ve fukahânın ifadesine göre üç şarta sahip bütün kıraâtlerin okunabileceğini söylemiştir.⁶⁰⁵ Dolayısıyla müellifin, üç şarta sahip olan ve yedi kıraât üzerine ilave olunan Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef'e nispet edilen kıraâtleri de sahih kabul ettiğini ifade edebiliriz.

⁶⁰¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 132.

⁶⁰² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 132.

⁶⁰³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 133.

⁶⁰⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 134-137.

⁶⁰⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 138-140.

Müellif, bazı kıraât âlimlerinin eserlerine sadece yedi kıraâti almış olmasının, yedi kıraâten sonra zikredilen üç kıraâti sahih saymadıkları anlamına gelmeyeceğini belirtmiş, bu üç kıraâtin rivayet senedinin bizzat Hz. Peygamber'e ulaştığını ve bu nedenle de bunlar hakkında hiç kimsenin bir şey söyleme hakkının bulunmadığını ifade etmiştir. Müellif, yedi kıraâtin, cevâz konusunda belirleyici olmadığını, bunların dışında da üç şarta sahip olan kıraâtlerin bulunduğunu belirtmiştir. Ancak müellif, yedi kıraâtin tevâtüren nakledildiğini, yedi kıraât üzerine ilave edilen üç kıraât konusunda bazı ihtilaflar söz konusu ise de bunların da mütevâtir kıraâtlere dâhil edildiğini ifade etmiştir. Kastallânî, on kıraâten sonra zikredilen dört kıraâtin şâz olduğu konusunda ittifak edildiğini ifade etmiştir.⁶⁰⁶

3. Kıraâtlerin Tevâtürüyle İlgili Görüşü

Müellif, kıraâtlerin âhâd senedle nakledildiğini savunan Mu'tezile mezhebine karşı Ehl-i sünnetin görüşünü benimsemiş ve yedi kıraât imamına nispet edilen kıraâtlerin tevâtür yoluyla nakledildiğini ifade etmiştir. Hatta o şu temsili ortaya atarak "Bir kimse, yedi kıraât imamına nispet edilen ve onlardan da Hz. Peygamber'e ulaşan rivayet senedinin, tevâtüre ulaşmadığını, bu rivayetlerin âhâd olduğunu söylese, dolayısıyla âhâd bir rivayette tevâtürün bulunmadığını iddia etse buna nasıl karşılık verilir?" demiştir. Müellif bu soruya karşılık, Mu'tezilenin iddia ettiği gibi kıraâtlerin bir imama veya bir gruba nispet edilmesinin, başka kimseler tarafından nakledilmesine engel teşkil etmediğini söylemiştir. Bu nedenle, Halife Hz. Osman döneminde belli bölgelere gönderilen mushafın o bölgelerde yaşayan müslümanlarca belirsiz sayıdaki kimseler tarafından okunduğu bir gerçektir. Dolayısıyla, kıraâtlerin kitaplarda bir kişiye veya guruba nispet edilmesi onların, âhâd senedle rivayet edildiği anlamına gelmez.⁶⁰⁷

Müellif, yedi kıraâtin âhâd senedle rivayet edildiği yönündeki Mu'tezile tarafından ileri sürülen iddiaya karşı hocası Sehâvî'den şunları nakletmiştir:⁶⁰⁸

"Kıraâtlerin âhâd senedle rivayet edilmiş olması, onların, mütevâtir oluşuna engel değildir. Bu, bir kimsenin Semerkand şehrini gördüğünü söylemesi gibidir. Nasıl ki, bu şehrin varlığını bir kişinin haber vermesi, onun mevcudiyeti konusunda tevâtürün oluşmasına engel değilse, yedi kıraâtin âhâd senedle rivayet edilmesi de onların, tevâtüren nakledilmiş olmasına engel değildir. Dolayısıyla, yedi kıraâtin tamamı mütevâtirdir ve mushafın hattı üzerinde de ittifak edilmiştir. Bu yedi kıraâten herhangi

⁶⁰⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 140-142.

⁶⁰⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 133, 134.

⁶⁰⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 134, 135.

biri hakkında tartışmaya giren kimseye, İbn Kesir kıraâtinde ﴿تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ﴾ (Tevbe 9/100.) âyeti مِنْ ziyâdesiyle okunduğu halde diğer kıraâtlere مِنْ ziyâde edilmeksizin okunmasını nasıl açıklarsın diye sorulur? Eğer bu kıraât mütevâtirdir derse, amaç zaten budur. Eğer bunlardan biri mütevâtir değildir derse, subûtü üzerinde icmâ edilmiş bir bilgiyi reddetmiş olur. Eğer bunların bir kısmı mütevâtir bir kısmı mütevâtir değildir derse, o zaman hakkı olmayan bir hüküm vermiş olur. Çünkü bu yedi kıraâtin hepsi mütevâtirlikte eşittir. Bu takdirde yedi kıraâtin mütevâtir olması lazım gelir."

Bahse konu olan yedi kıraâtteki tevâtürün, hem usûl hem de ferşü'l-hurûf yönünden kıraâtlere şâmil olduğunu ifade eden müellif, muhakkik âlimlerin bu görüşte olduğunu kaydetmiştir.⁶⁰⁹ Kıraâtlerin tevâtürü meselesinde müellifin, yedi kıraât imamına nispet edilen kıraâtlerin tevâtüren nakledildiği görüşünde olduğu anlaşılmaktadır. Müellif, yedi kıraâten sonra zikredilen üç kıraât hakkında ihtilaf olduğunu belirtmiştir. Bunula birlikte, birkaç istisnâ dışında yedi kıraâtin dışına çıkmadıkları için bunları da mütevâtir kıraâtlere içerisinde ele almıştır.

4. İbnü'l-Hâcib'in Kıraâtlerin Tevâtürüyle İlgili Görüşüne Yer Vermesi

Kastallânî, kıraâtlerin tevâtürü meselesini daha çok İbnü'l-Hâcib'e (ö. 646/1249) atfedilen görüş çerçevesinde ele almıştır. Yukarıda müellifin, kıraâtlerin tevâtürü konusundaki görüşüne genel olarak değinmiştik. Burada ise kıraâtlerin tevâtürü meselesine, İbnü'l-Hâcib'in görüşü çerçevesinde değinilecektir. İbnü'l-Hâcib, kıraâtlerin tevâtüren nakli konusunda Mu'tezile gibi tümünden reddedici bir tavır içerisinde olmamıştır. O, yedi kıraâtin mütevâtir olduğunu, ancak bunların, edâ yönünden mütevâtir olmadığını ifade etmiştir. Edâ yönüyle kastedilen ise med, imâle, hemze'nin tahfîfli okunuşu ve benzerleridir. İbnü'l-Hâcib'in görüşünde dikkat çekici nokta, yedi kıraâtin edâ yönünden mütevâtir olmadığı yönündeki ifadesidir.⁶¹⁰

Müellif, İbnü'l-Hâcib'in ifadesini birçok yönden ele alarak tedkik etmiş ve bu sözdeki bazı müphem durumlara açıklık getirmiştir. Bunlardan birisi kıraâtlerin med yönünden mütevâtir olmadığıyla ilgili kısımdır. Yukarıda da ifade edildiği gibi İbnü'l-Hâcib, kıraâtlerin edâ yönünden mütevâtir olmadığını söylerken edâ yönünden ifadesine med, imâle, hemze'nin tahfîfi ve benzeri misâllerle açıklık getirmiştir. Yani İbnü'l-Hâcib, kıraâtlerdeki med miktarlarının, imâlenin ve hemze'nin tahfif edilerek okunmasının mütevâtir olmadığını söylemek istemiştir. İşte müellif, med miktarlarıyla ilgili İbnü'l-Hâcib'in ne kastettiğini incelemiş ve bu sözyle onun, tabîî med miktarını

⁶⁰⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 145.

⁶¹⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 145.

amaçlamadığını ifade etmiştir. Çünkü tabîî med miktarının mütevâtir olduğu, tabîî med yapmadan okumanın mümkün olmadığı kesin olarak bilinmektedir.⁶¹¹

Bu takdirde İbnü'l-Hâcib, kıraâtlerin edâ yönünden mütevâtirliği konusunda medd-i tâbiî dışındaki diğer ziyâde medleri kastetmiş olmalıdır. Bu med miktarları da iki elif miktarı ile üç elif miktarı veya daha fazla med miktarlarıdır. Yani medd-i munfasıl, medd-i muttasıl, medd-i lâzım ve medd-i ârızdır. Bundan anlaşıldığına göre bu medler, İbnü'l-Hâcib'e göre mütevâtir değildir. Müellif, bu konuda İbnü'l-Cezerî'nin görüşlerine de yer vermiştir. Buna göre İbnü'l-Hâcib'in sözündeki "med" kelimesi mutlak kullanıldığından bunun, hem medd-i tâbiî için hem de ârizî medler (medd-i munfasıl, medd-i muttasıl, medd-i ârız ve medd-i lâzım) için geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Medd-i tâbiînin mütevâtir olmadığını kimse söylememiştir. Ârizî medlere gelince bunlar da ya sükûndan dolayı ya da hemze'den dolayı ortaya çıkan ziyâde medlerdir.⁶¹²

Kastallânî, İbnü'l-Hâcib'in kıraâtlerin tevâtürüyle ilgili görüşlerine açıklık getirerek şöyle demiştir: Ârizî medlerdeki sükûn iki çeşittir. Biri sükûn-ü lâzım dediğimiz medd-i lâzımın sükûnüdür ki bunun meddi, tıpkı medd-i tâbiî gibi mütevâtirdir. Yani medd-i tâbiîden fazla uzatılması gerekir, kasredilemez. Diğeri de sükûn-ü ârızdır. Sükûn-ü ârız konusunda fazla değerlendirme yapmayan müellif, bunun da mütevâtir olduğunu ifade etmiştir. Burada sükûn ve hemze ile kastedilen, med harflerinden sonra gelen sükûn ve hemze'dir.

Hemze de iki çeşittir. Biri munfasıl dediğimiz medd-i munfasılın hemze'sidir ki bunun meddi, ihtilafı olsa da kurrânın çoğunluğu bunu med etmiştir. Yani medd-i munfasılın medd-i tâbiî üzerine ziyâde med edilmesi kurrânın çoğu tarafından tercih edilmiştir. Diğeri ise medd-i muttasılın hemze'sidir ki, bütün kıraât imamları bunun, medd-i tâbiî üzerine ziyâde med ile uzatılmasında ittifak etmişlerdir. Dolayısıyla, Kastallânî'nin görüşüne göre hem medd-i tâbiî hem de onun üzerine ziyâde edilen medd-i lâzım, medd-i munfasıl, medd-i muttasıl ve medd-i ârız medleri de mütevâtirdir.⁶¹³

Şunu kesin olarak belirtmeliyiz ki müellife göre, ziyâde med miktarlarındaki iki elif, üç elif ve diğer miktarların her bir mertebesi mütevâtir değildir. Ancak, bu med

⁶¹¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 145.

⁶¹² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 146.

⁶¹³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 146, 147.

miktarlarındaki "kadr-ı müşterek" (ortak miktar) mütevâtirdir.⁶¹⁴ Bu da kıraât imamlarının çoğunun ittifak ettiği med miktarıdır. Müellif, imam Âsım, Hamza ve Verş gibi kurrânın kadr-ı müşterek üzerine ziyâde ettikleri med miktarlarının mütevâtir olduğunu iddia edenin bu iddiasını açıklaması gerektiğini söylemiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki müellif, imam Âsım, Hamza ve Verş'in ziyâde medleri "kadr-ı müşterek" in üzerindedir ve mütevâtir değildir.⁶¹⁵

Kastallânî, kıraâtlerin edâ yönünden mütevâtir olmadığını söyleyen İbnü'l-Hâcib'in ifadelerine açıklık getirmeye devam ederek med konusundan sonra imâlenin mütevâtirliği meselesini ele almıştır. İmâlenin edâ yönünden mütevâtir olmadığını söyleyen İbnü'l-Hâcib'in sözüne karşı Kastallânî, imâlenin mütevâtir bir okuyuş olduğunu dile getirmiştir. Müellif, imâle edilen kelimelerin Mushafta yâ harfiyle imlâ edilmesini imâleyle imkân verme olarak değerlendirmiştir. Allah Rasûlünün Kur'ân okurken imâle yaptığını ifade etmiştir. Hatta Hz. Peygamber imâle ile okuduğunda sahâbenin, "Ey Allah'ın Rasûlü, Kureyş lüğatinde imâle yok, neden imâle ediyorsunuz?" dediğini nakletmiştir. Allah Rasûlü de onların sözlerine karşı Sa'd b. Ebû Bekir'i kastederek "*Dayıların lüğatidir.*" şeklinde hitap etmiştir. Dolayısıyla imâlenin, edâ yönünden mütevâtir olduğu anlaşılmaktadır.⁶¹⁶

İbnü'l-Hâcib'in sözünde geçen, hemze'nin tahfifle okunmasının tevâtür meselesine gelince, müellif bunun da diğerleri gibi edâ yönünden mütevâtir olduğu kanaatindedir. Yine idgam, mâ kabli fetha ve zamme olan الله lafzındaki lâm harfinin kalın okunması da böyledir.⁶¹⁷

İbnü'l-Hâcib'in sözünü çeşitli yönlerden ele alan müellif, bazıları tarafından bu sözün yanlış anlaşıldığını ifade etmiştir. Bu yanlış anlayıştan dolayı med, imâle, hemze'nin tahfifle okunması vb. hususların mütevâtir olmadığı vehmine neden olduğu ifade edilmiştir. Çünkü imâle, idgam, teşdîd-tahfîf, hazf, ibdâl, takdîm-tehîr gibi edâya müteallik hususların mütevâtir olmadığını iddia etmek kurrânın, Allah Rasûlünün (s.a.v.) okuduğu gibi okumadığını iddia etmekle eşdeğerdir. Kurrâ, Allah Rasûlünden

⁶¹⁴ "Kadr-ı müşterek" kavramının anlamıyla ilgili kıraât terimleri bölümüne bakınız.

⁶¹⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 148.

⁶¹⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 148, 149.

⁶¹⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 150, 151.

öğrenen sahâbeden Kur'ân'ı öğrenmiştir. Bu nedenle kurrânın, sahâbeye ve Allah Rasûlüne muhalefet ederek okuduğu nasıl iddia edilebilir?⁶¹⁸

Kastallânî, edâ yönünden mütevâtir olmayan kıraâtlerin de bulunduğunu ifade etmiştir. Müellif, şayet İbnü'l-Hâcib edâ yönünden kıraâtlerin mütevâtir olmadığını iddia ederken sözlerini med, imâle, hemze'nin tahfifle okunması gibi misâller yerine, imam Hamza ve onun ravisi Hişâm'ın hemze üzerindeki vakf çeşitlerini, hemze'nin teshîl çeşitlerini misâl verseydi o zaman bu sözü doğru olurdu demiştir. Çünkü zikri geçen bu kurrânın, vakf halinde hemzeyi teshîl etmesi Allah Rasûlünden rivayet edilen nakle dayanıyorsa da bazı yerlerde elli vecihle vakfetmesi mütevâtir olamaz. Bu vecihlerden en az biri mütevâtir olsa da diğerlerinin edâ yönünden mütevâtir olmadığı kesindir.⁶¹⁹

İbnü'l-Hâcib'in, med, imâle, hemze'nin tahfif edilmesi ve benzeri kıraâtlerin edâ yönünden mütevâtir olmadığıyla ilgili bu sözünün başına, قيل "denildi" ifadesi eklemesinin sebebi sorulsaydı, kesinlikle o; med, imâle, hemze'nin tahfif edilmesi ve benzerlerinin mütevâtir olduğu yönünde görüş beyan ederdi.⁶²⁰ Çünkü med ve imâlenin mütevâtir olduğunda şüphe yoktur. Şayet İbnü'l-Hâcib, "Edâ yönünden mütevâtir değildir." sözünü med, imâle ve hemze'nin tahfifle okumasıyla devam ettirmeseydi bu sözü yine doğru olurdu. Verdiği misâller mütevâtir olduğu için onun bu sözü geçersiz olmuştur.⁶²¹

5. İsnâd İlmine Dâir Görüşleri

Sözlükte, "dayanmak, yaslanmak, itimat etmek" manasındaki sünûd kökünden türeyen isnâd, "Temellendirmek, dayamak, sözü söyleyenine kadar ulaştırmak, bir sözün, bir rivayetin geliş yolunu haber vermek, ilk kaynağına kadar götürmek." demektir. Terim olarak, "Rivayet için kullanılan lafızlarla ravi veya ravileri anarak haber metnini ilk söyleyenine ulaştırmak, haber metnini rivayet eden ravileri rivayet sırasına göre zikretmek." anlamına gelir.⁶²²

Kıraât ilminde olduğu gibi hadis ilminde de üstünlük elde etmiş olan müellifin, isnâd ilmiyle ilgili bilgi birikimini kıraât ilminde de kullandığı görülmektedir. Hz.

⁶¹⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 151.

⁶¹⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 152.

⁶²⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 152.

⁶²¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 153.

⁶²² Raşit Küçük, "İsnâd", *D.İ.A.*, 2001, Cilt 23, s. 153.

Peygamber'in sözü olarak nakledilen bir rivayetin kabul edilebilmesi için onun, sağlam bir senedle Hz. Peygamber'e ulaşması şarttır. Aynı durum kıraâtler için de söz konusudur. Sağlam bir senedle Hz. Peygamber'e ulaşmayan bir kıraâtin kabul edilmesi mümkün değildir. Bu yüzden daha çok hadis ilminde meşhur olan isnâd ilmini bilmenin din bakımından önemi büyüktür.

Kıraâtlerin, tâbî olunan sünnet olduğu, sırf nakle dayandığı gerçeği dikkate alınırca, isnâd ilmini bilmenin önemi de ortaya çıkar. Bundan dolayı kıraât ilmiyle ilgilenenlerin isnâd ilmini de bilmesi gerekir. Ayrıca isnâd ilmi sadece bu ümmete mahsus bir ilimdir. Allah'ın, bu ilim sayesinde bu ümmete lütufta bulunduğu, bu ümmeti şereflendirdiği ifade edilmiştir. Bu ilim, ister geçmiş milletlerden olsun isterse gelecek toplumlarda olsun hiç bir kavme nasib olmayan bir ilimdir. Eskiler, güvenilen veya güvenilmeyen kimselerden elde ettikleri bilgileri, doğruluğunu veya yanlışlığını araştırmaksızın kaydetmişlerdir. Bu ümmet bilgiyi güvenilir kimselerden almış, hem bilgiyi hem de onu rivayet edeni araştırmak sûretiyle bilginin doğruluğundan emin olmuştur.⁶²³

İsnâd ilminin önemi ve din bakımından gerekliliği üzerinde duran müellif, bu ilmin önemini bildiren bazı rivayetlere yer vermiştir. Bunlar; "İsnâd'ın yakınlığı yakınlıktır, isnâd, Allah'a ve Rasûlüne yakınlıktır."⁶²⁴, "İsnâd dindedir."⁶²⁵, "İsnâd, müminin silahıdır, silahı olmayan nasıl savaşsın?"⁶²⁶ gibi sözlerdir. Yine rivayet edilmektedir ki, İbn Mâîn'ne (ö. 233/848) ölüm deşğinde isteği sorulduğunda, "Boş bir ev ve âlî isnâd"⁶²⁷ cevabını vermiştir.⁶²⁸

İsnâdın sıhhat yönünden sahih, hasen ve zayıf olarak çeşitli sınıflara ayrıldığını ifade eden müellif, isnâd çeşitleri üzerinde durmuştur. Sahih isnâdda, beş şartın bulunması gerektiği, bu şartlardan biri olmadığı zaman o isnâdın zayıf olduğu ifade edilmiştir. Sahih isnâdda bulunması gereken bu şartlar; muttasıl sened, adâlet ve zabt yönünden güvenilir kişiler tarafından rivayet edilme, şâz ve illetten uzak olmadır. Eğer ravilerin zabt yönünden güvenilirliği orta derecede ise o takdirde buna hasen isnâd adı verilir. Yani raviler zabt yönünden zayıf ile sahih arasında bir güvenilirliğe sahipse

⁶²³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt, s. 360.

⁶²⁴ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, hicrî 1403), Cilt 3, s. 6.

⁶²⁵ Müslim, "Mukaddime", Cilt 1, s. 12.

⁶²⁶ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn* (Haleb: Dâru'l-vaif, tsz.), Cilt 1, s. 45.

⁶²⁷ İbn Salâh *Ulûmü'l-hadîs* (Tahkik: Nurettin İtr, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1998), s. 256.

⁶²⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 361.

isnâd, hasen durumuna düşmektedir. Ancak sahih seneddeki diğer şartların da sağlanması gerekir. Bir kıraâtın isnâdını bilmenin yolu ise kurrânın biyografisini anlatan tabakât kitaplarına müracat etmekten geçer. Bu kitapların en meşhurlarından biri İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *Ğâyetü'n-nihâye fî esmâi ricâli'l-kıraât* adlı eseridir.⁶²⁹

İsnâd, kaynağına yakınlığı bakımından genel olarak âlî ve nâzil olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Âlî isnâd, bir kaç rivayet içerisinde kaynağa en az ravi ile ulaşılanı denir. Bunun zıddı ise nâzil isnâd olarak isimlendirilir.⁶³⁰ Müellif, âlî isnâdın kendi içinde beş kısma ayrıldığını belirttikten sonra kıraâtleri âlî isnâd yönünden incelemiş ve kıraâtlere âlî isnâda sahip olanların rivayet zinciri üzerinde durmuştur. Buna göre birinci kısım âlî isnâd, Allah Rasûlüne yakınlık bakımından değerlendirilmiştir. İsnâdında on beş ravisi bulunan İbn Âmir kıraâtinin İbn Zekvân rivayeti Allah Rasûlüne yakınlık bakımından birinci kısım âlî isnâda sahiptir. İbn Zekvân'dan sonra isnâdında on altı râvîsi bulunan Hafıs ile imam Ya'kûb'un râvîsi Ruveys rivayeti de birinci kısım âlî isnâda sahip kıraâtlere olarak kaydedilmiştir.⁶³¹

İkinci kısım âlî isnâd, kıraât imamına yakınlık bakımından değerlendirilmiştir. İsnâdında on üç râvîsi bulunan imam Nafi'nin kıraâtî ulûv bakımından âlî isnâda sahiptir. Müellif, ikinci kısım âlî isnâda sıhhat ve güvenilirlik bakımından Nâfi'nin kıraâtinden daha âlî isnâda sahip başka bir kıraât olmadığını ifade etmiştir. Üçüncü kısım âlî isnâd, *eş-Şâtibiyye* gibi kıraâtle ilgili meşhur kitaplara nisbet yönünden kıraâtlere değerlendirilmesidir. Kıraâtle ilgili meşhur kitaplardan birine nispet edilen bir isnâd, diğerlerine göre daha âlî isnâda sahip görülmüştür. Müellif, dördüncü ve beşinci kısım âlî isnâdlar hakkında ayrıntıya girmemiştir.⁶³²

6. Tercih Konusundaki Görüşü

Müellif, kıraâtlere arasında tercihte bulunma konusunu bir başlık altında el almamıştır. Ancak daha çok kıraâtlere yöneltilen eleştiriler konusunda zaman zaman tercih konularına değinmiştir. Kıraâtlere arasında tercihte bulunan âlimler olduğu gibi tercihi reddeden, kıraâtlere arasında tercihte bulunmayı doğru bulmayan âlimler de vardır. Bunun için kıraâtlere arasında tercihte bulunma meselesinde müellif tercihi reddeden bir yaklaşımı benimsemiştir. Kıraâtlere arasında tercihte bulunmayı doğru

⁶²⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 362.

⁶³⁰ Raşit Küçük, "İsnad", 2001, Cilt 23, s. 154-159.

⁶³¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 363-367.

⁶³² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 376.

bulmayan âlimler, tevâtüren nakledilmiş iki kıraâtin sahilikte eşit olduklarını, bu yüzden bir kıraâti tercih edip diğeri terk etmenin yanlış bir tutum olduğu kannatine varmışlardır.⁶³³

Meselâ imam Kisâi ve imam Âsım, Fâtihâ Sûresindeki { مَالِكِ } kelimesini med ile okumuş, diğeri kurrâ ise { مَلِكِ } şeklinde medsiz okumuştur. Her iki okuyuşun mütevâtir kıraâtlere olduğunu ifade eden Ebû Şâme (ö. 665/1267), birini diğeri tercih etmeyi gerektirecek durumun olmadığını ve tercihte bulunmanın haddi aşacak dereceye varmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁶³⁵

Müellif, mütevâtir kıraâtlere arasında tercihte bulunmayı ve sahil bir kıraâti iskât edecek kadar bir kıraâti tercih etmeyi hatalı bir tutum olarak tenkit etmiştir. Hatta onun bu konuda Ebû Şâme ile aynı görüşte olduğu görülmektedir.

Müellif, kıraâtlere arasında tercihte bulunmanın Arap dilinin özelliklerinden kaynaklandığını, yoksa sıhhat yönünden tevâtüren nakledilmiş kıraâtlere birbirine eşit olduğunu ifade etmiştir. Bunun için o, Kur'ân'ın bütün âyetlerinin ve kelimelerinin aynı seviyede olduğunu, âyetler ve kelimeler arasında üstünlükten bahsetmenin gereksiz olduğunu söylemiştir. Onun şu ifadeleri de tercih konusundaki yaklaşımını göstermektedir:⁶³⁶

"ثمَّ إنَّ ترجيح بعض وجوه القراءات علي بعض، إنما هو باعتبار موافقة الألفصح أو الأشهر أو الأكثر من كلام العرب، وإلا فالقرآن واحد بالذات مُتَّفَعُهُ ومُخْتَلَفُهُ، لا تفاضل فيه."

"Sonra hiç şüphesiz, kıraât vecihlerinin bazısının bazısına tercih edilmesi, ancak onun, Arap kelâmının en çok, en meşhur veya en fasîh olmasına muvâfakat etmesi itibariyledir, yoksa Kur'ân, ittifaken ve ihtilafen zâtıyla birdir, onda üstünlük çekişmesi yoktur."

Yine eserin muhtelif yerlerinde müellif, kıraâtlere arasında tercih meselesine değinmiş, özellikle tercihin söz konusu olduğu kıraâtlere bu konuyu tekrar gündeme getirmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi müellif, Fatiha Sûresindeki { مَلِكِ } ve { مَالِكِ } } iki farklı kıraât şekline değinirken bu kıraâtlere birinin diğeri tercih edildiğinden

⁶³³ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-me'ânî*, Cilt 1, s. 103.

⁶³⁴ Fâtihâ 1/4.

⁶³⁵ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-me'ânî*, s. 103.

⁶³⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 82.

bahsetmiştir. Kıraâtler arasında tercihten yana olanların, tevâtüren nakledilmiş bir kıraâti neredeyse yok sayacak derecede ileri gittiklerini belirten müellif, buna rıza gösterilmemesi gerektiğini şu sözleriyle ifade etmiştir:⁶³⁷ "İki guruptan her biri, iki kıraâten birini iskat edecek kadar diğerini tercih etti. Buna rızâ gösterilmez, çünkü her iki kıraât de mütevâtirdir." Yine o, ⁶³⁸{ وَاعْدَا } kelimesinin elif'li ve elif'siz okunmasıyla ilgili olarak her iki kıraâtin mütevâtir olduğundan bahsetmiş ve bu okuyuşlar arasında tercihte bulunmanın yanlışlığına işaret etmiştir.⁶³⁹

Müellif, ⁶⁴⁰{ بَارِكُكُمْ } kelimesindeki hemze'nin sâkin, ihtilâs (harekenin üçte ikisini telaffuz etmek) ve tam okunmasıyla ilgili kıraât ihtilaflarına değinmiş ve hemze'yi sâkin okuyan Ebû Amr'ın kıraâtini eleştirenleri tenkit etmiştir. O, aynı harekenin peş peşe gelmesi nedeniyle hemze'yi sâkin ile okumanın doğru olmadığını söyleyen ve Ebû Amr'ın kıraâtini "lahn" olarak niteleyen el-Müberrid'in (ö. 285/899) hatâlı olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Ebû Amr, Hz. Peygamber'den gelen bir rivayete göre böyle okumuştur ve bu okuyuş, Arap dil kurallarına uygundur. Arap dil kurallarına göre bu durum tahfif olarak değerlendirilmektedir. İki esre ardı ardına geldiği için Ebû Amr, tahfif olsun diye bu kelimeyi, Temîm ve Benî Esed lehçesine göre sukûn ile okumuştur.⁶⁴¹

Müellif, ⁶⁴²{ مُوصِي } kelimesindeki farklı kıraâtlere değinirken Hafs'ın, bu kelimeyi tahfif ile şeddesiz okuduğunu söylemiştir. Aynı kökten gelen ⁶⁴³{ وَوَصَّى } kelimesini ise şeddeli okuduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla, eğer kıraâtler, kurrânın tercihine dayalı okuyuşlar olsaydı her iki yerde de bu kelimeyi Hafs, şeddeli veya tahfifli okurdu

⁶³⁷

"وقد رجح كل من الفريقين إحدى القراءتين علي الأخرى ترجيحاً يكاد يُسقطُ القراءة الأخرى. وهذا غير مرضي؛ لأنَّ كلاً منهما متواتر..."

"İki guruptan her biri, iki kıraâten birini iskat edecek kadar diğerini tercih etti. Buna rızâ gösterilmez, çünkü her iki kıraât de mütevâtirdir." Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1363.

⁶³⁸ Bakara 2/51: Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb bu kelimeyi elif'siz okumuş, diğer kurrâ ise elif'le okumuştur. Bkz. Muhammed Fehd Hâruf, *et-Teshîl li kiraâti 't-tenzîl*, (1. Baskı, Dımaşk: Dâru'l-beyrutî, 2008), s. 8; Kâdî, Abdulfettâh, *el-Büdüri'z-zâhira* (1. Baskı, Şam: Dâru'l-beyrûtî, 2007), s. 43.

⁶³⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 82, 83.

⁶⁴⁰ Bakara 2/54.

⁶⁴¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1442.

⁶⁴² Bakara 2/182.

⁶⁴³ Bakara 2/132.

denilmiştir. Bu da göstermektedir ki, kıraât ihtilafları tercihe veya ihtiyâra bağlı olmayıp, Hz. Peygamber'den rivayet edilen ve okunması sünnet olan bir nakle dayanmaktadır.

Müellifin, kıraâtler arasında tercihte bulunmadığını ifade ederken, eserde hiç tercihten bahsetmediğini veya hiç tercihte bulunmadığını kastetmiyoruz. Onun, tercih konusundaki tenkitlerinin esas noktası bir kıraâti iskât edecek şekildeki söylemlerdir. Yani o, her iki kıraâti kabul etmekle birlikte iki kıraât arasında tercihten bahsetmiştir. Meselâ, Fâtiha Sûresinde geçen {الصراط} kelimesini İbn Kesir'in ravisi Kunbül ile imam Ya'kûb'un ravisi Ruveys {السرائط} şeklinde sad (ص) yerine sin (س) ile okumuştur.

Kelimenin {الصراط} şeklinde okunması, Arap dil kuralları ve Kureyş lehçesi açısından daha fasîh olarak görülmüş ve bu kıraâtin lisana daha hafif geldiği ifade edilmiştir.⁶⁴⁴

Müellif, bu iki farklı kıraâttten {الصراط} şeklindeki tilâvetin daha tercih edilir olduğundan bahsetmiştir. Bunun izahını da şöyle yapmıştır: Sad (ص) harfinden sonra gelen râ (ر) ve tâ (ط) harfleri tıpkı sad (ص) harfi gibi itbâk, isti'lâ ve tefhîm sıfatlı kalın harflerdir. Sin (س) harfinde ise böyle bir kalınlık yoktur. Ayrıca sad (ص) ile okunduğunda diğer harlerle mahreç birliği de sağlanmış olacaktır. Dolayısıyla okuyucu, bu kelimeyi sin (س) ile okuduğunda dili, aşağıya ve yukarı doğru iki hareket yapmaktadır. Bu ise dilde bir ağırlığa sebep olacaktır. Ancak bunun aksine okuyucu, bu kelimeyi sad (ص) ile okuduğunda dili sadece yukarı doğru tek hareket yapmaktadır. Böylece bu ikinci kıraât lisâna daha hafif gelmektedir. Müellif, bu kıraâttten {الصراط} ile olan tilâvetin daha fasîh ve daha tercih edilir olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴⁵ Bu da göstermektedir ki müellif kıraâtler arasında tercihi tamamen reddetmemiştir. Onun bu konudaki kaygısı diğer kıraâti reddedecek şekilde davranmaktır.

Hz. Osman'ın halifeliği döneminde çoğaltılan Mushafların bugünkü gibi harekeleme ve noktalama işaretlerine sahip olmaması, farklı kıraâtlere hat bakımından

⁶⁴⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1367.

⁶⁴⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1365.

imkân tanıyordu. Ancak bu durumdan her önüne gelenin yazıya uygun olması koşuluyla yaptığı okuyuşun kabul edildiği anlamı çıkarılmamıştır.⁶⁴⁶

7. İhticâc Konusundaki Görüşü

Sözlükte "delil sunma, ispat etme, belge sunma" anlamlarına gelen "ihticâc", ifti'âl bâbından "Bir hükmün doğruluğunu kanıtlamak ve muârizaya karşı gâlip gelmek amacıyla ileri sürülen delil" manasına gelir. Ayrıca "kastetmek, yönelmek, ziyaret etmek ve üstün gelmek" anlamına gelen ve "hacc" kökünden türeyen "huccet" lafzı da "isâbetli yönelişi kanıtlayan delil" manasında kullanılmaktadır. Değişik ilim dallarında çeşitli anlamlarda kullanılan bu terim, hadis ilminde "Bir ravinin rivayetinin delil olacak şekilde güvenilir olması"; hukuk ilminde "Bir davânın sıhhatına delil olan şey" ve Şîâ literatüründe "imam ve ondan sonra en yetkili kişi" anlamında kullanılmaktadır.⁶⁴⁷

Kıraât ilminde ise ihticâc, "Bir âyetteki kıraâtın başka bir âyetle desteklenmesi" şeklinde tanımlanabilir.⁶⁴⁸ İhticâcın, âyetle ihticâc, mushafın hattıyla ihticâc, nahiv ve i'rabla ihticâc, nüzûl sebebiyle ihticâc ve şiirle ihticâc gibi çeşitlerinden de bahsedilmiştir.⁶⁴⁹

Yukarıda tercih meselesine değinirken, farklı kıraâtlere hem Kur'ân'ın korunması hem de fakîhlerin ve müfessirlerin onlardan hüküm çıkarması için hüccet kabul edildiğinden bahsetmiştik. Buna göre kıraâtlere faydası, Kur'ân'ın korunması, âyetlerden çıkarılan farklı manalara ve hükümlere mesned teşkil etmesidir. Müellif, özellikle fikhî anlamdaki hüccet konusuna farklı kıraâtlere münasebetiyle zaman zaman eserinde yer vermiş, diğer bir ifadeyle ihticâc konusuna değinmiştir.

Meselâ, el-Mâide Sûresinin 6. âyetindeki farklı kıraâtlere değinerek bu âyette geçen {لَمْسْتُمْ} kelimesini imam Hamza'nın, Kisâ'î'nin ve Halef'in elif'siz olarak {لَمْسْتُمْ} şeklinde okuduklarını ifade etmiştir. Kurrânın çoğunluğu ise bu kelimeyi elif'le {لَمْسْتُمْ} şeklinde okumuştur. Her iki kıraâtın da birbirine yakın manalar ifade ettiği kaydedilmiştir. Bununla birlikte "dokunma" anlamına gelen "lâmes"nin, cimâ'

⁶⁴⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1550.

⁶⁴⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Huccet", *D.İ.A.*, 1998, Cilt 18, s. 445-446; Mustafa Oğuz-Ahmet Akgündüz, "Huccet", *D.İ.A.*, 1998, Cilt 18, s. 446-450; Mücteba Uğur, "Huccet", *D.İ.A.*, 1998, Cilt 18, s. 450-451; İlyas Üzümlü, "Huccet", *D.İ.A.*, 1998, Cilt 18, s. 451-452.

⁶⁴⁸ İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah* (Mekke: Câmi'atü ümmi'l-kurâ, 1993), Cilt 1, s. 19.

⁶⁴⁹ İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, Cilt 1, s. 20-28.

manasına geldiği, bu yüzden abdesti bozduğu ifade edilmiştir. Çünkü müfâ'ale babından gelen "lânese"nin, ancak iki kişi arasında olacağı düşünüldüğünde onun, cimâ' anlamında yorumlanması gerekir denilmiştir. İmam Şâfiî'nin bu kıraâtle delil getirerek kadına dokunmanın abdesti bozduğu hükmüne vardığı ifade edilmiştir.⁶⁵⁰

İhticâc konusuyla ilgili verilen bu misâlin, fikhî anlamda kullanılan ihticâcla ilgili olduğunu ifade etmeliyiz. Fikhî meselelerle ilgili ihticâc konusunda misâlleri çoğaltmak mümkündür. Ancak burada amacımız ihticâc konusunu bütün yönleriyle ele almak değil, müellifin bu konudaki görüşünü ortaya koymaktır.

Müellif, kıraâtleri nahiv ve i'rab yönünden ve mushaf hattına uygunluk bakımından tahlil ederken Arap dil kurallarıyla ve mushaf hattıyla ihticâc ettiğini ifade etmiştik.⁶⁵¹ İmâle edilen kelimelerin mushafta yâ harfiyle imlâ edilmiş olmasını buna misâl verebiliriz. Nihayetinde müellifin, farklı kıraâtler söz konusu olduğunda imâle ve diğerlerinde olduğu gibi mushafın hattıyla ihticâcda bulunduğunu söyleyebiliriz.

Burada özellikle şunu ifade etmeliyiz ki ihticâc, huccet, delil ve istidlâl kelimeleri genellikle müşterek anlamlarda kullanılmaktadır. Dolayısıyla müellifin, ihticâcla ilgili görüşlerini tespit ederken bu kavramlardan herhangi birini kullanıp kullanmadığına da işaret etmek istiyoruz. Bu yüzden onun, bu konudaki görüşlerini tespit ederken sadece "ihticâc" kelimesini kullanıp kullanmadığına bakmadan müşterek anlamlarda kullanılan diğer lafızlara da ifadelerinde yer verip vermediğini bulmaya çalıştık. Müellif, "delle" fiilini ihticâc anlamında kullanmıştır.⁶⁵² Müellifin kıraât farklılıklarında tevâtüren nakledilmiş kıraâtlerle ihticâc ettiği gibi hadislerle, Arapların dillerindeki herhangi bir tasarruflarıyla ve şiirle ihticâc ettiğini de söylemeliyiz.⁶⁵³

8. Kıraât İmamlarını, Ravileri ve Tariklerini Tanıtması

Hiz. Osman'ın hilafeti döneminde kıraât farklılığından kaynaklanan ihtilaflar sebebiyle müslümanlar birbirlerini küfürle itham etmeye başlamışlardı. Kur'ân kıraâtî hakkında insanların ihtilaf ettiğini gören halife, Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde bir araya toplanan Kur'ân sûrelerini tertip ederek Kur'ân'ı mushaflar halinde çoğaltmış ve onları çeşitli bölgelere göndermiştir. Bu Mushafların, Hz. Peygamber'e inzâl

⁶⁵⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 1863.

⁶⁵¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1400, 1401.

⁶⁵² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1447.

⁶⁵³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1447.

edildiği gibi arza-i ahîreye göre çoğaltıldığında bütün müslümanlar ittifak etmiştir. Çoğaltılan mushaflarda harekeleme ve noktalama işaretleri yoktu.

Mushafın noktasız ve harekesiz oluşunu fırsata çeviren art niyetli bazı fırkalar, kendi mezhebî görüşlerini delillendirme amacıyla bazı âyetleri istedikleri gibi okumaya başladı. Bu fırkaların başında Mu‘tezile ve Râfizîler gelmektedir. Allah'ın sıfatlarını nefy etmek için Mu‘tezîle ⁶⁵⁴ {وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا} âyetinde geçen "Allah" isminin sonunu nasb/üstün okuyarak konuşma fiilini Hz. Musa'ya nispet etmişlerdir. Râfizîler ise Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'i (r.a.) kastederek ⁶⁵⁵ {وَمَا كُنْتُمْ تُخِذُوا الْمُضِلِّينَ عَضُدًا} âyetinde geçen {الْمُضِلِّينَ} kelimesindeki lââm (ل) harfini fetha/üstün okuyarak İslâm'a hizmetleri herkesten daha çok olan bu iki halifeyi sapıklıkla itham etmişlerdir. ⁶⁵⁶

Bu tür olayların varlığı sebebiyle müslümanlar Hz. Osman'ın hilafeti döneminde kendi bölgelerine gönderilen mushaflara uygun okuyan ve kıraât ilminde temâyüz etmiş kıraât âlimlerinin etrafında toplandılar. Ömürlerini kıraât ilmine vermiş olan ve müslümanların güvenini kazanan bu âlimler, kıraât ilminde o kadar mâhir ve meşhur olmuşlardır ki, nesilden nesile Hz. Peygamber'den nakledilen sahih kıraâtler dahi onlara nispet edilir olmuştur. Böylece her bölge halkı kıraâtlerini, adâletlerine ve nakillerine güvendikleri bu kıraât imamlarından öğrenmiş ve onların kıraâtleri de mushafın dışına çıkmamıştır. ⁶⁵⁷

Müellif, çoğaltılan mushafların gönderildiği bölgelerde sahâbe asrının hemen sonrasındaki tâbiîn devrinde kıraât ilminde temâyüz etmiş olan kıraât âlimleri arasında şunları zikretmiştir: Medine'de; imam Nafî‘, Ebû Ca‘fer ve Şeybe, Mekke'de; İbn Kesîr, İbn Muhaysin ve el-A‘rec, Kûfe'de; Yahyâ b. Vessâb, imam Âsım, A‘meş, imam Hamza ve imam Kisâî, Şam'da; imam İbn Âmir, Atıyye b. Kays el-Kilâbî ve Yahyâ b. Hâris ez-Zimârî, Basra'da; imam Ya‘kûb'un dedesi Abdullah b. Ebû İshâk, imam Ebû Amr b. el-Alâ‘, Âsım el-Cahderî, Ya‘kûb el-Hadramî ve Hasan-ı Basrî kıraât ilminde insanların teveccühünü kazanmışlardır. ⁶⁵⁸

⁶⁵⁴ en-Nisâ 4/164.

⁶⁵⁵ el-Kehf 18/51.

⁶⁵⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 117.

⁶⁵⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 117.

⁶⁵⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 118-120.

Meşhur kıraât imamları hakkında pek çok çalışma yapıldığını biliyoruz. Bu yüzden onların hayatı hakkında bilgi verirken amacımız bunları yeniden tekrar etmek değildir. Bu nedenle kıraât imamları, ravileri ve tarikleri hakkında bilgi verirken Kastallânî ile sınırlı kalmaya özen gösterdik. Ayrıca bu konuya değinirken dataylardan kaçınmaya ve eserde yer verilen bilgileri mümkün olduğu kadar kısa tutmaya çalıştık. Kıraât imamları ve ravileri üzerinde durduğumuz kadar tarikler üzerinde durmadık. Çünkü on kıraât imamına nispet edilen tarik sayısının dokuz yüz seksen olduğu düşünüldüğünde bunun, başka bir çalışmanın konusu olacağını düşündük.

Raviden kıraât rivayet eden kimselere tarik denildiğini daha önce ifade etmiştik. Kıraât tedrisinde tarikler çeşitli sınıflara ayrılmıştır. Meselâ, tarikler tilâvet tarzı bakımından infirâd ve indirâc tariki; kıraâtlerin sayısı bakımından seb‘a ve ‘aşere tariki; esas alınan kitaplar bakımından Teysîr, Şâtıbiyye ve Tayyibe tariki; beldelelere nispet edilmeleri bakımından Mısır ve İstanbul tariki olmak üzere çeşitli sınıflara ayrılmıştır.⁶⁵⁹

Müellif, kıraât ilminde takdir kazanmış âlimlerin isimlerini zikrederken on kıraât imamıyla birlikte şâz kıraâtlerin kendilerine nispet edildiği dört kıraât imamına da değinmiştir. Ancak onun bunların dışında başka kıraât imamlarının varlığına da işaret ettiği görülmektedir.⁶⁶⁰ Kıraât imamlarını tanıtırken müellifin eserinde takip ettiği usule göre konuyu incelemeye ve onunla kayıtlı kalmaya gayret edeceğiz.

1. İmam Nâfi‘ (ö. 169/785): Medîne kıraât imamı olan Nâfi‘ b. Abdurrahman b. Ebû Nu‘aym, Ebû Ruveyym veya Ebu'l-Hasen künyeleriyle anılmıştır. Aslen İsfahanlı olup, esmer benizli, lisânı fasîh, kıraâtler ve vucûhlar konusunda bilgindi. Konuştuğu zaman ağzından misk kokusu yayıldığı, rüyâsında Hz. Peygamber'le konuştuğu rivayet edilmiştir. Fakat Zehebî (ö. 748/1348) bu bilgiyi nakleden ravinin kim olduğu bilinmediği için bu hikâyenin sâbit olmadığını söylemiştir.⁶⁶¹ Meseyyibî (ö. 206/822) Nâfi‘ için, yüzü ve ahlakı bu kadar güzel olan bir zâtla Nebî'nin (s.a.v.) musâfaha etmesi ve ona rüyada Kur'ân okuması niye mümkün olmasın demiştir.⁶⁶²

İlme ve ilim ehline büyük saygı gösteren Hârûnürreşîd'in (ö. 193/809), Medîne'ye geldiğinde terâvih namazını onun kıldırmasını istediği ve her gece için ona

⁶⁵⁹ Abdülhamit Birişik, "Kıraât", *D.İ.A.*, 2002, Cilt 25, s. 426-433.

⁶⁶⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 120.

⁶⁶¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 171.

⁶⁶² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 172.

yüz dinar vermeyi teklif ettiği nakledilmiştir. Bunun üzerine Nâfi'nin imam Mâlik ile istişâre ettiği, imam Mâlik'in de ona, "Şüphesiz ki Allah sana fazlından yüz veriyor, sen imamsın, belki lisânından bir şey dökülür, çünkü Kur'ân mucizdir, sen ise muhteremsin, bunun yerini hiçbir şey tutmaz, insanlar sana bu konuda güvenmektedirler, aksi takdirde insanların sana olan güveni kaybolur." dediği kaydedilmiştir.⁶⁶³

Leys b. Sa'd (ö. 175/792), "Medîne'ye gittiğimde insanların kıraatte imamı, hiç tartışmasız Nâfi idi." demiştir.⁶⁶⁴ Peygamber (s.a.v.) Mescidinin imamı olan Nâfi, besmeleyi açıktan okumanın sünnet olduğunu söylediğinde imam Mâlik, "Her ilim, ehlinden sorulur." demek sûretiyle ona itiraz etmemiştir.⁶⁶⁵ İmam Mâlik'in, "Nâfi'nin kıraâtî sünnettir." dediği; imam Şâfi ve İbn Vehb'in de aynı şeyi söylediği hatta onların, "Mâlik'in kıraât okuduğu kimse niye öyle olmasın ki!" dediği nakledilmiştir.⁶⁶⁶ (70/690)'de dünyaya gelen Nâfi, Abbâsi halifesi Muhammed b. Mansur el-Mehdî'nin (ö. 169/785) son günlerinde vefât etmiştir.

İmam Nâfi ve onun kıraâtî; Dâni, Şâtibi ve İbn Mücâhid gibi birçok âlim tarafından bulunduğu makamın ulviyeti sebebiyle kıraâtler arasında hep ilk sırada zikredilmiştir.⁶⁶⁷ Âlimler, Medîne kıraât imamı Nâfi'nin ilk sırada zikredilmesinin, Medîne'nin faziletiyle ilgili olduğunu söylemiştir. Aslında Mekke'nin Medîne'ye olan üstünlüğü nedeniyle Mekke kıraât imamı İbn Kesir'in ilk sırada zikredilmesi gerektiği söylenmiştir. Nitekim Ebu'l-İz (ö. 521/1127) İbn Kesir'i ilk sırada zikretmiştir.⁶⁶⁸ Kastallânî, iki mahal arasındaki efdaliyet konusunun meşhur bir mesele olduğunu dolayısıyla, ilk sırada Nâfi veya İbn Kesir'in zikredilmesinin bununla ilgili olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶⁹

⁶⁶³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 171.

⁶⁶⁴ Zehebî, *Marifetü kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s.108; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 172.

⁶⁶⁵ Hüzelî, *el-Kâmil* (1. Baskı, Beyrut: Müessesetü semâ, 2007), s. 42; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 172.

⁶⁶⁶ Süyûtî, *el-Hâvî* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000), Cilt 2, s. 102; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 173.

⁶⁶⁷ Dâni, *et-Teysîr* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1984), Cilt 1, s. 3; Şâtibi, *İbrâzü'l-meânî min hirzi'l-emânî*, s. 26; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 173.

⁶⁶⁸ Hüzelî, *el-Kâmil*, s. 42; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 173.

⁶⁶⁹ Hüzelî, *el-Kâmil*, s. 43; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnüni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 173.

Müellif, imam Nâfi'nin, ravisi Kâlûn'dan 83 tarihinin, Verş'ten ise 61 tarihinin nakledildiğini ifade etmiştir. Böylece, her iki rivayetten Nâfi' kıraâtının 144 tarihinin bulunduğu kaydedilmiştir.⁶⁷⁰

Nâfi'nin Hz. Peygamber'e ulaşan rivayet senedi hakkında bilgi veren müellif onun, yetmiş kadar tâbiinden kıraât okuduğunu kaydetmiştir. Ebû Ca'fer (ö. 130/747), Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec (ö. 117/735), Müslim b. Cündeb (ö. 130/747), Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Sâlih b. Havvât, Şeybe b. Nisâh, Yezîd b. Rûmân (ö. 130/747) bunlardan bazısıdır.⁶⁷¹ A'rec; Abdullâh b. Abbâs, Ebû Hüreyre ve Abdullâh b. Ayyâş İbn Ebî Rebî'a el-Mahzûmî'den (ö. 70/689) kıraât okumuştur.⁶⁷² Müslim, Şeybe ve İbn Rûmân, İbn Ayyâş'dan kıraât okumuştur. Şeybe, Ömer b. el-Hattâb'ı dinlemiştir. Sâlih, Ebû Hüreyre'den; Zührî, Sâid b. el-Müseyyib'den (ö. 94/712), Sâid de İbn Abbâs ve Ebû Hüreyre'den kıraât okumuştur. İbn Abbâs, Ebû Hüreyre ve İbn Ayyâş, Übey b. Ka'b'den okumuş; İbn Abbâs, Zeyd b. Sâbit'ten okumuş; Übey, Zeyd ve Hz. Ömer, Hz. Peygamber'den kıraât okumuştur.⁶⁷³ İmam Nâfi'nin ravileri şunlardır:

1) Kâlûn (ö. 220/835): Ebû Mûsâ İsâ Kâlûn b. Mînâ el-Medenî en-Nahvî ez-Zürekî, Nâfi'in birinci ravisi olarak Kâlûn lakabıyla anılmıştır. Nâfi', okuyuşunun güzelliğinden dolayı ona Rumca bir isim olan "Kâlûn" lakabını vermiştir. Kâlûn'un, Rum esirlerinden olduğu ve Rumca konuştuğu nakledilmiştir. Ensârdan Benî Züreyk kuşağına nispet edildiği için "ez-Zürekî" nisbesiyle de anılmıştır. O, zamanının büyük bir kısmını Kur'ân'a ayırmıştır. Kur'ân okuduğu veya Kur'ân'la meşgul olduğu zaman kimseyi duymadığı, bütün benliği ile kendisini Kur'ân'a verdiği ifade edilmiştir. Nâfi'nin kıraâtini en iyi bilenlerden biri olan Kâlûn, aynı zamanda Nâfi'nin en yakın arkadaşıydı. Hatta onun evlatlığı olduğu da nakledilmiştir. Kâlûn'un, Ebû Neşîd (ö. 258/871) ile el-Hulvânî'den (ö. 250/864) nakledilen tariklerinin toplam sayısı 83'tür.⁶⁷⁴ Medîne'nin kârîsi ve nahiv bilgini olan Kâlûn, 120/738'de dünyaya gelmiş ve 220/835'de vefât etmiştir.⁶⁷⁵

⁶⁷⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 228.

⁶⁷¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 228.

⁶⁷² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 228.

⁶⁷³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 229.

⁶⁷⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 214.

⁶⁷⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 186, 187.

2) Verş (ö. 197/812): Ebû Saîd Osman b. Saîd el-Mısırî el-Kıbtî, Nâfi'nin ikinci ravisidir. Kıraâtının güzelliği veya yüzünün aşırı beyazlığı sebebiyle hocası Nâfi'nin kendisine "Verş" lakabını verdiği kaydedilmiştir. Kumral benizli, mavi gözlü ve orta boylu bir kimse olan Verş, Medîne'ye giderek Nâfi'nin huzurunda bir ayda dört hatim okumuştur. Daha sonra Mısır'a giden Verş, orada kıraât okutmuştur. Arapça ve tecvîd ilimlerindeki üstünlüğü, sesinin ve kıraâtının güzelliği ile şöhret bulmuştur. İnsanlar kendisini dinlemekten usanmaz, hatta Kur'ân okuduğu zaman kendinden geçenler bile olmuştur. Verş'in, Ezrak (ö. 240/854) ile İsfehânî'den (ö. 296/908) nakledilen tariklerinin sayısı 61'dir.⁶⁷⁶ 111/730'da Mısır'da dünyaya gelen Verş, 197/812'de vefât etmiştir.⁶⁷⁷

2. İmam İbn Kesîr (ö. 120/738): Abdullah b. Kesîr b. Amr b. Abdullah b. Zâbân b. Fîruz b. Hürmüz el-Mekkî ed-Dârî, kıraâte Mekke'nin şeyhi ve imamı olarak tanınmış ve Ebû Abbâd, Ebû Ma'bed, Ebû Bekir künyeleriyle anılmıştır. Sahâbeden Temîm ed-Dârî'ye nispet edilerek "ed-Dârî" veya koku ticareti yaptığı için bu nisbeyle anıldığı ifade edilmiştir.⁶⁷⁸ Araplar o dönemde Bahreyn'deki "Dâreyn" isimli yerden koku ithâl ediyorlardı. Bu yüzden onun ticaretiyle uğraşanlara da "ed-Dârî" nisbesi verilmiştir.⁶⁷⁹

Fasîh ve belîğ bir lisâna sahip olan İbn Kesîr'in esmer tenli, heybetli, elâ gözlü, beyaz sakallı bir kimse olduğu ifade edilmiştir. Sakallarını kına ile boyadığı nakledilmiştir. O, Abdullâh b. es-Sâib el-Mahzûmî'den, Ebu'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr'den ve Dirbâs'dan kıraât okumuştur. Abdullâh b. es-Sâib de Übey b. Ka'b ve Hz. Ömer'den okumuştur. Mücâhid b. Cebr, Abdullâh b. Abbâs'tan ve Abdullâh b. es-Sâib'den okumuştur. Dirbâs, Abdullâh b. Abbâs'tan okumuştur. Abdullâh b. Abbâs, Übey b. Ka'b'den ve Zeyd b. Sâbit'ten okumuştur. Übey, Zeyd ve Hz. Ömer de Hz. Peygamberden kıraât okumuşlardır.⁶⁸⁰

Kendisinden Basra kıraât imamı Ebû Amr b. el-Alâ' (ö. 154/771), Halil b. Ahmed (ö. 170/787) ve imam Şâfi' (ö. 204/820) kıraât nakletmiştir. O, sahâbeden Abdullah b. ez-Zübeyr, Ebû Eyyûb el-Ensârî ve Enes b. Mâlik ile görüşmüştür.⁶⁸¹ İbn

⁶⁷⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 227.

⁶⁷⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 187.

⁶⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 1, s. 98, 99; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 173.

⁶⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, Cilt 1, s. 396; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 174.

⁶⁸⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 244.

⁶⁸¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 175.

Kesir, Muâviye'nin (ö. 60/680) hilafeti döneminde 45/666'de Mekke'de doğmuştur. Bir müddet Irak'ta kaldıktan sonra tekrar Mekke'ye dönmüş ve 120/738'de orada vefât etmiştir.⁶⁸² İbn Kesir'in, ravileri Bezzî'den 41 tariki, Kunbül'den 32 tariki nakledilmiştir. İbn Kesir'in tariklerinin sayısı 73 olarak kaydedilmiştir.⁶⁸³ İbn Kesir'in iki ravisi şunlardır:

1) Bezzî (ö. 250/864): Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Kâsım b. Nâfi' b. Ebû Bezzete'l-Bezzî, İbn Kesir'in birinci ravisidir. Mekke'de kıraât dersleri veren Bezzî, Mescid-i Harâm'da müezzinlik ve imamlık görevlerinde bulunmuştur. 170/787'de dünyaya gelen Bezzî, 250/864'de Mekke'de vefât etmiştir.⁶⁸⁴ Bezzî'nin, Ebû Rebî'a (ö. 294/906) ve İbnü'l-Hübâb'dan (ö. 301/913) 41 tariki nakledilmiştir.⁶⁸⁵

2) Kunbül (ö. 291/904): Ebû Ömer Muhammed İbn Abdurrahman b. Muhammed el-Mekkî el-Mahzûmî, İbn Kesir'in ikinci ravisi olup, daha çok "Kunbül" ünvanıyla anılmıştır. Sert kişiliği nedeniyle veya Mekke'de "el-Kanâbile" olarak bilinen bir yere nispet edildiği için bu ünvanla anıldığı nakledilmiştir.⁶⁸⁶ O, Hicâz'ın kıraât hocası olarak tanınmış ve çeşitli bölgelerden gelen insanlar tarafından ziyaret edilmiştir. 195/811'de dünyaya gelen Kunbül, 291/904'de vefât etmiştir.⁶⁸⁷ Kunbül'ün, İbn Mücâhid (ö. 324/935) ve İbn Şenebûz'den (ö. 328/939) 32 tariki nakledilmiştir.⁶⁸⁸

3. İmam Ebû Amr (ö. 154/771): Ebû Amr b. Alâ' b. Ammâr b. Abdullah b. el-Husayn b. el-Hâris el-Mâzinî el-Basrî Kâzerûnî, Basra'nın mukrîsi ve kıraât imamı olarak tanınmış; "Zebbân", "İbnü'l-Alâ' b. Ammâr" ve "El-uryân" künyeleriyle anılmıştır.⁶⁸⁹ Esmer tenli ve uzun boylu olan Ebû Amr'ın, insanlar arasında Kur'ân'ı ve Arapça'yı en iyi bilen kimse olduğu ifade edilmiştir. Onun, âdil ve zâhit bir kişi olduğu, çok tasaddukta bulunduğu ve kendisine mirâs yoluyla kalanları infâk ettiği

⁶⁸² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, Cilt 1, s. 397; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 175.

⁶⁸³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 243.

⁶⁸⁴ Zehebî, *Marifetü kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 174; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 187, 188.

⁶⁸⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 236.

⁶⁸⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 188.

⁶⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, Cilt 2, s. 146; Zehebî, *Marifetü kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 174.

⁶⁸⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 242.

⁶⁸⁹ Yâkut el-Hamevî, *Mucemü'l-Buldân*, Cilt 3, s. 104; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 176.

nakledilmiştir. Ebû Amr'ın, Arap şiirini ve günlerini çok iyi bildiği kaydedilmiştir. İnsanlar ona, "Seyyidü'l-kurrâ" diye hitâb etmişlerdir.⁶⁹⁰

Kur'ân, Arapça ve şiir konusunda Ebû Amr'a, sekiz yüz bin meselede soru sorduğunu söyleyen Esmâ'î (ö. 215/831) onun, Arabın kalbindeymiş gibi cevap verdiğini ifade etmiştir.⁶⁹¹ Ebû Amr'ın "Geçmiştekilerle kıyaslandığımızda, uzun hurma kütüğünün yanında bakla tanesi gibi kalırız." sözü, onun mütevâzi kişiliğini yansıtmaktadır.⁶⁹²

Ebû Amr; Medîne kıraât imamı Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka'dan, Yezîd b. Rûmân'dan, Şeybe b. Nisâh'dan, Abdullah b. Kesir'den, Mücâhid b. Cebr'den, Hasan-ı Basrî'den, Ebu'l-Âliye Rufe' b. Mihrân er-Riyâhî'den (ö. 90/708), Humeyd b. Kays el-'Arec'den, Abdullâh b. Ebû İshâk el-Hadramî'den, Atâ b. Ebû Rebâh'tan, İkrime b. Hâlid'den (ö. 115/733) İbn Abbâs'ın mevlâsı İkrime b. Abbâs'tan, İbn Muhaysın'dan, imam Âsım'dan, Nasr b. Âsım'dan (ö. 90/708) ve Yahyâ b. Ya'mer'den kıraât okumuştur.⁶⁹³

Hasan-ı Basrî ise Hittân b. Abdillâh er-Rukâşî (ö. 70/689[?]) ve Ebu'l-Âliye er-Riyâhî'den kıraât okumuştur. Hittân, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den; Ebu'l-Âliye de Hz. Ömer'den, Übey b. Ka'b'den, Zeyd b. Sâbit'ten ve İbn Abbâs'tan kıraât okumuştur. Humeyd, Mücâhid'den kıraât okumuştur. Abdullâh b. Ebû İshâk, Yahyâ b. Ya'mer'den ve Nasr b. Âsım'dan okumuştur. Atâ, Ebû Hüreyre'den; İbn Abbâs'ın mevlâsı İkrime, İbn Abbâs'tan; İkrime b. Hâlid de İbn Abbâs'tan okuyanlardan kıraât okumuştur.⁶⁹⁴

İbn Muhaysın, Mücâhid'den ve Dirbâs'dan; Nasr b. Âsım ve Yahyâ b. Ya'mer, Ebu'l-Esved'den; Ebu'l-Esved, Hz. Osman ve Hz. Ali'den kıraât okumuştur. Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ömer b. el-Hattâb, Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Hz. Osman ve Hz. Ali, Peygamberimizden (s.a.v.) kıraât okumuştur.⁶⁹⁵ Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın (685-705) halifeliği döneminde 68/688'de Mekke'de dünyaya gelen Ebû Amr, Basra'da yetişmiş ve Kûfe'de 154/771'de vefât etmiştir.⁶⁹⁶ Ebû Amr'ın, Dûrî'den

⁶⁹⁰ Hüzeli, *el-Kâmil*, s. 63; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 176.

⁶⁹¹ Hüzeli, *el-Kâmil*, s. 64; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 176.

⁶⁹² Hüzeli, *el-Kâmil*, s. 65; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 176.

⁶⁹³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 264.

⁶⁹⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 265.

⁶⁹⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 265.

⁶⁹⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 177.

126 tariki, Sûsî'den 25 tariki nakledilmiştir. Ebû Amr'ın 154 tariki nakledilmiştir.⁶⁹⁷ Ebû Amr'ın ravileri şunlardır:

1) Dûrî (ö. 248/862[?]): Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Subhân en-Nahvî ed-Darîr Dûrî, Ebû Amr'ın birinci ravisidir ve Bağdâd'a yakın bir yer olan "ed-Dûr" isimli yere nispet edildiği için daha çok bu nisbeyle meşhur olmuştur.⁶⁹⁸ Kırâât alanında yaşadığı asrın imamı ve kırââtleri ilk cem eden kişi olarak bilinir. Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un (754-775) hilafeti zamanında 150/768'de dünyaya gelen Dûrî, 248/862'de vefât etmiştir.⁶⁹⁹ Dûrî'nin, Ebu'z-Ze'râi'den (ö. 280/893) 82 ve İbn Ferah'dan (ö. 303/915) 44 olmak üzere 126 tariki nakledilmiştir.⁷⁰⁰

2) Sûsî (ö. 261/874): Ebû Şu'ayb Salih b. Ziyâd b. Abdullah Sûsî; imam, mukrî ve muhaddis ünvanlarıyla anılmış ve Fırat nehri üzerinde bulunan Rakka'ya yakın bir yer olan "es-Sûs"e nisbet edildiği için bu nisbeyle anılmıştır.⁷⁰¹ Kırâât alanında insanların teveccühünü kazanarak Ebû Amr'ın ikinci ravisi olmuştur. 170/787[?]'de dünyaya gelen Sûsî, 261/874'de Rakka'da vefât etmiştir.⁷⁰² Sûsî'nin, İbn Cerîr'den (ö. 316/928) 23 ve İbn Cumhûr'dan (ö. 300/912) 5 olmak üzere 28 tariki nakledilmiştir.⁷⁰³

4. İmam İbn Âmir (ö. 118/736): Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd b. Temîm b. Rebî'a el-Yahsubî, Şam ehlinin hem kırâât imamı hem de kadısıydı. Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz'in (ö. 101/720) hilafeti döneminde (717-720) Şam Emevî Camisinde imamlık yapmış olan İbn Âmir, tâbiînin büyük âlimlerindendir. Onun yaşadığı dönemde hilafetin merkezi olan Dımaşk'ta kırâât, kadılık ve imâmet işlerini yürüten İbn Âmir, âlî isnâda sahip olduğu için Kûfeli kurrâdan önce zikredilmiştir.⁷⁰⁴ 21/641(?)'de dünyaya gelen İbn Âmir, 118/736 yılında Aşure günü Dımaşk'ta vefât etmiştir.⁷⁰⁵

İbn Âmir, Ebû Hâşim el-Muğîre b. Ebû Şihâb Abdullâh b. Amr İbnü'l-Muğîre el-Mahzûmî'den (ö. 91/709) ve Ebu'd-Derdâ Uveymir b. Zeyd b. Kays'dan (ö. 32/652) kırâât okumuştur. El-Muğîre, Hz. Osman'dan kırâât okumuş; Hz. Osman ve Ebu'd-

⁶⁹⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kırâât*, Cilt 1, s.

⁶⁹⁸ Yâkut el-Hamevî, *Mucemü'l-Buldân*, Cilt 2, s. 481.

⁶⁹⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kırâât*, Cilt 1, s. 189.

⁷⁰⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kırâât*, Cilt 1, s. 259.

⁷⁰¹ Yâkut el-Hamevî, *Mucemü'l-Buldân*, Cilt 3, s. 59.

⁷⁰² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kırâât*, Cilt 1, s. 189.

⁷⁰³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kırâât*, Cilt 1, s. 263.

⁷⁰⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kırâât*, Cilt 1, s. 177.

⁷⁰⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kırâât*, Cilt 1, s. 177.

Derdâ ise Hz. Peygamber'den kıraât okumuştur.⁷⁰⁶ İbn Âmir'in, Hişâm'dan ve İbn Zekvân'dan 130 tariki nakledilmiştir.⁷⁰⁷ İbn Âmir'in ravileri şunlardır:

1) Ebu'l-Velîd Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859[?]): Ebu'l-Velîd Hişâm b. Ammâr b. Nusayr b. Ebân es-Sülemî ed-Dımaşkî, Dımaşk'ın kadısı, hatîbi, mukrîsi olarak anılmış, yirmi yıl orada hutbe okuduğu rivayet edilmiştir. Hadis ilmindeki üstünlüğü, kıraât ilmindeki üstünlüğünden önce zikredilmiş ve kaynaklarda çok rivayet sahibi, fasîh bir kimse olarak tarif edilmiştir.⁷⁰⁸ Dârekutnî (ö. 385/996) onu "Değeri büyük güvenilir bir kimse." olarak tanıtmıştır.⁷⁰⁹ İbn Âmir'in birinci ravisi olan Hişâm, Abbâsi halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un (754-775) halifeliği döneminde 153/770'de dünyaya gelmiş, 245/859'de vefât etmiştir.⁷¹⁰

Hişâm ve İbn Zekvân, Ebû Süleymân Eyyûb b. Temîm'den (ö. 198/813) kıraât okumuş, ayrıca Hişâm, Ebu'd-Dahhâk Irâk b. Hâlid b. Yezîd b. Sâlih el-Mürri'den (ö. 200/815), Ebû Muhammed Süveyd b. Abdülazîz b. Nümeyr el-Vâsıtî'den (ö. 194/809) ve Ebu'l-Abbâs Sadaka b. Hâlid ed-Dımaşkî'den (ö. 180/796) kıraât okumuştur. Eyyûb, Irâk b. Hâlid, Süveyd ve Sadaka, Ebû Amr Yahyâ b. el-Hâris ez-Zimârî'den (ö. 145/763) kıraât okumuş; Zimârî de İbn Amir'den (ö. 118/736) kıraât okumuştur.⁷¹¹

2) İbn Zekvân (ö. 242/857): Ebû Amr Abdullah b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân el-Kureşî el-Fihri, İbn Âmir'in ikinci ravisidir ve Emevî Camiinin imamı ve kıraât hocası olarak meşhur olmuştur. İbnü'l-Cezerî onu, "Bana göre İbn Zekvân zamanında Irak, Hicâz, Şam, Mısır ve Horasan'da ondan daha iyi okuyan yoktu." sözleriyle övmüştür.⁷¹² 173/790'de Aşure günü dünyaya gelen İbn Zekvân, 242/857'de vefât etmiştir.⁷¹³ İbn Zekvân'ın, Ahfeş'den (ö. 292/904)⁷¹⁴ ve Sûrî'den (ö. 307/919) 79 tariki nakledilmiştir.⁷¹⁵

⁷⁰⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 281.

⁷⁰⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 280.

⁷⁰⁸ Zehebî, *Marifetü kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 195; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, Cilt 2, s. 308.

⁷⁰⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 190.

⁷¹⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 190.

⁷¹¹ İbnü'l-Cezerî, Hişâm'ın tariklerinin sayısını 51 olarak kaydederken, Kastallânî 21 olarak kaydetmiştir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 1, s. 113; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 280.

⁷¹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 1, s. 145.

⁷¹³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 191.

⁷¹⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 277.

⁷¹⁵ İbn Zekvân'ın 77 tariki olduğu belirtilmiştir. Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 280; İbnü'l-Cezerî'nin belirttiğine göre ise İbn Zekvân'ın tarik sayısı 79'dur. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 1, s. 117.

5. İmam Âsım (ö. 127/745): Kûfe kıraât imamı Ebû Bekir Âsım b. Ebi'n-Necûd el-Esedî el-Kûfî, Kur'ân ve hadis ilimlerinde temâyüz etmiş bir kimsedir. Abdurrahman es-Sülemî'den sonra Kûfe'de kıraât okutmaya devam eden imam Âsım'ın, hitabetindeki ve sesindeki güzellik insanların ilgisini çekmiştir.⁷¹⁶ İmam Âsım, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Habîb b. Rubeyyia es-Sülemî'den (ö. 73/692[?]), Ebû Meryem Zîr b. Hubeyş b. Hubâşe el-Esedî'den (ö. 82/701) ve Ebû Amr Sa'd b. İyâs eş-Şeybânî'den (ö. 96/714) kıraât okumuştur. Sülemî, Zîr b. Hubeyş ve Sa'd b. İyâs, Abdullâh b. Mes'ûd'dan kıraât okumuştur. Es-Sülemî ve Zîr b. Hubeyş, ayrıca Hz. Osman'dan ve Hz. Ali'den kıraât okumuş; Sülemî, Übey b. Ka'b ve Zeyd b. Sâbit'ten de kıraât okumuştur. İbn Mes'ûd, Hz. Osman, Hz. Ali, Übey ve Zeyd, Hz. Peygamber'den kıraât okumuştur. İmam Âsım'ın, Ebû Bekir Şu'be'den 76 tariki, Hafs'tan 52 tariki olmak üzere 128 tariki nakledilmiştir.⁷¹⁷ İmam Âsım, 127/745'de Kûfe'de vefât etmiştir.⁷¹⁸ İmam Âsım'ın ravileri şunlardır:

1) Ebû Bekir Şu'be (ö. 193/809): İmam Âsım'ın birinci ravisi olan Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî, kıraât alanında mâhir bir kimseydi. Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812) onu "O, öyle bir âlimdi ki Allah, onun kuşağını onunla ihyâ etti." sözleriyle övmüştür.⁷¹⁹ Hayatının büyük bir kısmını kıraât ilmine ayırmış olan Ebû Bekir Şu'be bu alanda insanların güvenini kazanmıştır. 95/713'de dünyaya gelen Ebû Bekir Şu'be, 193/809'de vefât etmiştir.⁷²⁰ Ebû Bekir Şu'be'nin, Yahyâ b. Âdem'den (ö. 203/818) 58 tariki, Uleymî'den (ö. 243/857) 18 tariki olmak üzere 76 tariki nakledilmiştir. Yahyâ b. Âdem ve Uleymî, Ebû Bekir Şu'be'den kıraât okumuştur.⁷²¹

2) Hafs (ö. 180/796): Ebû Amr Hafs b. Süleyman b. el-Muğîre el-Bezzâz el-Ğâdirî el-Esedî, "Ebû Dâvûd" künyesiyle anılmıştır. Kûfe yakınlarındaki el-Ğâdirî köyünde doğduğu için oraya nisbetle kensisine "el-Ğâdirî" nisbesi, kumaş ticaretiyle uğraştığı için "el-Bezzâr" nisbesi verilmiştir.⁷²² İmam Âsım'ın üvey evladı olan Hafs, onun kıraâtini en iyi bilenlerden biriydi. Kıraât alanında insanların güvenini kazanmıştır.⁷²³ İbn Maîn (ö. 233/848) onun, Ebû Bekir b. Ayyâş'dan daha iyi bir kurrâ

⁷¹⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 178.

⁷¹⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 281-300.

⁷¹⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 178.

⁷¹⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 191.

⁷²⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 191.

⁷²¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 281-292.

⁷²² Yâkut el-Hamevî, *Mucemü'l-buldân*, Cilt 4, s. 183; Tayyar Altıkulaç, "Hafs b. Süleyman", *D.İ.A.*, 1997, Cilt 15, s. 118.

⁷²³ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, Beyrut, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1995, Cilt 2, s. 321; Zehebî, *Marifetü kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 141.

olduğunu söylemiştir. Günümüzde müslümanların büyük çoğunluğunun okuduğu kıraât, imam Âsım'ın Hafs rivayetidir.⁷²⁴ 90/709'da dünyaya gelen Hafs, 180/796'de vefât etmiş ve Âsım'ın ikinci ravisi olarak meşhur olmuştur.⁷²⁵ Hafs'ın, Ubeyd b. es-Sabbâh'tan (ö. 235/849) 24 tariki, Amr b. es-Sabbâh'tan (ö. 221/835) 28 tariki olmak üzere 52 tariki nakledilmiştir.⁷²⁶

6. İmam Hamza (ö. 156/773): Ebû Umâra Hamza b. Habîb b. Umâra İbn İsmâil ez-Zeyyât el-Kûfî, Kûfe kıraât imamı olarak meşhur olmuştur ve tebe-i tâbiîn âlimlerindedir. Tecvîd, ferâiz, Arapça alanlarında mahir olan imam Hamza, aynı zamanda hadis hâfızıydı. Öğrettiği ilim mukâbilinde hiçbir karşılık beklememiş ve öğrencileri kendisine ikram ve ihsanda buldukları zaman Kur'ân karşılığında hiçbir ücret alamayacağını söyleyerek Firdevste (Cennetin isimlerinden biri) bunları umuyorum demiştir. Zeytinyağı satmak sûretiyle geçimini sağlamıştır. Kûfe'de imam Âsım'dan sonra kıraât okutmayı sürdüren Hamza, Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın (685-705) halifeliği döneminde 80/700 yılında doğmuş, Abbâsi halifesi Ebû Mansûr'un (ö. 158/775) hilafeti zamanında Kûfe'de 156/773(?) vefât etmiştir. Kûfe kıraât imamı Kisâf'nin hocası olduğu için ondan önce zikredilmiştir.⁷²⁷ İmam Hamza'nın, Halef'ten 53 tariki, Hallâd'dan 68 tariki olmak üzere toplam 121 tariki nakledilmiştir.⁷²⁸

İmam Hamza, Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân el-A'meş'den (ö. 148/765), Ebû Hamza Humrân b. A'yen'den (ö. 130/747), Ebû İshâk Amr b. Abdullâh es-Sebî'î'den, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ'dan (ö. 148/765), Ebû Muhammed Talha b. Musarrif el-Yâmî'den ve Ca'ferî fikhının kurucusu Ebû Abdullâh Ca'fer Sâdık b. Muhammed el-Bâkır b. Zeynül'âbidîn Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebû Tâlib'den (ö. 148/765) kıraât okumuştur.⁷²⁹

A'meş ve Talha, Ebû Muhammed Yahyâ b. el-Vessâb el-Esedî'den kıraât okumuştur. Yahyâ, Ebû Şibl Alkame b. Kays'dan (ö. 62/682), Yezîd b. Kays'dan (ö. 75/694), Zeyd b. Vehb'den (ö. 83/702), Abîde b. Amr es-Selmânî'den, Mesrûk b. el-Ecda'dan (ö. 63/683) kıraât okumuştur. Humrân, Ebu'l-Esved ed-Düelî'den (ö.

⁷²⁴ Tayyar Altıkulaç, "Hafs b. Süleyman", *D.İ.A.*, 1997, Cilt 15, s. 119.

⁷²⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 192.

⁷²⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 299.

⁷²⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 178, 179.

⁷²⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 314.

⁷²⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 314.

69/688), Muhammed el-Bâkır'dan (ö. 118/736) ve Ubeyd b. Nudayle'den (ö. 75/694) kıraât okumuştur. Abîde, Alkame'den kıraât okumuş; Ebû İshâk, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den, Zîr b. Hubeys'ten, Âsım b. Damre'den (ö. 74/693), Hâris b. Abdullâh el-Hemdânî'den (ö. 65/684) kıraât okumuştur. Âsım ve el-Hâris, Hz. Ali'den kıraât okumuştur. İbn Ebû Leylâ, el-Minhâl b. Amr'dan (ö. 110/728[?]) kıraât okumuş; Minhâl de Saîd b. Cübeyr'den (ö. 94/713[?]) kıraât okumuştur.⁷³⁰

Alkame, el-Esved, İbn Vehb, Mesrûk, Âsım b. Damre ve el-Hâris, Abdullah b. Mes'ûd'dan kıraât okumuş; Ca'fer es-Sâdik, babası Muhammed el-Bâkır'dan kıraât okumuştur. El-Bâkır, babası Zeynül'âbidîn'den kıraât okumuş, Zeynül'âbidîn, babası Hz. Hüseyin'den kıraât okumuştur. Hz. Hüseyin, babası Hz. Ali'den kıraât okumuştur. Hz. Ali ve İbn Mes'ûd da Hz. Peygamber'den kıraât okumuştur.⁷³¹ Hamza'nın ravileri şunlardır:

1) Halef b. Hişâm el-Bezzâr (ö. 229/843): Kıraât imamları sıralamasında onuncu sırada zikredilen Halef b. Hişâm el-Bezzâr, ayrıca imam Hamza'nın da birinci ravisi olarak meşhur olmuştur.⁷³² Halef b. Hişâm'ın, İbn Osman'dan (ö. 344/955) 10 tariki, İbn Miksem'den (ö. 354/965) 37 tariki, İbn Sâlih'ten (ö. 340/951) 2 tariki, Muttavviî'den (ö. 371/981) 4 tariki olmak üzere toplam 53 tariki nakledilmiştir.⁷³³

2) Hallâd (ö. 220/835): Ebû İshâ Hâllâd b. Hâlid es-Sayrafi el-Kûfi, kıraât alanında bilgin bir kimseydi. Bu yüzden, "muhakkik" ve "mücevvîd" vasıflarıyla anılmış ve imam Hamza'nın ikinci ravisi olarak meşhur olmuştur. Hallâd, 220/835'de vefât etmiştir.⁷³⁴ Hallâd'ın, İbn Şâzân'dan (ö. 286/899) 18 tariki, İbnü'l-Heyssem el-Kûfi'den (ö. 249/863) 10 tariki, Vezzân'dan (ö. 250/864) 38 tariki ve Talhî'den (252/866) 2 tariki olmak üzere toplamda 68 tariki nakledilmiştir.⁷³⁵

7. İmam Kisâî (ö. 189/805): Ebu'l-Hasen Ali b. Hamza b. Abdullah b. Behmen İbn Feyrûz el-Kisâî, ihramlıyken giydiği elbise nedeniyle kendisine "el-Kisâî" ünvanı verilmiştir. Kıraât, lügat ve nahiv ilimlerinde üstünlük elde eden Kisâî, Fârisî asıllı olup, tebe-i tâbiîn âlimlerindedir. Okuduğu ve konuştuğu zaman sanki ağzının içinde bir melek konuşuyordu sözleriyle arakadaşları tarafından övülmüştür. Kûfe

⁷³⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 315.

⁷³¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 316.

⁷³² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 181, 192, 300.

⁷³³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 300-306.

⁷³⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 193.

⁷³⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 300-313.

minberinde Kur'ân okuduğunda insanların, onun okuduğu şekilde mushafları yazdığı ve zapdettiği nakledilmiştir. Kisâî, Harûnürreşîd (ö. 193/809) ile birlikte Horasan'a giderken 189/805'da Rey'de vefât etmiştir.⁷³⁶ Kisâî'nin, Ebu'l-Hâris el-Leys'den 40 tariki ve Dûrî'den 24 tariki olmak üzere 64 tarikinin bulunduğu nakledilmiştir.⁷³⁷

Kisâî; imam Hamza'dan, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ'dan ve Îsâ b. Ömer el-Hemdânî'den (ö. 156/772) kıraât okumuştur. Kisâî, Ebû Bekir b. Ayyâş'dan ve İsmâil b. Ca'fer'den (ö. 180/796) kıraât nakletmiştir. Hocası Îsâ b. Ömer, imam Âsım'dan, Talha b. Musarrıftan ve el-A'meş'ten kıraât okumuştur. A'meş'in rivayet senedi Hz. Peygamber'e kadar ulaşmaktadır.⁷³⁸ Kisâî'nin ravileri şunlardır:

1) Ebu'l-Hâris el-Leys (ö. 240/854): Kisâî'nin birinci ravisi olan Ebu'l-Hâris el-Leys b. Hâlid el-Mervezî, Kisâî'nin kıraâtini en iyi bilenlerden biriydi. Ebu'l-Hâris el-Leys, 240/854'de vefât etmiştir.⁷³⁹ Ebu'l-Hâris el-Leysî'nin Muhammed b. Yahyâ'dan (ö. 288/900) 31 tariki, Seleme b. Âsım'dan (ö. 270/883) 9 tariki olmak üzere 40 tariki nakledilmiştir.⁷⁴⁰

2) Dûrî (ö. 248/862): Dûrî'nin, tarikleri Ca'fer en-Nasîbî'den (ö. 307/919) 6 tariki ve Ebû Osman ed-Darîr'den (ö. 310/922) 18 tariki olmak üzere 24 tariki nakledilmiştir. Dûrî, Ebû Amr'ın birinci ravisidir ve daha önce onunla ilgili detaylı bilgi verildi.⁷⁴¹

8. Ebû Ca'fer (ö. 130/747): "Medîne kıraât imamı" ünvanıyla anılan Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî et-tâbiî, tâbiînin büyüklerindedir. İbn Mücâhid (ö. 324/936) onun kıraâtı hakkında, "Medîne'de, Ebû Ca'fer'in kıraâtinden daha çok sünnete uygun olan kıraât yoktu." demiştir.⁷⁴² Vefâtından sonra arkadaşları tarafından rüyada görülen Ebû Ca'fer, "Arkadaşlarıma müjde verin, kim benim kıraâtimi okursa, Allah'ın onu bağışladığını söyleyin." dediği kaydedilmiştir.⁷⁴³

Ebû Ca'fer; Abdullâh b. Ayyâş b. Ebû Rebî'a el-Mahzûmî'den, Abdullâh b. Abbâs'tan ve Ebû Hüreyre'den kıraât okumuştur. Ayyâş, İbn Abbâs ve Ebû

⁷³⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 179, 180.

⁷³⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 326.

⁷³⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 326, 327.

⁷³⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 193.

⁷⁴⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 316-322.

⁷⁴¹ Dûrî, imam Ebû Amr'ın birinci ravisi, Kisâî'nin de ikinci ravisidir. Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 326.

⁷⁴² İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kıraât*, Cilt 1, s. 57; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 180.

⁷⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, Cilt 2, s. 333; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 180.

Hüreyre'den kiraât okumuştur. Ebû Hüreyre ve İbn Abbâs, Zeyd b. Sâbit'ten kiraât okumuştur. Ebû Ca'fer'in, Zeyd b. Sâbit'ten kiraât okuduğu da kaydedilmiştir. Zeyd ve Übey de Hz. Peygamber'den kiraât okumuştur. Müellif, imam Ebû Ca'fer'in Zeyd b. Sâbit'ten kiraât okuma ihtimalinin bulunduğunu ifade etmiş ve müminlerin annesi Ümmü Seleme'nin onun başını okşadığını ve ona duâ ettiğini söylemiştir. Ayrıca İbn Ömer'in onun arkasında namaz kıldığı kaydedilmiştir.⁷⁴⁴ Ebû Ca'fer, 130/747'da vefât etmiştir.⁷⁴⁵ Ebû Ca'fer'in her iki ravisinden 52 tariki nakledilmiştir.⁷⁴⁶ Ebû Ca'fer'in ravileri şunlardır:

1) İsbâ b. Verdân (ö. 160/777): Ebu'l-Hârîs İsbâ b. Verdân el-Medenî, imam Nâfi'nin ve imam Ebû Ca'fer'in kiraâtlerini en iyi bilenlerden biri olarak meşhur olmuştur. 160/777'de vefât etmiştir.⁷⁴⁷ İsbâ b. Vedân'ın, el-Fadl b. Şâzân'dan (ö. 290/902) 31 tariki ve Hibetüllâh b. Ca'fer'den (ö. 350/961) 9 tariki olmak üzere toplam 40 tariki nakledilmiştir.⁷⁴⁸

2) Süleyman b. Cemmâz (ö. 170/786'dan sonra): Ebu'r-Rebî' Süleyman b. Müslim b. Cemmâz ez-Zührî'nin, imam Nâfi' ve imam Ebû Ca'fer'in kiraâtlerini en iyi bilen kimse olduğu ifade edilmiştir. Süleyman b. Cemmâz 170/787'de vefât etti.⁷⁴⁹ Onun, Ebû Eyyûb el-Hâşimî'den (ö. 219/834) 6 tariki ve Dûrî'den (ö. 248/862[?]) 6 tariki olmak üzere toplam 12 tariki nakledilmiştir.⁷⁵⁰

9. İmam Ya'kûb (ö. 205/821): Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdullâh b. Ebû İshâk el-Hadramî el-Basrî, Ebû Amr'dan sonra Basra'da imamlık yapmış ve kiraât okutmuştur. Basra'da Ya'kûb'un vefâtına kadar onun kiraâtinin okunduğu nakledilmiştir.⁷⁵¹ Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869), "Kur'ân harflerini, kiraât farklılıklarını ve illetlerini, nahiv mezheplerini en iyi o biliyordu, fakihlerin sözlerini anlama ve Kur'ân harflerini telaffuz etmede insanların en iyisiydi." sözleriyle onu övmüştür.⁷⁵² 117/736'da dünyaya gelen Ya'kûb, 205/821'de vefât etmiştir.⁷⁵³

⁷⁴⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 335.

⁷⁴⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 180.

⁷⁴⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 335.

⁷⁴⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 193.

⁷⁴⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 327-331.

⁷⁴⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 193, 194.

⁷⁵⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 335.

⁷⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, Cilt 2, s. 336.

⁷⁵² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, Cilt 2, s. 337.

⁷⁵³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 181.

İmam Ya'kûb; Ebu'l-Münzir Sellâm b. Süleymân el-Müzenî'den, Şihâb b. Şümrüfe'den (ö. 160/776), Ebû Yahyâ Mehdî b. Meymûn el-Me'velî'den (ö. 171/787) ve Ebu'l-Eşheb Ca'fer b. Hayyân el-Utâridî'den (ö. 165/781) kıraât okumuştur. Hocası Sellâm; imam Âsım'dan, imam Ebû Amr'dan, Ebu'l-Müceşşir Âsım b. el-Ucâc el-Cahderî'den, Ebû Abdullâh Yunûs b. Ubeyd b. Dinâr el-Abkasî'den (ö. 139/756) ve Hasan-ı Basrî'den kıraât okumuştur. Cahderî, Süleymân b. Katte et-Teymî'den ve İbn Abbâs'dan kıraât okumuştur. Hocası Şihâb, Ebû Abdullâh Hârûn b. Mûsâ el-Atekî'den (ö. 200/815) ve el-Mu'allâ b. Îsâ'dan kıraât okumuştur. Hârûn ise Âsım el-Cahderî'den, imam Ya'kûb'un büyük dedesi Abdullâh b. Ebû İshâk el-Hadramî'den, Yahyâ b. Ya'mer'den, Nasr b. Âsım'dan ve Ebû Amr'dan kıraât okumuştur. Mu'allâ, Âsım el-Cahderî'den; Mehdî, Şu'ayb b. Habhâb'dan (ö. 130/747) ve Ebu'l-Âliye er-Riyâhî'den kıraât okumuştur. Ebu'l-Eşheb, Ebû Recâ İmrân b. Milhân' el-Utâridî'den (ö. 105/723) okumuş, Ebû Recâ, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den; Ebû Mûsâ el-Eş'arî de Hz. Peygamber'den kıraât okumuştur.⁷⁵⁴ İmam Ya'kûb'un, ravileri Ruveys ve Ravh'dan 85 tarihinin bulunduğu kaydedilmiştir.⁷⁵⁵ Ya'bûn ravileri şunlardır:

1) Ruveys (ö. 238/852): Ebû Abdullâh Muhammed b. el-Mütevekkil el-Lü'lûî el-Basrî, imam Ya'kûb'un birinci ravisi olarak meşhur olmuş ve "Ruveys" ünvanıyla anılmıştır. Kıraât ilmindeki üstünlüğü ile insanların güvenini kazanan Ruveys, Basra'da 238/852'de vefât etmiştir.⁷⁵⁶ Ruveys'in, en-Nahhâs'dan (ö. 368/978) 32 tarihi, Ebu't-Tayyib'den (ö. 350/961) 2 tarihi, İbn Miksem'den (ö. 380/990) 3 tarihi ve el-Cevherî'den (ö. 340/951) 4 tarihi olmak üzere 41 tarihi nakledilmiştir.⁷⁵⁷

2) Ravh (ö. 233/847): Ebu'l-Hasan Ravh b. Abdülmü'min b. Abde b. Müslim el-Hüzelî el-Basrî, imam Ya'kûb'un ikinci ravisi olarak meşhur olmuştur. Ravh, 233/847[?]'de vefât etmiştir.⁷⁵⁸ Ravh'ın, İbn Vehb'den (ö. 270/883) 41 tarihi ve Zübeyrî'den (ö. 317/929) 3 tarihi olmak üzere 44 tarihi nakledilmiştir.⁷⁵⁹

10. İmam Halef / Halefü'l - 'Âşir (ö. 229/844) : Asıl adı, Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr es-Sılhî'dir. Dicle'nin yukarı taraflarındaki Vâsıt'a yakın bir yer olan "Femüssılh"a nispet edildiği için "es-Sılhî"

⁷⁵⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 345-346.

⁷⁵⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 344.

⁷⁵⁶ Zehebî, *Marifetü kurrâi'l-kibâr*, Cilt 1, s. 216; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 194.

⁷⁵⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 340.

⁷⁵⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 194.

⁷⁵⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 344.

nisbesiyle anılmıştır.⁷⁶⁰ On yaşındayken Kur'ân'ı ezberlemek sûretiyle ilim tahsil etmeye başlayan imam Halef'in kıraâtinin, bir yer hariç diğer Kûfe kıraât imamlarının kıraâtinden farklı olmadığı ifade edilmiştir. 150/768'de dünyaya gelen imam Halef, 229/844'de Bağdâd'da vefât etmiştir.⁷⁶¹ İmam Halef'in, ravileri İshâk el-Verrâk'tan 22 tariki, İdrîs'ten ise 9 tariki olmak üzere 31 tariki nakledilmiştir.⁷⁶²

İmam Halef; imam Hamza'nın ashâbı Süleym'den (ö. 188/803) kıraât okumuştur. Yine A'şâ'dan (ö. 200/815[?]), Müfaddal ed-Dabbî'den (ö. 168/784) Ebû Zeyd Saîd b. Evs'den (ö. 215/830) ve Ebân el-Attâr'dan (ö. 160/776) kıraât okumuştur. Müfaddal, Ebû Bekir b. Şu'be'den; Ebân da imam Âsım'dan kıraât okumuştur. Halef, imam Nâfî'nin ashâbı el-Müseyyibî'den (ö. 206/821) kıraât okumuştur. Yahyâ b. Âdem'den (ö. 203/818), Ebû Bekir b. Şu'be'den (ö. 193/808) ve Kisâ'den (ö. 189/804) kıraât nakletmiştir. Halef'in ravileri şunlardır:

1) İshâk el-Verrâk (ö. 286/899): İmam Halef'in birinci ravisi olarak meşhur olan İshâk b. İbrahim b. Osman b. Abdullah el-Mervezî el-Bağdâdî, "Halef'in kâğıtçısı" anlamına gelen "Varrâku Halef" ünvanıyla anılmıştır. Halef'in kıraâtini iyi bilen ve bu kıraâtte insanların güvenini kazanan İshâk, 286/899'da vefât etmiştir.⁷⁶³ İshâk'ın 22 tariki nakledilmiştir. Bunlar; Sûsencirdî'den (ö. 402/1011) 13, Bekir b. Şâzân'dan (ö. 405/1014) 4, Muhammed b. İshâk'dan (ö. 290/902) 1 ve Bursâdî'den (ö. 360/970) 4 tarik şeklinde dağılmaktadır.⁷⁶⁴

2) İdrîs (ö. 292/905): İmam Halef'in ikinci ravisi olan Ebu'l-Hasan İdrîs b. Abdulkerim el-Haddâd el-Bağdâdî, hem kıraât hem de âlî isnâd konusunda güvenilir bir kimse olarak tanınmıştır. İdrîs, 292/905'de vefât etmiştir.⁷⁶⁵ İdrîs'in 9 tariki nakledilmiştir: Bunlar; Şaddî'den (ö. 370/980) 3, Muttavvî'den (ö. 371/981) 3, İbn Bûyân'dan (ö. 344/955) 1 ve Katî'î'den (ö. 368/978) 2 tarik şeklinde dağılmaktadır.⁷⁶⁶

Müellif, kıraât imamlarının ravilerine ait tariklere ayrıntılı olarak değinmiştir. Tez çalışmamızın boyutlarını aşacağı için bunların sadece sayılarını vermekle yetindik. Müellif, ravilerin rivayeti anlamına gelen tariklerin ayrıntılı olarak ele

⁷⁶⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 181 (5. Dipnot).

⁷⁶¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 182.

⁷⁶² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 351.

⁷⁶³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 195.

⁷⁶⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 349.

⁷⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, Cilt 1, s. 140.

⁷⁶⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 350, 351.

alınmasında ve tariklerin tespitinde, diğer kıraât konularında olduğu gibi İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserini esas almıştır.

Kastallânî, on kıraât imamına ait tariklerin toplam sayısının dokuz yüz seksen olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶⁷ O, on kıraâttan sonra zikredilen ve dört şâz kıraâtın kendilerine nispet edildiği İbn Muhaysın, Yezîdî, A'meş ve Hasan-ı Basrî'nin rivayet senedlerine de değinmiştir. Müellifin, on kıraâtle birlikte ele aldığı ve eserinde yer verdiği bu şâz kıraât imamları şunlardır:

1. İbn Muhaysın (ö. 123/741): Asıl adı, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman b. Muhaysın el-Mekkî'dir. Hadis, Arapça ve kıraât ilimlerinde bilgin kimsedir. İbn Muhaysın, 123/741'de vefât etmiştir.⁷⁶⁸ İbn Muhaysın'ın kıraâtini, Bezzî (ö. 250/864) ve İbn Şenebûz (ö. 328/939) nakletmişlerdir.⁷⁶⁹ İbn Muhaysın'ın ravileri şunlardır:

1) Bezzî (ö. 250/864): Bezzî, Mekke kıraât imamı İbn Kesir'in de ravidir. Hakkında daha detaylı bilgi geçti.

2) İbn Şenebûz (ö. 328/939): Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. Eyyûb b. es-Salt el-Bağdâdî, İbn Muhaysın'ın ikinci ravidir ve "İbn Şenebûz" ünvanıyla anılmıştır. İbn Şenebûz meşhur bir imam, büyük bir âlim ve salih bir kimse olarak tanınmaktadır. O, er-resmü'l-mushafa uygun olmasa da sahih senetle rivayet edilen kıraâtleri okumayı câiz görmüştür. Bu görüşü nedeniyle hakkında bir toplantı tertiplenmiş ve bu toplantıda onun kıraâtini eleştiren ve adaleti konusunda söz söyleyenin çıkmadığı nakledilmiştir. İbn Şenebûz 328/939'de vefât etmiştir.⁷⁷⁰

2. Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî (ö. 202/817): Ebû Muhammed Yahya b. Mübârek b. el-Muğîre el-Yezîdî el-Adevî el-Basrî, fasîh konuşmasıyla, lügat ve edebî ilimlerdeki maharetiyle ün yapmıştır. Yezîdî, Basra kıraât imamı Ebû Amr'ın en yakın arkadaşlarından birisidir. Ebû Amr'dan sonra Basra'da kıraât okutmaya devam etmiş ve bu konuda emsallerini geride bırakmıştır. Hatta onun, sadece Ebû Amr'dan ezbere naklettiği bilgileri yazdırdığı ve bu bilgilerin, on bin varak tuttuğu nakledilmiştir. Basra valiliği yapan Yezîd b. Mansûr el-Himyerî'nin (ö. 165/782) çocuklarına hocalık yaptığı için "el-Yezîdî" nisbesiyle anıldığı ifade edilmiştir. Emevî halifelerinin

⁷⁶⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 351.

⁷⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, Cilt 1, s. 254.

⁷⁶⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 353.

⁷⁷⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 1, s. 195, 196.

sonuncusu Mervân b. Muhammed (ö. 132/750) döneminde 128/746'de dünyaya gelen el-Yezîdî, 202/81'de vefât etmiştir.⁷⁷¹ Ravileri şunlardır:

1) Süleyman b. el-Hakem (ö. 235/850).⁷⁷²

2) Ahmed b. Ferah (ö. 303/916).⁷⁷³

3. Hasan-ı Basrî (ö. 110/729): Yaşadığı asrın en büyük âlimlerinden biri kabul edilen Ebû Saîd el-Hasen b. Ebu'l-Hasen el-Basrî, Basra ehlinin her konuda en iyisi olarak bilinirdi. Hz. Ali ile görüşmüş olan Hasan-ı Basrî, Semûre b. Cündeb'den (ö. 58/678) ilim öğrenmiştir. Hz. Peygamber'in eşi, müminlerin annesi Ümmü Seleme'nin (r.anha.) yanında kalmış ve ondan süt emmiştir.⁷⁷⁴ Ehli Beyt'ten sonra nübüvvet kelâmını işitmek isteyen Hasan-ı Basrî'yi dinlesin denilmiştir. İmam Şâfiî, "Kur'ân, Hasan'ın lehçesiyle indi dese ydim, bunu, konuşmasındaki fesâhati nedeniyle söyledim." sözleriyle onu övmüştür. Hz. Ömer'in hilafeti zamanında 21/642'de dünyaya gelen Hasan-ı Basrî 110/729'da vefât etmiştir.⁷⁷⁵ Hasan-ı Basrî'nin ravileri şunlardır:

1) Ebû Nüaym Şücâ' b. Ebû Nasr el-Belhî (ö. 190/806).

2) Dûrî (ö. 246/861).⁷⁷⁶

4. İmam A'meş (ö. 148/765): Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân el-A'meş el-Esedî el-Kâhilî el-Kûfî; hâfız, mukrî ve muhaddis vasıflarıyla anılmıştır. A'meş'in, fasîh konuştuğu nakledilmiştir. Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/813) "Yetmiş yılından beri A'meş'in yakınındaydım, namaza geç geldiğini hiç görmedim." sözleriyle onu methetmiştir. Şu'be b. Haccâc'ın (ö. 160/777) onu "el-mushaf el-mushaf" ünvanıyla andığı nakledilmiştir.⁷⁷⁷ Bu durum onun Mushaf hakkındaki üstün bilgisinden ileri gelmektedir.

⁷⁷¹ Hüzeli, *el-Kâmil*, s. 68; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 183.

⁷⁷² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 196.

⁷⁷³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 196.

⁷⁷⁴ Hasan el-Basrî'nin annesi, müminlerin annesi Ümmü Seleme'nin (r.anha) mevlâsıydı. Annesini ihtiyaç için bir yere gönderdiğinde henüz küçük bir çocuk olan Hasan-ı Basrî annesinin yokluğundan dolayı ağladığı, müminlerin annesi Ümmü Selem'nin, onu susturmak için başını okşadığı ve emzirdiği nakledilmiştir. Bkz. Hüzeli, *el-Kâmil*, s. 60; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, s. 157; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 183, 184.

⁷⁷⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 184.

⁷⁷⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 196.

⁷⁷⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd* (Beyrut: Dârul-kütübi'l-ilmîyye, tsz, Cilt 9, s. 11; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 185.

Hadis ilmindeki üstün bilgisinden dolayı "Seyyidü'l-muhaddisîn" ünvanıyla anılmıştır. Süfyân es-Sevrî (ö. 160/777) kendisini "A' meş'in doğumuyla İslâm azîz oldu." sözleriyle övmüştür. Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) onu ziyaret ettiği ve ondan bazı şeyler öğrendiği nakledilmiştir. Sahâbeden Abdullâh b. Ebû Evfâ (ö. 87/706) ve Enes b. Mâlik'le (ö. 93/711-712) karşılaştığı rivayet edilmişse de onlardan bir şey işittiği veya rivayette bulunduğu kaydedilmemiştir.⁷⁷⁸

A' meş; Ebû Vâil Şekîk b. Seleme'yi (ö. 82/701), İbn Süveyd el-Ma'rûr'u (ö. 80/700[?]), Mücâhid b. Cebr'i (ö. 103/721), İbrahim en-Nehâf'yi (ö. 96/715), İbrahim et-Teymî'yi (ö. 92/711) ve Ebû Amr eş-Şa'bî'yi (ö. 104/722) dinlemiştir. A' meş 60/680'de Hz. Hüseyin'in (r.a.) katledildiği Aşure gününde dünyaya gelmiş ve 148/765 yılında vefât etmiştir.⁷⁷⁹ A' meş'in ravileri şunlardır:

1) Ebu'l-Abbâs el-Hasan b. Saîd el-Muttavvi'î (ö. 371/982).

2) Ğulâm-ü İbn Şenebûz (ö. 388/998). İbn Şenebûz'un kölesi, uşağı ünvanıyla anılan Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ahmed b. İbrahim eş-Şenebûzî eş-Şetavî.⁷⁸⁰

Özetle on dört kiraât imamının kiraâtı, rivayeti ve tarikleri hakkında bilgi veren Kastallânî, bu tasnif sistemiyle on dört kiraât imamını ve kiraâtini bir arada inceleyen ilk müellif olmuştur. On dört kiraât imamının hayatını ve kiraâtlerini ele alan müellif, onları sahip oldukları meziyetleriyle tanıtmıştır. Tertip açısından ilk olarak kiraât imamlarının hayatını ve ravilerini son olarak da ravilerin tariklerini incelemiştir.⁷⁸¹

⁷⁷⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 185.

⁷⁷⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 186.

⁷⁸⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 197, 198.

⁷⁸¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 1, s. 171, 186, 199.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KASTALLÂNÎ'NİN KIRAÂT İLMİNİN KISIMLARINA DEĞİNMESİ

Bu bölümde Kur'ân-ı Kerim'in dilinin Arapça olması nedeniyle hem i'rab yönünden hem de edâ yönünden Arap dilinin özelliklerini bilmenin önemi üzerinde durulacaktır. Bu amaçla müellifin, Arapçayla ilgili değerlendirmeleri bu bölümün ana konusunu oluşturacaktır. Arap dili; mahreç ve sıfatlar, tecvîd ilmi, vakf ve ibtidâ ve resmü'l-mushafın imlâ özellikleri yönünden ele alınacaktır.

Kıraât ilminin kısımlarıyla ilgili bu bölümde müellifin, yukarıda bahsedilen konular yanında kiraâtlerin usûlle ilgili kısmına da değindiğini ifade etmeliyiz. Usûlle ilgili değinilen bu konular; idgam, feth ve imâle, med ve kasırla ilgili hükümler, vakfın çeşitleri, hemze'yle ilgili hükümler, tenvîn ve sâkin nûn'la ilgili hükümler ve fâsılalarla ilgili hükümlerdir. Şimdi Kastallânî'nin bu bağlamda ele aldığı konuları başlıklar halinde inceleyelim.

1. Harflerin Mahreç ve Sıfatlarına Değınmesi

Müellif, öncelikle "mahrec", "mehâric", "harf", "hurûf", "mahâricü'l-hurûf" ve "ses" kavramlarının anlamı üzerinde durmuştur. Harfin çıktığı yere mahrec, çoğuluna da mehâric denir. Her iki kelimenin birleşmesinden ortaya çıkan "mehâricü'l-hurûf" kavramı "harflerin çıkış yerleri" anlamına gelmektedir. "Harf", muhakkak veya mukadder bir yere dayanmak sûretiyle ortaya çıkan sese denir. Çoğulu "hurûf"tur. "Ses", ciğerlerden gelen havanın boğazda kuvvetlice hapsolması ve bu havanın sakin hava ile çarpışması sonucu ortaya çıkan dalgalanmaya denir.⁷⁸²

Harfleri, aslî ve fer'î harfler olarak iki kısımda inceleyen müellif, aslî harflerin hecâ harfleri, Arap harfleri, el-hurûfü'l-mu'cem ve ebced harfleri şeklinde isimlendirilmesinden bahsetmiş; harflere, el-hurûfü'l-mu'cem isminin verilmesini, harflerin noktasız ve harekesiz oluşlarıyla açıklamıştır.⁷⁸³ İslâmiyet geldiği zaman Arap harfleri noktasız ve harekesizdi. Hz. Peygamber zamanında kısmen bazı harflerin noktalandığı ifade edilse de geneli itibariyle harflerin noktasız ve harekesiz olduğunu söyleyebiliriz. Bu özelliğinden dolayı harfler, "el-hurûfü'l-mu'cem" diye isimlendirilmiştir.

⁷⁸² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kraât*, Cilt 2, s. 382.

⁷⁸³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kraât*, Cilt 2, s. 383.

Aslî harflerin sayısı yirmi dokuzdur. Müberrid (ö. 286/900) dışındaki Basralı âlimlerin tamamı bunda ittifak etmiştir. Müellif, med harflerini de bir harf saymak sûretiyle aslî harflerin sayısını yirmi dokuz olarak belirlemiştir. Aslî harflerin dışında bir de fer'î harflerden bahseden müellif, fer'î harflerin kendi arasında ikiye ayrıldığını ifade etmiştir. Fer'î harflerin bir kısmı güzel görülse de bir kısmı çirkin görülmüştür. Kur'ân kıraâtinde yer alan ve Arapların fasîh kabul ettiği fer'î harfler güzel görülmüş, bunun dışındakiler ise çirkin görülmüştür.⁷⁸⁴

Aslî harfler ile fer'î harfler arasındaki fark şudur: Aslî harflerin belirli bir mahreci ve resmi vardır. Fer'î harflerin ise belirli bir mahreci ve resmi yoktur. Bu yüzden fer'î harfler hecâ harflerinden birisiyle gösterilse de bu harflerin mahreci, takdiren belirlenmiştir. Fer'î harfler, hemze-i müsehhele,⁷⁸⁵ nûnu'l-muhfât,⁷⁸⁶ elifü'l-mümâle,⁷⁸⁷ sad-ı müşemme⁷⁸⁸ ve lâm-ı muğallazadır.⁷⁸⁹

⁷⁸⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 385.

⁷⁸⁵ Hafs rivayetinde sadece bir yerde teshîl edilen hemze vardır. Bu da *أءَعْجَبِي* (Fussilet 41/44) kelimesidir. Hemze-i müsehhele, yumuşatılmış, kolaylaştırılmış hemze anlamına gelmektedir. Terim olarak ikinci hemzeyi hâ (هـ) harfine yaklaştırarak okumayı ifade eder. Yani hemze'yi telaffuz ederken (هـ) mahrecine yaklaştırmaktır. Bkz. Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, Cilt 1, s. 206.

⁷⁸⁶ Nûnu'l-muhfât, gizlenen, ihfâ edilen nun anlamına gelir. Bu fer'î harfin mahreci hayşûm denilen yerdir. Hayşûm, ağzın en üst tarafındaki boşluğa denir. İhfâ edilen nun'un ğunnesi buradan gelir. Ğunnenin buradan geldiği tespit etmek için burun sıkılır ve ğunnenin gelmediği görülür. Bkz. Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, Cilt 1, s. 206.

⁷⁸⁷ Elifü'l-mümâle, imâle edilen elif anlamına gelir. İmâle, daha önce de kıraât terimleri bahsinde ifade edildiği gibi "meylettirmek ve eğmek" anlamına gelir. Terim olarak "elifi yâ'ya yaklaştırarak, meylettirecek okumak"tır. Hafs rivayetinde sadece bir yerde *مَجْرِيهَا* (Hûd 11/41) kelimesinde imâle vardır. Bkz. Mehmet Ali Sarı, "İmâle", *D.İ.A.*, 2000, Cilt 22, s. 177.

⁷⁸⁸ Sad-ı müşemme, işmâm edilen *sad* demektir. Sözlükte "koklatmak" anlamına gelen işmâm, terim olarak "Sad harfini telaffuz ederken zây (ز) harfinin sesini vermektir." Yani iki harfi karıştırarak okumaktır. Bu harf ne sad ne de zây harfidir. Bkz. Kâdî Abdülfettâh, *el-Budûrû'z-zâhira*, Cilt 1, s. 16; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, Cilt 1, s. 105; Harfte yapılan bu işmâm çeşidi imam Halef ve imam Hamza'nın kıraâtlerinde vardır. Hafs rivayetinde ise işmâm sadece bir yerde *لَا تَأْمَنَّا* (Yusuf 12/11) kelimesinde vardır. Hafs rivayetindeki bu işmâm harfte değil harekede söz konusudur. Kelimeyi telaffuz edeken nun harfinde dudakları toplayıp öne doğru uzatmak gerekir. Kelimenin aslı *لَا تَأْمَنَّا* idi. Birinci nun harfi, ikincisine idgam edilince idgam edilen nun'un harekesine işaret etmek için işmâm yapıldı. Bkz. Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, Cilt 1, s. 105.

⁷⁸⁹ Lâm-ı muğallaza kalın okunan lâm demektir. Lâm, ince harflerden olduğu için ince okunması gerekir. Sadece *الله* lafzının lâm'ı, kendisinden önceki harf üstün ve ötre ise kalın okunur. Hafs rivayetinde kalın okunan başka lâm harfi yoktur. İmam Nafi'nin râvisi Verş'in rivayetinde sâkin veya meftûh olan ط، ط، ص، ط harflerinden sonra lâm harfi meftûh olarak gelirse kalın okunur. *ظَلَمُوا ، أَطْفَالُ الصَّلَاةِ* . Kelimelerinde olduğu gibi kalın okunan bu lâm harflerine lâm-ı muğallaza veya lam-ı mufahhame denir. Bkz. Ramzan Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraât*, s. 49, 50.

Bunlar Kur'ân kıraâtinde yer almış fer'î harflerdir. Bir de Kur'ân kıraâtinde yer almayan fer'î harflerden de bahsedilmiştir ki, bunların bir kısmının kullanımı Araplar tarafından kabul edilmiş ve dilin bir özelliği olarak değerlendirilmiştir. Bir kısmının ise kullanımı çirkin görülerek banimsenmemiştir. Bağdatlılar tarafından çok kullanılan *جمل* kelimesinin *كمل* şeklinde okunmasında olduğu gibi (ج) harfinin (ك) harfine çevrilerek telaffuz edilmesi çirkin görülen fer'î bir kullanıştır. Yine *رجل* kelimesinin *ركل* şeklinde okunması gibi (ج) harfinin (ك) harfine karıştırılarak telaffuz edilmesi de böyledir. Yine *أصبهان* kelimesinin *إصفهان* şeklinde okunmasında olduğu gibi (ب) harfinin (ف) harfine karıştırılarak okunması da aynı şekilde değerlendirilmiştir. Müellif, ister güzel görülsün isterse çirkin görülsün fer'î harflerin sayısının elliye ulaştığını belirtmiştir.⁷⁹⁰

Neticede, fer'î harflerin kullanımı Arap diline hâs bir kullanımdır ve bu durum Kur'ân kıraâtlerine de yansımıştır.

Müellif, harfleri ele aldıktan sonra harekeler konusuna değinmiş ve harflerin mi yoksa harekelerin mi önce geldiği tartışmasında kelâmî meselelere temas etmiştir. Müellif, harflerin ve harekelerin önceliği ve sonralığı konusunda hudûs meselesine de değinmiştir.⁷⁹¹ Harekeler, harflerden çıkarılacak anlamı tayin etmek için gerekli olduğu kadar sözdeki karmaşıklığı gidermek için de gereklidir. Müellif, bir hareketin miktarının bir harfin yarısı kadar olduğunu ifade etmiş ve bu miktarın altındaki telaffuzu ise lahn olarak değerlendirmiştir.⁷⁹²

2. Mahrec Bölgeleriyle İlgili Değerlendirmesi

Tercih edilen görüşe göre aslî harflerin mahrec sayısı 17'dir. Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) bu görüşte olduğu ifade edilmiştir. Sibeveyh (ö. (ö. 180/796) ve Şâtîbî'ye (ö. 590/1194) göre harflerin mahrec sayısı 16'dır. Bu âlimler cevf mahrecini ayrı bir mahrec olarak saymamışlardır. Onlar, cevf mahrecinden çıkan med harflerinden elif

⁷⁹⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 387.

⁷⁹¹ Sözlükte "Sonradan meydana gelme" anlamına gelen hudûs, kelâm literatüründe "Allah'ın varlığını kanıtlamak üzere başvuru kozmolojik delillerden" biridir. Bkz. Bekir Topaloğlu, "Hudûs", *D.İ.A.*, 1998, Cilt 18, s. 304.

⁷⁹² Lahn, yaygın anlamıyla "Dilde ve kıraâtte hata yapmak" anlamına gelir. Kıraât ilmi yönünden lahn, "Harflerin sıfat ve mahreçlerinde hata etmek," anlamına gelir. Bkz. Abdurrahman Çetin, "Lahn", *D.İ.A.*, 2003, Cilt 27, s. 55.

harfinin, boğazın en altından (ء) (أ) harflerinin mahrec yerinden çıktığını, vav ve yâ'nın ise harekeliyken çıktıkları kendi mahrec bölgelerinden çıktığını ifade etmişlerdir. Ferrâ (ö. 207/822), Kutrub (ö. 210/825 civarı), İbn Düreyd (ö. 321/933) ve İbn Keysân'ın (ö. 320/932[?]); nûn, lâm ve râ harflerinin mahrec bölgelerini birleştirmek sûretiyle mahrec bölgelerinin sayısını 14 olarak takdir ettikleri kaydedilmiştir.⁷⁹³

Müellif, mahrec bölgelerinin sayısı ile ilgili bu görüşlerden birincisini daha doğru ve tercih edilir bulmuştur. Mahrec bölgeleriyle ilgili bu sayının bölgelerin birbirine yakınlığından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Yoksa her harfin ayrı bir mahrec bölgesi vardır. İçten gelen havanın sese dönüşmesinin ilk gerçekleştiği yer olan cevfi mahrec bölgesi, birinci mahrec bölgesi olarak belirlenmiştir.

Bir harfin nereden çıktığını tespit etmek için, harf sakîn yapılarak başına harekeli bir vasıl hemze'si getirilir. Meselâ (أَب) de olduğu gibi sakîn olarak telaffuz edilen harfin mahreci bu şekilde ortaya çıkmış olur. Harflerin bir ismi bir müsemmâsı bir de resmi vardır. Meselâ (ج) harfinin ismi (جيم) olduğu halde müsemmâsı ve resmi (ج)'dir.

1. Cevfi Mahrec Bölgesi

Med harfleri olarak tarif ettiğimiz vâv, yâ ve elif harfleri cevfi mahrec bölgesinden çıkar. Sözlükte cevfi, "genişlik, iç ve karın" anlamlarına gelir.⁷⁹⁴ Kıraât terimi olarak "Boğaz ve ağız boşluğuna" cevfi denilmiştir.⁷⁹⁵ Buradan çıkan harflere de cevfiye veya hevâiyye harfleri denir. Bunları med ve lin harfleri olarak da tarif edebiliriz. Bu harflerin cevfi mahrec bölgesinden çıktığı ifade edilmişse de aslında boğaz ile ağız boşluğundan bir yere nispet edilmeksizin çıktığı ifade edilmiştir. Ağız ve boğaz boşluğu denmesinin sebebi ise bütün mahrec bölgelerinin burada bulunmasından kaynaklanır. Mahrec bölgesi göğsün hemen yukarısından başladığı için bazıları hemze'yi de cevfi mahrec bölgesine katmışsa da bunun doğru olmadığı kaydedilmiştir.⁷⁹⁶

2. Halk (Boğaz) Mahrec Bölgesi

Boğaz mahrec bölgesi kendi arasında üçe ayrılmıştır.

⁷⁹³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 391, 392.

⁷⁹⁴ Râzî, *Muhtâru's-sihâh* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1995), Cilt 1, s. 119.

⁷⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 1, s. 199.

⁷⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 1, s. 225; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 392.

1) Boğazın üst kısmına (أدنى الحلق) denir. Yani boğazın ağza yakın olan kısmıdır.

Buradan (غ) ve (خ) harfleri çıkar.

2) Boğazın orta kısmına (وسط الحلق) denir. Buradan (ع) ve (ح) harfleri çıkar.

Müellif, (ح) harfinin sadece Araplara mahsus bir harf olduğunu, diğer milletlerde bu harfin bulunmadığını ifade etmiştir.

3) Boğazın en uzak kısmına (اقصى الحلق) denilir. Bu uzaklık ağza uzaklığa göredir.

Buradan (ه) ve (ء) harfleri çıkar. Bazı kıraât bilginleri (ل) harfinin de bu bölgeden çıktığını ifade etmişlerse de çoğunluğun tercihi bu harfin bütün mahreç bölgelerine nispet edilerek hevâî (cevf) bir harf olmasıdır. Bundan dolayı cevf mahrecine nispet edilmiştir.⁷⁹⁷

3. Lisân (Dil) Mahrec Bölgesi

Lisân mahrec bölgesinden 18 harf çıkmaktadır. Bu mahrec bölgesi kendi arasında 10 bölgeye ayrılmıştır. Ancak dilin bu 10 ayrı bölgeye ayrılması dilin 4 yerine inhisâr ettirilmiştir. Bunlar da dilin ortası, dilin ağza uzak olan yeri (kökü), dilin ucu ve dilin yan taraflarıdır.

1) Dilin boğaza yakın olan kısmı (kökü) ile karşısına denk gelen damağın üst tarafından (ق) harfi çıkar.

2) (ق) Harfinin az aşağısı (ağza yakın olan tarafı) ile karşısına denk gelen damaktan (ك) harfi çıkar. Halil b. Ahmed (ö. 175/791) bu harfin mahrecini, boğaz üzerinde küçük bir et parçası olan veya boğaz ile ağız arasında bulunan küçük dile (اللهاة) nispet etmiştir. Bu iki harfin mahreci dilin ağza uzak olan kısmı (kökü)'dür.

3) Dilin ortası ile üst damak arasından (ج) (ش) (ي) harfleri çıkar. Ancak (ي) harfini daha önce cevf mahrec bölgesine nispet etmiştik. Burada kastedilen ise med harfi ve lîn harflerinden olan (ي) harfi değil harekeli olan (ي) harfidir. Sibeveyh ve eş-

⁷⁹⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kraât*, Cilt 2, s. 393.

Şâtıbî, cevf mahrec bölgelerini mahrec bölgelerinden saymadıkları için onlara göre med ve lîn harfi olan (ي) bu bölgeden çıkar.

4) Dilin, azı dişlerini (أضراس) takip eden sol yan tarafından (ض) harfi çıkar.

Bunlara (طاحن) dişleri de denir. Zor olmakla birlikte genellikle sol taraftan çıkarılır.

Dilin sağ tarafından çıktığını söyleyenler varsa da bunun, daha zor olduğu ve çok az kişinin bunu yapabildiği ifade edilmiştir. Ancak Şâtıbî, dilin her iki tarafından çıkarıldığını kaydetmiştir. Müellif de Şâtıbî'nin bu görüşünü daha kapsamlı ve anlaşılır bulmuştur. Hz. Ömer'in (r.a.) her iki taraftan çıkardığı nakledilmektedir. Bu harfin Arap dilinin mahrec yönünden en zor harflerinden biri olduğu söylenmiştir.

Manası doğru kabul edilmekle birlikte isnâdı bilinmeyen, bu yönden zayıf sayılan bir rivayette Hz. Peygamber'in meâlen, "Ben, Dad'ı konuşanların en fasîh olanıyım."⁷⁹⁸ buyurduğu nakledilmiştir. Hz. Peygamber'in, Dad'ı konuşanların en fasîhi olduğunda şüphe yoktur.⁷⁹⁹

5) Dilin uç tarafıyla yanlarına doğru olan kısım ile karşısına denk gelen üst damağın, dâhik,⁸⁰⁰ nâb,⁸⁰¹ rubâ'iyeye⁸⁰² ve seniyye⁸⁰³ dişlerinin üst kısmından lâm (ل) harfi çıkar. Bu harfin, dilin her iki yanından çıktığı söylene de dâd (ض) harfinin zıddından, yani dilin sağ tarafından çıkarılması daha kolaydır.⁸⁰⁴

6) Dil ucunun, seniyye dişlerinin üst tarafına doğru, hayşûm ile bitişmek sûretiyle lâm (ل) harfinin az aşağısından nûn (ن) harfi çıkar.

7) Dil ucunun, üst seniyye dişlerinin üst tarafına doğru temas etmesiyle râ (ر) harfi çıkar. Bu harfin nûn mahrecinden çıktığı da söylenmiştir. Ancak bu harfte dilin sırt kısmı nûn harfine göre biraz daha etkilidir. Bazı dil bilginleri lâm (ل), nûn (ن) ve

⁷⁹⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998), Cilt 1, s. 200, 2001.

⁷⁹⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 396.

⁸⁰⁰ Gülerken ortaya çıkan اضراس dişlerinden önceki dişlerdir.

⁸⁰¹ Yan, kesici dişleridir.

⁸⁰² Yan, kesici köpek dişleridir.

⁸⁰³ En öndeki kesici dişlere seniyye dişleri denir. Alt seniyye ve üst seniyye dişleri olmak üzere dört tane seniyye dişi vardır.

⁸⁰⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 398.

râ (ر) harflerinin dil ucuyla aynı hizadan çıktığını söylemiştir. Müellif aslında bunların, izlâk harfleri olduğunu, bu yüzden de dilin sırtından değil, dilin yan taraflarından kayarak çıktığını ifade etmiştir.⁸⁰⁵

8) Dilin, üst seniyye dişlerinin diplerinden damağa doğru yükselmesiyle tâ (ط), dâl (د) ve te (ت) harfleri çıkar. Bunlara damak harfleri (الحروف النطعِي) denir. Çünkü bu harfler, ağzın yukarı boşluğundaki damaktan çıkarlar.

9) Dilin uç tarafıyla alt seniyye dişlerinin birazcık üzerinden sâd (ص), sîn (س) ve zây (ز) harfleri çıkar. Bunlara dil ucu harfleri (الحروف الأسَلِيَّة) denir.

10) Dilin ucuyla üst seniyye dişlerinden zâ (ظ), zâl (ذ) ve peltek se (ث) harfleri çıkar. Bunlara peltek harfler (الحروف التَّوِيَّة) denir. Bu harfleri sadece Arapların kullandığı, başka toplumlarda bu harflerin bulunmadığı kaydedilmiştir.⁸⁰⁶

4. Dudak (Şefetân) Mahrec Bölgesi

Dudak mahrec bölgesinden 4 harf çıkmaktadır. Bu bölge iki kısma ayrılır:

1) Üst seniyye dişleriyle alt dudağın iç tarafından fe (ف) harfi çıkar.

2) İki dudak arasından med harfi olmayan vâv (و), bâ (ب) ve mîm (م) harfleri çıkar. Bu harflerin mahreçleri dudaklar olduğu için bunlara, dudak harfleri (الحروف الشَّقْوِيَّة) denilmiştir. Bunların mahreç bölgesi dudaklar olsa da bu harfler bazı özellikleriyle birbirinden ayrılmaktadır. Vâv (و) harfinde dudaklar kapanmaz. Ama bâ (ب) ve mîm (م) harflerinde dudaklar kapanır. Ancak bâ (ب) harfinde dudakların kapanması mîm (م) harfindekinden daha kuvvetlidir.

⁸⁰⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kraât*, Cilt 2, s. 400.

⁸⁰⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kraât*, Cilt 2, s. 400.

5) Hayşûm (Geniz) Mahrec Bölgesi

Boğazın üst kısmındaki boşluğun üst tarafına hayşûm denilmektedir. Bu bölgeden ğunne çıkar. Ğunne, tenvîn'de ve sâkin nûn'da ortaya çıkar. İhfâ ve idgam yapılırken ortaya çıkan ğunne de yine buradan gelmektedir. Ğunne, nûn harfinin sıfatıdır. Bu yüzden bazı âlimler onu, sıfatlar bahsinde ele almış ve mahrec bölgelerinden saymamıştır. Müellif de ğunnenin, aslında sıfatların konusu olduğunu, orada zikredilmesinin daha münâsip olduğunu ifade etmiştir. Mahreçler kısmında bu ifade yerine gizlenen nûn anlamına gelen nûnû'l-muhfât ifadesi kullanılmalı denilmiştir. Buraya kadar anlatılan mahrec bölgelerini ayrı ayrı değerlendirdiğimizde 17. mahrec bölgesi hayşûm olmaktadır.⁸⁰⁷

3. Harflerin Sıfatlarıyla İlgili Değerlendirmesi

Müellif, harflerin mahreclerine değindikten sonra harflerin sıfatlarından bahsetmiştir. Sözlükte, "Bir varlığın nitelik, hal ve özelliklerini belirten isme" sıfat denir.⁸⁰⁸ Tecvid ilminde ise sıfat, "Harfin zâtında veya zâtının dışında bir manaya delalet eden lafızdır." şeklinde tarif edilmiştir.⁸⁰⁹ Harfin zâtıyla kastedilen, harfin mahrec bölgesidir. Bu durumda sıfat mahrec bölgesine âit bir özellik olmaktadır. Meselâ boğaz harflerinde olduğu gibi. Eğer sıfat harfin zâtındaysa (lazımî veya zâtî) bu takdirde aynı mahrec bölgesinden çıkan harfleri birbirinden ayıran sıfatları değil, harfin mahrecinin keyfiyetidir. Dolayısıyla, mahrecleri aynı olup da birbirinden tamamen ayrı olan harf yoktur.⁸¹⁰ Demek ki harfleri sadece sıfatlarıyla değil, mahreclerindeki keyfiyetleriyle birbirinden ayırıyoruz.

Ancak bir de harfin mahrecinin dışındaki sıfatlardan bahsedilmiştir ki bunlar; hems, cehr, tefhîm ve terkîk gibi sıfatlardır. Bunların da her ne kadar harflere değil, harfin mahreceden çıkarken mahrecin keyfiyetine âit bir özellik olduğu tartışılmışsa da müellifin, harfin mahrecinin dışında olan bu sıfatları, harfin zâtına ait olmayan sıfatlar olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu sıfatlar, aynı mahreceden çıkan harfleri birbirinden ayırt etmeye yarar.⁸¹¹

⁸⁰⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 403, 404.

⁸⁰⁸ Cürçânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, h. 1405), Cilt 1, s. 175; İlyas Çelebi, "Sıfat", *D.İ.A.*, 2009, Cilt 37, s. 100.

⁸⁰⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 405.

⁸¹⁰ Ali Rıza Sağman, *Sağman Tecvidi* (Ahmet Sait Matbaası, 1955), s. 32.

⁸¹¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 405.

Aynı mahredden çıkan harflerin sıfatlarıyla mı yoksa mahrecleriyle mi birbirinden ayırt edildiği konusu tartışmalıdır. Aslında sıfatın mahrece ait bir keyfiyet olduğu aşikârdır. Dolayısıyla sıfat, mahrecin keyfiyyetini ifade eden bir nitelemedir. Aynı mahredden çıkan harfleri birbirinden ayıran özellik, mahrecin keyfiyyetidir. Eğer bunu sıfat olarak tarif edersek bu durumda sıfatın, harfin mahrecinden ayrı bir şey olmadığı anlaşılır.

Müellif sıfatları, kuvvetli ve zayıf sıfatlar olmak üzere iki kısımda ele almıştır. Cehr ve şiddet sıfatları kuvvetli; hems ve rihvet sıfatları zayıf sıfatlardır. Bu sıfatlar aynı zamanda zıtlı sıfatlardır. Cehrin zıddı, hems; rihvetin zıddı, şiddet; istifâlenin zıddı, isti'lâ; infitâhın zıddı, itbâk ve ismâtın zıddı da izlâktır. Safîr ve kalkale gibi sıfatlar ise zıdsız sıfatlardır.⁸¹²

A) Zıtlı Sıfatlar

1) Hems ve Cehr Sıfatlı Harfler

Sözlükte hems, "fısıltı ve gizli ses" anlamına gelmektedir.⁸¹³ Hems sıfatlı harfler 10 tanedir. Bu harfeler (فحَّه شخصٌ سكت) şeklinde formüle edilmiştir. Terim olarak, "Telaffuz edilirken mahreclerine zayıf bir şekilde itimat eden ve telaffuzları esnasında nefesin akmaya devam ettiği" bu harflere hems sıfatlı harfler denilmiştir.⁸¹⁴

Hems sıfatlı harfler de kendi içinde zayıf ve kuvvetli harfler olarak ayrılmıştır. Bu harflerden hâ (خ) ve sâd (ص) harfleri diğerlerinden daha kuvvetlidir. Çünkü sâd (ص) harfinde, safîr, itbâk ve isti'lâ sıfatları vardır. Diğerinde ise isti'lâ sıfatı vardır. Bunların dışında kalan diğer 19 harfi ise cehr sıfatlı harfler olup hepsi de kuvvetli harflerdir.⁸¹⁵ Cehr, "kuvvetli ses" anlamına gelmektedir. Terim olarak ise "Telaffuz edilirken mahrecine kuvvetli bir şekilde itimat eden ve nefesin hapsolünüp akmadığı" harfler anlamına gelir.⁸¹⁶

2) Şiddet ve Rihvet Sıfatlı Harfler

⁸¹² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 406.

⁸¹³ Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, Cilt 1, s. 705.

⁸¹⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 406.

⁸¹⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 407.

⁸¹⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 407.

Sözlükte şiddet, "kuvvetli ve zor" anlamlarına gelir. Terim olarak "Harfin mahrecine kuvvetlice itimat etmesi ve nefesin hapsolunarak akmaması" şeklinde tarif edilir. Şiddet sıfatlı harfler 8 tane olup (اجد قط بكت) şeklinde formüle edilmişlerdir. Bunların dışındaki harfler, şiddetin zıddı olan rihvet sıfatlı harflerdir.⁸¹⁷

Bir de şiddet ile rihvet sıfatlı harfler arasında kalan, beyniyye sıfatlı harflerden bahsedilmiştir ki bunlar, (لن عمر) harfleridir. Beyniyye, "orta" anlamına gelir. Bu harfler telaffuz edilirken harf, mahrecine biraz daha zayıf itimat ettiği ve nefes de hapsolunurken biraz daha az hapsolunduğu için bunlara beyniyye sıfatlı harfler denilmiştir.⁸¹⁸ Bir harfin sıfatını tespit etmek için (الحج) lafzındaki (ج) harfi üzerinde duralım. Başka misâller de verilebilir. İbareyi telaffuz ettiğimizde sesin hapsoldüğünü ve nefesin akmadığını görürüz. (الطسن) kelimesi üzerinde durduğumuzda ise sesin hapsolmediğini ve nefesin de akmaya devam ettiğini görürüz.

3) İsti'lâ ve İstifâle Sıfatlı Harfler

Sözlükte isti'lâ, "yükselmek" anlamına gelir. İstifâle ise "aşağı inmek" anlamına gelir.⁸¹⁹ Tecvid ilminde isti'lâ, "Harf telaffuz edilirken dilin, yukarı damağa doğru yükselmesine" denir. Dilin yukarı doğru yükselmesinden dolayı onlara bu isim verilmiştir. İsti'lânın zıddı olan istifâlede ise harf telaffuz edilirken dil, aşağıda kalır. İsti'lâ sıfatlı harfler 7 tanedir ve (حص ضغط قظ) şeklinde formüle edilmiştir. Bunlardan (ط) harfi diğerlerine göre damağa daha çok yükselir. İsti'lâ harflerinin dışında kalan harfler ise istifâle sıfatlı harflerdir. Bu harfler Arap dilinin kalın harfleri olarak bilinmektedir.⁸²⁰

4) İtbâk ve İnfîtâh Sıfatlı Harfler

İtbâk, ifti'âl babından türemiş olup sözlükte "üst taraf, kubbe" anlamına gelir. Tecvid ilminde "Harf, telaffuz edilirken dilin, üst damağa doğru yapışması" şeklinde tarif edilir.⁸²¹ İtbâk sıfatlı harfler, (ط، ظ، ص، ض) harfleridir. İtbâk sıfatlı harflerden en

⁸¹⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 408.

⁸¹⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 408.

⁸¹⁹ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, Cilt 3, s. 212.

⁸²⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 408.

⁸²¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 409.

kuvvetlisi, tâ (ط) harfidir. Bunlardan zâ (ظ) harfi itbâk sıfatı yönünden en zayıf olan harftir. Çünkü bu harfte her ne kadar dil yukarı damağa yükselse de bu harfin mahrec yeri dil ile üst seniyye dişlerinin kökleridir. Sâd (ص) ve dâd (ض) harfi orta derecede itbâk sıfatlı harflerdir. Bu harfler dilin üst damağa doğru yapışmasından dolayı itbâk harfleri (الحروف المطبقة) diye isimlendirilmiştir. İtbâk sıfatlı harflerin dışındakiler ise infitâh sıfatlı harflerdir. Bunlar itbâkın zıddı olan harfler olduğu için bunlarda dil, yukarı damağa doğru yükselmez.⁸²²

5) İzlâk ve İsmât Sıfatlı Harfler

İzlâk, "kaymak, düşmek" anlamına gelir. Tecvid ilminde "Dilden kayarak çıkan harfler" şeklinde tarif edilmiştir. Bunlar (فَرَّ مِنْ لُبِّ) harfleridir. Bu harflerin mahrec yeri olan dile itimadları kayarak gerçekleşmektedir. Ayrıca bu harfler telaffuzu en kolay harflerdir. Bu harflerden üçü bâ (ب), fe (ف) ve mîm (م) dudak mahrecinden çıkarlar. İzlâk sıfatlı harfler dışındaki diğer harfler ismât sıfatlı harflerdir. İsmât sözlükte "men etmek, engellemek" anlamına gelir. Tecvidde ise "Telaffuzlarındaki zorluk sebebiyle yanyana gelmelerine engel olunan harfler" anlamına gelir. Bu harflerin telaffuzu zor olduğu için üç harfli bir kelime sadece ismât harflerinden oluşmamış, telaffuz kolaylaşsın diye aralarına bir izlâk harfi dâhil olmuştur.⁸²³

B) Zıtsız Sıfatlar

1) Safîr Sıfatlı Harfler

Safîr'in sözlük anlamı "kuş sesi ve kuş ötüşü"dür.⁸²⁴ Tecvid terimi olarak "ص ، ز ، س harfleri mahrecinden çıkarılırken kuş sesine benzer bir sesle çıkarılması"dır.⁸²⁵

Bu harflere dil ucu harfleri (الحروفُ الاسلِيَّة) dendiğini ifade etmiştik. Mahrecinden çıkarken bu harflere kuş sesine benzer bir ses eşlik ettiği için bunlara safîr sıfatlı harfler denilmiştir.

⁸²² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 409

⁸²³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 410; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri* (27. Baskı, İstanbul: İFAV Yayın., 2014), s. 209.

⁸²⁴ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa* (Beyrut: Daru'l-fikr, 1979), Cilt 4, s. 369.

⁸²⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 410.

2) Kalkale Sıfatlı Harfler

Kalkale'nin sözlük anlamı "sözü şiddetle söylemek"tir.⁸²⁶ Tecvidde "Harfin telaffuzu sırasında dilin sarsılması" anlamına gelir.⁸²⁷ Bunlar (قطب جد) şeklinde formüle edilmişlerdir. Bu harfler özellikle sâkinen kuvvetli bir ses vurgusuyla (تَبْرَة) okunmalıdır. Bunlardan (ق) harfi telaffuz edildiğinde kalkale sıfatı verilmezse harf tam olarak mahrecinden çıkmaz. Bu yüzden kuvvetli bir sese yani kalkaleye ihtiyaç duyar. Diğer harflerde de aynı durum söz konusudur. Bazıları, şiddet ve cehr sıfatlı olduğu için (ل) harfini de bunlara katmıştır. Ancak bu harf, sâkin olduğu zaman hafiflediği ve i'lâl (illetli) olduğu için kalkale harflerinden sayılmasına itiraz edilmiştir.⁸²⁸

3) Uzatma (Med) Sıfatlı Harfler

a) Med harfleri (ا ، و ، ي) uzatma sıfatlı harflerdir. Bu harflere hevâî, cevfi harfler dendiğini ifade etmiştik. Bu harfler sâkin olup kendilerinden önceki harf de harekeli ise bunların uzatılması gerekir.

b) Lîn harfleri (و ve ي) harfleri olup bunlar da uzatma sıfatlı harflerdir. Bu harfler sâkin olup kendilerinden önceki harf meftûh/üstün ise vakf halinde uzatılırlar. Bu harflerin telaffuzu hem kolay hem de kendilerinden önceki harf kendi cinslerinden (esre veya ötre) değildir. Bu yüzden telaffuzdan düşmemesi için uzatılırlar.

4) Gizli Sıfatlı Harfler

Gizli sıfatlı harfler (الخفية), med harfleri ile (هـ) harfidir. Bunlar, kendilerinden önceki harfin ardından telaffuz edildiklerinde gizli kalırlar. Med harflerinden sonra hemze gelirse med harflerinin gizliliği kuvvetli hale gelir ve bu gizlilik hemze ile engellenmiş olur. Yine (هـ) harfi de bir başka harfe bitiştirğinde kuvvet kazanır ve gizli

⁸²⁶ Halil b. Ahmet, *Kitâbü'l-'ayn*, Cilt 5, s. 26.

⁸²⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 410.

⁸²⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 411.

kalmaktan kurtulur. Bu dört harfe (ا، و، ي، ه) gizliliklerinden dolayı (الحروف الخفية) denilmiştir. Bunlardan en gizlisi (ا) harfidir. Çünkü bu harfin ne dilde bir ağırlığı ne de hakiki bir mahreci vardır.⁸²⁹

5) İlet Sıfatlı Harfler

Med harfleri ve hemze, illet sıfatlı harflerdir. Bunlara illetli harfler (الحروف العلة) denir. (و) ve (ي) harfleri (قال) ve (شفي) de olduğu gibi bazen elif'e dönüşürler. Aynı şekilde hemze de (راس) de olduğu gibi bazen elif'e dönüşür; (يَوْمٌ) de olduğu gibi bazen vâv'a dönüşür; (يِر) de olduğu gibi bazen de yâ'ya dönüşür.

6) Tefhîm (Kalın) ve Terkîk (İnce) Sıfatlı Harfler

Tefhîm sözlükte "kelâmı kalın yapmak" anlamına gelir.⁸³⁰ Tecvidde ise "خصص" harflerinin kalın okunmasına" denir.⁸³¹ Bunlara isti'lâ harfleri dendiğini yukarıda ifade etmiştik. Bu harflerden dördünün (ظ، ط، ض، ص) kalın okunması diğerlerine göre daha kuvvetlidir. Bu dördüne itbâk harfleri denilmektedir. Kalın okunan râ (ر) harfi de tefhîm sıfatlı harflerdendir. Aslında râ (ر) harfinin özünde tefhîm ve terkîk gibi bir sıfat yoktur. Bu harf harekesine göre bu sıfatlardan birine sahip olur.

Terkîk sözlükte "tezyîn etme ve latîf" anlamlarına gelir.⁸³² Tecvid ilminde ise "tefhîmin zıddına" denir.⁸³³ Tefhîm ile tağlîz muradif lafızlardır.⁸³⁴

7) İnhirâf Sıfatlı Harfler

İnhirâf sözlükte "bir şeyden uzaklaşmak ve meyletmek" anlamına gelir.⁸³⁵ Tecvid ilminde "ل ve ر harflerinin mahreclerinden çıkarken aldıkları keyfiyete" denir. Bunlar mahreclerinden çıkarken bir başka harfin mahrecine uzanacak kadar

⁸²⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 412.

⁸³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, Cilt 12, s. 449.

⁸³¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 1, s. 228.

⁸³² Zebîdî, *Tacü'l-'arûs*, Cilt 25, s. 360.

⁸³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 2, s. 104.

⁸³⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 413.

⁸³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, Cilt 9, s. 41.

meylettikleri için inhirâf sıfatlı harfler olarak isimlenmiştir. Bazıları sadece lâm (ل) harfine bu sıfatı nispet etmişse de tercih edilen görüşe göre râ (ر) harfinde de inhirâf sıfatı vardır.⁸³⁶

8) Ğunne Sıfatlı Harfler

Ğunne sözlükte "burnundan konuşmak" anlamına gelir.⁸³⁷ Tecvid ilminde ise "Genizden (hayşûm) gelen sese" denir.⁸³⁸ Ğunne sıfatlı harfler nûn (ن) ve mîm (م) harfleridir.

9) Tekrîr Sıfatlı Harf

Tekrîr sözlükte "bir şeyi tekrar etmek" anlamına gelir.⁸³⁹ Tecvid ilminde "ر harfini telaffuz ederken dilin titretilmesine" tekrîr denir.⁸⁴⁰ Tekrîr, harfin tekrar edilmesi değil harfin telaffuzu kesildikten sonra dilin titremeye devam etmesidir.⁸⁴¹

10) Tefeşşî Sıfatlı Harf

Tefeşşî sözlükte "genişlemek, yayılmak" anlamına gelir.⁸⁴² Tecvid de ise "ش harfinin telaffuz edilirken ط harfinin mahrecine kadar yayılması"dır. Bu sıfat sadece şîn (ش) harfinde bulunur. Ancak sâd (ص), sîn (س) ve zây (ز) harflerinde de tefeşşî sıfatı olduğu ifade edilmiştir.⁸⁴³

11) Hâvî Sıfatlı Harf

Hâvî sözlükte, "yukardan aşağı inen" anlamına gelir. Tecvide ise "Mahrecinin genişliği ve meddinin çokluğu sebebiyle elif harfine hâvî sıfatlı harf" denilmiştir.⁸⁴⁴ Bu harfin telaffuzunda hava yukarıdan aşağıya doğru hareket etmektedir. Havanın bu hareketi geniş bir alana yayıldığından harf bu sıfatla anılmıştır.⁸⁴⁵

⁸³⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 413.

⁸³⁷ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luġa*, Cilt 4, s. 303.

⁸³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 1, s. 204.

⁸³⁹ Zebîdî, *Tacü'l-'arûs*, Cilt 14, s. 28.

⁸⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 1, s. 247.

⁸⁴¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 414.

⁸⁴² Zebîdî, *Tacü'l-'arûs*, Cilt 39, s. 237.

⁸⁴³ Kastallânî, Cilt 2, s. 414.

⁸⁴⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 415.

⁸⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, Cilt 15, s. 371.

12) Cersî Sıfatlı Harf

Cersî sözlükte, "ses" anlamına gelir. Tecvid ilminde ise "Hemze'nin kusmuğa benzeyen sesine ve sıfatına" denir. Harflerin mahrecini tespit ederken hemze'nin kullanıldığını ifade etmiştik. Bu sıfat sadece hemze'ye mahsustur. Bu sıfatı nedeniyle bir kelimde iki hemze'nin yer alması telaffuz açısından zordur.⁸⁴⁶

13) İstîtâle Sıfatlı Harf

İstîtâle sözlükte, "uzamak" anlamına gelir. Tecvidde ise "Mahrecinin uzaması sebebiyle dâd ض harfine verilen sığata" denir. Med ile istîtâle arasındaki farktan bahsedilmiştir. Harfî uzatmaya med, mahreci uzatmaya da istîtâle dendiği ifade edilmiştir.⁸⁴⁷

14) İmâle Sıfatlı Harfler

Kıraât ile ilgili terimler bahsinde imâleden bahsetmiştik. İmâle sözlükte, "bir şeyi eğmek ve meylettirmek" anlamına gelir.⁸⁴⁸ Tecvid ilminde ise "Elif harfini yâ harfine, fethayı kesreye meylettirerek okumaya" denir.⁸⁴⁹ İmâle harfî elif'tir. Ancak râ harfinin fethası ile müenneslik hâ'sının mâ kablindeki fethanın da imâle edildiği kaydedilmiştir.⁸⁵⁰

Buraya kadar anlatılandan anlaşıldığına göre sıfatlar zıtlı ve zıtsız sıfatlar olarak ikiye ayrılmıştır. İki zıt sıfat bir harfte bulunmaz. Ancak bir harfte birden çok zıtsız sıfat bulunabilir. Bu sıfatlar ya kuvvetlidir, harfî de kuvvetli hale getirir ya da zayıftır, harfî zayıf hale getirir. Bu açıdan bakıldığında sıfatların kuvvet yönünden üçe ayrıldığını görürüz. Mutlak kuvvetli sıfatlar, mutlak zayıf sıfatlar ve her ikisinin de bulunduğu orta kuvvetli sıfatlardır. Bunlardan cehr, isti'lâ, itbâk, istîtâle, tefhîm, şiddet, kalkale ve cers kuvvetli sıfatlardır. Hems, istifâle, infitâh, terkîk, rihvet ve hafîyye zayıf sıfatlardır.⁸⁵¹

⁸⁴⁶ Kastallânî, *Letâîfî'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 415.

⁸⁴⁷ Kastallânî, *Letâîfî'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 416.

⁸⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, Cilt 1, s. 510.

⁸⁴⁹ Dimyâtî, *İthâf*, Cilt 1, s. 102.

⁸⁵⁰ Kastallânî, *Letâîfî'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 416.

⁸⁵¹ Kastallânî, *Letâîfî'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 417.

Tâ (ط) harfinin bütün sıfatları kuvvetli sıfatlardan oluşmaktadır. Bunlar, isti'lâ, cehr, itbâk, şiddet ve kalkaledir. (هـ) , (ح) , (س) , (ش) , (ث) ve (ف) harflerinin bütün sıfatları da zayıf sıfatlardan oluşmuştur. Bunlar, hems, rihvet, istifâle, infitâhtır. Diğer harfler ise kuvvetli ve zayıf sıfatlara sahip olma yönünden değişmektedir. Müellif, her harfin sahip olduğu sıfatlara ayrı ayrı işaret etmiş ve sıfatların harflere dağılımı üzerinde durmuştur. Her harfin hangi sıfatlara sahip olduğuna ayrı ayrı işaret eden müellif, elif harfi için 13 sıfat, hemze harfi için 10 sıfat zikretmiştir.⁸⁵²

4. Tecvid Konusuna Değınmesi

Müellif, tecvid ilmi bağlamında Kur'ân harflerinde lahn konusu üzerinde durmuş ve Kur'ân'ın teşvik edilen kıraâtının nasıl olması gerektiğini ele almıştır. Bu bölümde tecvid ve lahn konusu incelenmek sûretiyle Kur'ân kıraâtının keyfiyetine, câiz ve câiz olmayan okuyuşlara temas edilmiştir.

Tecvid, حَوِّدَ fiilinin mastarı olup sözlükte "bir şeyi güzelleştirmek ve güzel yapmak" anlamına gelir.⁸⁵³ Terim olarak "Kur'ân lafızlarını güzelleştirmek, Kur'ân kelimelerini güzel tilâvet etmek" anlamına gelir.⁸⁵⁴ Kur'ân'ı tecvidle okumak, harflerin haklarını vererek düzgün telaffuz etmeyi, ârizî ve lâzımî sıfatlarını yerli yerinde yapmayı, medleri ve ğunneleri tam yapmayı, kulağa ve fitrata hoş gelecek şekilde okumayı ifade eder. Kur'ân tecvidini düzgün öğrenmek isteyen kimse onu, güvenilir kimselerden öğrenmelidir. Bunlar; tecvidin kuralları dışına çıkmayan, okuduğu zaman lahn-ı celî ve lahn-ı hafî'ye düşmeyen, medlerde ifrat ve tefrit yapmayan kimselerdir. Onlar, sarhoş gibi ağzından çıkanı kulağı duymayan kimseler değildir. Harfleri ağzında geveleyerek çiğneyen, ağzını mağara gibi açarak harfleri telaffuz eden ve çenesini sağa sola eğerek okuyan kimseler de değildir.⁸⁵⁵

Sahâbenin kıraâti kolay, fasîh ve sağlam idi. Onlar, harfleri sakız gibi ağızlarında çiğnemedi, dinleyeni rahatsız etmeyecek şekilde okurlardı. Hemze'nin vurgusunda (نَبْر) mübalağa etmezler, harfleri mahreclerinden çıkarırlar ve harflerin sıfatlarını aşırılığa kaçmadan doğru, düzgün bir şekilde telaffuz ederlerdi. Tecvidi güzel yapmak

⁸⁵² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 418.

⁸⁵³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, Cilt 3, s. 135.

⁸⁵⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 423.

⁸⁵⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 423, 424.

için fem-i muhsinden öğrenilenlerin tekrar edilmesi gerekir. Bu ilimde tekrar çok önemli olduğu için tecvid ile onun terki arasındaki farkın tekrar olduğu söylenmiştir. Hz. Peygamber'in her yıl Cebrail'e (a.s.) Kur'ân'ı arz etmesi, vefât ettiğinde bunu iki defa tekrar etmesi bu anlamda düşünülmelidir. Hz. Peygamber, kıraâtın nasıl olması gerektiğini göstermek ve tilâvetin tertîl ile nasıl okunduğunu öğretmek için sahâbeye Kur'ân okurdu. Sahâbeden sonra gelen nesiller de aynı şekilde Kur'ân'ı kendilerinden öncekilerden böyle öğrenmişlerdir. Böylece Kur'ân, nesilden nesile tevâtüren nakledilerek günümüze kadar gelmiştir. Müşâfehe yoluyla kıraâtleri öğrenmeksizin bu konuda sadece kitaplardan okuduğuna güvenerek konuşan kimsenin hata edebileceği söylenmiştir.⁸⁵⁶

Cebraîl (a.s.) ile Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı karşılıklı birbirlerine okumalarındaki gayelerden biri, harflerin mahrelerini öğretmek, harflerin ve kelimelerin nasıl telaffuz edileceğini göstermektir. Her yıl Cebrail'le buluşmalarında Hz. Peygamber tecvidi ve harflerin mahrelerinden doğru bir şekilde çıkarılmasını öğrenmiştir. Cebrail ile Hz. Peygamber arasındaki bu karşılıklı okuma, bu ümmet için hem sünnet olmuş hem de tecvidin bir hocadan okunması gerektiğine delil sayılmıştır. Kur'ân'ın manasını anlayabilmek için lafızlarının düzgün telaffuz edilmesine ve harflerinin, Hz. Peygamber'in tilâvetine uygun olarak okunmasına bağlıdır. Bu da ancak bir kıraât âliminden okumak sûretiyle olur. Kıraâti ehil kimselerden okumadan, harfleri bozarak telaffuz eden kimsenin, isyankâr ve günahkâr olduğu ifade edilmiştir. Çünkü Kur'ân'ın bütün harflerinin tebdîl ve tahrîften korunması herkese vaciptir.⁸⁵⁷

Tecviddeki bu vucûbiyet, sadece farzları yerine getirmek için gerekli görülen kıraâtte söz konusu değildir. Açıkça denilebilir ki, Kur'ân lafızlarının değiştirilmesinde ruhsat yoktur. Bunun için Yüce Allah, Hz. Peygamber'e ve onun şahsında ümmetine hitaben ⁸⁵⁸ {وَرَكَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيًّا} buyurmuştur. Ayrıca Kur'ân'ın düşünülmesi ve tefekkür edilmesi için tertîlin önemine ve büyüklüğüne işaret olarak "rettil" emri, mastar ile tekit edilmiştir. Ümmü Seleme (r. anha) annemiz, Hz. Peygamber'in kıraâtini, (قراءةً مُفسَّرةً حرفاً حرفاً) şeklinde tarif etmiştir. Hz. Peygamber'in tertîl ile okuduğu, kıraât ve ses yönünden ondan daha güzel okuyanın olmadığı rivayet edilmiştir. O; acele etmeden

⁸⁵⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 425.

⁸⁵⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 426.

⁸⁵⁸ el-Müzzemmil 73/4.

harfleri tane tane okur, âyet sonlarında vakfeder, medleri uzatır, tegannî yapar ve sesini (terci‘) titretirdi.⁸⁵⁹

Hiz. Peygamber, Kur'ân okurken sesin güzelleştirilmesini istemiş ve Kur'ân'ı güzel okuyanları övmüştür. Bu övgüye mazhar olanlardan biri İbn Mes'ûd'dur. Kur'ân'ı güzel okuma hususunda ona büyük bir kabiliyet verildiği ifade edilir. Hiz. Peygamber meâlen bir sözünde "Kim Kur'ân'ı indirildiği gibi dinlemek isterse İbn Ümmi Abd'in kıraâtini dinlesin." buyurmuştur.⁸⁶⁰ Hatta o Kur'ân okuduğunda Hiz. Peygamber'in ağladığı nakledilir. Sesinin güzelliğinden ve Kur'ân'ı tertîl ile okumasından dolayı arkasında namaz kılanlar kıraâtinin uzun sürmesini arzulamışlardır. Onun kıraâtiyle ilgili şöyle bir ilginç hikâye de nakledilmektedir: Bir gün sabah namazında ⁸⁶¹ {وَتَقَعَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ} âyetini tekrar ederken başının üstüne bir Hüdühüd kuşu konmuş ve kıraât tamamlanıncaya kadar orada beklemiştir. Onun kıraâtini dinleyen Hıristiyan ve Yahûdîlerden bir gurubun müslüman olduğu da nakledilmiştir.⁸⁶²

Müellif, Kur'ân'ın tecvidle okunması bağlamında kendi zamanında Kur'ân'ı güzel okuyan ve kıraâtleriyle insanları etkileyen meşhur kimselerin varlığından bahsetmiştir. Bunlar, her ikisi de Kahire'de yaşamış olan İhmîmî (ö. 902/1496) ve Muhammed b. Sâlih (ö. 841/1437)'dir.

İnsan nefsinin güzel sesle okunan Kur'ân'dan etkilendiği aşikârdır. Güzel sesle birlikte tertîl kurallarına riâyet edilerek okunan Kur'ân, kulakları, kalbleri ve nefisleri kendine çeker. İnsanlar, onun emir ve nehiyelerine bağlı kalmaya, tehdit ve vaadlerine kulak vermeye ve ona rağbet etmeye çalışırlar. Bunun için namaz ve namaz dışında Kur'ân tilâvetini dinlemek amacıyla susulmuştur. Cehrî namazlarda imama uyanlardan kıraâtin düşmesinin nedeni de onu dinlemeye ve anlamaya matuftur. Bu yüzdendir ki, Kur'ân okuyandan sesini güzelleştirmesi istenmiştir. Kur'ân'da âyet fâsılaları, çoğunlukla med ve lin harflerine nûn harfî bitişerek sona ermektedir. Bunun hikmeti, coşku ve heyecanın tam olarak ortaya çıkmasıyla izah edilmiştir.⁸⁶³

⁸⁵⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 428.

⁸⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt 30, s. 400, (18457).

⁸⁶¹ Neml 27/20.

⁸⁶² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 431.

⁸⁶³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 432, 433.

Müellif, Kur'ân'ın güzel sesle ve teğannî ile okunması konusunda bazı ihtilafların varlığına işaret etmiş ve konuyla ilgili olarak nakledilen rivayetler üzerinde durmuştur. Hz. Peygamber bir sözünde meâlen "*Allah, Kur'ân'ı teğannî ile okumasına izin verdiği kadar Nebî'ye başka şeyde izin vermedi.*" buyurmuştur.⁸⁶⁴ Başka bir sözünde "*Kur'ân ile teğannî etmeyen bizden değildir.*" buyurdu.⁸⁶⁵ Kur'ân'ın teğannî ile okunmasına işaret eden bir başka sözünde ise "*Allah'ın, güzel sesle Kur'ân okuyan kimseyi dinlemesi, şarkıcıyı dinleyen dinlemesinden daha şiddetlidir.*" buyurdu.⁸⁶⁶ Rivayetlerde Kur'ân'ın güzel sesle okunmasını ifade eden "teğannî" kelimesinin anlamı konusunda âlimler ihtilaf etmiştir.⁸⁶⁷

"Teğannî" kelimesi, "sesi güzelleştirmek, zenginlik, hüzn ve bir yerde kalmak" anlamlarına gelir.⁸⁶⁸ Hadislerde geçen teğannî'nin, "hoşa giden tatlı bir şeyi" ifade ettiği anlaşılmaktadır. Şarkı söylenirken neşelenme ve coşku sonucu ortaya çıkan sevinç halleri de "teğannî" kelimesiyle tarif edilmiştir. Arapların deveye bindiklerinde, avluda ya da bahçede oturduklarında âdetleri üzere şarkı ile teğannî yaptıkları bilinir. Kur'ân indirilmeye başladığında Hz. Peygamber, bunun yerine onlardan Kur'ân ile teğannî etmelerini istemiştir. İmam Şâfiî'den nakledildiğine göre teğannî, hadr ve hüznle okumaktır. Yine başka bir rivayette onun, teğannî'yi sesi güzelleştirmek şeklinde açıkladığı ifade edilmiştir. Hadr, hızlıca okumayı; hüzn ise sesi incelterek hüznlenmeyi ifade eder. Ebû Hüreyre'nin, sûre okurken sesini ağıt yakanlar gibi hüznleştirdiği kaydedilmiştir.⁸⁶⁹

Kur'ân'ın güzel sesle okunması anlamına gelen teğannî kelimesi yerine bazı rivayetlerde "terennüm" ifadesi geçmektedir. Terennüm ifadesinin geçtiği bu rivayetler, teğannî'nin, sesin güzelleştirilmesi anlamına geldiğini desteklemektedir. Çünkü terennüm, ancak ses ile gerçekleşen bir olaydır. Bu nedenle, teğannî kelimesi ile "istiğnâ" kastedilmiş olsaydı sesin zikredilmesine gerek kalmazdı denilmiş. Neticede, teğannî ile Kur'ân okurken sesin güzelleştirilmesi veya hüznleştirilmesi kastedilmektedir. Hz. Dâvud'un (a.s.) 70 lahn ile Zebur'u okuduğu, okuduğu zaman teğannî yaptığı, kendisi ağladığı gibi dinleyenleri de ağlattığı nakledilir. Hatta o

⁸⁶⁴ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, Cilt 3, s. 19, (7544); Müslim, Fezâilü'l-Kur'ân, Cilt 2, s. 192, (1881)

⁸⁶⁵ Buhârî, Kitâbü't-Tevhîd, Cilt 18, s. 579, (7527)

⁸⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, Cilt 39, s. 372, (23947); İbn Mâce, Sünen, Cilt 1, s. 425 (1340); Hâkim, el-Müstedrek, Cilt 1, s. 760. (2097).

⁸⁶⁷ Kastallânî, Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât, Cilt 2, s. 436, 437.

⁸⁶⁸ Kastallânî, Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât, Cilt 2, s. 437.

⁸⁶⁹ Kastallânî, Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât, Cilt 2, s. 438.

okuduğu zaman hastaların bile çoştuğu, neşelendiği, tilâvetini duyan herkesin onu dinlediği ve ağladığı bildirilmiştir.⁸⁷⁰

Kur'ân'ın teğannî ile okunmasını ifade eden rivayetlerden çıkarılacak ortak netice, sesin güzelleştirilmesidir. Bu konuda nakledilen rivayetlerin müşterek yönü, sesin güzelleştirilmesi ve terennümle hüzünlendirilmesidir. Nefislerin, terennümle yapılan kıraâtı dinlemeye meylettiği bilinen bir gerçektir. Çünkü teğannî ile icrâ edilen kıraât, kalbin incelmesine ve gözden yaşın akmasına sebep olur.⁸⁷¹

Kıraâtin lahn ile yapılması konusunda selef âlimleri ihtilaf etmişse de sesin güzelleştirilmesi ile yapılmasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Lahn'ın sözlükte "neşelendirmek, sesi titretmek, şarkı söylemek ve sözü hatalı söylemek" anlamlarında kullanıldığı nakledilmiştir.⁸⁷² Bazı rivayetlerde "Kur'ân'ı Arap lahniyle okuyun" şeklinde emirler nakledilmiştir.⁸⁷³ Bununla, kürsülerden inananları çoşturmak ve neşelendirmek amacıyla okunan Kur'ân'ın kastedildiği ifade edilmiştir.⁸⁷⁴

Bazı âlimlerin kıraâtte lahn yapmayı haram saydığı, bazılarının da mekruh saydığı ifade edilmiştir. Sahâbeden ve tâbiînden bir gurubun lahn ile yapılan kıraâte cevaz verdiği kaydedilir. Şâfiî ve Hanefî âlimleri bu görüştedir. Hatta Şâfiîlerin bunu müstehab gördüğü nakledilmiştir. Bu ihtilaf, harflerin telaffuzunda veya mahrecinde bir eksiklik olup olmamasındadır. Nevevî (ö. 676/1277), mahrecinden çıkarılırken harfin değişikliğe uğratılmasının haram olduğu konusunda âlimlerin icmâ ettiğini söylemiştir. Âlimler, uzatmalarda haddi aşmamak ve harflerde bir fazlalık veya eksiklik yapmamak şartıyla Kur'ân'ın güzel sesle okunmasını teşvik etmişlerdir. Bu konuda imam Şâfiî'den iki farklı görüş nakledilir. Birinde bunu mekruh sayarken, diğerinde mahzuru olmadığını ifade etmiştir. Onun sözlerindeki bu ihtilaf aslında, iki farklı durum için söz konusudur. Neticede, onun bu iki fetvası kıraâtte haddi aşmamak şartıyla lahne cevaz vermesine hamledilmiştir. Kıraâtte haddi aşarak lahn yapmak haram sayılmıştır.⁸⁷⁵

⁸⁷⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 440-443.

⁸⁷¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 443.

⁸⁷² Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, Cilt 1, s. 612; Ebû Ubeyd es-Sellâm, *Ğaribü'l-hadis* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, h. 1396), Cilt 2, s. 233.

⁸⁷³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye* (Beyrut: el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1979), Cilt 4, s. 460.

⁸⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, Cilt 4, s. 460.

⁸⁷⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 446.

Müellif, kıraâtte lahn yapma konusunda âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. İmam Gazzâlî (ö. 505/1111), medlerde aşırılığa kaçmadan ve nazmı bozmadan yapılan lahnın müstehab olduğunu, aksinin ise haram olduğunu ifade etmiştir. Râfî el-Kazvînî (ö. 623/1226) ise fethayı, kesreyi ve dammeyi bir harf olacak kadar uzatmayı ve idgam olmayan yerde idgam yapmayı mekruh saymıştır. Bazı rivayetlerde medlerde aşırılığa kaçmanın zararsız görüldüğü nakledilmişse de bunların, şâz görüşler olduğu dolayısıyla bunlara güvenilemeyeceği söylenmiştir.⁸⁷⁶

Bütün bu rivayet ve delillerden ortaya çıkan sonuca göre Kur'ân'ın güzel sesle okunması arzu edilmelidir. Okuyucu, imkânı ölçüsünde sesini güzelleştirmeli, sesin güzelleştirilmesi için nağme kurallarını bilmelidir. Bu nedenle kıraâtın güzel olması için sesin güzel olması yeterli görülmemiş, nağme kurallarına riayet etmenin de gerekli olduğu ifade edilmiştir. Ancak edânın, nağme kurallarına feda edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

4.1. Medler

Müellif medler konusuna "med" ve "kasr" başlığı altında değinmiştir. Medden kasıt, harfî med üzerine ziyâde edilen ilave med miktarlarıdır. Aslolan med, medd-i tâbiî olarak ifade ettiğimiz tabiî meddir. Bu meddin asıl ismi, kasr'dır. Harfî medlerden dolayı ortaya çıkan medde kasr, harfî med üzerine ilave edilen uzatmalara ise "med" denilmiştir. Tecvid ilminde tabiî medde kasr denilmektedir. Bu yüzden medlerde aslolan medd-i tabiîdir (kasr) dedik. Çünkü medd-i tâbiî olmadan ziyâde med miktarı olmaz. Bu nedenledir ki, medd-i tâbiîye aslî med, bunun üzerine ilave edilen ziyâde medlere fer'î med denilmiştir. Bu özelliğinden dolayı med konusu işlenirken medd-i tâbiî hep ilk sırada zikredilir.⁸⁷⁷

4.1.1. Med Harfleri

Harflerin mahrec bölgelerine değinirken med harflerinin, cevî mahrec bölgesinden çıkan (و), (ي) ve (ل) harfleri olduğunu ifade etmiştik. Bu harflerin med harfî olabilmesi için sâkin bulunmaları ve kendisinden önceki harfin harekesinin de kendi cinslerine uygun olmaları gerekir. Yani elif'ten önce fetha, vav'dan önce zamme ve yâ'dan önce de kesre olmalıdır. Bu harfler kısaca (واي) şeklinde isimlendirilmiştir.

⁸⁷⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 447, 448.

⁸⁷⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 3, s. 986.

4.1.2. Lîn Harfleri

Kendisi sakin olup mâ kabli üstünlü olan harflere lîn harfleri denir. Bunlar (و) ve (ي) harfleridir. Med harflerinde kendilerinden önceki harfin harekesi kendi cinslerinden olurken, lîn harflerinde kendinden önceki harfin harekesi kendi cinsden değildir. Bu durum, med ile lîn harflerini birbirinden ayıran özelliktir.⁸⁷⁸

Müellif, med harfleri ile lîn harfleri arasında umûm-husûs yönünden bir ilgi olduğunu söylemiştir. Med harflerindeki meddin sebebi, med harflerinin sâkin olmasıdır. Yani sâkin olmak, harfin gizliliğini artıran bir sebeptir. Aynı sebep lîn harflerinde de söz konusudur. Lîn harfleri bu yönüyle med harflerine çok benzemektedirler. Bu benzerlikten dolayı lîn harfleri sâkin olup mâ kabli üstün olursa vakf esnasında medd-i tâbiî gibi uzatılırlar, bu sayede harflerin telaffuzdan düşmesi önlenmiş olur.⁸⁷⁹

Lîn harflerinin ancak vakf halinde uzatılması mümkündür. Bu yüzden {عَلَيْهِمْ} , {إِلَيْهِمْ} ve {لَدَيْهِمْ} kelimelerinde yâ harfleri kendinden önceki harfin harekesi üstün olduğu halde uzatılmamıştır.⁸⁸⁰

4.1.3. Med Sebepleri

"Med" ifadesinin, medd-i tâbiî üzerine ilave edilen ziyâde medler için kullanıldığını yukarıda ifade etmiştik. Medd-i tâbiî üzerine ilave edilen ziyâde med sebepleri lafzî ve manevî olarak iki kısımda ele alınmıştır. Lafzî med sebepleri hemze ve sukûn'dür. Med harflerinden sonra hemze geldiğinde medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl meydana gelir.

4.1.4. Med Çeşitleri

4.1.4.1. Medd-i Muttasıl

Medd-i tâbiî üzerine ziyâde med sebebi olan hemze, med harfinden sonra bir kelimedede bulunursa medd-i muttasıl (bitişik uzatma) olur. {سَوَاءٌ} , {أُولَئِكَ} ve {أَصْنَآءٌ} kelimelerinde olduğu gibi. Bütün kıraât imamları medd-i muttasılın, medd-i tâbiîden

⁸⁷⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 987.

⁸⁷⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 987.

⁸⁸⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 988.

daha fazla uzatılmasında ittifak etmişlerdir. Istılahta medd-i tâbiî üzerine ziyâde edilen bu medlere fer‘î med denildiğini ifade etmiştik. Çünkü med harfleri zayıf ve gizlidir. Hemze ise kuvvetli ve zor bir harftir. Zayıf ve gizli olan med harfî, daha güçlü ve zor olan hemze ile takviye edildi.⁸⁸¹

Rivayet edildiğine göre adamın biri {إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ} âyetindeki {لِلْفُقَرَاءِ} kelimesini kasr (medd-i tâbiî) ile okudu. İbn Mes‘ûd ona, Allah Rasûlünün âyeti kendisine böyle okumadığını söyledi. Bunun üzerine adam, nasıl okudu diye İbn Mes‘ûd'a sordu. O da {لِلْفُقَرَاءِ} kelimesini adamın okuduğu gibi kasr ile değil med ile okudu. Müellif bunun, medd-i muttasılın uzatılarak okunması için açık bir delil olduğunu ve kıraât imamlarının da bu konuda icma ettiğini belirtmiştir. Müellifin ifadesine göre İbnü'l-Cezerî, medd-i muttasılın meddi üzerinde bir araştırma yapmıştır. İbnü'l-Cezerî'nin yaptığı bu araştırma sonucunda sahîh ve şâz hiç bir kıraâtte medd-i muttasılı kasr ile okuyan olmamıştır. Ancak kurrâ, medd-i tâbiî üzerine ilave edilen ziyâde medlerin mertebeleri ve miktarları konusunda ihtilaf etmiştir. Bu ihtilaf, edâ şekillerinden hadr, tertîl ve tahkikli okuyuşa göre değişmektedir.⁸⁸²

Medd-i muttasılın meddi konusunda kurrânın, medd-i tâbiî üzerine ziyâde med ile uzatılmasında ittifak ettiğini yukarıda belirtmiştik. Ancak şunu da ifade etmeliyiz ki kurrâ, medd-i muttasılın med mertebelerinde ihtilaf etmiştir.⁸⁸³

4.1.4.2. Medd-i Munfasıl

Hemze, med harfinden sonra bir kelimedede bulunursa medd-i munfasıl (ayrı uzatma) olur. (وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ ve يَا أَيُّهَا النَّاسُ , بِمَآ أُتِرِلَ) . Medd-i munfasılın meddi konusunda kurrâ ihtilaf etmiştir. İmam İbn Kesir ve imam Ebû Ca‘fer meddi munfasılı kasr (medd-i tâbiî) ile okumuştur. Medd-i munfasılın kasr ile okunmasının sebebi, hemze'nin ayrı kelimedede olmasıyla tesirinin azalmasıdır. Kasr ile okumadan kasit ise medd-i tâbiî miktarı kadar uzatmaktır. Diğer kurrâ, kasr ile değil,

⁸⁸¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 989, 990.

⁸⁸² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 990.

⁸⁸³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 992.

medd-i tâbiî üzerine ziyâde medle okumuştur. Ancak kurrâ, medd-i muttasıl olduğu gibi medd-i munfasılın med mertebelerinde de ihtilaf etmiştir.⁸⁸⁴

4.1.4.2.1. Medd-i Muttasıl ile Medd-i Munfasılın Med Mertebeleri

Tecvid ilminde med denilince akla, medd-i tâbiî üzerine ziyâde edilen meddin geldiğini ve medd-i tâbiînin meddine de kasr denildiğini ifade etmiştik. Dolayısıyla, medd-i muttasıl ile medd-i munfasılın med mertebelerini ifade ederken ziyâde medlerden bahsedeceğiz.

Kıraât imamları tabiî med üzerine ziyâde edilen medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl medlerinin mertebeleri konusunda ihtilaf etmiştir. Kimi kıraât âlimi tabiî medden sonraki birinci med mertebesini iki elif miktarı olarak belirlerken kimisi de bu mertebeyi 1,5 (Bir buçuk) elif miktarı olarak belirlemiştir. İkinci med mertebesini ise kimi kurrâ üç elif miktarı olarak tespit etmiş; kimi kurrâ ise bu mertebeyi 2,5 (İki buçuk) elif miktarı olarak tespit etmiştir. Bu miktarların altında veya üstünde başka ihtilaflar da kayıtlıdır. Bu ihtilaflardan çıkan ortak sonuç ise çoğu kurrânın medd-i muttasıl ile medd-i munfasılı iki elif miktarının üzerinde uzatmalarıdır. Bununla birlikte kurrâ arasında medd-i munfasılı tabiî med gibi bir elif miktarı uzatan varsa da hiçbir kurrâ medd-i muttasılı iki elif miktarın altında uzatmamıştır. Bu bize medd-i muttasılın meddinin iki elif miktarının altına düşmemesi gerektiğini göstermektedir.⁸⁸⁵

Neticede, medd-i muttasılın en düşük med mertebesinin medd-i tâbiîden fazla olduğu görülmektedir. Müellif, med mertebeleriyle ilgili ihtilaflara değinerek bir kısım kıraât bilgininin, mertebelerin med miktarlarını farklı isimlendirmesinden bahsetmiştir. Bir kısım kıraât bilgininin üç elif miktarı olarak takdir ettiği med miktarını bir başkası dört elif miktarı olarak takdir etmiştir. Med mertebelerini altı elif miktarına kadar çıkarırlar da olmuştur.⁸⁸⁶

Aslında bu med miktarlarının birbirine yakın miktarlar olduğu söylenebilir. Miktarların farklı olması, takrîb amaçlı olup tahdîd amaçlı değildir. Bu yüzden 3 miktar ile dört miktar; dört miktar ile 5 miktar arasında fazla bir fark yoktur. Kaldı ki, bu miktarları bilmek de ancak müşâfehe ve idman ile yolu ile mümkündür. Ziyâde

⁸⁸⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 994-996.

⁸⁸⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 996.

⁸⁸⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1000.

medlerdeki önemli bir konu da vasl ve vakftır. Ziyâde med vasl halinde yapılır, vakf halinde ise düşer.⁸⁸⁷

Lafzî med sebeplerinden ikincisi ise sukûn'dür. Sükûn de lâzımî sükûn ve ârızî sükûn olmak üzere kendi arasında ikiye ayrılır. Vakf ve vasl halinde değişmeyen sükûne "sükûn-ü lâzım"; vakf halinde olup da vasl halinde düşen sükûne ise "sükûn-ü ârız" denir.⁸⁸⁸ Med harfinden sonra gelen sükûnden, iki med çeşidi ortaya çıkmaktadır. Bunlar, medd-i lâzım ve medd-i ârızdır.

4.1.4.3. Medd-i Lâzım

Medd-i lâzım, idgamlı ve idgamsız olarak ikiye ayrılır. İdgamsız medd-i lâzım, sûrelerin başındaki hurûf-ı mukattaalarda bulunan medlerdir. {الْمَصِّطُ} âyetindeki lâm, mîm ve sâd harflerinde idgamsız medd-i lâzım vardır. Bu harfler ayrı ayrı düşünüldüğünde hepsi de sükûn ile son bulmaktadır. Medd-i lâzımın idgamlı haline de {الصَّالِيْنَ} ve {الدَّوَابِّ} kelimeleri misâl olarak verilebilir. Bu kelimelerde sükûn-ü lâzım şeddeli yani idgamlıdır.⁸⁸⁹ Medd-i lâzıma, medd-i hacz ve medd-i adl de denilmiştir. Kurrâ, medd-i lâzımın med edilmesinde ittifak etmiştir. Medden kasıt, medd-i tâbiî üzerine ilave edilen ziyâde med miktarlarıdır. Ziyâde medlerin mertebelerinden yukarıda bahsedilmişti. Ancak kurrânın, medd-i lâzımın medd-i tâbiî üzerine ziyâde medle uzatılmasında ittifak etmişse de ziyâde med mertebelerinde ihtilaf etmiştir. Kimi kurrâ, üç elif miktarı med etmiş, kimi de 4 elif miktarı med etmiştir.⁸⁹⁰

4.1.4.4. Medd-i Ârız

Vakf halinde var olup da vasl halinde düşen sükûne "sükûn-ü ârız" denir. Sükûn-ü ârız idgamlı ve idgamsız olarak ikiye ayrılır. İdgamsız sükûn-ü ârız, âyet sonlarında durulduğunda ortaya çıkmaktadır. {الرَّحِيمِ} ve {الْعَالَمِينَ} kelimelerinde olduğu gibi.

İdgamlı sükûn-ü ârız {وَقَالَ لَهُمْ} cümlesinde olduğu gibi Ebû Amr kıraâtinde vardır. Bu tür meddin Hafs rivayetinde örneği yoktur.⁸⁹¹

⁸⁸⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 3, s. 1000.

⁸⁸⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 3, s. 1017.

⁸⁸⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 3, s. 1016, 1017.

⁸⁹⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 3, s. 1019.

⁸⁹¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 3, s. 1017, 1018.

Medd-i ârızın med miktarında kurrâ ihtilaf etmiştir. Medd-i ârızda iki sâkin ictimâ ettiği için bazı kurrâ (Hamza ve Verş), medd-i lâzım gibi uzatmıştır. Bazı kurrâ (Âsım) da tevessutla (orta) okumuştur. Kasr ile okunması pek tercih edilmemiştir.⁸⁹² Neticede, medd-i ârızda iki sâkin ictimâ etmiştir. Bu yüzden medd-i tâbîden daha fazla uzatılmalıdır.

Yukarıda med sebeplerinin lafzî ve manevî olarak ikiye ayrıldığını ifade etmiştik. Lafzî med sebepleri üzerinde durduktan sonra şimdi de manevi sebeplerden bahsetmek istiyoruz.

Manevi sebeple, olumsuzluk anlamını kuvvetlendirme ve olumsuzlukta mubâlağa etme kastedilmektedir. Araplar, lafzî med sebepleri kadar olmasa da manevi med sebebine, olumsuzluğu pekiştirme anlamında değer vermişlerdir. Hatta bu medde, "medd-i ta'zîm ve medd-i mubâlağa" adı vermişlerdir. Kelime-i Tevhitteki olumsuzluğu vurgulamak için baştaki lâm harfinin uzatılması bunun için misâl verilebilir. Bu meddeki amaç, Allah'ın dışındaki bütün varlıklardan uluhiyeti nefyetmek ve bunu telaffuz ederken sesi uzatarak mubâlağa etmektir.⁸⁹³

Müellif, lafzî med sebeplerine değindikten sonra ayrıca hemze ve sükûn'deki manevi med sebepleri üzerinde de durmuştur. Manevi med sebepleri, lafzî med sebebi kadar kuvvetli değildir. Olumsuzluğu pekiştirmek için yapılan bu medle, medd-i işbâ'nın değil, medd-i tevessutun kastedildiği ifade edilmiştir.⁸⁹⁴ Böylece, med harflerinden sonra gelen hemze'deki lafzî ve manevi med sebeplerine değinen müellif, lîn harflerinde de manevî med sebeplerinin bulunduğu ve bu yüzden lîn harflerinin med harfleri gibi uzatıldığına işaret etmiştir.⁸⁹⁵

4.2. İdgam

Müellif, kıraât bilginlerinin idgam konusunu genellikle Fâtiha Sûresinde ele aldıklarını ifade etmiş, kendisi ise bu konuyu usûl kısmının ilk konusu olarak ele almıştır. Bununla konuyu Fâtiha Sûresine, yani ferşü'l-hurûfün⁸⁹⁶ başına ertelemeyi amaçlamıştır. Müellifin, bu eserde kıraâtleri "vesâil" ve "makâsıd" olmak üzere iki ana

⁸⁹² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1019-1021.

⁸⁹³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1023.

⁸⁹⁴ İşbâ' sözlükte, *med etme, uzatma* anlamlarına gelmektedir. Bkz. Zebîdî, *Tacü'l-'arus*, Cilt 34, s. 189; Terim olarak "*medd-i tâbîden daha fazla uzatmaya, diğer bir ifadeyle tûl ile uzatmaya*" denir. Bkz. Ebû Şâme, *İbrâzû'l-me'ânî*, Cilt 1, s. 122.

⁸⁹⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1025-1026.

⁸⁹⁶ Feşü'l-hurûf, belli bir kaideye dayanmayan, Kur'an'da dağılık olarak bulunan ihtilaflara denir. Bkz. Nihat Temel, *Kıraât ve Tecvid İstılahları*, s. 51.

bölümde incelediğini ifade etmiştik. Makâsîd bölümünün de genel olarak usûl ve ferşü'l-hurûf diye ikiye ayrıldığından bahsettik. Müellif, vesâil bölümüne değindikten sonra makâsîd bölümüne usûlün ilk konusu olarak idgamla başlamıştır.

İdgam sözlükte, "dâhil etmek ve girdirmek" anlamına gelir.⁸⁹⁷ Tecvid terimi olarak ise "Mahreleri aynı veya yakın olan iki harf, biri sâkin diğeri harekeli olarak ard arda gelirse, sâkin harfin harekeli harfe dâhil edilerek okunmasına" denir.⁸⁹⁸

Basralı bilginler idgamı, "iddigam" şeklinde şeddeli, Kûfeli bilginler ise "idgam" şeklinde şeddesiz telaffuz etmişlerdir. İkisi arasındaki fark, idgam-ı sağırde idgam edilecek ilk harfin sâkin olması, idgam-ı kebîrde ise idgam edilecek ilk harfin harekeli olmasıdır. İdgam-ı kebîrin ilk harfi harekeli olsa da idgam edilirken sâkin yapılmaktadır. İdgam-ı kebîre ilk harfinin harekeli olmasından ve çok kullanılmasından dolayı bu ismin verildiği söylenmiştir. Bu isimlendirmenin idgam-ı misleyne, idgam-ı mütecâniseyne, idgam-ı mütekâribeyne şamil olmasından kaynaklandığı da kaydedilmiştir.⁸⁹⁹ İdgamın gayesi, telaffuzu kolaylaştırmaktır. İdgamın, kebîr ve sağır olarak iki çeşidi vardır.

4.2.1. İdgamın Şartları

İki harfin idgam edilebilmesi için harflerin hem hat hem de lafız bakımından ard arda gelmesi gerekir. ⁹⁰⁰ { مَالِكِ } { الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ } âyetlerinde olduğu gibi. Âyet sonundaki mîm harfi diğer âyet başındaki mîm harfine idgam edilerek de okunmuştur. Burada iki harekeli mîm harfi hem yazı hem de lafız bakımından ard arda gelmiştir. Yahut lafız bakımından ard arda gelmesede yazı bakımından ard arda gelmesi durumunda da idgam yapılmıştır. ⁹⁰¹ { إِنَّهُ هُوَ } âyetinde olduğu gibi. Burada iki aynı harf lafzan değil de hat bakımından ard arda gelmiştir. Çünkü lafzan aralarına gizli bir med harfi girmiştir. Eğer bunun aksi olsa idgam yapılmaz. Yani aynı iki harf hat bakımından değil de lafız bakımından ard arda gelse idgam gerçekleşmez. ⁹⁰² { أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ } âyetinde olduğu gibi.⁹⁰³

⁸⁹⁷ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-'ayn*, Cilt 4, s. 395.

⁸⁹⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 672.

⁸⁹⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 673.

⁹⁰⁰ Fatıha 1/3, 4.

⁹⁰¹ Bakara 2/37.

⁹⁰² Sâd 38/70.

⁹⁰³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 681.

İdgamın diğeri bir şartı idgam yapılacak kelimenin harf sayısının fazla olması gerekir. ⁹⁰⁴{ خَلَقَكُمْ } kelimesinde harf sayısı fazla olduğu için idgam yapılmıştır. Kâf ile kef harfleri arasında mahrec yakınlığı olduğu için bunlara mütekârib harfler denilir. Mütekârib harflerden birincisi sâkin kılınarak ikincisine idgam edilir ve { خَلَكُمْ } şeklinde okunur. Bu yüzden harf sayısı az olan ⁹⁰⁵{ خَلَقَكَ } kelimesinde idgam yapılmamıştır.⁹⁰⁶

4.2.2. İdgamın Sebepleri

İdgam sebepleri harflerdeki temâsül, tecânüs ve tekârüplüktür. Temâsül, (ت . ت) de olduğu gibi harflerin mahrec ve sıfat yönünden aynı olmasıdır. Tecânüs, (ت . د) de olduğu gibi harflerin mahrec yönünden aynı, sıfat yönünden farklı olmasıdır. Tekârüp ise (ق . ك) de olduğu gibi harflerin hem mahrec hem de sıfat yönünden farklı olmasıdır. Harfler arasındaki bu üç ilgi nedeni idgamın sebepleri olarak zikredilmektedir.⁹⁰⁷

4.2.3. İdgamın Mâ'nileri

İdgamın mâ'nileri, ittifak ve ihtilaf edilenler olmak üzere iki kısımdır. İttifak edilen mâ'niler üçtür. Bunlar; tenvin, zamir olan tâ ve şeddeditir. ⁹⁰⁸{ غَفُورٌ رَحِيمٌ } de olduğu gibi ard arda gelen iki harften ilkinin tenvinli olması idgama engel olmuştur. Bu misâlde, aynı iki harfin yan yana gelmesine rağmen tenvin nedeniyle idgam yapılmamasına örnek verilmiştir. Mütecânis ve mütekârip harflerde de aynı kural geçerlidir. ⁹⁰⁹{ كُنْتُ تُرَابًا } de olduğu gibi ister mütekellim için olsun ister muhâtab için olsun zamir olan tâ harfinde idgam yapılmaz. Diğeri bir mâ'ni de ⁹¹⁰{ رَبِّ بِمَاءٍ } âyetinde olduğu gibi harfin şeddeli olmasıdır. İdgamın bu üç mâ'nisine konunun uzamaması için mütemâsil olan harflerden birer misâl vermekle yetindik. Aslında bu üç mâ'ninin,

⁹⁰⁴ Bakara 2/21.

⁹⁰⁵ Kehf 18/37.

⁹⁰⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 681.

⁹⁰⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 681.

⁹⁰⁸ Bakara 2/173.

⁹⁰⁹ Nebe' 78/40.

⁹¹⁰ Hicr 15/39.

tecânüs ve tekârüp olan harflerde de geçerli olduğunu ifade etmeliyiz.⁹¹¹ İhtilaf edilen idgamın mâ'ni ise cezm ve kesredir. ⁹¹²{يَخْلُ لَكُمْ}, ⁹¹³{وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ} ⁹¹⁴{وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا} âyetlerinde cezm nedeniyle idgam edilip edilmeme konusunda kurrâ ihtilaf etmiştir. Bu âyetlerdeki idgama mâ'ni olan cezm alâmeti harflerin hazfidir. Kesrenin kuvvetinden dolayı ⁹¹⁵{وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ} ve ⁹¹⁶{وَأْتِ ذَا الْقُرْبَى} âyetlerinde mütecânis harfler ard arda geldiği halde idgam edilip edilmeme konusunda kurrâ ihtilaf etmiştir.⁹¹⁷

İdgam-ı kebîrde, mütemâsil, mütecânis ve mütekârip iki harekeli harfin idgamı söz konusudur. Bu harflerin biri kelimenin son harfi iken, diğeri kelimenin ilk harfidir. Harekeli olan birinci harf sâkin kılınarak ikinci harfe idgam edilir. Mütecânis ve mütekârip harflerde de birinci harf ikinci harfe çevrilerek ikincisine idgam edilir. Dolayısıyla, idgam esnasında dil, iki defa yukarı yükselmekten kurtularak bir hareketle harfi telaffuz etmiş olur. İdgam, iki kelime birbirine vasledildiğinde gerçekleşir. Vakf halinde idgam yapılmaz.⁹¹⁸

4.2.4. İdgam-ı Kebîr

İdgam-ı kebîr ile kıraât etme konusunda meşhur olan kıraât imamı Ebû Amr'dır. Ancak bu, diğer kıraât imamlarının kıraâtlerinde idgam-ı kebîr yok anlamına gelmez. Diğer kıraât imamları arasında da idgam-ı kebîr ile okuyanlar vardır. Ebû Amr'dan sonra idgam-ı kebîr konusunda ona en çok muvâfakat eden kıraât imamı, imam Ya'kûb'dur. Belli kurallar çerçevesinde harflerin birbirine katılarak okunmasını ifade eden idgam, Arap dilinin bir özelliği kabul edilir. Kureyş lehçesinde esas olan izharla okumak ise de idgamlı okumak, bu dilin bir özelliği sayılmıştır.⁹¹⁹

İdgam; vâcip, memnû' ve câiz olarak üç kısma ayrılır. Vâcip idgam, ظنن لب ، ، عَفُورٌ رَحِيمٌ⁹²⁰ {عَفُورٌ رَحِيمٌ} idgam ظنن لب ، لب ، رَءْ kelimelerinin رَءْ şeklinde idgam edilmesidir. Memnû' idgam

⁹¹¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 682, 683.

⁹¹² Yusuf 12/9.

⁹¹³ Âl-i İmrân 3/85.

⁹¹⁴ Ğâfir 40/28.

⁹¹⁵ Nisa 4/102.

⁹¹⁶ İsrâ 17/26.

⁹¹⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 684.

⁹¹⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 684.

⁹¹⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 674.

⁹²⁰ Bakara 2/173.

ve ⁹²¹{ كُنْتُ مُرَابًا } âyetlerinde olduğu gibi idgam edilecek harfin tenvinli ve zamir olmasıdır. Câiz idgam ise ⁹²²{ الرَّحِيمِ مَالِكِ } âyetlerinde olduğu gibi hem idgamlı hem de izharlı okunuşlardır.⁹²³

İdgam, mütemâsil (aynı), mutekârib (yakın) ve mütecânis (mahrecleri aynı sıfatları farklı) harfler arasında mümkündür. Harekeli iki harfin idgamına genel olarak idgam-ı kebîr denir. Ancak idgam-ı kebîr, harflerin yakınlık durumuna göre misleyn, mütekâribeyn ve mütecâniseyn guruplarına ayrılır. İdgamın belli şartları, sebepleri ve mâ'nileri olduğunu yukarıda ifade etmiştik.

4.2.4.1. İdgam-ı Kebîrin Çeşitleri

İdgam-ı kebîrin çeşitlerine geçmeden önce, idgam olup olmama bakımından Arap harflerine değinmek yerinde olacaktır. Bilindiği gibi Arap alfabesi yirmi dokuz harften oluşmaktadır. Bunlardan (ء، ا، خ، ط، ظ، ص، ز) olmak üzere yedi harf idgam edilmez. Geri kalan diğer yirmi iki harfte idgam yapılmıştır. İdgam edilen bu harfler misliyet, tecânüs ve tekârüp durumlarına göre çeşitlere ayrılmıştır. İdgam-ı kebîr kendi arasında idgam-ı misleyn, idgam-ı mütecâniseyn ve idgam-ı mütekâribeyn şeklinde üçe ayrılır.

4.2.4.1.1. İdgam-ı Misleyn

İdgam edilme veya edilmeme yönünden harflerin misleyn, mütecâniseyn ve mütekâribeyn şeklinde kısımlara ayrıldığını vurgulamak isteriz. Mislî iki harekeli harfin idgamına, idgam-ı misleyn denilmiştir. Ard arda gelen mislî harflerden birinci harf sâkin kılınarak ikincisine idgam edilmiştir. Sadece mislî durumlarda idgam edilen bu harflerin Kur'ân'daki misâlleri şöyledir. Ancak bu misâllerde ihtilaflar ve istisnâlar olduğunu da kaydetmeliyiz.

Sadece mislî durumlarda idgam edilen harfler (هـ), (ع), (غ), (ي), (ف), (و), (ح), (ق), (ك), (ل), (ن), (ر), (ت), (ث), (س), (ب) ve (م)'dir.

Hâ (هـ) harfi Kur'ân'da doksan beş yerde ⁹²⁴{ فَاغْبُذُوهُ هَذَا } âyetinde olduğu gibi,

⁹²¹ Nebe' 78/40.

⁹²² Bakara 1/3, 4.

⁹²³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 674.

⁹²⁴ Âl-i İmrân 3/51.

Ayn (ع) harfi onsekiz yerde ⁹²⁵{يَشْفَعُ عِنْدَهُ} âyetinde olduğu gibi,

Ğayn (غ) harfi sadece bir yerde ⁹²⁶{وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ} âyetinde olduğu gibi,

Yâ (ي) harfi sekiz yerde ⁹²⁷{يَأْتِي يَوْمًا} âyetinde olduğu gibi,

Fe (ف) harfi yirmi üç yerde ⁹²⁸{خَلَّافَ فِي الْأَرْضِ} âyetinde olduğu gibi),

Vâv (و) harfi on sekiz yerde ⁹²⁹{وَهُوَ وَلِيُّهُمْ} âyetinde olduğu gibi idgam edilerek okunmuştur.⁹³⁰

Misâllerde görüldüğü gibi bu altı harfte sadece mislî durumlarda idgam yapılmıştır. Yukarıda misâlleri verilen harflerin mütecânis ve mütekârip harflerde idgamları yoktur. Bununla birlikte bazı harfler hem misleyn hem mütecâniseyn hem de mütekâribeyn durumunda idgam edilmişlerdir. Her üç şekilde idgam edilen bu harfler on bir tanedir. Burada on bir harfin misleyn durumuna misâller vereceğiz. Böylece misleyn durumunda idgam edilen harflerin sayısı on yedi olmaktadır.

Hâ (ح) harfi Kur'ân'da iki yerde ⁹³¹{النِّكَاحِ حَتَّى} âyetinde olduğu gibi,

Kâf (ق) harfi beş yerde ⁹³²{أَفَاقَ قَالَ} âyetinde olduğu gibi,

Kef (ك) harfi otuz altı yerde ⁹³³{إِنَّكَ كُنْتَ} âyetinde olduğu gibi,

Lâm (ل) harfi iki yiz yirmi yerde ⁹³⁴{جَعَلَ لَكُمْ} âyetinde olduğu gibi,

Nûn (ن) harfi yetmiş yerde ⁹³⁵{وَنَحْنُ نُسَبِّحُ} âyetinde olduğu gibi,

Râ (ر) harfi otuz beş yerde ⁹³⁶{شَهْرٍ رَمَضَانَ} âyetinde olduğu gibi,

Tâ (ت) harfi on dört yerde ⁹³⁷{الْمَوْتُ تَحْسِبُونَهُمَا} âyetinde olduğu gibi,

⁹²⁵ Bakara 2/255.

⁹²⁶ Âl-i İmrân 3/85.

⁹²⁷ Bakara 2/254.

⁹²⁸ Yunus 10/14.

⁹²⁹ En'âm 6/127.

⁹³⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kiraât*, Cilt 3, s. 687-692.

⁹³¹ Bakara 2/235.

⁹³² Â'râf 7/143.

⁹³³ Tâ-Hâ 20/35.

⁹³⁴ Bakara 2/22.

⁹³⁵ Bakara 2/30.

⁹³⁶ Bakara 2/185.

⁹³⁷ Mâide 5/106.

Peltek sâ (ث) harfî üç yerde ⁹³⁸{ حَيْثُ تَقْفُؤُهُمْ } âyetinde olduğu gibi,

Sîn (س) harfî üç yerde ⁹³⁹{ النَّاسِ سُكَارَى } âyetinde olduğu gibi,

Bâ (ب) harfî besmeyleyle sûre sonunu vasleden kurrâya göre elli yedi yerde, vasletmeyen kurrâya göre ise elli dokuz yerde idgam edilmiştir. ⁹⁴⁰{ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ } âyetinde olduğu gibi.

Mîm (م) harfî yüz otuz dokuz yerde ⁹⁴¹{ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ } âyetinde olduğu gibi idgam edilmiştir. İdgam-ı misleyn konusunda verilen bu misâller sadece iki kelime arasında yapılan idgamlarla ilgilidir. Tek kelimedede yapılan idgamlar da bulunmaktadır. Ebû Amr bir kelimedede veya iki kelimedede yaklaşık yedi yüz yerde idgam-ı misleyn ile okumuştur. ⁹⁴²

4.2.4.1.2. İdgam-ı Mütেকâribeyn ve İdgam-ı Mütেকâniseyn

Mahrecleri birbirine yakın, sıfatları farklı olan iki harekeli harfin idgam edilerek okunmasına idgam-ı mütেকâribeyn denir. ⁹⁴³{ خَلَقُكُمْ } kelimesinin { خَلَكُمْ } şeklinde okunması gibi. Burada tek kelimedede icrâ edilen idgam söz konusudur. İki kelimedede yapılan idgam misâlleri üzerinde daha sonra durulacaktır. Tek kelimedede iki mütেকârip harekeli harfin idgamı sadece (ق) harfinin (ك) harfine idgam edilmesinde uygulanmıştır. Mahrecleri yakın olan iki harekeli harfin idgam edilebilmesi için bazı şartlar gereklidir. Bunlar, idgam edilecek birinci harekeli harf olan kâf'ın, mâ kablinin harekeli olması ve kendisine idgam olunan kef harfine de çoğul mim harfinin bitişmiş olmasıdır. Yine idgam edilecek bu iki harekeli harf خَلَقُكُمْ، رَزَقُكُمْ، وَآتَقُكُمْ، صَدَقُكُمْ، مَا سَبَقُكُمْ gibi belirli mâzî fiillerde ve خَلَقُكُمْ، رَزَقُكُمْ، وَآتَقُكُمْ، صَدَقُكُمْ، مَا سَبَقُكُمْ gibi belirli muzârî fiillerde ictimâ etmelidir. Bu harflerin idgamı Kur'ân'da otuz yedi yerde mevcuttur. İdgamın asıl sebebinin lafızdaki ağırlığı azaltmak olduğunu ifade etmiştik. Bu ağırlığın sebebi ise

⁹³⁸ Bakara 2/191.

⁹³⁹ Hac 22/2.

⁹⁴⁰ Bakara 2/20.

⁹⁴¹ Fatıha 1/3, 4.

⁹⁴² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 690-702.

⁹⁴³ Bakara 2/21.

aynı harekenin üç defa ard arda gelmesidir. Ard arda gelen bu harekeler dilde telaffuz zorluğuna neden olmaktadır.⁹⁴⁴

Bu şartları taşımadıkları için *نَرَزُوكَ ، خَلَقَكَ ، مَا خَلَقُكُمْ ، مَا مِيثَاقُكُمْ* kelimelerinde idgam yapılmamıştır.⁹⁴⁵ *{طَلَّقُكُنَّ}* kelimesinde kef harfinden sonra çoğul nûn'u geldiği için idgamı konusunda ihtilaf edilmiştir. Ebû Amr'ın bu kelimeyi iki vecihle okuduğu nakledilir. Caberî (ö. 732/1332), bu kelimedeki idgam yapıldığı zaman üç şeddenden bir kelimedeki ictimâ etmesi nedeniyle idgamsız okunuş vechini tercih etmiştir.⁹⁴⁶

Mahrecleri aynı sıfatları farklı olan iki harfin idgam edilmesine ise idgam-ı mütecâniseyn denir. Mütekârip veya mütecânis iki harf ictimâ ettiğinde idgama mâni' bir durum yoksa birinci harf ikinci harfe idgam edilerek okunur. Mütekârip ve mütecânis harflerin sayısı 16'dır. Bunlar (ح), (ج), (س), (ش), (ض), (د), (ذ), (ق), (ك), (ل), (ن), (ر), (ت), (ث), (ب) ve (م) harfleridir. Bu harflerden on bir tanesinde idgam-ı misleyn de icrâ edildiğini daha önce ifade etmiştik. İdgam-ı mütekâribeyn ve idgam-ı mütecâniseyn yapılan harflerde söz konusu olan idgam, iki kelime arasında cerayan etmektedir. Konunun uzamaması için mütecânis harflerin idgamına bir kaç misâl ile işaret edeceğiz.

Hâ (ح) harfinin ayn (ع) harfine idgam edilmesinin Kur'ân'da sadece bir misâli vardır. Bu da ⁹⁴⁷*{فَمَنْ رُخِرِحَ عَنِ النَّارِ}* âyetidir. Bu âyetteki idgam sebebi hâ (ح) harfinin tekrar etmesi ve kelimenin uzunluğudur. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), bu kelimenin hem idgamlı hem de idgamsız okunuşunun sahil olduğunu ifade etmiştir. Sibeveyh (ö. 180/796), hâ harfinin ayn harfine idgam edilmesine, ayn harfinin ağzın daha iç tarafından çıkması nedeniyle itiraz etmiştir. Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) de aynı gerekçeyle burada idgam yapılmamasını îmâ etmiştir.⁹⁴⁸

Bu iki dil âliminin hâ harfinin ayn harfine idgam edilmesine itiraz etmelerinin sebebi, ağza yakın yerden çıkan harfin telaffuzunun daha kolay olmasıdır. Hâ harfi ayn

⁹⁴⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 703.

⁹⁴⁵ Tahrîm 66/5.

⁹⁴⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 705.

⁹⁴⁷ Âl-i İmrân 3/185.

⁹⁴⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 707.

harfine göre ağza daha yakındır. Harflerin telaffuzunda zorluk ve kolaylık yönünden iki husus belirleyici olmuştur. Bunlar ağza yakınlık ve uzaklıktır. Harfin mahreci ağza ne kadar yakınsa telaffuzu o kadar kolay, ne kadar uzaksa telaffuzu o kadar zordur. Bunu şöyle de düşünmek mümkündür. Harfler ağza doğru sıralandıkça telaffuz kolaylaşmakta, ağızdan boğaza doğru sıralandıkça zorlaşmaktadır.

Müellif, hem mahrec yakınlığı hem de kıraâtlerin sünnet-i müttebe'a olması nedeniyle bu âyetteki idgamın sahih olduğunu, itirazların ise önemsiz olduğunu kaydetmiştir.⁹⁴⁹

Cîm (ج) harfi şîn (ش) ve peltek sâ (ت) harfine idgam edilerek okunmuştur. Bu harf ⁹⁵⁰{ أَخْرَجَ شَطْرَهُ } âyetinde şîn (ش) harfine, ⁹⁵¹{ تَعْرُجُ } âyetinde, tâ (ت) harfine idgam edilmiştir. Sîn (س) harfi bir yerde ⁹⁵²{ وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ } âyetinde zây (ز) harfine; bir yerde ⁹⁵³{ وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا } âyetinde şîn (ش) harfine idgam edilmiştir. Birincisindeki idgamın sebepleri, mahrec birliği, safir, infitâh ve istifâle sıfatlarında ortak olmalarıdır. İkincisindeki idgamın sebepleri ise tefeşşî, hems, rihvet istifâle ve infitâh sıfatlarındaki ortaklıktır. Şîn (ش) harfi bir yerde ⁹⁵⁴{ إِلَىٰ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا } âyetinde sîn (س) harfine idgam edilmiştir. Bu harfler hems, rihvet, infitâh, istifâle sıfatlarıyla mütecânis harflerdir. Ayrıca şîn harfi tefeşşî ve safir sıfatlarıyla da sîn mahrecine kadar uzanmaktadır.⁹⁵⁵

Dâd (ض) harfi sadece bir yerde ⁹⁵⁶{ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ } âyetinde şîn (ش) harfine idgam edilmiştir. Dil bilginleri idgam edildiğinde iki sâkin harfin ictimâ etmesinden dolayı bu âyetin idgam ile okunmasını reddetmişlerdir. Müellif, bu kıraâtin tevâtüren nakledildiğini, dolayısıyla dil bilginlerinin bu kıraâti reddetmelerinin zanna dayandığını ifade etmiştir. Ayrıca kurrânın, nakle dayandırarak isbât ettiği bir kıraâtin,

⁹⁴⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 707.

⁹⁵⁰ Fetih 48/29.

⁹⁵¹ Me'âric 70/3, 4.

⁹⁵² Tekvir 81/7.

⁹⁵³ Meryem 19/4.

⁹⁵⁴ İsrâ 17/42.

⁹⁵⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 710.

⁹⁵⁶ Nûr 24/62.

dil bilginlerinin zanna dayandırdığı bilgiden evlâ olduğunu kaydetmiştir. Bu kıraâtin tevâtüren nakledilmediğini kabul etsek bile adâlet ve zabt yönünden güvenilir kimseler tarafından nakledildiği için tercih edilmesi gerekir.⁹⁵⁷

Müellif, dil bilginlerinin, kıyas yöntemine başvurarak bazı kıraâtlere yönelttikleri eleştirilere karşı kıraâtlerin ittibâ edilen sünnetler olduğunu, bu nedenle de nakil karşısında kıyasa yer olmadığını her sûrette dile getirmiştir.

Neticede, mahrec ve sıfatlar yönünden birbirine yakın olan harfler mütecânis ve mütükârip harfler olarak isimlendirilmiştir. Bu harfler belli kurallar çerçevesinde ard arda geldiklerinde telaffuzda kolaylığı sağlamak için idgam edilerek okunmuşlardır. Denilebilir ki idgam, Arap dilinin bir özelliği olarak Kur'ân telaffuzuna yansımıştır. Her ne kadar idgamlar Arap dilinin bir özelliği olarak kabul edilmişse de kurrâ ile dil bilginleri arasında bazı münakaşalara neden olmuştur.

Müellif, dil bilginleri tarafından kurrâya yöneltilen eleştiriler karşısında naklin savunucusu olmuş ve dil bilginlerinin, dilde kıyasa başvurarak sahih kıraâtleri reddetmelerini tenkit etmiştir. O, Arap dilinin sadece Basralı dil bilginlerinin görüşlerine göre şekillenemeyeceğini ifade etmektedir. Kûfeli kurrânın sayı bakımından Basralı kurrâdan daha çok olması ve Basra kıraât imamı olduğu halde Ebû Amr'ın, idgam konusunda Kûfeli kurrâya bazı noktalarda muvâfakat etmesi müellifin, kıraâtler konusundaki düşüncesini desteklemektedir. Dolayısıyla, dilin bazı vecihlerinden haberdar olmayan dil bilginlerinin görüşlerinden ziyade kurrânın naklettiği kıraâtleri esas almak daha doğru bir tutum sayılmıştır.

Arap dilinin bir özelliği olarak idgamın Kur'ân kıraâtinde yer alması telaffuzda kolaylık sağlama amacına yönelik olsa da Kur'ân kıraâtlerindeki idgamların esas dayanağı Hz. Peygamber'den nakledilmeleridir.

Müellif, ⁹⁵⁸{ شَهْرٌ رَمَضَانَ } âyetinde olduğu gibi mâ kabli sâkin olan sahih harflerin idgamı konusunda mütekaddimin ile müteahhirin âlimler arasında ihtilaf bulunduğuna işaret etmiş ve müteahhirin âlimlerin, mütekaddimin âlimlerden nakledilene muhalefet etmesini kabul etmemiştir. Mütekaddimin âlimler, bu türden idgamları idgam olarak isimlendirirken müteahhirin âlimler ise ihfâ olarak isimlendirmiştir. İsimlendirme ve

⁹⁵⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 712.

⁹⁵⁸ Bakara 2/185.

idgamlı okuma konusunda kıyasa yer olmadığını ifade eden müellif, tevâtüren nakledilmiş bir kıraâtin kıyasa aykırı olduğu gerçeğiyle reddedilemeyeceğini belirtmiştir. Nahiv âlimleri, yukarıdaki misâlde olduğu gibi mâkabli sâkin olan sahih bir harfin idgam edilerek okunmasını uygun görmezken kurrâ, bu tür kıraâtleri uygun görmüş ve nakletmiştir.⁹⁵⁹

Müellifin görüşüne göre nahivcilerin, kurrâ olmadan dil hakkında icmâ etmeleri mümkün değildir. Dilcilerin sözlerinin hüccet olabilmesi için icmâ etmeleri gerekir. Çünkü kurrânın da bir kısmı aynı zamanda dil bilginidir. Kaldı ki, kurrâya muhalefet ederek onların icmâsından söz edilemez. Müellifin bu fikri sadece mütevâtir kıraâtler konusunda değil, mütevâtir olmayan kıraâtler için de geçerlidir.⁹⁶⁰

4.2.5. İdgam-ı Sağır

İdgam-ı kebîrde, harekeli iki harfin idgamı söz konusu edilirken, idgam-ı sağırda sâkin ve harekeli iki harfin idgamı söz konusudur. Müellif, idgam-ı sağırı, idgam-ı kebîr gibi vâcip, mümteni' ve câiz olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Vacip idgam; mislî ve mütecânis iki harf bir araya geldiğinde, birincisi sâkin ikincisi harekeli ise birinci harf ikincisine idgam edilir.⁹⁶¹ { فَمَا رِبِحْتِ بِجَارْتُهُمْ } ve ⁹⁶² { وَقَالَتْ طَائِفَةٌ } âyetlerinde olduğu gibi. Ancak bu idgamın yapılabilmesi için mislî durumlarda birinci harfin, hâ-i sekt⁹⁶³ olmaması ⁹⁶⁴ { مَالِيَةً } âyetinde olduğu gibi, med harfî olmaması ⁹⁶⁵ { قَالُوا وَهُمْ } âyetinde olduğu gibi ve mütecânis durumlarda ⁹⁶⁶ { فَاصْفَحْ عَنْهُمْ } âyetinde olduğu gibi ilk harfin boğaz harfî olmaması gerekir.⁹⁶⁷

⁹⁵⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 735.

⁹⁶⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 737.

⁹⁶¹ Bakara 2/16.

⁹⁶² Âl-i İmrân 3/72.

⁹⁶³ Kelimelerin sonlarındaki harfî veya harekeyi ortaya çıkarmak için Kur'ân'da bazı kelimelerin sonlarına getirilen ve hâ-i sekt olarak isimlendirilen harftir. Bu kelimeler şunlardır: *لَمْ يَتَسَنَّهْ* (Bakara 2/259), *اِقْتَدِرْ* (En'âm 6/90), *كِتَابِيَّةٌ* (Hâkka 69/19, 25), *حِسَابِيَّةٌ* (Hâkka 69/20, 26), *مَالِيَّةٌ* (Hâkka 69/28), *سُلْطَانِيَّةٌ* (Hâkka 69/29), *مَاهِيَّةٌ* (Kâria 101/10). Bkz. Abdurrahman Çetin, "Sekte", *D.İ.A.*, 2009, Cilt 36, s. 335.

⁹⁶⁴ Hâkka 69/28, 29.

⁹⁶⁵ Şu'arâ 26/96.

⁹⁶⁶ Zuhruf 43/89.

⁹⁶⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 746.

⁹⁶⁸{ظَنَنْتُمْ} ve ⁹⁶⁹{قَالَ الْمَلَأُ} âyetlerinde olduğu gibi bu harflerden ilki değil de ikincisi sâkin ise buralarda idgam yapılmaz.

Câiz idgam kısmında ise müellif, هل ، بل ، تَاءِ التَّأْنِيثِ ، قد ، إد harflerinin idgamını, mütekârip harflerin idgamını, tenvin ve sâkin nûn'un idgamını ele almıştır.

Kurrâ, بل ، هل ، تَاءِ التَّأْنِيثِ ، قد ، إد edatlarındaki ikinci harflerin idgamı konusunda ihtilaf etmiştir. Ancak çoğu kurrâ, bu harfleri izhar ile yani idgam etmeden okumuştur. Konunun başında ifade ettiğimiz gibi idgam konusunda öne çıkan kıraât imamı Ebû Amr'dır. Diğer kurrâdan bazısı da yine bazı idgamlarda ona muvafakat ederken bazısında etmemiştir.⁹⁷⁰ Bazı kurrâ ise hem idgam hem de izhar ile yani her iki şekilde de okumuştur.

Birincisi sâkin, ikincisi harekeli olan iki harfin idgamı 8 harfte söz konusudur. Bunlar; ن ، ذ ، ث ، د ، ر ، ل ، د ، ت ، ف ، ب harfleridir. Mahrec ve sıfat yakınlıkları sebebiyle bu harfler yan yana geldiklerinde sâkin olan birinci harf, harekeli ikinci harfe idgam edilmiştir.

{يَغْلِبُ فَسَوْفَ} ⁹⁷¹ ، {ارْكَبْ مَعَنَا} ⁹⁷² ، {وَيَغْفِرْ لَكُمْ} ⁹⁷³ ، {نَخْسِفُ بِهِمْ} ⁹⁷⁴ ، {وَيَغْفِرْ لَكُمْ} ⁹⁷⁵ ، {يَفْعَلْ ذَلِكَ} ⁹⁷⁶ ، {يُرِدُّ ثَوَابَ} ⁹⁷⁷ ، {يَلْهَثُ ذَلِكَ} ⁹⁷⁸ ، {لَبِثْتُ} ⁹⁷⁹ ، {فَتَبَدُّهَا} ⁹⁸⁰ ، {نَ وَالْقَلَمِ} ⁹⁸¹.

âyetlerinde olduğu gibi. Bu harfler aynı mahrec bölgesinden çıktıkları ve sıfat yönünden birbirlerine yakın oldukları için telaffuzda kolaylık sağlamak amacıyla idgam edilmişlerdir.⁹⁸²

⁹⁶⁸ Fussilet 41/22.

⁹⁶⁹ A'râf 7/60.

⁹⁷⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kraât*, Cilt 2, s. 748-862.

⁹⁷¹ Nisa 4/74.

⁹⁷² Hüd 11/42.

⁹⁷³ Âl-i İmrân 3/31.

⁹⁷⁴ Sebe' 34/9.

⁹⁷⁵ Âl-i İmrân 3/31.

⁹⁷⁶ Bakara 2/231.

⁹⁷⁷ Âl-i İmrân 3/145.

⁹⁷⁸ A'râf 7/176.

⁹⁷⁹ Bakara 2/259.

⁹⁸⁰ Tâ-Hâ 20/96.

⁹⁸¹ Kalem 68/1.

⁹⁸² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kraât*, Cilt 2, s. 763-783

4.3. Tenvin ve Nûn-u Sâkin'in Hükümleri:

Müellif, idgamların ele alınmasının ardından tenvin ve nûn-u sâkinin hükümlerine değinmiş ve bu konunun, ihtilaflar ve tekrarlar nedeniyle çoğunlukla burada incelendiğini ifade etmiştir. Nûn-u sâkin ve tenvinden ortaya çıkan dört hüküm vardır. Bunlar; izhâr, idgam, iklâb ve ihfâdır.

4.3.1. İzhâr

Tenvin ve nûn-u sâkinden sonra altı boğaz harfinden biri gelirse tenvin ve nûn-u sâkin izhâr ile okunmuştur. Bu harfler; ع، غ، ح، خ، ه، ء'dir. Misâller:

{يَنْهَوْنَ} ⁹⁸³, {عَنْهُمْ} ⁹⁸⁴, {أَنْعَمْتَ} ⁹⁸⁵, {وَأَنْحَرْتُ} ⁹⁸⁶, {فَسَيُنْغِصُونَ} ⁹⁸⁷, {وَالْمُنْخَنِقَةُ} ⁹⁸⁸

Ebû Ca'fer dışında bütün kurrâ, tenvin ve nûn-u sâkinden sonra bu altı boğaz harfi geldiğinde mahreclerindeki uzaklık sebebiyle izhâr yapmıştır. Ebû Ca'fer, bu harflerden ikisinde (ع ve غ) boğazın ağza en yakın kısmından çıktıkları için ihfâ yapmıştır.⁹⁸⁹

4.3.2. Tenvin ve Sâkin Nûn'un İdgamı

Tenvin ve sâkin nûn'dan sonra altı harften biri geldiğinde tenvin ve sâkin nûn bu harflere idgam edilerek okunmuştur. Bunlar; ن، م، و، ي، ل، ر harfleridir. Misâller:

⁹⁸³ En'âm 6/26.

⁹⁸⁴ Bakara 2/86.

⁹⁸⁵ Fatıha 1/7.

⁹⁸⁶ Kevser 108/2.

⁹⁸⁷ İsrâ 17/51.

⁹⁸⁸ Mâide 5/3.

⁹⁸⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kraât*, Cilt 2, s. 786.

{عَنْ نَفْسٍ} ⁹⁹⁰ ، {مَلِكًا يُقَاتِلُ} ⁹⁹¹ ، {مِنْ مَالٍ} ⁹⁹² ، {سُنْبُلَةً مَائَةً} ⁹⁹³ ، {مِنْ وَالٍ} ⁹⁹⁴ ، {وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ} ⁹⁹⁵ ،
{فِيئَةً يَنْصُرُونَهُ} ⁹⁹⁶ ، {مَنْ يَقُولُ} ⁹⁹⁷ ، {فَإِنْ لَمْ} ⁹⁹⁸ ، {هُدًى لِلْمُتَّقِينَ} ⁹⁹⁹ ، {مِنْ رَبِّهِمْ} ¹⁰⁰⁰ ، {كَمَرَّةٍ رِزْقًا} ¹⁰⁰¹

Kurrâ, tenvin ve sâkin nûn'dan sonra gelen ن ve م harflerinde idgamla birlikte ğunne yapılmasında ittifak etmiştir. ¹⁰⁰²

İdgam söz konusu olduğunda idgam edilen harflerin mahrec ve sıfat yakınlığından bahsedilmiştir. Bu yakınlık, harflerin birbirine idgam edilmesinde ve telaffuzda kolaylık sağlanmasında temel sebepler olarak zikredilmiştir. Ancak nûn ve mîm harfleri mahrec yönünden birbirine uzak harflerdir. Birincisi dilin uç tarafı ile üst seniyye dişlerinin üstünden; ikincisi ise dudaklardan çıkmaktadır. Mahrec bakımından birbirine uzak olan bu harfler ğunneye sahip olma yönünden birbirlerine yakındırlar. Bu iki harfin ğunne yönünden yakınlığı idgam edilmelerine sebep olmuştur.

Müellif, tenvin ve nûn-u sâkinden sonra gelen lâm ve râ harflerinde ğunne ile aralarındaki uzaklık sebebiyle ğunne yapılmaması konusunda kurrânın ittifak ettiğini ifade etmiştir. Ancak bu iki harfte ğunne ile birlikte idgam yapanların bulunduğu da işaret etmiştir. Günümüzde müslümanların kâhir ekseriyeti tarafından okunan Hafs rivayetine göre mushafta ayrı olarak yazılmış bulunan tenvin ve nûn-u sâkinden sonra gelen lâm harfinde idgamla birlikte ğunne yapılması gerektiği nakledilmiştir. {أَنْ لَا أَقُولَ}

{فَالَمْ يَسْتَجِيبُوا} ¹⁰⁰⁴ , ayrı yazıldığı için ğunne yapılması, ¹⁰⁰³ {âyetinde lâm harfinde,

⁹⁹⁰ Bakara 2/48.

⁹⁹¹ Bakara 2/246.

⁹⁹² Mü'minûn 23/55.

⁹⁹³ Bakara 2/261.

⁹⁹⁴ Ra'd 13/11.

⁹⁹⁵ Bakara 2/19.

⁹⁹⁶ Kehf 18/43.

⁹⁹⁷ Bakara 2/8.

⁹⁹⁸ Bakara 2/24.

⁹⁹⁹ Bakara 2/2.

¹⁰⁰⁰ Bakara 2/5.

¹⁰⁰¹ Bakara 2/25.

¹⁰⁰² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 787.

¹⁰⁰³ A'râf 7/105.

¹⁰⁰⁴ Hûd 11/14.

âyetindeki lâm harfinde ise bitişik yazıldığı için mushaf hattına muhalefet edilmemesi amacıyla ğunne yapılmaması gerektiği belirtilmiştir.¹⁰⁰⁵

Müellif, Hafs rivayetine göre açık yazılan nûn-u sâkin'lerde idgamla birlikte ğunne yapıldığı bilgisini vermektedir. Ancak bu, yukarıda âyette gösterildiği gibi sadece mushafta açık yazılan lâm harflerinde geçerlidir.¹⁰⁰⁶ Bundan da anlaşılmaktadır ki bu konuda Hafs'tan hem ğunneli hem de ğunnesiz okunuş nakledilmiştir.

Nûn-u sâkin, vâv ve yâ harfinden önce tek kelimedede ictimâ etmişse nûn-u sâkinin izhâr ile okunmasında ittifak edilmiştir. ¹⁰⁰⁷{صِنَوَانٌ} ، ¹⁰⁰⁹{بُنْيَانٌ} ، ¹⁰⁰⁸{الدُّنْيَا}

kelimelerinde olduğu gibi.¹⁰¹⁰

4.3.3. İklâb

Tenvin ve nûn-u sâkinden sonra bâ harfî gelirse, sâkin nûn harfinin hâlis mîm harfine çevrilerek okunmasında ittifak edilmiştir. ¹⁰¹¹{أَنْبِيَهُمْ} ، ¹⁰¹²{أَنْ بُورِكَ} ve ¹⁰¹³{عَلَيْمٌ}

¹⁰¹³{بِدَاتٍ} kelimelerinde olduğu gibi. İklâb, bâ harfinden önce gelen tenvin ve nûn-u sâkini mîm harfine çevirerek idgam yapmaksızın ğunneli okumaktır. Tenvin ve nûn-u sâkin ile bâ harfî arasında mahrec yakınlığı ve münasebet bulunmadığı için idgam yapılamadı. Dolayısıyla tenvin ve nûn-u sâkin, hâlis mîm harfine çevrilerek dudak mahrecinden çıkan bâ harfî ile aralarında mahrec birliği oluşmuştur. Ancak iklâb yaparken ğunnenin tamamen hayşumdan gelmemesine dikkat edilmelidir. Bunun için de iklâb yapılırken mîm harfinde dudaklar kapatılmalı, ihfâda olduğu gibi açık bırakılmamalıdır.¹⁰¹⁴

4.3.4. İhfâ

İzhâr, idgam, iklâb ve elif harfleri dışında kalan on beş harften önce tenvin ve nûn-u sâkin gelirse ihfâ olur. Tenvin ve nûn-u sâkin, on beş ihfâ harfinden önce

¹⁰⁰⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 788.

¹⁰⁰⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 788.

¹⁰⁰⁷ Ra'd 13/4.

¹⁰⁰⁸ Bakara 2/85.

¹⁰⁰⁹ Sâf 61/4.

¹⁰¹⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 792.

¹⁰¹¹ Bakara 2/33.

¹⁰¹² Neml 27/8.

¹⁰¹³ Âl-i İmrân 3/119.

¹⁰¹⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 793.

geldiğinde aralarında bir yakınlık bulunmadığından idgam edilememişler veya aralarında fazla uzaklık bulunmadığından izhâr ile okunamamışlardır. Bu yüzden ihfâ, idgam ile izhâr arasında bir hal olarak tarif edilmiştir. İhfâ ile idgam arasındaki fark, idgamın şeddeli; ihfânın tahfif edilmesidir. İhfâ ile ilgili olarak dikkat edilmesi gereken husus okuyanın, nûn-u sâkinde ihfâ yaparken med oluşturmamasıdır. Meselâ, ¹⁰¹⁵{ كُنْتُمْ } kelimesini telaffuz ederken كُونْتُمْ şeklinde okumak suretiyle ihfâ esnasında med oluşması ve nûn-u sâkini ihfâ sırasında dili, üst seniyyelerin üst kısmına yapıştırmaktan kaçınmak gerekir. Bu şekilde icrâ edilen ihfânın hatalı olduğu kaydedilmiştir.¹⁰¹⁶

İdgamla ilgili olarak üzerinde durduğumuz konuları bütün yönleri ve istisnâlarıyla birlikte anlatmak çalışmamızın boyutlarını aşacağından genel hatları itibariyle değerlendirmeye çalıştık. Bu vesileyle idgamlar konusunun tamamen Arap dilinin bir özelliği olduğunu ve bu özelliğin Kur'ân kıraâtlerine de yansıdığını ifade etmek gerekir. En önemli amacı kolaylaştırmak olan idgamlar konusunda kurrânın ihtilaf ettiğini söylemek gerekir. Ancak bu ihtilafların telaffuz keyfiyetiyle ilgili olup mana üzerinde etkisinin bulunmadığını da ifade etmeliyiz. Müellif, kıraâtlerin tâbî olunan sünnetler olduğunu bu yüzden, sahih bir nakille rivayet edilen kıraâtlerde eleştiriye ve kıyasa yer olmadığını kaydetmiştir.

4.4. Hâ-i Kinâye (Zamir)

Müellif, idgamlar konusundan sonra hâ-i kinâyenin okunuşuna değinmiştir. Hâ-i kinâye (هي-هو) harfe benzeyen mebnî bir isimdir. Basralılar hâ-i kinâye'ye zamir demişlerdir. Kurrâ, zamiri farklı şekillerde okumuştur. Kur'ân kıraâtinde zamirin dört farklı okunuşu vardır:

Birincisi, zamirin iki harekeli harf arasında bulunmasıdır. ¹⁰¹⁷{ إِنَّهُ هُوَ } âyetinde olduğu gibi. Bu durumda zamirin harekesi zamme ise önüne vâv; kesre ise yâ takdir edilerek okunmuştur. Kıraât imamları genel olarak iki harekeli harf arasında bulunan

¹⁰¹⁵ Bakara 2/23.

¹⁰¹⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 796.

¹⁰¹⁷ Bakara 2/37.

zamiri sıla¹⁰¹⁸ ederek yani medd-i tâbiî ile okumuşlardır. Ancak bu genele uymayan bazı kıraât imamlarının istisnâî okuyuşları da söz konusudur. Bu istisnâî okuyuşlar oldukça fazla olduğundan meselenin uzamaması için bu kadarla iktifâ ediyoruz.¹⁰¹⁹

İkincisi, zamirin iki sâkin harf arasında bulunmasıdır. ¹⁰²⁰{ وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ } âyetinde olduğu gibi. Kurrâ, bu durumda zamiri sıla etmeden okumuştur. Kıraât imamları arasında bu durumun istisnâları da vardır. Meselâ İbn Kesirin ravisi Bezzî, فَانْتَ عَنْهُ }¹⁰²¹

¹⁰²¹{ تَلَّهِيَ } âyetinde diğer kurrâdan farklı olarak zamiri sıla ile okumuştur.¹⁰²²

Üçüncüsü, zamirin harekeli ile sâkin harf arasında bulunmasıdır. ¹⁰²³{ قَوْلُهُ الْحَقُّ } âyetinde olduğu gibi. İki sâkin harf ictimâ ettiği için kurrâ, bu iki guruptaki zamiri sıla etmeden ve kendinden önceki harfin cinsine göre okumuştur. Kıraâtler arasında bu genel kuralın da istisnâları söz konusudur. Meselâ Nafi'nin ravisi Verş, يَا أَيُّكُمْ بِهِ أَنْظُرُ }¹⁰²⁴

¹⁰²⁴{ كَيْفَ } âyetinde zamiri kendisinden önceki harfin cinsine göre değil, zamme ile okumuştur.¹⁰²⁵

Dördüncüsü ise sâkin ile harekeli harf arasında bulunmasıdır. ¹⁰²⁶{ فِيهِ هُدًى } ve }¹⁰²⁷{ عَقَلُوهُ وَهُمْ } âyetlerinde olduğu gibi. Genellikle kurrâ, bu guruptaki zamirin okunuşunda ihtilaf etmiştir. İbn Kesir vasl halinde sıla etmiş, Hafs ise sadece Furkân Sûresinde bir yerde ¹⁰²⁸{ فِيهِ مَهَانًا } âyetinde İbn Kesir gibi sıla ile okumuştur. Diğer kurrâ, sıla etmeden ve kendinden önceki harfin cinsine uygun hareke ile okumuştur. Ancak

¹⁰¹⁸ Hâ-i kinâyenin (zahir) zayıflığından ve tek harf oluşundan dolayı kuvvet kazanması için kendisinden sonra harekesinin cinsine uygun harf takdir edilerek uzatılmasıdır. Ötre ise vav, kesre ise yâ takdir edilir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, Cilt 1, s. 50.

¹⁰¹⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 800.

¹⁰²⁰ Mâide 5/46.

¹⁰²¹ Abese 80/10.

¹⁰²² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 813.

¹⁰²³ En'âm 6/73.

¹⁰²⁴ En'âm 6/46.

¹⁰²⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 814.

¹⁰²⁶ Bakara 2/2.

¹⁰²⁷ Bakara 2/75.

¹⁰²⁸ Furkan 25/69.

Hafs Kur'ân'da iki yerde ¹⁰²⁹{ وَمَا أُنسَانِيهِ } ve ¹⁰³⁰{ عَلَيْهِ اللَّهُ } âyetlerinde zamiri kendinden önceki harfin cinsine göre okumamıştır.¹⁰³¹

Netice olarak istisnâî okunuşların da olduğunu belirterek kurrânın çoğu, zamiri sila etmeden ve kendisinden önceki harekenin cinsine uygun olarak zamme ise zamme ile kesre ise kesre ile okumuşlardır. Her kıraâtin bir gerekçesi olduğunu ifade etmeliyiz. Ancak müellif, bu farklılıkların gerekçelerine işaret etmemişse de çoğunlukla tahfifden (kolaylaştırma) bahsetmiştir. Müellif, zamirin okunuşuyla ilgili konuyu ele alırken sahih kıraâtlere mutâbık düşen şâz kıraâtlere de değinmiştir.

5. Hemze ile İlgili Hükümlere Değinişmesi

Hemze'nin karmaşık yapısı Kur'ân kıraâtlerine de yansımıştır. İlk başlarda bir harf olmaktan ziyade vurgu görevi yapan hemze zamanla harfe dönüşmüş ve genellikle de alfabenin ilk harfini oluşturmuştur. İlk mushafların imlâsında hemze bulunmadığından onun yerine, elif, vâv ve yâ harfleri kullanılmıştır. Kureyş lehçesinde bulunmayan hemze; sert bir vurguyu ifade eder. Kays ve Temim lehçelerinde yaygın olarak kullanılan hemze'nin telaffuz keyfiyetindeki belirsizlik Kur'ân kıraâtlerindeki pekçok farklılığın sebebi olmuştur. Hatta şâz kıraâtlerin büyük çoğunluğunun hemze'nin okunuşundan kaynaklandığı rivayet edilmiştir. Küçük ayn başı (ء) şeklinde hemze'yi temsil eden resmin ilk defa Halil b. Ahmed (ö. 175/791) tarafından icat edildiği kaydedilmektedir.¹⁰³²

Kurrânın ihtilaf ettiği konuların başında hemze gelir. Kastallânî, hemze'den kaynaklanan kıraât farklılıklarını genel olarak müfret ve iki hemze'nin çakışması şeklinde ele almıştır.¹⁰³³

5.1. Müfret Hemze

Bilindiği gibi müfret hemze, tek olan hemze'ye denir. Kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunabilir. Hemze'nin, bulunduğu yere göre farklı kıraâtleri söz konusudur. Hemze, harekesi yönünden de farklı kıraâtlere sahiptir. Bu başlık altında müfret hemze'nin harekesinden ve bulunduğu konumdan kaynaklanan farklı

¹⁰²⁹ Kehf 18/63.

¹⁰³⁰ Fetih 48/10.

¹⁰³¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 799.

¹⁰³² İsmail Durmuş, "Hemze", *D.İ.A.*, 1998, Cilt 17, 190-193.

¹⁰³³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 833.

kıraâtlerine değinilecek ve müfret hemze'deki ihtilaflara genel olarak işaret edilecektir. Müellif, harekesi yönünden hemze'yi, sâkin ve harekeli olarak iki kısımda incelemiştir.

5.1.1. Müfret Sâkin Hemze:

Kıraât imamlarından Nâfi'nin ravisi Verş; teshîli ve hazfi mümkün olmadığından isimlerde ve fiillerde zammeden, kesreden ve fethadan sonra gelen sâkin hemze'leri kendinden önceki harfin harekesine uygun olarak elif'e, vâv'a ve yâ'ya ibdâl ederek okumuştur. ¹⁰³⁴{يُؤْمِنُونَ}, ¹⁰³⁵{وَيَسَسَ} ve ¹⁰³⁶{فَأْتُوهُنَّ} kelimelerinde olduğu gibi. Ancak

bunun isimlerde ve fiillerde istisnâları da vardır. İsimlerdeki istisnaları ¹⁰³⁷{الْبِأْسَاءِ} }

, ¹⁰³⁸{الْبِأْسِ}, ¹⁰³⁹{اللُّؤْلُؤِ}, ¹⁰⁴⁰{لُؤْلُؤُ}, ¹⁰⁴¹{وَرِعِيَا}, ¹⁰⁴²{وَكَأْسِ} ve bütün ¹⁰⁴³{الرَّأْسِ} kelimeleridir.

Fiillerdeki istisnâları ise şu beş fiildir: ¹⁰⁴⁴{جِئْتِ}, ¹⁰⁴⁵{نَبِيٍّ}, ¹⁰⁴⁶{قَرَأَتْ}, ¹⁰⁴⁷{وَهَيَّيْ} ve }

¹⁰⁴⁸{وَتُسْوَى}. Verş, diğer tarikinde (el-Ezrak) ise sadece fâü'l-fiili hemze'li olan isim ve

fiillerde ibdâl yapmıştır. ¹⁰⁴⁹{وَيَأْخُذُ} kelimesinde olduğu gibi. Fakat bunun da istisnâsı

mevcuttur. ¹⁰⁵⁰{الْمَأْوَى} kelimesinde olduğu gibi. Verş, fiilin ikinci harfi sâkin hemze ise

ibdâl etmemiştir. Fakat ¹⁰⁵¹{وَيَسَسَ}, ¹⁰⁵²{وَبِعْرٍ}, ¹⁰⁵³{الدُّبُّ} kelimelerini bundan istisnâ

ederek ibdâl etmiştir.¹⁰⁵⁴

¹⁰³⁴ Bakara 2/3.

¹⁰³⁵ Bakara 2/126.

¹⁰³⁶ Bakara 2/222.

¹⁰³⁷ Bakara 2/177.

¹⁰³⁸ Bakara 2/177.

¹⁰³⁹ Rahman 55/22.

¹⁰⁴⁰ Tûr 52/24.

¹⁰⁴¹ Meryem 19/74.

¹⁰⁴² Vakıa 56/18.

¹⁰⁴³ Meryem 19/4.

¹⁰⁴⁴ Bakara 2/71.

¹⁰⁴⁵ Hicr 15/49.

¹⁰⁴⁶ Nahl 16/98.

¹⁰⁴⁷ Kehf 18/10.

¹⁰⁴⁸ Ahzab 33/51.

¹⁰⁴⁹ Tevbe 9/104.

¹⁰⁵⁰ Secde 32/19.

¹⁰⁵¹ Bakara 2/126.

¹⁰⁵² Hac 22/45.

¹⁰⁵³ Yusuf 12/13.

¹⁰⁵⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 819, 820.

Kıraât imamlarından Ebû Amr; cezm ve binâ yönünden sâkin hemze'leri ibdâl etmemiştir. Bunun sebebi, ibdâl edildiğinde telaffuzun ağırlaşması veya başka bir kelimeye dönüşmesi sûretiyle iltibasın meydana gelmesidir. Ebû Amr, bu tür yerlerdeki hemze'leri hariç tutarak diğerlerini ibdâl etmiştir. Meselâ; ¹⁰⁵⁵{ نُنْسَهَا } ، ¹⁰⁵⁶{ تَسُوهُمْ } ، ¹⁰⁵⁷{ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ } ، ¹⁰⁵⁸{ إِنْ تَشَأْ نُزِّلْ } ، ¹⁰⁵⁹{ وَيَهَيِّئْ } ، ¹⁰⁶⁰{ أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ } kelimeleri binâ yönünden meczûmdurlar. Bu hemze'ler ibdâl ettiğinde iltibâs meydana geleceği için ibdâl edilmemiştir. Yine ¹⁰⁶¹{ وَرَأْيَا } kelimesindeki hemze de ibdâl edilmemiştir. Bu kelime hemze'li okunduğunda "güzel manzara" anlamına gelirken, hemze'siz ibdâl edilerek okunduğunda ise "doyuncaya kadar su içmek" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, hemze'nin ibdâl edilmesi mana karışıklığına yol açacaktır.

Yine Ebû Amr; ¹⁰⁶²{ أَنبِئُهُمْ } ، ¹⁰⁶³{ أَرْجِهْ وَأَخَاهُ } ، ¹⁰⁶⁴{ وَهَيِّئْ } ، ¹⁰⁶⁵{ اقْرَأْ كِتَابَكَ } kelimelerinde fiilin yapısını ve i'rabını korumak için ibdâl yapmamıştır. Telaffuzdaki ağırlık nedeniyle ¹⁰⁶⁶{ وَتُؤْتِي } kelimesindeki hemze'yi ibdâl etmemiştir. Yine ¹⁰⁶⁷{ مُؤَصَّدَةٌ } kelimesi hemze'li okunduğunda "kapatmak" anlamına gelmekte; hemze'siz, ibdâl edilerek okunduğunda ise "elbise altına giyilen gömlek" anlamına gelmektedir. ¹⁰⁶⁸ ¹⁰⁶⁹{ بَارِكْكُمْ } kelimesinin hemze'sinde kurrâ ihtilaf etmişse de evlâ olan ibdâl etmemektir. ¹⁰⁷⁰

Sâkin hemze'yi genel olarak ibdâl etmeyen kurrâdan bazısı, şu yedi kelimenin hemze'sini ibdâl etmek sûretiyle ibdâl yapan kurrâyâ muvâfakat etmiştir. (1) ¹⁰⁷¹{ الدُّبُّ }

¹⁰⁵⁵ Bakara 2/106.

¹⁰⁵⁶ Âl-i İmrân 3/120.

¹⁰⁵⁷ En'âm 6/133.

¹⁰⁵⁸ Şu'ara 26/4.

¹⁰⁵⁹ Kehf 18/16.

¹⁰⁶⁰ Necm 53/36.

¹⁰⁶¹ Meryem 19/74.

¹⁰⁶² Bakara 2/33.

¹⁰⁶³ A'raf 7/111.

¹⁰⁶⁴ Kehf 18/10.

¹⁰⁶⁵ İsrâ 17/14.

¹⁰⁶⁶ Ahzab 33/51.

¹⁰⁶⁷ Beled 90/20.

¹⁰⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisanü'l-arab*, Cilt 3, s. 73; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 823.

¹⁰⁶⁹ Bakara 2/54.

¹⁰⁷⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 824.

¹⁰⁷¹ Yusuf 12/13.

kelimesindeki hemze'yi Verş, Kisâi ve Halef ibdâl ederek okumuştur. (2) { يَا جُوجَ وَمَأْجُوجَ }¹⁰⁷² kelimelerinde sâkin hemze'yi sadece imam Âsım tahkikle okumuş diğer kurrâ ibdâl etmiştir. (3) { اللُّؤْلُؤُ }¹⁰⁷³ kelimesindeki hemze'yi imam Âsım'ın ravisi Ebû Bekir de Ebû Amr ve Ebû Ca'fer gibi ibdâl ederek okumuştur. (4) { وَالْمُؤْتَفِكَةَ }¹⁰⁷⁴ kelimesindeki hemze'yi imam Nâfi'nin ravisi Kalûn, Ebû Amr ve Ebû Ca'fer ibdâl ederek okumuştur. Ancak cumhur kurrâya göre Kâlûn hemze'yi tahkik ile okumuştur. (5) { ضَيْرِي }¹⁰⁷⁵ kelimesini sadece İbn Kesir hemze'li okumuş, diğer kurrâ ise ibdâl ederek okumuştur. Bu kelime فُعْلِي vezninde bir sıfattır. Aslı ضَيْرِي olan bu kelimedede zammeden sonra sâkin yâ harfi geldiği için dâd harfi yâ'dan dolayı kesre yapıldı. (6) { وَرَيْيَا }¹⁰⁷⁶ kelimesini; Kalûn, İbn Zekvân ve Ebû Ca'fer hemze'siz bir şekilde yâ harfini şeddeleyerek okumuş, diğer kurrâ ise hemze'li okumuştur. (7) { مُؤَصَّدَةٌ }¹⁰⁷⁷ kelimesini; Ebû Amr, Hafs, Hamza, Ya'kub ve Halef hemze'li okumuş; Nâfi', İbn Kesir, İbn Âmir, Ebû Bekir, Kisâi ve Ebû Ca'fer ibdâl ile okumuştur.¹⁰⁷⁸

Yukarıdaki misâllerden anlaşıldığına göre bütün sâkin hemze'lerin ibdâl edildiğini söylemek mümkün değildir. Sâkin hemze'nin ibdâl edilerek okunmasındaki esas gaye telaffuzu kolaylaştırmadır. Hemze'nin ibdâli, kelimenin yapısında değişiklik meydana getirmek sûretiyle anlam karışıklığına neden oluyorsa hemze ibdâl edilmemiştir. İbdâl ederek okuyanların kıraâtleri de Hz. Peygamber'den (s.a.v) nakledilmiştir.

5.1.2. Müfret Harekeli Hemze

Müfret sâkin hemze'deki farklı kıraâtlere kısmen işaret ettikten sonra şimdi harekeli hemze'de ortaya çıkan kıraât farklılıklarına değineceğiz. Harekeli hemze'deki

¹⁰⁷² Kehf 18/94.

¹⁰⁷³ Rahman 55/22; Tûr 52/24.

¹⁰⁷⁴ Necm 53/53; Tevbe 9/70.

¹⁰⁷⁵ Necm 53/22.

¹⁰⁷⁶ Meryem 19/74.

¹⁰⁷⁷ Beled 90/20.

¹⁰⁷⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 829-833.

kıraât farklılıkları, hemze'nin harekesine ve ma kablindeki harekeye göre değişmektedir. Bu değişiklikleri misâllerle ele alacağız.

1. Zammeli Harften Sonra Gelen Fethalı Hemze:

Ebû Ca'fer ve Verş, zammeli harften sonra gelen fethalı hemze'leri vâv'a ibdâl ederek okumuştur.¹⁰⁷⁹ {يُؤَيِّدُ} , ¹⁰⁸⁰ {يُؤَاخِذُ} , ¹⁰⁸¹ {يُؤَلِّفُ} kelimelerinde olduğu gibi. Ancak Verş, ¹⁰⁸² {مُؤَدِّنٌ} kelimesindeki hemze'yi Ezrak tarikine göre ibdâl ile okumuş, İsfehânî tarikine göre ise öncesindeki ¹⁰⁸³ {فَادَنَّ} kelimesine münasip düşecek şekilde tahkikle okumuştur. Ebû Ca'ferin ravisi İbn Verdân, sadece ¹⁰⁸⁴ {يُؤَيِّدُ} kelimesini hulf¹⁰⁸⁵ ile okumuştur. Hafs ¹⁰⁸⁶ {هُرُؤًا} ve ¹⁰⁸⁷ {كُفُؤًا} kelimelerinde olduğu gibi üçüncü harfi (lâme'l-fiil) hemze'li olanları vâv'a ibdâl ederek okumuştur.¹⁰⁸⁸

(2) Kesreli Harften Sonra Gelen Fethalı Hemze:

Ebû Ca'fer, kesreli harften sonra gelen fethalı hemze'leri belirli kelimelerde ibdâl ederek okumuştur.¹⁰⁸⁹ {رِثَاءَ النَّاسِ} kelimesinde olduğu gibi. Ebû Ca'fer'in ravileri İbn Verdân ve İbn Cemmâz ¹⁰⁹⁰ {مَوْطِنًا} kelimesinde ihtilaf etmiştir. Nâfi'nin ravisi Verş, ¹⁰⁹¹ {حَاسِنًا} , ¹⁰⁹² {الْيَلِ} , ¹⁰⁹³ {مَلَيْتٌ} kelimelerini Ebû Ca'fer gibi ibdâl ile okumuştur.

¹⁰⁷⁹ Âl-i İmrân 3/13.

¹⁰⁸⁰ Nahl 16/61.

¹⁰⁸¹ Nur 24/43.

¹⁰⁸² A'raf 7/44.

¹⁰⁸³ A'raf 7/44.

¹⁰⁸⁴ Âl-i İmrân 3/13.

¹⁰⁸⁵ Sözlükte hulf, *arkadan gelmek, geçmişte olanı yalanlamak, ahdi bozmak* anlamlarına gelir. Kıraât terimi olarak "*Kıraât imamının veya ravinin, kendi kıraâtı dışındaki bir kıraâtı ikinci vecih olarak okumasıdır.*" Bkz. Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, Cilt 8, s. 249; İbn Fâris, *Mekâyisi'l-luğa*, Cilt 2, s. 170; Nihat Temel, *Tecvid ve Kıraât Istılahları*, s. 63.

¹⁰⁸⁶ Bakara 2/67.

¹⁰⁸⁷ İhlas 112/4.

¹⁰⁸⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 835, 836.

¹⁰⁸⁹ Bakara 2/249, 259, 264; Nisa 4/38, 72; En'âm 6/10; A'râf 7/204; Enfâl 8/47; Ra'd 13/32; Nahl 16/41; Enbiya 21/41; Ankebut 29/58; Mülk 67/4; Hâkka 69/9; Müzzemil 73/6; Cin 72/8; İnşikâk 84/21; Alak 96/16; Kevser 108/3.

¹⁰⁹⁰ Tevbe 9/120.

¹⁰⁹¹ Mülk 67/4.

¹⁰⁹² Müzzemil 73/6.

¹⁰⁹³ Cin 72/8.

Ayrıca ¹⁰⁹⁴{فَبَآئٍ} kelimesini de bunlara ilave etmiştir. Verş, başında fa harfi bulunmayan ¹⁰⁹⁵{بِآئِي أَرْضٍ} ve ¹⁰⁹⁶{بِآئِكُمُ الْمَفْتُونُ} kelimelerinde ihtilaf etmiştir. Verş'in tariklerinden el-Ezrak, ¹⁰⁹⁷{لَبَّأٍ} kelimesindeki hemze'yi üç yerde ibdâl etmiştir. Diğer kıraât imamları hemze'leri ibdâl etmeden okumuştur.¹⁰⁹⁸

(3) Kesreden Sonra Gelen Zammeli Hemze:

Nâfi‘, kesreden sonra gelen zammeli hemze'leri hafzetmiş ve hemze'nin ma kablindeki harfi de zammeli okumuştur. Meselâ, ¹⁰⁹⁹{وَالصَّابُونَ} kelimesini {وَالصَّابُونَ} şeklinde okumuştur. Ebû Ca‘fer, bu babdaki bütün hemze'leri hafzetmiştir. ¹¹⁰⁰{مُتَّكُونَ}. ¹¹⁰²{لِيُؤْطُوا}, ¹¹⁰¹{فَمَا لُونُ}, ¹¹⁰³{لِيُطْفُوا}, ¹¹⁰⁴{مُسْتَهْرُونَ} kelimelerinde olduğu gibi. Hemze yâ harfine ibdâl edilince (مُسْتَهْرُونَ) oldu. Bu durumda zammeli yâ harfi telaffuza ağır geldi. Ağırılığı gidermek için zamme hafzedilince iki sâkin harf çakıştı. Dolayısıyla, yâ harfi hafzedildi ve kelime (مُسْتَهْرُونَ) şeklini aldı. Kesreli z harfi kendisinden sonraki vâv harfine uygun hareke olan zamme ile harekelendi ve (مُسْتَهْرُونَ) şeklini aldı. ¹¹⁰⁵{الْمُنْشُونَ} kelimesinde İbn Verdân ihtilaf etmiştir. Diğer kurrâ hemze'yi mâ kabli kesreli şekilde okumuştur.¹¹⁰⁶

(4) Fethalı Harften Sonra Gelen Zammeli Hemze:

¹⁰⁹⁴ A‘raf 7/185.

¹⁰⁹⁵ Lokman 31/34.

¹⁰⁹⁶ Kalem 68/6.

¹⁰⁹⁷ Bakara 2/150; Nias 4/165; Hadid 57/29.

¹⁰⁹⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 836, 837.

¹⁰⁹⁹ Maide 5/69.

¹¹⁰⁰ Yasin 36/56.

¹¹⁰¹ Sâffât 37/66.

¹¹⁰² Tevbe 9/37.

¹¹⁰³ Saf 61/8.

¹¹⁰⁴ Bakara2/14.

¹¹⁰⁵ Vâkıa 56/72.

¹¹⁰⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 838, 839.

Ebû Ca'fer, ¹¹⁰⁷{ تَطَوَّنَ } kelimesinde olduğu gibi fethadan sonra gelen zammeli hemze'leri hazfetmiştir. Bu durumda kelime {تَطَوَّنَ} şeklinde okunmuştur.

(5) Sonrasında Yâ Harfi Olan ve Kesreli Harften Sonra Gelen Kesreli Hemze:

Nâfi' ve Ebû Ca'fer, ¹¹⁰⁸{ وَالصَّابِئِينَ } kelimesinde olduğu gibi kendisi ve mâ kabli kesreli olan hemze'leri, sonrasında yâ harfî gelmişse ibdâl etmiştir. Ayrıca Ebû Ca'fer ¹¹⁰⁹{ مُتَّكِبِينَ } ve ¹¹¹⁰{ الْخَاطِبِينَ } kelimelerindeki hemze'leri hazfetmiştir. Diğer kurrâ ise hemze'leri okumuştur.¹¹¹¹

(6) Fethadan Sonra Gelen Fethalı Hemze:

Kalûn, Verş ve Ebû Ca'fer, ¹¹¹²{ أَرَأَيْتُمْ } kelimesinde olduğu gibi istifhâm hemze'sinden ve fethalı harften sonra gelen ikinci hemze'leri belirli yerlerde teshîl¹¹¹³ ederek okumuştur. Verş, ¹¹¹⁴{ رَأَيْتُ } kelimesinde olduğu gibi müfret hemze'leri de belirli yerlerde teshîl etmiştir. Verş, ikinci bir vecih olarak hemze'leri elif'e ibdâl ederek okumuştur ki bu durumda iki sâkin çakıştığından medd-i işbâ'¹¹¹⁵ oluşmuştur. Verş, hemze'leri ibdâl edilen bu kelimelerde vakf ettiği zaman ise teshîl¹¹¹⁶ yapmıştır. İbn Kesir'in ravisi Bezzî, ¹¹¹⁷{ لَاَعْتَبَرْتُمْ } kelimesindeki hemze'nin teshîl ve tahkikle okunmasında ihtilaf etmiştir. Ebû Ca'fer, ¹¹¹⁸{ مُتَّكِبًا } kelimesindeki hemze'yi hazfetmiştir. İmam Kisâî bu tür hemze'leri hazfetmiştir. Diğer kurrâ hemze'leri tahkîk¹¹¹⁹ ile okumuştur.¹¹²⁰

¹¹⁰⁷ Tevbe 9/120; Ahzab 33/27; Fetih 48/25.

¹¹⁰⁸ Bakara 2/62; Hac 22/17.

¹¹⁰⁹ Kehf 18/31.

¹¹¹⁰ Yusuf 12/29, 97.

¹¹¹¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 839.

¹¹¹² En'âm 6/40, 46; A'raf 7/18; Hüd 11/119; Sâd 38/85; Yunus 10/42; Enbiya 21/50; Kehf 18/63; Meryem 19/77; İsrâ 17/40, 68; A'raf 7/97, 99; Yusuf 12/107; Nahl 16/45.

¹¹¹³ Teshil hakkında ayrıntılı bilgi için daha önce geçen kıraât ıstılahlarıyla ilgili konuya bakınız.

¹¹¹⁴ Bakara 2/101; Nisa 4/73; En'âm 6/125; A'raf 7/44, 167, 171, 187; Yunus 10/7, 45; Yusuf 12/4; İbrahim 14/7'de ihtilaf etti; Hac 22/11; Neml 27/10, 40, 44; Kasas 28/82; Munafikûn 63/4.

¹¹¹⁵ İşbâ'nın anlamıyla ilgili detaylı bilgi için ıstılahlar bölümüne bakınız.

¹¹¹⁶ Teshil'in anlamıyla ilgili detaylı bilgi için ıstılahlar bölümüne bakınız.

¹¹¹⁷ Bakara 2/220.

¹¹¹⁸ Yusuf 12/31.

¹¹¹⁹ Tahkîk'in anlamıyla ilgili detaylı bilgi için ıstılahlar bölümüne bakınız.

¹¹²⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 839-841.

(7) Sâkinden Sonra Gelen Harekeli Hemze:

Ebû Ca'fer ¹¹²¹{ إِسْرَائِيلَ } ve ¹¹²²{ وَكَائِنٌ } kelimelerindeki hemze'leri teshîl etmiştir.

İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef, ¹¹²³{ الْيَ } kelimesini hemze'den sonra sâkin yâ harfi ilave ederek okumuştur. Nâfi', İbn Kesir, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb, yâ'yı hazfederek okumuştur. Nâfi', Ebû Amr ve Ebû Ca'fer, ¹¹²⁴{ هَا أَنْتُمْ } kelimesindeki hemze'yi teshîlle ve elif'i isbât ederek okumuştur. Verş, hemze'yi teshîlle ve elif'i hazfederek (هَعَنْتُمْ) vezninde okumuştur. İbn Kesir'in ravisi Kunbül'ün, elif'i hazfederek hemze'yi tahkikli okuduğu nakledilmiştir. Yine Verş'in, elif'i isbât ederek medd-i işbâ' yaptığı da nakledilmiştir. Diğer kurrâdan İbn Kesir, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, Yakub ve Halef elif'ten sonra gelen hemze'leri tahkikli okumuştur.¹¹²⁵

¹¹²⁶{ هَا أَنْتُمْ } kelimesindeki kıraât farklılıklarının sebebi (هـ) harfiyle ilgili ihtilaflardır. Bu harfin ism-i işaretlerin başına getirilen ve tekit anlamı veren tenbih edatı veya istifham hemze'sinin hâ harfine ibdâl edilmiş hali olabileceği konusunda ihtilaf edilmiştir. Verş ve Kunbül'ün okuyuşlarına göre hâ harfi, istifham hemze'sinin ibdâl edilmiş halidir. Çünkü onlar, iki hemze'nin çakışmasından dolayı telaffuzdaki ağırlığı gidermek için hemze'nin birini hâ harfine ibdâl etmişler ve hemze ile hâ arasındaki elif'i hafzetmişlerdir. Eğer elif hafzedilmemiş olsaydı telaffuzdaki ağırlık devam etmiş olacaktı. Dolayısıyla, hemze'yi hâ harfine ibdâl etmenin bir manası olmayacaktı. Kurrâdan bazısı da hâ harfini hem tenbih edatı hem de istifhâm hemze'si olarak değerlendirmiş, hemze'yi teshîl ve tahkik ile iki şekilde okumuştur. Kimi kurrâ da aslına uygun olarak elif'i isbât etmek suretiyle okumuş, kimisi de hazfederek okumuştur. Kurrâ, harflerin isbâtı, hazfi ve ibdâlinde ihtilaf ettiği gibi medleri konusunda da ihtilaf etmiştir.¹¹²⁷

Sâkin ve harekeli hemze ile ilgili kıraât farklılıkları anlattıklarımızdan ibaret değildir. Amacımız, hemze'den kaynaklanan kıraât farklılıkları hakkında genel bir

¹¹²¹ Bakara 2/40.

¹¹²² Âl-i İmrân 3/146.

¹¹²³ Ahzab 33/4; Mücadile 58/2; Talak 65/4.

¹¹²⁴ Âl-i İmrân 3/66.

¹¹²⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 842, 849.

¹¹²⁶ Âl-i İmrân 3/66.

¹¹²⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 844, 845.

durum tespiti yapmaktır. Şunu söylemeliyiz ki kıraâtlerdeki farklılıkları genel bir yargıyla ifade etmek mümkün değildir. Bu yüzden, her farklılığı ve onun gerekçelerini zikretmek de mümkün olmamıştır. Açıkça söylemek gerekirse sadece hemze'den kaynaklanan kıraât farklılıkları tek başına bir tez konusu olacak boyuttadır.

5.2. Hemze'nin Harekesinin Nakli

Harekeli hemze'deki kıraât farklılıklarından biri de hemze'nin harekesinin nakledilmesinden doğmaktadır. Kat' hemze'sinin harekesinin kendinden önceki harfe nakledilerek hemze'nin iskat edilmesi durumu, bazı Arap lehçelerindeki hususiyetlerden kaynaklanmaktadır. *الْمَرَّةُ* ve *الْكَمَّةُ* kelimelerinin *الْمَرَّةُ* ve *الْكَمَّةُ* şeklinde

okunması gibi. Meselâ ¹¹²⁸{ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ } ve ¹¹²⁹{ وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ } âyetlerinde tenvindeki sâkin, hemze'nin harekesiyle harekelenmiş ve hemze telaffuzdan düşmüştür. Dolayısıyla, hemze'nin harekesi kendisinden önceki harfe nakledildiğinde âyetlerin okunuşu *{ وَمَتَاعِنِ إِلَىٰ حِينٍ }*, *{ وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ }* şeklinde olmaktadır. Bu uygulamaya kıraât ilminde "nakl" denilmektedir. Ancak hemze'nin harekesinin nakledilebilmesi için kendisinden önceki sâkinin med harfi olmaması gerekir. ¹¹³⁰{ يَا أَيُّهَا } ve *{ قَالُوا أَمَنَّا }* ¹¹³¹{ أَنفُسِكُمْ } âyetlerinde olduğu gibi.

İhtilaflar bulunmakla birlikte kıraâtlerde hemze'nin harekesini genel olarak nakleden kurrâ; Nâfi'nin ravileri Verş ve Kalûn, Ebû Ca'fer'in ravisi İbn Verdân, imam Ya'kûb'un ravisi Ruveys ve imam Ebû Amr'dır. İbn Kesir, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef hemze'nin harekesini nakletmeden okumuştur. Ancak İbn Kesir, *{ الْقُرْآنُ }* ¹¹³²{ gibi bazı kelimeleri de nakl ile okumuştur. Yine İbn Kesir ve Kisâî de bazı kelimelerde nakl yapmışlardır. ¹¹³³

¹¹²⁸ Bakara 2/36.

¹¹²⁹ Yasin 36/12.

¹¹³⁰ Bakara 2/14, 21, 235.

¹¹³¹ ed-Dânî, *et-Teysir* (Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-arabî, 1984), Cilt 1, s. 29; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 858, 859.

¹¹³² Bakara 2/185.

¹¹³³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 867, 869.

Hemze'nin harekesinin nakledilmesinden kaynaklanan kıraât farklılıklarına ekseriyet itibariyle değindik. Bu nedenle, nakl yapmayan kurrâ arasında da bazı kelimelerde nakl yapanlar olduğu gibi, nakl yapanlar arasında da bazı kelimelerde nakl yapmayanlar vardır. Dolayısıyla, genelleme yapmak mümkün değildir. Ancak çoğu kurrânın nakl yapmadığını söyleyebiliriz.

Hemze'nin harekesinin kendisinden önceki harfe nakledilmesinin sebebi, telaffuzda tahfif ve kolaylaştırmadır. Bu yüzden, hemze'nin teshîli mümkünse teshîl edilmiş, hazfi mümkünse hazfedilmiş, ibdâli mümkünse ibdâl edilmiş ve iskatı mümkünse burada olduğu gibi iskat edilmiştir. Arap diline mahsus olan bu uygulamalarda telaffuzun kolaylaştırılması hedeflenirken kelimenin manasında bir değişikliğin ve karışıklığın meydana gelmemesine özen gösterilmiştir.

5.3. Harekeli Hemze'den Önceki Sâkin Harf Üzerinde Sekte Yapılması

Harekeli hemze'den kaynaklanan kıraât farklılıklarından biri de harekeli hemze'den önceki sâkin harf üzerinde sekte yapılmasıdır. Sekte, nefesi kesmeksizin bir an sesi kesmeye denir.¹¹³⁴ Hemze'den önceki sâkin harf üzerinde sekte yapılmasının sebebi, hemze'nin mahrecindeki zorluktur. Bu zorluğu gidermek için hemze'den önceki sâkin harf üzerinde bir müddet beklemek sûretiyle sekte yapılmıştır.¹¹³⁵ { مَنَّ أَمَنَّ }¹¹³⁵

de olduğu gibi. Kurrâ arasında sektede öne çıkan imam Hamza'dır. Onun dışında belirli yerlerde sekte yapanlar; İbn Âmir'in ravisi İbn Zekvân, Hafs, Ya'kûb'un ravisi Ruveys ve Halef'in ravisi İdris'tir. Ebû Ca'fer, mukattaa harflerinde sekte yapmıştır. Mukattaa harfleri, Allah'ın sırlarından bir sır olarak değerlendirilmiş ve bitişik yazılmalarına rağmen ayrı ayrı harfler olarak kabul edilmişlerdir. Bu yüzden, âmilsiz ve atıfsız olan bu harflerin sonları sâkin okunmuştur. Burada yeri gelmişken Hafs'ın, Kur'ân'da dört kelimedede sekte yaptığını belirtelim.¹¹³⁶ Ancak Hafs'ın sekteleri hemze'yle ilgili değildir.

¹¹³⁴ Sekte hakkında detaylı bilgi için ıstılahlar bölümüne bakınız.

¹¹³⁵ Bakara 2/4, 5, 6, 14, 19, 20, 22, 31, 40, 48, 61, 62, 94, 102, 228; Nisa 4/4, 43; Mâide 5/27; Tevbe 9/23; Yunus 10/61; Nahl 16/5; İsrâ 17/34; Nûr 24/35, 39; Tâ-Hâ 20/21; Neml 27/25; Yasin 36/13; Duhâ 93/11 - İnşirah 94/1; Kâria 101/11 - Tekâsür 102/1.

¹¹³⁶ Hafs'ın sekte yaptığı ve ikinci vecih olarak sekte yapmadığı dört yer şunlardır: { عَوْجًا قَبِيْمًا } (Kehf 18/1-2), { مَنَّ مَرَّقَدِيْنَاهْدًا } (Yasin 36/52), { مَنَّ رَاقِي } (Kiyamet 75/27) ve { بَلِي رَانَ } (Mutaffifin 83/14). Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 881, 882.

Buraya kadar müfret hemze'deki kıraât farklılıklarını genel olarak ele aldık. Şimdi de iki hemze'nin çakışması nedeniyle ortaya çıkan kıraât farklılıklarını ele alacağız.

5.4. İki Hemze'nin Çakışması

Müellif, müfret hemze'yle ilgili kıraât farklılıklarını izah ettikten sonra iki hemze'nin ictimâ etmesi durumunda ortaya çıkan farklılıkları incelemiştir. İki hemze'nin çakışmasıyla, aynı kelimedede veya ayrı ayrı kelimelerde iki hemze'nin ard arda gelmesi kastedilmektedir. Bu yüzden, iki hemze'nin çakışmasını, bir kelimedede ve iki ayrı kelimedede olmak üzere iki kısımda değerlendireceğiz.

5.4.1. Bir Kelimedede İki Hemze'nin Çakışması

İki hemze bir kelimedede bulunduğu zaman kurrâ, hemze'lerin işlevi konusunda ihtilaf etmiştir. Kurrâ, belirli yerlerdeki hemze'lerin istifhâm anlamı taşıdığına ittifak etmiş, belirli kelimelerde ise ihtilaf etmiştir. Öncelikle istifhâm hemze'siyle ilgili ittifak edilen yerlere değineceğiz.

Kur'ân'da bazen iki hemze, ¹¹³⁷{ ءَأَنْذَرْتَهُمْ } âyetinde olduğu gibi aynı kelimedede çakışır. Kurrâ, bu ve belirli¹¹³⁸ yerlerdeki hemze'lerin istifhâm hemze'si olduğunda ittifak etmiştir. İstifhâm hemze'sini; Kalûn, Ebû Amr, Hişam ve Ebû Ca'fer elif ile hemze arası bir okuyuşla teshîl etmiş ve ayrıca araya elif ilave ederek okumuştur. Bu kıraâtteki gaye telaffuzda hafiflik sağlamaktır. Verş, İbn Kesir ve Ruveys, elif ilave etmeksizin sadece teshîl ile okumuştur. Verş, ikinci hemze'yi elif'e ibdâl ederek de okumuştur. İbdâldeki gaye ise hafiflikte mubâlağa etmektir. Hişam, İbn Zekvân, Âsım, Hamza, Kisâf, Ravh ve Halef, ikinci hemze'yi belirli yerlerde tahkikle ve elif ilave etmeden okumuştur. Hüzeyl lehçesine göre hemze'yi teshîl etmeden tahkikle okumak asıldır denilmiş. Ayrıca Hişam, teshîlle birlikte elif ilave ederek ve tahkikle birlikte elif ilave ederek de okumuştur. Böylece Hişam, ikinci hemze'yi üç vecihle okumuştur. Ebû Ca'fer, ¹¹³⁹{ أَيْنُ ذِكْرُكُمْ } âyetindeki hemze'yi de bu kısma dâhil ederek ikincisini teshîlle ve araya elif harfi ilave ederek okumuştur.¹¹⁴⁰

¹¹³⁷ Bakara 2/6.

¹¹³⁸ Bakara 2/6; Âl-i İmrân 3/20, 81; Mâide 5/116; Yusuf 12/39; İsrâ 17/61; Enbiyâ 21/62; Neml 27/40; Yasin 36/10, 23; Furkân 25/17; Vâkıa 56/59, 64, 69, 72; Mücadele 58/13; Nâziât 79/27.

¹¹³⁹ Yasin 36/19.

¹¹⁴⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 886.

Zemaşerî (ö. 538/1144), ikinci hemze'nin elif'e ibdâl edilerek okunmasını kerih görmüştür. Zemaşerî, sâkin hemze'nin elif'e ibdâlini uygun görmüş, fakat harekeli hemze'nin elif'e ibdâlinin dil kurallarına uymadığını iddia etmiştir. Zemaşerî'nin, Basra dil bilginlerinin görüşünden hareketle kıraâtlere edep dışı sözler sarfettiğini belirten Kastallânî, Kûfeli dil bilginlerine göre bu uygulamanın câiz olduğunu kaydetmiştir. Harekeli hemze'nin elif'e ibdâl edilerek okunmasıyla ilgili Verş rivayetinin sahih nakle dayandığını ve bu nedenle, bir mezhebin görüşüyle sahih bir kıraâtin reddedilemeyeceğini ifade etmiştir.¹¹⁴¹

Kurrâ ¹¹⁴²{ أَنْ يُؤْتَى } ، ¹¹⁴³{ أَعْجَمِي } ، ¹¹⁴⁴{ أَذْهَبْتُمْ } ve ¹¹⁴⁵{ أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ } kelimelerindeki hemze'lerin istifhâm veya haber anlamına gelebileceği konusunda ihtilaf etmiştir. Bu ihtilaftan dolayı farklı kıraâtlere söz konusu olmuştur. Meselâ Hafs, { أَعْجَمِي } kelimesindeki ikinci hemze'yi istifhâm hemze'si olarak teshîl ile okumuştur. Kalûn, Ebû Amr, İbn Zekvân ve Ebû Ca'fer de ikinci hemze'yi Hafs gibi teshîl etmiş, ayrıca med de etmiştir.¹¹⁴⁶

¹¹⁴⁷{ أَدِّ } kelimesi ve belirli yerlerde Kalûn, Ebû Amr, Hişam ve Ebû Ca'fer harekeli harften önce geldiği için ikinci hemze'yi teshîl edip araya elif ilave ederek okumuştur. Verş, İbn Kesir ve Ruveys teshîl edip araya elif ilave etmeden okumuştur. Ayrıca Verş, ikinciyi elif'e ibdâl ederek de okumuştur. İbn Zekvân, Hişam, Âsım, Hamza, Kisâî, Ravh ve Halef elif ilave etmeden tahkîk ile okumuştur.¹¹⁴⁸

¹¹⁴⁹{ أَلِهْتُنَا } kelimesindeki ikinci hemze'yi; Nâfi', İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Ruveys teshîl ederek okumuştur. Âsım, Hamza, Kisâî, Halef ve Ravh her iki hemze'yi tahkîk ile okumuştur. ¹¹⁴⁹{ أَلِهْتُنَا } kelimesi, ¹¹⁴⁹{ أَلِهْتُنَا } kelimesinin çoğuludur. ¹¹⁴⁹{ أَلِهْتُنَا } ve ¹¹⁴⁹{ أَلِهْتُنَا } kelimesi gibi. Aslı ¹¹⁴⁹{ أَلِهْتُنَا } olan bu kelimenin ikinci hemze'si sâkin olduğundan mâ

¹¹⁴¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 883, 884.

¹¹⁴² Âl-i İmrân 3/73.

¹¹⁴³ Fussilet 41/44.

¹¹⁴⁴ Ahkâf 46/20.

¹¹⁴⁵ Kalem 68/14.

¹¹⁴⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 890.

¹¹⁴⁷ Hûd 11/72; Mülk 67/16.

¹¹⁴⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 889.

¹¹⁴⁹ Zuhurf 43/58.

kablindeki harekeye uygun olarak elif'e çevrildi. Kelimenin aslından olan hemze ile istifhâm hemze'si ard arda geldiği için bu durum, iki hemze'nin çakışması olarak isimlendirildi.¹¹⁵⁰

Bunların dışında da farklı kıraâtler söz konusudur, fakat amacımız bütün kıraâtleri nakletmek değildir. Neticede, iki hemze'nin bir kelimedede çakışması durumunda ortaya çıkan kıraât farklılıklarının, hemze'lerden ve hemze'lerin göreviyle ilgili ihtilaflardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Hemze'nin telaffuzunu kolaylaştırma gayesine, hemze'nin istifhâm veya haber olabileceğiyle ilgili ihtilaflar da eklenince birçok kıraât farklılığı ortaya çıkmıştır.

Hemze'lerle ilgili kıraât farklılıkları, Kur'ân'da zıt anlamlara sebep olmamış, aksine mana zenginliği oluşturmuştur diyebiliriz. Meselâ, ¹¹⁵¹{ ءَأَنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ } âyetindeki hemze'leri; İbn Kesir ve Ebû Ca'fer haber hemze'si olarak tek hemze'yle okumuştur. Bu kıraâten kardeşleri Yusuf'u tanıyor anlamı çıkmıştır. Çünkü tek hemze'yle, yani haber anlamında okunduğu zaman âyet, "Elbette ki sen Yusuf'sun" anlamına gelir. Hatta kardeşleriyle karşılaşma anında Hz. Yusuf'un tebessüm ettiği ve kardeşlerinin onu dişlerinden tanıdığı da söylenmiştir. Diğer kurrâ, istifhâm anlamında bu kelimeyi iki hemze ile okumuştur. Bu kıraâte göre de âyet, hayret ve şaşkınlık ifade edecek şekilde "Yoksa sen Yusuf musun!" anlamına gelmektedir. Bu kıraâte göre de kardeşleri Yusuf'u tanıyorlardı, fakat onun Yusuf olduğunu kesin olarak öğrendiklerinde sorularıyla şaşkınlıklarını ifade etmiş oldular.¹¹⁵²

5.4.2. Ayrı Ayrı Kelimelerde İki Hemze'nin Çakışması

İki hemze'nin ayrı kelimelerde çakışmasından maksat hemze'lerin, ayrı ayrı kelimelerde bulunmasıdır. Yukarıda tek kelimedede çakışan hemze'ler ve kıraâtler hakkında kısmen bilgi verdikten sonra şimdi iki ayrı kelimedede çakışan hemze'ler ve kıraâtler hakkında bilgi vereceğiz. Ayrı ayrı kelimelerde çakışan hemze'ler, hareketlerinin aynı ve farklı olması yönünden ikiye ayrılmıştır. Harekeleri aynı olan hemze'lere her harekeyi temsil edecek şekilde birer misâl vereceğiz.

¹¹⁵⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 887.

¹¹⁵¹ Yusuf 12/90.

¹¹⁵² Kastallânî, Cilt 3, s. 902, 903.

Meselâ, ¹¹⁵³ { هُوَ لَآءِ اِنْ كُنْتُمْ } âyeti iki kesreli hemze'nin çakışmasına; { السُّفَهَاءُ }

¹¹⁵⁴ { اَمْوَالِكُمْ } âyeti iki fethalı hemze'nin çakışmasına; ¹¹⁵⁵ { اَوْلِيَاءُ اُولٰٓئِكَ } âyeti de iki zammeli hemze'nin çakışmasına misâldir.¹¹⁵⁶ Kurrâ, iki ayrı kelimedede çakışan bu hemze'lerin okunuşunda ihtilaf etmiştir. Kalûn ve el-Bezzî, fethalı hemze'lerden birincisini hafzederek ve kesreli hemze'lerden birincisini teshîl ederek okumuştur. İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, Ravh ve Halef her üç guruptaki hemze'yi tahkîk ile okumuştur. Ebû Amr, Kunbül ve Ruveys fethalı ve kesreli hemze'lerden birincisini hafiflikte mubâlağa amacıyla hafzederek okumuştur. Yine Verş'le ilgili de farklı kıraâtler söz konusudur.¹¹⁵⁷

Burada şunu tekrar ifade etmek isteriz ki amacımız, hemze'lerle ilgili bütün kıraâtleri ve ihtilafları nakletmek değildir. Bu yüzden, iki hemze'nin çakışmasından kaynaklanan kıraât farklılıklarına genel olarak değinmek istedik.

Ayrı ayrı kelimelerde çakışan hemze'lerden hareketleri aynı olanlara kısaca değindikten sonra şimdi de hareketleri farklı olanlara değineceğiz. Bu tür hemze'ler kıraât farklılıkları yönünden beş kısımda ele alınmıştır:

- (1) Birincisi meftûh, ikincisi meksûr olan hemze'ler: ¹¹⁵⁸ { شُهَدَاءُ اِذْ حَضَرَ } âyetinde olduğu gibi.
- (2) Birincisi meftûh, ikincisi zammeli olan hemze'ler: ¹¹⁵⁹ { جَاءَ اُمَّةٌ } âyetinde olduğu gibi.
- (3) Birincisi zammeli, ikincisi fethalı olan hemze'ler: ¹¹⁶⁰ { السُّفَهَاءُ اَلَا } âyetinde olduğu gibi.
- (4) Birincisi kesreli, ikincisi fethalı olan hemze'ler: { مِنْ خِطْبَةٍ } âyetinde olduğu gibi.

¹¹⁵³ Bakara 2/31; Nisa 4/22, 24; Hûd 11/71; Yusuf 12/53; İsrâ 17/102; Nûr 24/33; Şuarâ 26/187; Secde 32/5; Ahzab 33/ 32, 55; Sebe' 34/9, 40; Sâd 38/15; Zuhruf 43/84.

¹¹⁵⁴ Nisa 4/5, 43; Mâide 5/6; En'âm 6/61; A'raf 7/34, 47; Yunus 10/49; Hûd 11/40, 58, 66, 76, 82, 94, 101; Hicr 15/61,67; Nahl 16/61; Hac 22/65; Mü'minûn 23/27, 99; Furkân 25/57; Ahzab 33/24; Fâtûr 35/45; Gâfir 40/78; Kıtâl 47/18; Kamer 54/41; Hadîd 57/14; Munafikûn 63/11; Abese 80/22.

¹¹⁵⁵ Ahkâf 46/32.

¹¹⁵⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 917, 918.

¹¹⁵⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 919-922.

¹¹⁵⁸ Bakara 2/133; Mâide 5/14, 64, 101; En'âm 6/144; Tevbe 9/23, 28; Yunus 10/66; Yusuf 12/24, 58; Kehf 18/102; Enbiyâ 21/45; Neml 27/80; Rûm 30/52; Secde 32/27; Şuarâ 26/69; Hucura 49/9.

¹¹⁵⁹ Mü'minûn 23/44.

¹¹⁶⁰ Bakara 13; A'raf 7/100, 155; Tevbe 9/37, 43; Hûd 11/44; İbrahim 14/27, 28; Neml 27/32, 38; Fussilet 41/ 28; Mümtahane 60/4.

¹¹⁶¹{ اَوْ اَكْتَنُّمُ } âyetinde olduğu gibi. (5) Birincisi zammeli, ikincisi kesreli olan hemze'ler: ¹¹⁶²{ مَنْ يَنْشَأُ اِلَى } âyetinde olduğu gibi.

Kurrâ, birinci hemze'lerin tahkikle okunmasında ittifak etmiştir, ancak ikinci hemze'nin tahkik ve teshîlle okunmasında ihtilaf etmiştir. İstisnâlar bulunmakla birlikte Nâfi', İbn Kesir, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ruveys birinci gruptaki hemze'leri yâ gibi teshîl ile; ikinci guruptaki hemze'leri vâv gibi teshîl ile; üçüncü guruptaki hemze'leri hâlis fethalı vâv şeklinde; dördüncü guruptaki hemze'leri hâlis fethalı yâ şeklinde okumuştur. Beşinci guruptaki hemze'lerin okunuşunda ihtilaf edilmiştir. İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, Ravh ve Halef ise bu beş guruptaki hemze'leri tahkikle okumuştur.¹¹⁶³

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi hemze'yle ilgili bu uygulamaların çoğu, telaffuzda kolaylık sağlamaya yöneliktir. Teshîl, ibdâl, hazf ve iskâtadaki amaç da aynıdır. Hemze'den kaynaklanan kıraât farklılıklarında herhangi bir mana farklılığı oluşmamıştır.

5.5. İmam Hamza ve Hişam'ın Hemze Üzerinde Vakfetmesi

Müellif, zabtının zorluğu ve tahfif çeşitlerine şâmil olması nedeniyle bu konuyu müfret hemze ile iki hemze'nin çakışması konularından sonra ele almıştır. Ca'berî (ö. 732/1332), "Onun müşkilliğini tekit etmektedir ki talebe, hocası huzurunda okurken vakfetmediği zaman birçok bilgiyi kaçıır ve bundan sonra ona vakf arız olduğunda veya kendisine ondan sorulduğunda edâ edemez, bazen onu benzerlerine katmak mümkün olmaz, şaşırır, bundan dolayı hocanın, hemze'li yerler okunurken rivayeti korumak amacıyla vakfettirmesi gerekir."¹¹⁶⁴ demiştir. Hemze üzerinde vakf, imam Hamza'ya mahsustur. Çünkü o, dinlenme amacıyla kıraât esnasında vakfederken tahfif yapmıştır.

Hemze'nin en zor meselelerinden birisi imam Hamza ve İbn Âmir'in ravisi Hişam'ın vakfidir. Hem zorluğu hem de çeşitleri itibariyle hakkında müstakil eserler

¹¹⁶¹ Bakara 2/235, 282; Nisa 4/51; A'raf 7/28, 38, 50; Enfâl 8/32; Yusuf 12/76; Enbiyâ 21/99; Furkân 25/17, 40; Şuara 26/4; Ahzab 33/55; Mülk 67/16, 17.

¹¹⁶² Bakara 2/142, 213, 214, 282; Âl-iİmrân 3/13, 47; En'âm 6/83; A'raf 7/188; Yunus 10/25, Hüd 11/87; Yusuf 12/100; Hac 22/5; Nûr 24/6, 45, 46; Neml 27/29; Fâtır 35/1, 15, 28, 43; Şûrâ 42/27, 49.

¹¹⁶³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 925-930.

¹¹⁶⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 932.

bile telif edilmiştir. İbn Ğalbûn'un (ö. 399/1009), *Ahkâmü'l-hemze li Hişam ve Hamza* ile İbnü'l-Kâsîh'ın (ö. 801/1399), *Tuhfetü'l-enâm fi'l-vakf ale'l-hemzi li Hamza ve Hişam* adlı eserleri sırf bu konu ile ilgilidir. Arapların fasih kullanımlarına göre hemze; sâkin, sekte ve vakf halindeyken olduğu gibi bırakılmıştır. Bununla ilgili olarak İbn Ömer'den nakledilen rivayette "*Allah Rasûlü (s.a.v.), Ebû Bekir, Ömer ve diğer halifeler hemze'li okumuyordu. Hemze, sonrakilerin bid'atidir.*" denildi.¹¹⁶⁵ Ancak bu rivayeti nakleden ravilerden birisinin zayıf olduğu bu yüzden, rivayetin hucdet olmadığı ifade edilmiştir.¹¹⁶⁶

Müellif, hemze'ler üzerinde vakfederken iki metodun izlendiğini belirtmiştir. Usûlüne uygun vakfetmek için takip edilen bu iki yol kıyâsî ve resmî olarak ikiye ayrılmaktadır. Kurrâ, hemze üzerinde vakfederken genellikle hemze'yi hafifletmek için ibdâl, hazf, teshîl ve iskât yapmıştır. Bu genel uygulama kıyâsî yol olarak anılmıştır. Ancak hemze'ler üzerinde vakfedilirken kıyâs ile birlikte bir de resmî yoldan bahsedilmiştir. Resmî yoldan maksat, bazı kelimelerdeki hemze'lerin Mushaflarda farklı şekillerde yazılmasıdır.

İşte imam Hamza, hemze'ler üzerinde vakfederken kıyâsî yolun yanında resmî yola da itibar ederek hemze'ler üzerinde vakfetmiştir. Hemze'lerin yazımında Mushaflar arasındaki bu farklılıklardan kaynaklanan farklı vecihler ortaya çıkmıştır. Hemze'nin Mushaftaki yazılışına bakarak hemze üzerinde vakf vecihleri yapılırken bu vecihlerin Arap dil kurallarına uygun olması da gerekli görülmüştür. Harfleri Mushafta yazıldığı gibi okumak esas olsa da dil kurallarına rağmen sadece Mushaf hattını esas alarak okumak câiz görülmemiştir.

5.3.1. Hemze'yi Kıyâsa Göre Okuma

Hemze'nin; kıyâsî olarak ibdâl, hazf, teshîl ve iskât edilerek okunduğunu ifade etmiştik. Bazı kurrâ kıyâsen vakf esnasında sâkin hemze'yi kelimenin ortasında ve sonunda ibdâl ederek okumuştur. Hemze'nin ibdâliyle ilgili şu misâlleri verebiliriz:

Hemze, zammeden sonra vâv'a, fethadan sonra elif'e ve kesreden sonra yâ'ya ibdâl edilmiştir. ¹¹⁶⁷{يُؤْمِنُونَ}، ¹¹⁶⁸{أَنْبِئُهُمْ} ve ¹¹⁶⁹{تُسْوِيهِ} kelimelerinde olduğu gibi. Yine }

¹¹⁶⁵ Hakim, *el-Müstedrek*, (2907), Cilt 2, s. 251.

¹¹⁶⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûni'l-kiraât*, Cilt 3, s. 931.

¹¹⁶⁷ Bakara 2/3.

¹¹⁶⁸ Bakara 2/33.

¹¹⁶⁹ Me'aric 70/13.

¹¹⁷⁰{ ائْتِنَا } ve ¹¹⁷¹{ اُوْتِمِنَ } kelimelerinden ibtidâ edildiği zaman bütün kurrâ hemze'yi ibdâl etmiştir.¹¹⁷²

Yukarıda sâkin hemze'yle ilgili ibdâle misâller verdik. Şimdi harekeli hemze üzerindeki ibdâle misâller verelim. Bazı kurrâ ¹¹⁷³{ الْقُرْآنُ } ve ¹¹⁷⁴{ مَسْئُولًا } kelimelerinde olduğu gibi hemze'yi iskât ederek harekesini öncesindeki harfe nakletmiştir. Yine hemze harekeli olup mâ kabli vâv ve yâ harflerinden biri olursa bu harfler zâid de değillerse iki vecihle okunmuşlardır. ¹¹⁷⁵{ كَهَيْئَةٍ }, ¹¹⁷⁶{ شَيْءٍ } kelimelerinde olduğu gibi. Birinci vecihde hemze mâ kabline ibdâl edilir, ikinci vecihde mâ kabline şeddeli ibdâl, yani idgam edilerek okunur. Hemze ortada harekeli olup mâ kabli harf-i med olursa tûl, tavessut ve teshîlle okunur. ¹¹⁷⁷{ السُّفَهَاءُ } ve ¹¹⁷⁸{ جَاءَ } kelimelerinde olduğu gibi.

Kendisi harekeli olup mâ kablinde zâid vâv ve yâ harfî varsa hemze, mâ kablindeki hareketin cinsine uygun olarak önce ibdâl ile sonra şeddeli ibdâl, yani idgam ile okunur. Sonra da hemze'nin harekesine göre revm ve işmâm da yapılır. }

¹¹⁷⁹{ هَتَيْتًا } ve ¹¹⁸⁰{ خَطِيئَةً } kelimelerinde olduğu gibi.¹¹⁸¹

Hemze'nin kendisi ve mâ kabli harekeli ise ¹¹⁸²{ مُؤَجَّجًا } kelimesinde olduğu gibi ibdâl edilir. Kendisi fethalı mâ kabli kesreli olan hemze yâ'ya ibdâl edilir. ¹¹⁸³{ مِائَةً } kelimesinde olduğu gibi. Kendisi ve mâ kabli üstün ise hemze teshîl edilir. ¹¹⁸⁴{ مِئَاتًا } kelimesinde olduğu gibi.

¹¹⁷⁰ En'âm 6/71.

¹¹⁷¹ Bakara 2/283.

¹¹⁷² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 3, s. 936-938.

¹¹⁷³ Bakara 2/185.

¹¹⁷⁴ İsrâ 17/36.

¹¹⁷⁵ Âl-i İmrân 3/49.

¹¹⁷⁶ Bakara 2/20.

¹¹⁷⁷ Bakara 2/13.

¹¹⁷⁸ Nisa 4/43.

¹¹⁷⁹ Nisa 4/4.

¹¹⁸⁰ Nisa 4/112.

¹¹⁸¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 3, s. 938-946.

¹¹⁸² Âl-i İmrân 3/145.

¹¹⁸³ Bakara 2/259.

¹¹⁸⁴ Mâide 5/2.

kelimesinde olduğu gibi. Kendisi kesreli mâ kabli zammeli olan hemze, iki vecihle okunur. Birincisinde teshîl, ikincisinde ibdâl edilir. ¹¹⁸⁵{سُئِلَ} kelimesinde olduğu gibi. Hemze ve mâ kabli kesreli ise hemze kesreye yakın bir teshîl ile okunur. ¹¹⁸⁶{بَارِئِكُمْ} kelimesinde olduğu gibi. Kendisi kesreli mâ kabli fethalı olan hemze, yâ'ya yakın bir teshîl ile okunur. ¹¹⁸⁷{وَتَطْمَئِنُّ} kelimesinde olduğu gibi. Ancak teshîl hulf iledir. Kendisi ve mâ kabli zammeli olan hemze, vâv'a yakın bir teshîl ile okunur. ¹¹⁸⁸{بِرُّؤُسِكُمْ} kelimesinde olduğu gibi. Ancak teshîl hulf iledir.

Kendisi ötreli mâ kabli kesreli hemze üç vecihle okunur. 1) Vâv'a yakın bir teshîl ile okunur. 2) Yâ'ya ibdâl edilir. 3) Hemze'yi iskât edip mâ kabli zammeli okunur. } ¹¹⁸⁹{يَسْتَهْرُونَ} kelimesinde olduğu gibi. Kendisi ötreli mâ kabli fethalı olan hemze teshîl ile okunur. Ancak teshîl hulf iledir. ¹¹⁹⁰{رَوْفٌ} ve ¹¹⁹¹{يَكْلُؤُكُمْ} kelimelerinde olduğu gibi. Kendisi ve mâ kabli harekeli olan hemze zâid bir harf ile ortada gelmişse ibdâl veya teshîl ile okunmuştur. ¹¹⁹²{فَائَةٌ} kelimesinde olduğu gibi. Kendisi harekeli olarak iki ayrı kelime arasında bulunan hemze ibdâl ve teshîl ile okunur. ¹¹⁹³{أَفْتَطْمَعُونَ} kelimesinde olduğu gibi. ¹¹⁹⁴

5.7. Hemze'yi Resme (Resm-i Osmânî) Göre Okuma

Harflerin Mushaftaki sûretlerine, yani hatlarına resm veya resm-i Osmânî denir. Bilindiği gibi Mushaflarda hemze'nin hattı farklılık göstermektedir. Hemze, bazen elif üzerinde, bazen vâv üzerinde, bazen yâ üzerinde, bazen de tek başına imlâ edilmiştir.

¹¹⁸⁵ Bakara 2/108.

¹¹⁸⁶ Bakara 2/54.

¹¹⁸⁷ Mâide 5/113.

¹¹⁸⁸ Mâide 5/6.

¹¹⁸⁹ En'âm 6/5.

¹¹⁹⁰ Bakara 2/207.

¹¹⁹¹ Enbiya 21/42.

¹¹⁹² Bakara 2/97; Âl-i İmran 3/128; Nisa 4/11; Mâide 5/31; A'raf 7/38, 39, 44, 171; Hûd 11/36; Hicr 15/79; Teğâbün 64/6; Kureyş 106/1.

¹¹⁹³ Bakara 2/75, 127, 240; Âl-i İmran 3/97; Yusuf 12/46; Nahl 16/120; Nûr 24/33; Tekvîr 81/13; Kasas 28/23.

¹¹⁹⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 947.

Elif üzerinde imlâ edildiğinde bazen elif'e, vâv üzerinde imlâ edildiğinde vâv'a, yâ üzerinde imlâ edildiğinde yâ'ya ibdâl edilmiştir. Herhangi bir harfle desteklenmeden yalnız başına bulunduğu durumlarda bazen hafzedilmiştir. Küçük ayn başı şeklindeki hemze'nin, Halil b. Ahmed (ö. 175/791) tarafından sonraki dönemlerde icat edildiğini ifade etmiştik. Dolayısıyla, hemze'nin farklı şekillerdeki imlâ edilmesi; elif'e, vâv'a ve yâ'ya ibdâl ederek veya hafzederek okuyanlar için de dayanak oluşturmuştur.

Hemze'de vakf esnasında iki yolun takip edildiğini ve bunlara kıyâsî ve resmî yol denildiğini ifade etmiştik. İmam Hamza, hemze'ler üzerinde vakfederken kıyâsî uygulamalar yanında resmî bir yol da izlemiştir. Resmî yoldan kasıt ise Mushaf'ların hattında hemze'lerin yazılışındaki farklılıktır. Bu mesele sadece hemze'ye mahsustur. Neticede, Arap diline muvâfakat etmesi şartıyla Mushaf hattına ittibadan kaynaklanan kıraâtler câiz görülmüştür. Fakat sadece Mushaf hattına bakarak Arap dil kurallarına ve sahih nakle aykırı şekilde kıraât câiz değildir.¹¹⁹⁵

Mekkî (ö. 437/1045), İbn Şureyh (476/1084), Şâtıbî (ö. 590/1194), Dâni (ö. 444/1053) ve müteahhirûndan bazı âlimler Arap dil kurallarına uymak şartıyla resmî yolla kıraâti câiz görmüşlerdir. Ancak Mushaftaki yazılışlarına bakarak her kelimedede tahfîf yapmak mümkün olmayabilir. Meselâ, ¹¹⁹⁶{يَجْعُرُونَ} kelimesindeki hemze, elif, vâv ve yâ harflerinden herhangi biri üzerinde imlâ edilmemiştir. Mushaftaki hattına göre bu kelimedeki hemze hafzedildiğinde kelimenin aslı değişecek ve mana karışıklığına neden olacaktır. Dolayısıyla, böyle bir kıraât Mushaf hattına uygun olsa da dil kuralları açısından doğru görülmemiştir.¹¹⁹⁷

Yine ¹¹⁹⁸{وَهَيَّيْ} ve ¹¹⁹⁹{وَيُهَيَّيْ} kelimelerindeki hemze'ler bazı Mushaflarda elif ile yazılmıştır. Bunlar üzerinde vakfedildiğinde kıyâsî olarak hemze yâ'ya ibdâl edilir. Çünkü kıyâsî olarak hemze sâkin mâ kabli kesre ise hemze yâ'ya ibdâl edilir. Fakat bu hemze'nin bazı Mushaflarda elif harfiyle imlâ edilmesine bakarak hafzetmek câiz değildir. Çünkü bu Mushaflarda hemze'nin elif'le yazılmasının gayesi iki sâkinin çakışmasını engellemektir.¹²⁰⁰

¹¹⁹⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 953-955.

¹¹⁹⁶ Mü'minûn 23/64.

¹¹⁹⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 954.

¹¹⁹⁸ Kehf 18/10.

¹¹⁹⁹ Kehf 18/16.

¹²⁰⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 955.

Kıyâsî yolla mâ kabli zamme olan hemze vâv üzerine imlâ edilmiştir. Oysa الرَّءْيَا

¹²⁰¹{ } kelimesinde hemze, mâ kablindeki harf zammeli olduğu halde vâv üzerine imlâ edilmemiştir. Bunun sebebi, eski Arap yazısında vâv ile râ harfinin sûretlerinin birbirine yakın olmasıdır. Bu yüzden, harflerin karışmaması ve her iki kıraâte (tahkîk ve yâ'ya idgam) şâmil olması için hemze sûretsiz, yani yalnız imlâ edildi. Eğer bir sûret üzerine imlâ edilseydi mâ kabli zamme olduğu için vâv üzerine imlâ edilmesi gerekirdi. Bu durumda yâ'ya idgam edildiği gibi vâv'a da idgam edilecekti. Oysa bu kelime vâv'a idgam edilerek kıraât edilmemiştir. Ancak İbnü'l-Cezerî'nin, şeddeli vâv'lı okuyuşu da güzel gördüğü nakledilmiştir.¹²⁰²

Yine ¹²⁰³{ مَائَةٌ }, ¹²⁰⁴{ مَائَتَيْنِ }, ¹²⁰⁵{ وَمَلَائِكَةٍ } ve ¹²⁰⁶{ وَمَلَائِكِهِمْ } kelimelerinde hemze'ler elif üzerine imlâ edilmiştir. Hâlbuki mâ kabli kesre olduğu için kıyâsî olarak yâ üzerine imlâ edilmeliydi. Bu ve benzeri yerlerde kıyasın terkedilmesinin sebebi benzer kelimeler arasındaki farkı ortaya koymaktır. Örneğin bunlardan { مَائَةٌ } kelimesinde hemze zâid elif üzerine imlâ edilmiştir. Bunun sebebi { مَائَةٌ } kelimesiyle ¹²⁰⁷{ مِئَةٌ } kelimesi arasındaki farkı belirtmektir.¹²⁰⁸

Mushaf hattına bakarak kıraât câiz ise de bir kıraâtin, Arap dil kurallarına ve sahih nakle dayanması da şarttır. Aksi takdirde kıraât mümkün olmaz. Bu yüzden, bazı kıraât imamları resmî tahfif üzerinde durmamışlar ve eserlerinde bu konuyu zikretmemişlerdir. Müellif, kıyâsî yolun evlâ olduğunu, fakat resmî yolun da terkedilmemesi gerektiğini ifade etmiş ve bu konuyu eserinde ele almıştır.¹²⁰⁹

Bu iki yolun tercih edildiğini belirten müellif, belli şartlar çerçevesinde hemze'nin; elif üzerinde yazılmışsa elif'e, vâv üzerinde yazılmışsa vâv'a, yâ üzerinde yazılmışsa yâ'ya ibdâl edildiğini, bir harf üzerinde yazılmamışsa da hazfedildiğini

¹²⁰¹ İsrâ 17/60.

¹²⁰² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Cilt 1, s. 447; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 957.

¹²⁰³ Bakara 2/259.

¹²⁰⁴ Enfâl 8/65.

¹²⁰⁵ Araf 7/103.

¹²⁰⁶ Yunus 10/83.

¹²⁰⁷ Bakara 2/60.

¹²⁰⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 966.

¹²⁰⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 954.

kaydetmiştir. Bazen resmin kıyâsa muvafakat etmesiyle iki yolun ittifak ettiğini, bazen de ihtilaf ettiğini belirterek resmin, kıyâsa muvafakat etmediği durumlarda resme uymanın sorun oluşturduğunu ifade etmiştir. Hemze üzerinde nasıl vakfedileceğini bilebilmek için resmin, yani Mushaf hattının bilinmesi gerekir. Mushaf yazısında aslolan, hemze'nin tahfifi mümkün kılacak sûrette yazılmasıdır. Bu yüzden hemze, mâ kabli fetha ise elif üzerinde, kesre ise yâ üzerinde, zamme ise vâv üzerinde yazılmış ve mâ kablindeki harekeye göre ibdâl edilmiştir. Bir harf üzerinde yazılmamışsa da hafzedilmiştir. Hemze kelimenin başında bulunuyorsa her zaman elif üzerinde yazılmıştır. Hemze'nin bu esaslara göre yazılması hem Arap dil kuralları hem de Mushaf hattı bakımından kıyâsîdir.¹²¹⁰

Ancak Mushafta bazı kelimeler yukarıda zikredilen kıyâsî yolun dışına çıkılarak yazılmıştır. Müellif, kıyâsî yolun dışına çıkılarak yazılan kelimeleri Ebu'l-Abbas İbnü'l-Bennâ'nın (ö. 721/1321) *Ünvânü'd-delîl* adlı eserinden nakletmiştir. Mushafta kıyâs dışına çıkılarak yazılan bu kelimeleri misallerle açıklamaya çalışacağız. Meselâ, ¹²¹¹{ أَوْتَيْنُكُمْ } kelimesindeki ikinci hemze bazı Mushaflarda teshîl edilmek için vâv üzerine yazılmıştır. Oysa ¹²¹²{ ءَأَلْقَى } kelimesinde vâv üzerine yazılmamıştır. Yine ¹²¹³{ اسْتَأْجِرْهُ } kelimesindeki hemze Mushafların çoğunda hafzedilerek, yani harfsiz olarak yalnız yazılmıştır. Bu gibi durumlarda hemze vakf esnasında kıyâsî olarak hafzedilmiştir. Ancak Mushafların yazısına bakmak sûretiyle yalnız yazılan hemze'yi her yerde hafzetmek câiz değildir. Dolayısıyla, burada hemze sadece ibdâl edilerek okunur, hafzedilerek okunmaz.¹²¹⁴

Yine ¹²¹⁵{ السَّوَايَ } kelimesinde vâv'dan sonra hemze, elif ile yazılmıştır ve hemze'nin sonrasında yâ harfi vardır. Kelimenin sonundaki bu yâ harfi (الأسوأ) kelimesinin müennes halidir. (الأحسن) kelimesinin müennes halinin (الحسنى) olması gibi. Bu müenneslik elif'i, imâle amacıyla yâ harfiyle yazılmıştır. Müenneslik elif'i

¹²¹⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 3, s. 954, 955.

¹²¹¹ Âl-iİmrân 3/15.

¹²¹² Kamer 54/25; Sâd 38/8.

¹²¹³ Kasas 28/26.

¹²¹⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 3, s. 957.

¹²¹⁵ Rûm 30/10.

imâle amacıyla yâ şeklinde yazılınca öncesindeki hemze de elif üzerine yazıldı. Böylece hemze'nin elif üzerine yazılmasında, müenneslik elif'inde yapılan imâleye tâbî olunmuştur.¹²¹⁶

Netice olarak denilebilir ki hemze'lerin yazımı, Mushaftan Mushafa bazı farklılıklar göstermektedir. Bu farklılığın gayesi ise Mushaf hattında farklı kıraâtlere imkân sağlamaktır. Bu sebeple hemze'lerin yazımında kıyâsî ve resmî iki yolun takip edildiğini söylemek mümkündür. Hemze'nin yazımında aslî olan kıyâsî yoldur. Ancak imam Hamza'nın hemze üzerinde vakfî söz konusu olduğunda resmî hattın dikkate alındığını anlamaktayız. Çünkü imam Hamza'nın hemze'yle ilgili kıraât vecihleri çoğunlukla vakf esnasında ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, Mushaflarda hemze'nin yazılışını bilmek vakfin, resme uygunluğunu tespit etme açısından da önemlidir.

6. İmâle ve Feth Konularına Değinişmesi

İmâle sözlükte "eğmek" anlamına gelmektedir. Kıraât terimi olarak ise "Fethayı kesreye, elif'i yâ'ya meylettirerek okumaktır."¹²¹⁷ Fethayı kesreye meylettirme fazla ise imâley-i kübrâ, az ise imâley-i suğrâ olur. İmâley-i kübrâ, badh ve izcâ' isimleriyle; imâley-i suğrâ ise beyne beyne ismiyle de anılmıştır.

Feth sözlükte "açmak" anlamına gelir. Kıraât terimi olarak "Harfin telaffuzu esnasında ağzın açılmasına" denir. Meselâ, elif harfi mâ kablinde bir harfle telaffuz edildiğinde ağız açılır ve ağız içerisinde bir boşluk oluşur. İşte bu boşluğu kurrâ, feth kavramıyla ifade etmiştir. İmâle yaparken dil alçalır, feth esnasında ise yükselir. Telaffuz esnasında dilin alçalması, yükselmesinden daha kolaydır. Bu yüzden imâle, feth'a göre daha kolaydır.¹²¹⁸

Müellif, imâle ile feth arasındaki münasebete değinerek şöyle demiştir: Elif ile yâ arasında vasıf yönünden bir yakınlık varsa da mahrecler yönünden farklılık vardır. Elif boğaz harfî, yâ ise ağız (dil) harfidir. Elif harfî yâ harfine doğru meylettirildiğinde bu yönden aralarında bir yakınlık meydana gelmektedir. İmâle ile feth arasındaki münasebet bu meylettirmeden ileri gelmektedir. Aslında imâle, yâ'dan ve vâv'dan elif'e inkılab etmiş (حاف gibi) kelimelerde elif'e dikkat çekmek için yapılmıştır.¹²¹⁹

¹²¹⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 959.

¹²¹⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1037.

¹²¹⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1037, 1038.

¹²¹⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1038.

Arap lisanına göre imâlenin hükmü câizdir. Çünkü onların bir kısmı imâle yaparken bir kısmı yapmamıştır. Rivayete göre adamın biri Abdullah b. Mes'ûd'a ¹²²⁰{طه} âyetini okurken mukattaa harflerini kesreli okumadı. Abdullah b. Mes'ûd, adamdan bu harfleri kesreli okumasını istedi. Bu durum üç defa tekrar etti. Adam yine bu harfleri kesreli okumayınca Abdullah b. Mes'ûd harfleri kesreli okuduktan sonra "Allah'a yemin ederim ki Allah Rasûlü bana böyle öğretti." dedi. Bu rivayette kesre ile kastedilen imâleli okuyuştur.¹²²¹

İmâle, isimlerde ve fiillerde olmaktadır. Arap dilinde aslolan imâle değil feth'dir. İmâle; Benî Temim, Esed, Necd ve Kays lehçelerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Hicaz lehçelerinde imâle değil feth yangındır. Ancak az da olsa Hicâz lehçesinde imâleli kelimeler vardır. Kurrâyı, imâle edenler ve etmeyenler olarak iki kısma ayırmak mümkündür. İmâle eden kurrâ, az imâle edenler ve çok imâle edenler şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Az imâle edenler; Kalûn, İbn Âmir ve Âsım'dır. Çok imâle edenler; Verş, Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Halef'tir. Hamza, Kisâî ve Halef daha çok imâley-i kübrâ yapmış; Verş, imâley-i suğrâ yapmış; Ebû Amr ise her ikisi arasında mütereddit kalmıştır. İmâle harfleri elif, vâv ve râ harfleridir. Bu harflerde imâle yapılmasının çeşitli sebepleri zikredilmiştir.

Genel olarak imâle durumları şunlardır:¹²²²

1) Elif harfinin yâ şeklinde yazıldığı kelimeler imâle edilmiştir. ¹²²³{الحُسْنٰى} kelimesi gibi. Yine ¹²²⁴{مُوسَى} ve ¹²²⁵{عِيسَى} vb. isimlerdeki elif harfleri de bu harfe teşbih edilerek imâle edilmiştir.

2) رمي kelimesinde olduğu gibi yâ harfi yerine bedel olarak yazılan elif'ler imâle ile okunmuştur.

¹²²⁰ Tâ-Hâ 20/1.

¹²²¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 3, s. 1038.

¹²²² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Cilt 3, s. 1049.

¹²²³ Nisa 4/95.

¹²²⁴ Bakara 2/51.

¹²²⁵ Bakara 2/87.

3) خاف fiilinde olduğu gibi kesreli vâv'dan ve yâ'dan çevrilen elif'ler imâle sebeplerindendir. Bu kelimenin aslı خَوْفٌ olduğu için elif'in, kesreli vâv'dan dönüştürüldüğünü hissettirmek amacıyla bu tür kelimelerde imâle yapılmıştır.

4) Elif harfinin ¹²²⁶{ الْحَيُوتُ } kelimesinde olduğu gibi yâ harfinden önce veya sonra gelmesi imâle sebibidir.

5) Elif harfinden önce veya sonra kesrenin gelmesi durumu imâle sebeplerindendir. ¹²²⁷{ وَمِنَ النَّاسِ } kelimesinde olduğu gibi.

6) İmâle sebeplerinden biri de tenâsüptür. Tenâsüpten maksat, imâle edilen elif'e mücâvir, yani yakın olmaktır. ¹²²⁸{ تَرَءَاءُ } kelimesinde olduğu gibi. Bu kelimedeki birinci elif harfi, ikinci elif harfinin imâle edilmesinden dolayı imâle edilmiştir. Çünkü imâle edilen elif harfine mücâvirdir. ¹²²⁹

Müellif, kıraâtlerin sahih nakle dayandığını ifade ederek imâle sebeplerinden bazılarında istisnâların bulunduğuna işaret etmiştir. Yukarıda zikredilen sebeplerin vâkî olduğu her yerde imâle yapılamaz. Bunun için müellif, bu sebepler gerçekleşse bile imâle yapılamayan yerlerin varlığından bahsetmiş ve imâleye mâni' sebepler üzerinde durmuştur. Arap dilinin kalın (isti'lâ) harfleri olarak bilinen خص ضغط قظ harfleri ile kesreli olmayan râ (ر) harfi imâlenin mâni'leri olarak zikredilmiştir. Bu sekiz hafin bulunduğu kelimedeki imâle yapılmamıştır. Çünkü râ'nın kalın okunduğu durumları da dâhil edersek kalın harflerin sayısı sekiz olmaktadır. Kalınlık, imâleye zıt bir durumdur. Dolayısıyla kalın harfler imâleye engeldir. Ancak ¹²³⁰{ أَبْصَارِهِمْ } kelimesindeki kalın harf, imâleye engel sayılmamıştır. Bunun sebebi, elif harfinden sonra kesreli râ harfinin gelmesidir. ¹²³¹{ دَارُ الْقَرَارِ } kelimesinde de aynı durum söz

¹²²⁶ Bakara 2/80, 85.

¹²²⁷ Bakara 2/8; A'raf 7/38.

¹²²⁸ Şuarâ 26/61.

¹²²⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1045, 1046.

¹²³⁰ Bakara 2/7.

¹²³¹ Mü'min 40/39.

konusudur. Bu kelimelerde elif harfinden sonra gelen kesreli râ harfi, imâleye engelleyen durumu ortadan kaldırmıştır.¹²³²

İmâle yapılacak yerleri bilmek için isim ve fiillerin yâ'lı ve vâv'lı olanlarını, yani zevâtü'l-yâ ve zevâtü'l-vâv'ı tespit etmek gerekir. İsimlerin yâ'lı ve vâv'lı olanları tesniyeleriyle bilinir. Meselâ, فتیان isminin tesniyesi فتیان gelir. أب kelimesinin tesniyesi أبوان gelir. Fiillerin yâ'lı ve vâv'lı olanlarını tespit etmek için fiile mütekellim zamiri bitiştirilir. Meselâ, رمي fiiline mütekellim tâ'sı bitiştirildiğinde fiil, رميت şekline gelir. Böylece fiilin yâ'lı olduğu ortaya çıkar. Vâv'lı kelimeler için de aynı durum söz konusudur. Meselâ, دعا fiiline mütekellim tâ'sı bitiştirildiğinde fiil, دعوت şekline gelir ki bu, onun vâv'lı bir fiil olduğu ortaya çıkarır.¹²³³

Müellif imâlenin, yâ'lı ve vâv'lı kelimelerde yapıldığını ifade etmiş ve bunun için zevâtü'l-yâ ve zevâtü'l-vâv olarak anılan kelimelerin öncelikle tespit edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bu özelliklere sahip kelimelerde kurrânın ihtilaf ettiğini ifade eden müellif, kıraât imamlarının bu ihtilaftan kaynaklanan farklı okuyuşlarını tahlil etmiştir. İmâle edilen yerlerden biri de zevâtü'r-râ denilen râ'lı kelimelerdir. Yine istisnâlar bulunmakla birlikte imâle edenler, râ harfinden sonra gelen elif harfini imâle etmişlerdir.¹²³⁴ {اشترى} kelimesinde olduğu gibi. Kıraât imamlarından imâle edenler genel olarak imâle edilen kelimelerde ittifak sağlamışsa da aslında birçok kelimedede ihtilaf etmiştir. Hamza, Kisâf ve Halef genel olarak imâley-i kübrâ; Verş, imâley-i suğrâ; Ebû Amr ise her iki şekilde de okumuştur.¹²³⁵

İstisnâlar bulunmakla birlikte genel olarak Hamza, Kisâf ve Halef, aslında yâ'lı ve vâv'lı kelimeleri imâley-i kübrâ ile okumuşlardır. Bu kurrâ, müenneslik elif'lerini de imâley-i kübrâ ile okumuştur.¹²³⁶ {تَقْوَى},¹²³⁷ {الْفُصْوَى} ve¹²³⁸ {ذِكْرَى} kelimelerinde

¹²³² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1048.

¹²³³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1051, 1052.

¹²³⁴ Tevbe 9/111.

¹²³⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1052-1072.

¹²³⁶ Tevbe 9/109.

¹²³⁷ Enfal 8/42.

¹²³⁸ Enâm 6/69.

olduğu gibi. İstisnâlarla birlikte مَوْسَىٰ ، وَيَحْيَىٰ ve وَعِيسَى isimlerindeki elif harfleri müenneslik elif'leri gibi imâle edildikleri için Mushafta yâ ile yazılmışlardır.

Ebû Amr; Hamza, Kisâî ve Halef gibi râ'dan sonra gelen fiillerdeki elif'leri imâley-i suğrâ ile okumuştur. ¹²³⁹{وَيْحْيَىٰ} kelimesinde olduğu gibi. ¹²⁴⁰ İmam Hamza, ecvef fiilleri, yani orta harfi illetli fiillerin mâzîlerini imâley-i kübrâ ile okumuştur. ¹²⁴¹

Verş ve Kâlûn, kelime sonundaki elif'leri ve râ'dan sonra gelen elif'leri imâley-i suğrâ ile okumuştur. ¹²⁴²{أَسَارَىٰ} kelimesinde olduğu gibi. Yine Verş, âyet sonundaki

yâ'lı ve vâv'lı kelimeleri de imâley-i suğrâ ile okumuştur. ¹²⁴³{وَالضُّحَىٰ} ve ¹²⁴⁴{يَخْشَىٰ}

kelimelerinde olduğu gibi. Âyet sonlarında bulunmayan yâ'dan elif'e inkılab etmiş kelimeleri Verş, imâle etmiştir. Ebû Amr, yâ'lı ve vâv'lı kelimeler ile râ'lı kelimelerdeki elif'leri imâley-i suğrâ ile okumuştur. ¹²⁴⁵{النَّارِ} kelimesinde olduğu gibi Verş, Kalûn,

Hamza ve Ebul-Hâris, kesreli râ'dan önceki elif'leri imâley-i suğrâ ile; Ebû Amr, İbn Zekvân ve Dûrî imâley-i kübrâ ile okumuştur. ¹²⁴⁶

Ancak konuyla ilgili bütün kıraât farklılıklarına ve istisnaî durumlara burada işaret etmedik. Gerek imâley-i kübrânın ve gerekse imâley-i suğrânın, aslen yâ'lı, vâv'lı ve râ'lı kelimelerde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla, Mushaf hattının da genelde buna imkân verecek şekilde imlâ edildiğini belirtmeliyiz. Diğer kurrâ bu türden kelimeleri feth ile imâlesiz okumuştur. Genel olarak imâleli okuyan kurrâ arasında bazı yerleri feth ile okuyanlar olduğu gibi feth ile okuyan kurrâ arasında imâleli okuyanlar da vardır. Verş, Ebû Bekir Şu'be ve İbn Zekvân gibi. Bu da kıraâtlerin tercihe değil nakle dayandığının en açık delilidir. Meselâ, Âsım'ın ravisi Ebu Bekir Şu'be genelde imâle edilen yerleri feth ile okumasına rağmen bazı kelimeleri imâle ederek okumuştur. ¹²⁴⁷

¹²³⁹ Bakara 2/97.

¹²⁴⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1054-1066.

¹²⁴¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1111.

¹²⁴² Bakara 2/85.

¹²⁴³ Duhâ 93/1.

¹²⁴⁴ Tâ Hâ 20/3.

¹²⁴⁵ Bakara 2/39.

¹²⁴⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1067-1089.

¹²⁴⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1089, 1099.

Yine bazı kurrâ bazı özel kelimeleri de imâle etmiştir. Meselâ, ¹²⁴⁸{ التَّوْرِيَّةُ } aslen yâ'lı olan وَوْرِيَّةٌ kelimesinden geldiği için imâle edilmiştir.¹²⁴⁹ ¹²⁵⁰{ بِالْكَافِرِينَ } kelimesinde kesreler çok tekrar ettiği için imâle edilmiştir. Ancak aynı özelliği taşıyan ¹²⁵¹{ الشَّاكِرِينَ } ve ¹²⁵²{ الصَّابِرِينَ } kelimelerinde imâle yapılmamıştır.¹²⁵³ Ebû Amr'ın ravisi Dûrî, sık sık tekrar edilmesinden dolayı kesreli olan ¹²⁵⁴{ النَّاسِ } kelimesini imâley-i kübrâ ile okumuştur.¹²⁵⁵ Misâllerden de anlaşılacağı gibi kesreye yakınlık ve sık kullanım gibi sebeplerle bazı özel kelimelerde de imâle yapıldığını söyleyebiliriz. Açıklamalarımızda sebep olarak kesre ön plana çıksa da kıraâtlerin sahih nakle dayandığını tekrar ifade etmeliyiz.

İmâle edilen yerlerden biri de mukattaa harfleridir. Bunlar; hâ (ح) râ (ر), tâ (ط), hâ (ه) ve yâ (ي) harfleridir. Bu harfler, imâle edilen elif'e benzedikleri için veya hecâ harflerindeki elif'lerin aslının yâ olmasından dolayı imâle edilmişlerdir.¹²⁵⁶

İmâle edilen yerlerden biri de vakf halindeki müenneslik hâ'sıdır. ¹²⁵⁷{ وَرَحْمَةً } kelimesinde olduğu gibi. Müenneslik hâ'sından kasıt, vasl halinde ismin sonuna bitişen müenneslik tâ'sının (ة) vakf halinde hâ olarak okunması, yani hâ'ya dönüşmesidir. Bu harfteki imâlenin sebebi, mâ kablinin fethalı olması nedeniyle imâle edilen elif'e benzemesi ve başka bir harfe dönüşmesidir. Çünkü bu dönüşme daha çok yâ'lı ve vâv'lı kelimelerde söz konusudur. Bu nedenle aralarında münâsebet oluşmuştur. Ayrıca vakf halinde gizli kalması da imâle edilme sebebi olarak zikredilmiştir. Ancak hâ-i sekte

¹²⁴⁸ Mâide 5/46.

¹²⁴⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1115.

¹²⁵⁰ Bakara 2/19.

¹²⁵¹ Âl-i İmrân 3/144.

¹²⁵² Bakara 2/153.

¹²⁵³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1116.

¹²⁵⁴ Bakara 2/8.

¹²⁵⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1118-1122.

¹²⁵⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1131-1137.

¹²⁵⁷ Bakara 2/157.

imâle edilmemiştir. Çünkü hâ-i sekte, mâ kablindeki fethanın açığa çıkması için vardır. Dolayısıyla onun imâlesi, varlığının hikmetine aykırıdır.¹²⁵⁸

7. Râ ve Lâm Harflerinin Kalın ve İnce Okunması

Râ ve lâm harflerinin kalın ve ince okunmasıyla ilgili olarak evvela iki kavram üzerinde durulacaktır. Bunlar; kalın anlamına gelen "tefhîm", ince anlamına gelen "terkîk" kavramlarıdır.¹²⁵⁹ Müellif, feth ve imâle bahsini ele aldıktan sonra râ ve lâm harflerinin kalın ve ince okunması meselesine değinmiştir. Bazı kıraât âlimleri, râ harfinin ince okunmasıyla imâle arasında bir ilgi kurmuşlarsa da çoğunluk râ'nın ince okunmasıyla imâle arasında bir ilginin bulunmadığını ileri sürmüştür. Bu nedenle müellif, konuyu feth ve imâleden sonra ele almıştır. Yukarıda imâlenin; elif'i yâ'ya, fethayı kesreye meylettirerek okumak olduğunu ifade etmiştik. Râ'nın ince okunmasından kasıt ise imâle etmeksizin harfin telaffuzu esnasında sesi inceltmektir. Cumhura göre râ harfi aslında kalın bir harftir. Çünkü telaffuzu esnasında dil, tıpkı kalın harflerde olduğu gibi üst damağa doğru yaklaşmaktadır. Ancak bazı kurrâya göre râ, ne ince ne de kalındır; harekeye göre vaziyet alır; harekesi kesre ise ince, fetha ve zamme ise kalın okunur.¹²⁶⁰

Amacımız, kurrânın bütün ihtilaflarını burada sıralamak olmadığı için râ'nın ince ve kalın okunmasıyla ilgili kıraât farklılıklarına genel olarak değinmeye çalışacağız. Bütün kurrâ, râ'yı harekesi fetha ve zamme ise kalın okumuştur. Ancak Verş, râ harfi fethalı veya zammeli olsa bile ma kablinde sâkin yâ olan veya mâ kabli kesre olan bazı râ'ları ince okumuştur. Meselâ Verş, ¹²⁶¹{اَكْرَاهُ} kelimesindeki râ harfini mâ kablinin sâkin ve kesre olmasından dolayı ince okumuştur. Fakat ince okunması için râ harfinden sonra kalın (isti'lâ) harflerinin bulunmaması gerekir. Mâ kabli kesre olsa bile râ'dan sonra veya önce kalın bir harf gelmişse râ harfi kalın okunmuştur. ¹²⁶²{الصِّرَاطُ} kelimesinde olduğu gibi. Verş'in, harekesi fetha olan râ harflerini diğer kurrâdan ayrılarak ince okuması, râ harfinin kesreye yakınlığından kaynaklanmıştır. Tabi bu durumun birçok istisnâsının bulunduğunu ifade etmeliyiz.¹²⁶³

¹²⁵⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1149-1151.

¹²⁵⁹ Kavramlar hakkında geniş bilgi için kıraât terimleri bölümüne bakınız.

¹²⁶⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1162, 1163.

¹²⁶¹ Bakara 2/256.

¹²⁶² Fatiha 1/6.

¹²⁶³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1164, 1165.

Yine Verş, diğer kurrâdan ayrılarak zammeli râ harfini, mâ kabli sâkin yâ veya kesreli harf ise ince okumuştur. ¹²⁶⁴{سَيُرُوا} ve ¹²⁶⁵{ذِكْرُكُمْ} kelimelerinde olduğu gibi. ¹²⁶⁶

Kurrâ, sâkin râ harflerini mâ kablindeki harfe göre kalın veya ince okumuştur. Mâ kabli fetha ise kalın, kesre ise ince okunmuştur. Ancak kesre ârizî ise râ harfi kalın okunmuştur. ¹²⁶⁷{أَمْ أَرْتَابًا} kelimesinde olduğu gibi. ¹²⁶⁸

Neticede kurrânın çoğunluğu, râ harfini fethalı ve zammeli olduğunda kalın okumuş, kesreli olduğunda ince okumuştur. Ancak bu genelin dışına çıkan bazı okuyuşlar Verş'ten nakledilmiştir. Bunun sebebi, genellikle râ'nın mâ kablinin kesreli olmasıdır. Râ'nın okunuşuyla ilgili kıraât farklılıklarına genel olarak değinmeye çalıştık. Böylece râ'nın kalın ve ince okunduğu yerlere ve kalın ve ince okunma durumlarına işaret ederek bir genel yargıya ulaşmaya çalıştık. Gerek kalın gerekse ince okunan durumlarla ilgili istisnaların bulunduğunu yukarıda ifade etmiştik, ancak çalışmamızın sınırlarını aşacağı endişesiyle bütün istisnâlara ayrı ayrı işaret etmedik. Râ'nın hem ince hem kalın okunabilmesinin sebebi, râ'nın mâ kablinde veya mâ ba'dinde kalın harflerin bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Müellif, râ harfinin kalın ve ince okunmasıyla ilgili kıraât farklılıklarına değindikten sonra lâm harfinin kalın ve ince okunmasıyla ilgili kıraât farklılıkları üzerinde durmuştur. Râ harfinin kalın ve ince okunmasıyla ilgili yukarıda işaret ettiğimiz "tefhîm" ve "terkîk" kavramları, lâm harfi için de mevzu bahistir. Râ harfinin aksine lâm harfinin ince okunması esastır. Lâm harfi, zâtında ince bir harftir, fakat kalın (isti'lâ) harflerine yakın olduğu zaman bazı kurrâ tarafından kalın okunmuştur. Lâm harfinin kalın okunması çoğunlukla "tağlîz" kavramıyla ifade edilmiştir. Bu kavram tefhîm kavramıyla murâdif anlamda kullanılmıştır. Ancak râ harfinin kalın okunmasında daha çok tefhîm, lâm harfinin kalın okunmasında ise daha çok tağlîz kavramı kullanılmıştır. ¹²⁶⁹

Kurrâ, lâm harfinin kalın okunması konusunda ikiye ayrılmıştır. Bir kısım kurrâ, belirli şartlarda lâm harfinin kalın okunmasında ittifak ederken, bir kısmı da ihtilaf

¹²⁶⁴ En'âm 6/11.

¹²⁶⁵ Enbiyâ 21/10.

¹²⁶⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1166-1185.

¹²⁶⁷ Nur 24/50.

¹²⁶⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1185-1190.

¹²⁶⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1195.

etmiştir. Kurrâ, fethadan ve zammeden sonra gelen lâm harfinin ¹²⁷⁰{شَهَدَ اللهُ} ve {وَادَّ قَالُوا}

¹²⁷¹{اللَّهُمَّ} âyetlerinde olduğu gibi kalın okunmasında ittifak etmiştir. Kurrâ, kesreden

sonra gelen lâm harfinin, ¹²⁷²{بِسْمِ اللهِ} cümlesinde olduğu gibi ince okunmasında ittifak

etmiştir. Mâ kabli kesre olduğunda lâm harfinin ince okunması gerekir. Kalın okunması câiz değildir. Bu halde hem telaffuz kolaylaşmaktadır hem de dinleyenin ilgisi çekilmektedir. Lâm ince okunduğunda dil, tek bir seferde cümleyi telaffuz ederken, kalın okunduğunda yükseleceği için cümleyi telaffuz etmek için iki hareket yapmak zorunda kalacaktır. Bu da telaffuzu zorlaştıracak ve dinleyenin kolağını tırmalayacaktır.¹²⁷³

Lâm harfinin kalın ve ince okunuşuyla ilgili bazı ihtilaflar kıraât farklılığından kaynaklanmıştır. Meselâ imam Hamza, ¹²⁷⁴{إِنْ أَهْلَكْنِي اللهُ} cümlesindeki "Lafzatullâh"ın lâm'ını ince okumuştur. İmam Hamza'nın bunu ince okumasının sebebi, "Lafzatullâh" kelimesinden önceki yâ harfini de sâkin okumasıyla açıklanmıştır. Diğer kurrâ ise yâ harfini fetha okuduğu için "Lafzatullâh" kelimesindeki lâm harfini de buna uygun olarak kalın okumuştur. Dolayısıyla, imam Hamza'nın bu kıraâtinde "Lafzatullâh" kelimesinin mâ kabli kesre olduğu için lâm harfi ince okunmuştur.¹²⁷⁵

Lâm harfinin kalın ve ince okunmasıyla ilgili buraya kadar anlatılanlarda kurrâ ittifak etmiştir. İttifak edilen bu kısımda netice olarak denilebilir ki, "Lafzatullâh" kelimesinin mâ kabli fetha ve zamme ise lâm harfi kalın okunur, kesre ise ince okunur.

Kurrâ, lâm harfinin kalın ve ince okunmasında bazı yerlerde ihtilaf etmiştir.

Meselâ Verş, mâ kablinde itbâk ve isti'âlâ harflerinden (ص، ط، ظ) biri bulunursa harekesi

fetha olan lâm harfini kalın okumuştur. ¹²⁷⁶{الصَّلَاةُ} ، ¹²⁷⁷{وَالْمُطَلَّقَاتُ} ve ¹²⁷⁸{ظَلَمُوا}

kelimelerinde olduğu gibi. Verş'in bu vb. kelimelerde lâm harfini kalın okumasının

¹²⁷⁰ Âl-i İmrân 3/18.

¹²⁷¹ Enfâl 9/32.

¹²⁷² Neml 27/30.

¹²⁷³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1195, 1196.

¹²⁷⁴ Mülk 67/28; Zümer 39/38.

¹²⁷⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1198.

¹²⁷⁶ Bakara 2/3.

¹²⁷⁷ Bakara 2/228.

¹²⁷⁸ Bakara 2/59.

sebebi, telaffuzu kolaylaştırmaktır. Çünkü bu kelimelerde lâm harfi kalın okunduğunda tek hareket yapacaktır. Dolayısıyla, kalın harflerde dil yukarı yükselecek, lâm harfi ince okunduğunda aşağıya inecektir. Bu da dilin bir kelimeyi telaffuz ederken iki hareket yapması demektir. Bundan kaçınmak için Verş, kalın harflerden sonra gelen lâm harfini de kalın okumuştur. Diğer kurrâ ise lâm harfini bu vb. yerlerde ince okumuştur.¹²⁷⁹

Gerek lâm harfinin ince ve kalın okunması gerekse râ harfinin ince ve kalın okunmasıyla ilgili kıraât farklılıklarına genel olarak değindik. Bu konuda birçok istisnanın bulunduğu ifade ederek bahsi tamamlamak istiyoruz.

8. Vakf ve İbtidâ İlmine Değinişmesi

Müellif, insanoğlunun nefes alıp verme gibi bir takım arızî sebeplerden dolayı vakfa ihtiyaç duyduğunu belirtmiş ve bu ihtiyaç nedeniyle okuyanın, vakf ve ibtidâ ilmini bilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Her sözün öncesiyle ve sonrasıyla bir irtibatı vardır. Bu irtibat kesildiğinde bazen arzu edilmeyen manalar ortaya çıkabilir. Bir sözü başka bir söze iliştiirdiğimizde de aynı durumla karşılaşmamız mümkündür. Her sözün bir maksadı vardır. Bu maksadı doğru ifade etmek için de sözün bir bütün olarak ele alınması gerekir. Çünkü sözü oluşturan kelimeler arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Kelimeler arasındaki bu bağ bozulduğunda sözün anlamı da bozulacaktır. Nitekim Kur'ân kelimeleri arasında da eşsiz bir bağ bulunmaktadır. Bu bağ sayesinde Allah'ın irade ettiği mana ortaya çıkmaktadır. Bunun için âyetlerde irade edilen manayı korumak amacıyla vakf ve ibtidâ ilminin bilinmesi gerekir.¹²⁸⁰

Müellif bu konuda öncelikle vakfın tariflerine değinmiştir. Ebû Hayyan'a (ö. 745/1344) göre "Yürümeği kesmekten mecâz olan vakf, bir lafzın sonunda konuşmayı kesmek" anlamına gelir. Demâmînî'ye (ö. 827/1423) göre "Kelimeyi, bir sonraki kelimedenden kesmek"tir. El-Ca'berî'ye (ö. 732/1332) göre "Okuyucunun, kelimenin sonunda sesini kesmesi"dir. İbnü'l-Cezerî'ye (ö. 833/1429) göre "Kıraâti sonlandırma amacı taşımaksızın, okuyucunun, vakfettiği yerden veya öncesinden başlamak niyetiyle kelime üzerinde nefeslenerek bir müddet sesini kesmesi"dir. İbnü'l-Cezerî'nin vakf tarifindeki nefeslenme kaydı, sekteyi dışarıda bırakmıştır. Çünkü sekte, "Nefes almaksızın bir müddet sesi kesmek"ten ibarettir. Meselâ, bir okuyucu

¹²⁷⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 3, s. 1199-1202.

¹²⁸⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 490.

sekte olan bir kelimedede nefes alsa sekte yapmış olmayacağı gibi vakfetmiş de olmaz. Çünkü vakfda nefeslenerek bir müddet beklemek de şarttır.¹²⁸¹

Vakf ve ibtidâ ilmini öğrenmenin gerekliliği konusunda Hz. Ali'den nakledilen "Tertîl, vakfları ve harflerin tecvîdini bilmektir." anlamındaki sözü delil gösterilmiştir. Onun bu sözündeki "Tertîl" ifadesi, vakfları ve harflerin tecvîdini bilmek şeklinde tefsir edilmiştir. Müzzemmil Sûresindeki ¹²⁸²{ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا } "Kur'an'ı tertîl ile düşünerek oku." emri gereğince de vakfların ve harflerin tecvîdini bilmenin vacip olduğuna hükmedilmiştir. Müellif, vakf ve ibtidâ ilmini öğrenmenin gerekliliği üzerinde sahabenin icmâ ettiğini gösteren rivayetlerin bulunduğuna işaret etmiştir. Bu yüzden ilk dönem âlimlerinin bir kısmı, vakf ve ibtidâ ilmini öğrenmeden öğrenciye icâzet verilmemesi gerektiğini söylemişlerdir. Vakf ve ibtidâ ilminin öğrenilmesine yönelik bu gereklilik onun meşruiyeti ve önemine dönük bir teşviktir, yoksa onu öğrenmeyi terkedenin günah işlediğine hükmedilmez.¹²⁸³

Vakf ve ibtidâ ilmini bilmenin faydası, Kur'an'ın mana ve maksatlarının ortaya çıkmasında aranmalıdır. Bunun için vakf, tilâvetin süsü ve okuyanın zineti olarak tavsif edilmiştir. Ebû Hatim es-Sicistânî (ö. 255/869) "Vakfı bilmeyen kimse Kur'an'ı da bilemez." demiştir. Vakf ve ibtidâ ilmiyle ilgilenen âlimler vakfı çeşitli kısımlara ayırmışlardır. Bunlar; vakf-ı tâm, vakf-ı kâfî, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabîhtir. Çoğunlukla âyet başlarındaki ve kıssa sonlarındaki vakflara vakf-ı tâm denir. Meselâ, ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ âyetinde vakfettikten sonra ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ âyetinden ibtidâ etmek bu vakfa örnektir. Vakf-ı tâm, her zaman âyet başlarında olmaz. Bazen âyet ortalarında da vakf-ı tâm bulunabilmektedir. Bu durum özellikle kıssaların sona erdiği yerlerde söz konusudur. Meselâ, ﴿وَجَعَلُوا أَعْرَءَ أَهْلِهَا آذَنًا﴾ âyeti, Belkis hikâyesinin sonudur. Fakat âyet burada sona ermemiş, ¹²⁸⁴﴿وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ﴾ sözüyle devam etmiştir. Vakf-ı tâmın, âyette irade edilen manayı korumaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bunu bir misâl ile açıklamaya çalışalım. Yâsin Sûresinin 76. âyetinde ﴿فَلَا يَحْرُوكَ قَوْلُهُمْ﴾

¹²⁸¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 490-492.

¹²⁸² Müzzemmil 73/4.

¹²⁸³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 493.

¹²⁸⁴ Neml 27/34.

cümlesinde vakf-ı tâm yaptıktan sonra ﴿٧٦﴾ مَا يُسْرُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ cümlesinden ibtidâ ederek okumak böyle bir vakftır. Bu yüzden bu iki cümle arasında vasl yapılmasını diye araya vakf-ı lâzım anlamına gelen küçük bir mim harfi vakf işareti olarak yazılmıştır. Bu iki cümle arasında vakf yapılmamış olsa, ikinci cümle birincinin sıfatıymış gibi bir anlam ortaya çıkacağından iki cümle arasındaki vakfın zorunlu olduğu kabul edilmiştir.¹²⁸⁵

Vakf-ı kâfi, lafız yönünden sonrasıyla irtibatı devam eden vakflardır. Çoğunlukla âyet fâsılalarında bulunur. İbn Mes'ûd hadisi vakf-ı kâfi için delil gösterilmiştir. İbn Mes'ûd'un bildirdiğine göre bir gün Allah Rasûlü (s.a.v.) kendisinden Kur'ân okumasını istemiş. Bunun üzerine İbn Mes'ûd, Allah Rasûlüne hitâben "Kur'ân size indirildi, ben nasıl size okurum." diyerek karşılık vermiştir. Allah Rasûlü de "Ben başkasından dinlemeyi seviyorum." demiştir. İbn Mes'ûd, Nisâ Sûresinden okumaya başladı ve 41. âyete geldiğinde Allah Rasûlünün gözlerinden yaşlar aktığını gördü. Sonra da Allah Rasûlünün "Yeter" dediğini söyledi.¹²⁸⁶ Bu rivayetten anlaşıldığına göre Allah Rasûlü, İbn Mes'ûd'a ¹²⁸⁷﴿٤١﴾ شَهِيدًا kelimesinde vakfetmesini emretmiştir. Vakfedilen bu âyet, sonrasındaki âyetle lafız ve mana yönünden irtibatlıdır.¹²⁸⁸

Vakf-ı hasen, lafız ve mana yönünden öncesiyle irtibatı bulunan vakflardır. Meselâ Fâtiha Sûresindeki الْحَمْدُ لِلَّهِ ve الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ kelimelerinde vakfetmek vakf-ı hasendir. Böyle bir vakf güzel görülmüşse de öncesiyle irtibatı bulunduğu için sonra gelen kelimeyle ibtidâ edilemez. Dolayısıyla, geriden alınarak okumaya devam edilir. Ancak bu vakf ﴿٢٣﴾ رَبِّ الْعَالَمِينَ cümlesinde olduğu gibi âyet başında olursa geriden almaya gerek kalmaz, sonraki kelimeyle ibtidâ edilebilir. Çünkü âyet başlarında vakfetmek sünnettir. Ümmü Seleme'den (r.anha.) rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber'in Kur'ân okuduğu zaman kıraâtini âyet âyet kestiği, ﴿١﴾ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ âyetini okuduktan

¹²⁸⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 394-496.

¹²⁸⁶ Buharî, *Kitabü't-Tefsîr*, Cilt 4, s. 1673 (4306).

¹²⁸⁷ Nisâ 4/41.

¹²⁸⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 498.

sonra vakfettiği, sonra ﴿ٱلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ âyetini okuduğu ve sonunda vakfettiği, sonra ﴿الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ﴾ âyetini okuduğu ve sonunda vakfettiği bildirilmiştir.¹²⁸⁹

Ancak müellif, bu rivayetin bazı âlimler tarafından tenkit edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca, Kur'ân'ın her kelimesinde vakfın ve vaslın câiz olduğunu belirten müellif, vakflardaki bu isimlendirmelerin takdîrî olduğunu kaydetmiştir.¹²⁹⁰

Vakf-ı kabîh, çirkin görülen vakftır. Vakf-ı nâkıs olarak da isimlendirilmiştir. Âyetlerde irade edilen manayı bozan vakflara vakf-ı kabîh denilmiştir. Meselâ, وَمَا مِنْ

﴿اٰیٰتِ الْكِتٰبِ الَّتِي نُنزِّلُهَا عَلَيْكَ لَعَلَّ لَآ تَكُوْنُ مِنْ اٰیٰتِ الْغٰیْبِ الَّتِي لَمْ يُلٰهِكُمْ بِهَا نُبُوْلُكَ﴾ âyetindeki vakf, vakf-ı kabîhtir. Yine ﴿وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ﴾¹²⁹¹ âyetindeki vakf da böyledir. Müellif, vakf-ı kabîhin çirkin görülmesinin sebebini, Müslim ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivayet edilen bir hadiseyle açıklamıştır. Bu hadisede Allah Rasûlü (s.a.v.) vakf-ı kabîh yapan kişiyi yanından kovmuştur. Hadise şöyledir: Allah Rasûlüne gelen iki adamdan biri şehadet getirdikten sonra arkasından من يطع الله من يعصهما diyerek vakfetti. Bunun üzerine Hz. Peygamber adama, "Kalk, sen ne kötü bir hatipsin." dedi. Çünkü adam bu vakfı sebebiyle Allah'a ve Rasûlüne itaat ile isyanı bir tutmuş oldu. Hâlbuki وفقد رشداً kelimesinde vakfedip sözünü ومن يعصهما şeklinde bitirmeliydi.¹²⁹³

Vakf-ı kabîhten ibtidâ etmek de aynı şekilde çirkin görülmüştür. Meselâ, إِنَّ اللَّهَ

﴿فَقِيرٌ﴾ cümlesinden ibtidâ etmek kabîh görülmüştür. Mecbur kalmadıkça bu tür ibtidâların yapılmaması gerektiği söylenmiştir. Âyette irade edilen manayı bozacak şekilde ibtidâ etmemek ve harama düşmemek için geriden alınması gereklidir. Ancak bazı âlimlere göre kişi Allah'ın kelamını naklettiği için kendi nefsinden haber

¹²⁸⁹ Ebû Dâvud, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-arabî, tsz.), Cilt 4, s. 65 (4003); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (Dimaşk: Dâru'l-me'mûn li't-türâs, 1984), Cilt 12, s. 451 (7022).

¹²⁹⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 2, s. 502, 503.

¹²⁹¹ Âl-i İmrân 3/62.

¹²⁹² Nisa 4/11.

¹²⁹³ Müslim, *Kitâbü'l-Cum'a*, Cilt 2, s. 870 (594); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt 30, s. 182 (18247).

¹²⁹⁴ Âl-i İmrân 3/181.

vermemektedir. Dolayısıyla, bu tür ibtidâların haram olmadığını söylemişlerse de ihtiyaten geriden almak gerektiğini belirtmişlerdir.¹²⁹⁵

İmam Azam'ın (ö. 150/767) öğrencisi imam Ebû Yusuf'un (ö. 182/798), yukarıda değindiğimiz vakf çeşitlerinin ve isimlendirmelerin tamamının bid'at olduğunu ve Kur'ân'ın her kelimesinde vakf edilebileceğini söylediği ifade edilmiştir. O, Kur'ân'ın her kelimesinin ayrı ayrı mûcize olduğunu belirtmiştir. Müellif, Ebû Yusuf'un bu iddiasının kabul edilemeyeceğini, dolayısıyla bu iddiaya göre bir kimse ¹²⁹⁶إِدَاءِ جَاءِ dese, bununla ne kastedildiği, ne geldiği açıkça anlaşılmadığından buradaki vakf tâm olmayacaktır. "Geldiği zaman" anlamına gelen bu ifade birçok manaya ihtimalli olacağından bir tek kelimeyle i'cazın gerçekleşmeyeceği ileri sürülmüştür. İ'caz, ancak tertîp edilmiş birçok kelimenin intizamından ortaya çıkar.¹²⁹⁷

Vakflarda, âyette irade edilen mananın bozulmaması esastır. Bunun için de mananın tamam olduğu yerde vakfetmek önem arz etmektedir. Vakflarda manayı korumaya yönelik ileri sürülen delillerden biri Hz. Peygamber'in beyanlarında nakledilmektedir. O, bir sözünde meâlen "*Azap âyetini rahmet, rahmet âyetini de azap âyetiyle bitirmedikçe hepsi kâfidir.*" buyurdu.¹²⁹⁸ Bu ifade bize farklı konulardan bahseden âyetlerin birbirinden ayrılması gerektiğini göstermektedir. Bu da ancak âyetler arasında vakfetmekle mümkün olur.¹²⁹⁹ Müellifin, vakf ve ibtidâ konusunda ele aldığı meselelere genel olarak değinmeye çalıştık.

9. Er-Resmü'l-Mushaf (Resm-i Osmânî) Konusuna Değilmesi

Hz. Osman'ın (ö. 35/655) halifeliği döneminde çeşitli bölgelere gönderilecek Mushafları çoğaltmak için kurulan komisyon, Kur'ân'ın kelime ve harflerinin yazılışı hususunda Hz. Osman'ın da onayladığı özel bir metot izlemiştir. İslâm âlimleri bu metoda "Kur'ân hattı" anlamında "Er-resmü'l-mushaf" ismini vermişlerdir. Kur'ân'ın kendine mahsus bir yazı şekli vardır ki, buna diğer bir ifadeyle "Er-resmü'l-Osmanî" veya "Hatt-ı ıstılâhî" denilmiştir.¹³⁰⁰

¹²⁹⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 505.

¹²⁹⁶ Nasr 110/1.

¹²⁹⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 495.

¹²⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt 39, s. 405 (23980).

¹²⁹⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 497.

¹³⁰⁰ Ali Galip Sezgin, "Kur'ân Hattı (=Resmü'l-Mushaf)" ve Türklerin Mushaf Hattına Katkıları", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu*, (31 Mayıs - 1 Haziran 2007), sayı: 20, s. 620.

Müellif Mushaf hattının, kırâatlerin kabul şartlarından birisini oluşturduğunu belirterek Mushaf hattına bağlılığın gerekli olduğunu ifade etmiştir. Bu münasebetle, zaman içerisinde değişiklik gösteren Arap yazısıyla Mushafın yazılamayacağını kaydetmiştir. Dolayısıyla, Mushaf-ı Osmânî'nin korunması gerektiğini, yeniden imlâ edilecek Mushafların Hz. Osman'ın halifeliği zamanında çoğaltılan mushafların yazısına uyması gerektiğini belirtmiştir. Bu Mushafların imlâsına muhalefet etmenin veya onların yazısında değişiklik yapmanın câiz olmadığı söylenmiştir. Kur'ân, sahip olduğu imlâ özelliği ile tarih boyunca korunmuştur.¹³⁰¹

Müellif, Mushafın hattı bağlamında kitâbetin (yazı) önemine değinmiştir. Kur'ân'ın bazı âyetlerinde bu Yüce Kitab'ın yazı ile de korunduğunu gösteren işaretler vardır. Meselâ ¹³⁰² ذٰلِكَ الْكِتَابُ ¹³⁰³ وَاَلَمْ يَكُنْ مِنْ قَبْلِهِ رُسُلًا ve ¹³⁰³ وَاَلَمْ يَكُنْ مِنْ قَبْلِهِ رُسُلًا âyetlerinde "ketebe" fiilinin geçmesi bunun açık delilidir. Hz. Peygamber de meâlen "*İlmi, yazı ile kaydedin.*" buyurmuştur.¹³⁰⁴ Âyetlerde ve hadiste geçen "kitâbet" kelimesi, كتب (yazdı) fiilinin mastarıdır. Bu da hem Kur'ân'ın hem de İslâmî ilimlerin yazı ile kaydedilmesine meşrûiyet zemini oluşturmuştur. Ayrıca "kitâbet", her faziletin ve hikmetin korunmasına ve onun sonraki nesillere aktarılmasına da vesile olmaktadır.¹³⁰⁵

Müellif bu bağlamda Arapçanın başlangıcı ve genel olarak yazının başlangıcıyla ilgili bilgilere yer vermiştir. Bu konuda farklı iki rivayet üzerinde durmuştur. Bir rivayete göre yazı ilk defa Hz. Âdem (a.s.) ile ortaya çıkmıştır. Diğer rivayete göre ise Arap yazısını ilk ortaya koyan Hz. İsmail (a.s.)'dir. İlk rivayette genel olarak yazının Hz. Âdem ile başladığına işaret edilirken ikinci rivayette Arapçanın ilk defa Hz. İsmail ile başladığına işaret edilmiştir. Dolayısıyla, iki rivayet arasında bir çelişki bulunmamaktadır. Müellif, harfler ve isimler gibi yazının da Allah tarafından Hz. Âdem'e öğretildiğini kaydetmiştir.¹³⁰⁶

Müellif, Kur'ân harflerinin hattı konusunda kıyâsî ve ıstılâhî olmak üzere iki hattın izlendiğini ifade etmiştir. Harf, telaffuza uygun şekilde yazılmışsa buna kıyâsî

¹³⁰¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kırâât*, Cilt 2, s. 542, 543.

¹³⁰² Bakara 2/1, 2.

¹³⁰³ Bakara 2/285.

¹³⁰⁴ Taberânî, *Mucemü'l-kebîr* (Musul: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1983), Cilt 1, s. 246 (704); Dârimî, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-kitâbü'l-arabî, hicrî 1407), Cilt 1, s. 60 (108); Hâkim, *el-Müstedrek*, (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1990), Cilt 1, s. 187 (359).

¹³⁰⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kırâât*, Cilt 2, s. 544, 545.

¹³⁰⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kırâât*, Cilt 2, s. 546.

hat; telaffuza aykırı şekilde yazılmışsa buna da ıstilahî hat denilmiştir. O, sahâbenin yazıyı çok iyi bildiğini ifade etmiştir. Bunun aksini iddia edenlerin sözlerinin geçersiz olduğunu söylemiştir.¹³⁰⁷ Sahâbenin yazıyı iyi bilmediğini iddia edenlerin kimler olduğuna değinmeyen müellif, muhtemelen bu sözleriyle İbn Haldun'u (ö. 808/1406) kasdetmektedir.¹³⁰⁸ Sahâbenin yazıyı iyi bilmediği yönündeki iddialara sebep teşkil eden bazı rivayetler de söz konusudur. Bunlardan biri Hz. Peygamber'in, "*Biz ümmî bir ümmetiz, yazmayız ve hesap yapmayız.*" meâlindeki hadisidir.¹³⁰⁹ Müellif bu hadiste İslam'ın ilk yıllarının kastedildiğini ve ekseriyetin durumuyla ilgili bir açıklama yapıldığını ifade etmiştir.¹³¹⁰ Dolayısıyla bu rivayet, sahâbenin yazıyı iyi bilmediğine delil gösterilemez.

Mushaf hattında harflerin imlâsı çoğunlukla Arap dil kurallarına uygun şekilde yazılmıştır. Ancak genel kuralın dışına çıkan bazı durumlar da vardır. Mushaf hattına tâbî olmak bağlayıcı olduğu için kimi zaman farklı şekilde yazılan harflerde bir hikmet de aranmıştır. Müellif, özellikle hazf ve isbât edilen harflerdeki hikmeti şöyle açıklar: Harfin hazfi, o kelimedeki derûnîliğe, bâtinî mânâyâ veya idrakten uzaklığa delâlet ederken; harfin ispatı, o kelimedeki zâhirî anlama veya idrake yakınlığa delâlet etmektedir. Meselâ, ¹³¹¹ *أَوْ لَا أَدْبَحْتَهُ* kelimesindeki zâid elif harfinin varlığı, bu kelimedeki anlamın daha şiddetli ve ağır oluşuyla izah edilmiştir.¹³¹² Yani âyette Hz. Süleyman'ın (a.s.) Hüdüh'd'e vereceği iki cezadan bahsedilmektedir. Bunlardan ilki şiddetli bir azabla onu cezalandırmak, diğeri de onu boğazlamaktır. Müellifin bu yorumuna göre âyette ifade edilen iki cezadan ikincisi daha şiddetli ve ağır bir cezadır. Bu yorumun dayanağı ise boğazlanma kelimesindeki zâid elif harfidir.¹³¹³

Müellif benzer yorumları elif harfinin hazfedilmesi durumlarında da sürdürmüştür. Elif harfinin hazfi konusunda "Kur'ân" ile "kitap" kelimeleri karşılaştırılmıştır. Bu iki kelimedeki elif harfi Mushaf hattında bazen isbât edilerek bazen de hazfedilerek yazılmıştır. Müellif, Kur'ân kelimesinin kitap kelimesinden daha zâhir ve idrake yakın olduğunu ifade etmiştir. Bu yüzden kitap kelimesindeki elif

¹³⁰⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 553.

¹³⁰⁸ İbn Haldun, *Mukaddime* (Dımaşk: Dâru yu'rab, 2004), Cilt 2, s. 123.

¹³⁰⁹ Buharî, Savm 36, Cilt 2, s. 675 (1814).

¹³¹⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 553.

¹³¹¹ Neml 27/21.

¹³¹² Hz. Süleyman (a.s.) Hüdüh'ü göremeyince onu şiddetli bir azabla veya boğazlamakla cezalandıracağını ifade etmiştir. Bkz. Neml 27/21.

¹³¹³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 557.

harfinin hafzedildiğini belirtmiştir. Ayrıca Kur'ân kelimesindeki elif harfi de mushaf hattında bazen isbât edilerek bazen hafzedilerek yazılmıştır. Meselâ Bakara 185. âyette isbât edilerek الْقُرْآنُ şeklinde imlâ edilmiş, Yusuf 2. âyette hafzedilerek قُرْءَانًا şeklinde imlâ edilmiştir. Yusuf Sûresinin 2. âyetindeki Kur'ân kelimesinde elif harfinin hafzedilerek yazılmasının sebebi bir önceki âyette kitap kelimesinin geçmiş olmasıdır denilmiştir. Yusuf Sûresinin bir sonraki 3. âyetinde ise ikinci âyetin aksine isbât edilerek الْقُرْآنُ şeklinde imlâ edilmiştir.¹³¹⁴ Yine kitap kelimesi Bakara 89. âyette ve Sâffât 157. âyette ise elif'siz كِتَابٌ şeklinde imlâ edilmiş, Râ'd 38. âyet ve daha birçok yerde elif'le كِتَابٌ şeklinde imlâ edilmiştir.¹³¹⁵

Ülkemizde basılan Mushaflarda bu ismin كِتَابٌ şeklinde elif'le imlâ edildiği görülmektedir. Mushaf-ı Osmânî'de aynı kelimelerin farklı şekillerde imlâ edilmesinin temel nedenini bilmek veya bu farklılıkları gerekçelendirmek tespiti zor bir meseledir. Bu farklılıkların vahiy kâtiplerinden kaynaklanmış olması da mümkündür. Kanaatimizce müellif de bu zorluktan olsa gerektir ki aynı kelimelerin Mushaf-ı Osmânî'de farklı şekilde imlâ edilmesini felsefî ve kelâmî görüşlerle açıklamaya çalışmıştır.

Neticede, Mushaf-ı Osmânî'de elif, vâv ve yâ harflerinin bulunduğu bazı kelimeler imlâ yönünden farklılık göstermektedir. Müellif bu farklılığı bâtinî ve zâhirî mana farkıyla açıklamaya çalışmıştır. Mushaf-ı Osmânî'de bazı kelimelerin farklı şekilde imlâ edilmesinin sebeplerine yönelik olarak sahâbeden nakledilmiş bir rivayete en azından şimdilik rastlayamadık. Bir de bu farklılıklara Hz. Osman'ın halifeliği zamanında çoğaltılan ve çeşitli bölgelere gönderilen mushaflar arasındaki farklılıklar da eklenmelidir.

10. Fâsıllar Konusuna Değinişmesi

Sözlükte fâsıla "ara, aralık, ayıran şey, bölme" anlamlarına gelir. Terim olarak "Kur'ân âyetlerinin son kelimesine" fâsıla denilmiştir.¹³¹⁶ Diğer bir ifadeyle,

¹³¹⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 558.

¹³¹⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 565.

¹³¹⁶ İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, Cilt 11, s. 521; Abdurman Çetin-Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Fâsıla", *D.İ.A.*, 1995, Cilt 12, s. 209.

noktalama işaretlerinin bulunmadığı dönemlerde mushaflar okunurken durulması gereken yerleri, yani cümlelerin başlangıçlarını ve sonlarını göstermek üzere yapılmış düzenlemelerdir. Âyetlerin son kelimesine şiirdeki gibi kâfiye veya nesirdeki gibi secî' isminin verilmeyip de fâsıla isminin verilmesinin bir anlamı vardır. Fâsıla ismi sadece Kur'ân'a mahsustur. Kur'ân şiir olmadığı için âyet sonlarındaki intizama kâfiye demek nasıl mümkün değilse nesir olmadığı için de âyet sonlarındaki intizama secî' demek mümkün değildir. Kâfiye ve secî' ile fâsıla arasındaki en önemli fark anlamdır. Şiir için kâfiye, nesir için secî' ne ise âyet sonları için de fâsıla odur. Ancak her ikisi arasında gaye farkı vardır. Şiirde ve nesirde anlam, kâfiye ve secî'ye uygun hale getirilirken, fâsıla anlama göre belirlenir. Fâsıla ismi ¹³¹⁷ كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ âyetinden alınmıştır.¹³¹⁸

Fâsılayı ilk defa Sibeveyh'in (ö. 180/796) hocası Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) kullandığı kaydedilmektedir.¹³¹⁹ Fâsılayı, yani bir âyetin nerede başlayıp nerede bittiğini bilmenin tevkîfi ve kıyâsî olmak üzere iki yolu vardır. Birincisinde Hz. Peygamber'in sünneti esas alınır. Eğer Hz. Peygamber her defasında aynı kelime üzerinde durmuşsa o kelimenin fâsıla hükmünde olduğu anlaşılmıştır. Eğer aynı kelime üzerinde bazen durmuş bazen de geçmişse bu durumda fâsılayı bilmek için kıyas ve ictihada başvurulmuştur. Bir sûrenin fâsılası bir harf olabileceği gibi birden fazla harf de olabilir. Meselâ Kur'ân'ın en kısa sûresi olan Kevser Sûresinin fâsılası râ harfidir. Kur'ân'ın en uzun sûresi Bakara Sûresinin fâsılları ise mîm, nûn, bâ, râ, kâf ve lâm harfleridir.¹³²⁰

Müellif, bazı kıraât imamlarının kıraâtleri için fâsılları bilmenin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ardından fâsılları bilmek için semâî ve kıyâsî iki yöntem üzerinde durmuştur. Yukarıda ifade edildiği gibi tevkîfi yani semâî yöntemde Hz. Peygamber'in fiilî uygulaması belirleyicidir. Onun her defasında vakfettiği yerler fâsıladır, her defasında vaslettiği yerler ise fâsıla değildir. Diğer yöntem ise kıyâsîdir. Bu yöntemde Hz. Peygamber'in bazen vakfettiği bazen de vaslettiği yerler söz konusudur. Buraların fâsıla olması veya olmaması konusunda tereddüt edilmiştir. Bu gibi yerlerde kıyâsa başvurulmuştur. Bunun için şiirde kâfiyeye, nesirde secî'ye nasıl

¹³¹⁷ Fussilet 41/3.

¹³¹⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 541.

¹³¹⁹ Abdurman Çetin-Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Fâsıla", *D.İ.A.*, 1995, Cilt 12, s. 209.

¹³²⁰ Abdurman Çetin-Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Fâsıla", *D.İ.A.*, 1995, Cilt 12, s. 209.

itibar ediliyorsa fâsılada da aynı yöntem izlenmiştir. Dolayısıyla buna kıyâsî veya ictihâdî yöntem denilmiştir.¹³²¹

Müellif, kıyâsî yöntemle fâsılların nasıl belirlendiğine yönelik bazı misâller vermiştir. Meselâ, ¹³²² وَيَأْتِ بِآخَرِينَ âyeti fâsılaya benzediği halde fâsıla değildir. Çünkü bu, sûredeki diğer âyet fâsıllarına benzememektedir.¹³²³ Yine ¹³²⁴ أَفَعَيَّرَ دِينَ اللَّهِ يَبْعُونَ âyeti fâsılaya benzediği halde fâsıla sayılmamıştır. Çünkü burası, uzunluk ve kısalık yönünden sûrenin diğer âyetlerine müsâvî değildir.¹³²⁵ Yine ¹³²⁶ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ cümlesi fâsılaya benzediği halde kendisinden sonra gelen cümle ile alakası devam ettiği için fâsıla sayılmamıştır.¹³²⁷ Ancak fâsılların kıyâsen tespit edilmesinde yukarıdaki durumun aksi de mümkündür. Meselâ ¹³²⁸ ﴿١٩٠﴾ لِأُولَى الْأَنْبِيَاءِ cümlesi diğer âyetlerle münasip düştüğünden fâsıla sayılmıştır.¹³²⁹ Yukarıda bazen bir fâsılların, o sûrenin diğer fâsıllarıyla münasip düşmesi de kendisinden sonraki cümle ile alakası bulunmadığı için fâsıla olarak belirlendiğini ifade etmiştik. Meselâ, ¹³³⁰ ﴿٧٨﴾ مَا عَشِيَهُمْ cümlesinin kendinden sonraki âyet ile bağı bulunmadığından sûrenin diğer fâsıllarına benzemediği halde fâsıla sayılmıştır.¹³³¹

Kıyâsî yöntemle fâsıla belirlenirken fâsılların, sûrenin diğer âyetleriyle uzunluk-kısalık ve anlam bakımından münasip oluşuna bakılmıştır. Hurûf-ı Mukattaa'nın bir kısmının müstakil bir âyet sayılmasında veya sayılmamasında da aynı durum etkili olmuştur. Meselâ, Yunus Sûresinin başında bulunan الرَّ harfleri, sûrenin diğer âyet sonlarıyla münasip düşmediğinden müstakil bir âyet sayılmamıştır. Aynı durum Neml

¹³²¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 521-524.

¹³²² Nisa 4/133.

¹³²³ Benzer misaller için bakınız: Bakara 2/257; Nisa 4/172; İsrâ 17/59; Meryem 19/97; Tâ-Hâ 20/111, 113; Talak 65/11.

¹³²⁴ Âl-i İmrân 3/83.

¹³²⁵ Benzer misaller için bakınız: Mâide 5/50; En'âm 6/36; A'raf 7/22; Enfâl 8/34; Furkân 25/3, 4.

¹³²⁶ En'âm 6/135.

¹³²⁷ Benzer misaller için bakınız: Bakara 2/102; Âl-i İmrân 3/47; Mâide 5/22; Araf 7/130; Hûd 11/39; Yusuf 12/36; Furkan 25/61.

¹³²⁸ Âl-i İmrân 3/190.

¹³²⁹ Benzer misaller için bakınız: Kehf 18/15, 80; Tâ-Hâ 20/56; Kıtâl 47/14; Necm 53/21.

¹³³⁰ Tâ-Hâ 20/78; benzer misaller için bakınız: Enbiya 21/66; Sâd 38/1; Talak 65/2.

¹³³¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 536-537.

Sûresinin başındaki طَس harfleri de kendisinden sonraki cümle ile muvâzeneli olmadığından müstakil bir âyet sayılmamıştır. Çünkü bu harfler tek başına bir kelime mesabesinde değildir. Ancak kendisinden sonra gelen ¹³³² ﴿تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُّبِينٍ﴾ cümlesi beş kelimedenden oluştuğu için iki cümle arasında müsâvât bulunmamaktadır. Bu yüzden bu âyetin başındaki طَس harfleri müstakil bir âyet sayılmamıştır.¹³³³

11. Kur'ân'ın Tilâvet (Edâ) Çeşitlerine Değini

Edâ ehli kıraâti dört kısma ayırmıştır. Bunlar; tahkîk-terfîl, hadr ve tedvîrdir. Tahkîk sözlükte "bir şeyin hakkını tam verme" anlamına gelir. Terim olarak "Harfleri mahreçlerinden çıkarıp sıfatlarına riayet ederek ve medleri gereği kadar uzatarak; hareke, ihfâ, izhâr, iklâb, ğunne vb. tecvid kurallarını yerine getirmeye özen gösterip durulması gereken yerlerde durarak Kur'ân'ı okumaya" denir. Bu okuyuşta harekeleri uzatmamak, sakine hareke vermemek ve harfler arasında sekte yapmamak gerekir. Bu okuyuşa yakın bir okuyuş tarzı da terfîldir. Bu okuyuş tarzında tıpkı tahkîkte olduğu gibi Kur'ân acele etmeden yavaşça okunur. Aslında tahkîk, terfîli içine alan bir kavramdır. Her tahkîk terfîldir fakat her terfîl tahkîk değildir. Tahkîk, talim ve temrîn için, terfîl ise tefekkür ve istinbat için yapılır.¹³³⁴

Hadr "süratli olmak" anlamına gelir. Kur'ân'ı tecvid kâidelerine uyma kaydıyla en hızlı okuma biçimidir. Bundan daha hızlı okumaya "hezreme" (okuduğu anlaşılmayan) veya "tahlît" (karıştırma) denir ki bu okuyuş biçimi câiz görülmemiştir. Çünkü bu okuyuşta tecvid kâideleri göz ardı edilir, harfler ve kelimeler bozulur. Tedvîr, "döndürmek, bir şeyi sıra ile yapmak" anlamına gelir. Bu, tahkîk ile hadr arası bir okuyuş biçimidir.¹³³⁵ Müellif, bu tilâvet çeşitlerinden bahsederek özellikle terfîlin, sadece tefekkür amacıyla değil, aynı zamanda Kur'ân'ı anlamayan bir dinleyicinin kalbinde tesir meydana getirmek için yapıldığını da ifade etmiştir. O, bu okuyuş çeşitleri arasında efdaliyetten de bahsetmiştir. Terfîl ile tefekkür edilerek yapılan tilâvet hadr ile yapılan çok tilâvetten daha faziletlidir.¹³³⁶

¹³³² Neml 27/1.

¹³³³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 538, 539.

¹³³⁴ Abdurrahman Çetin, "Tilâvet", *D.İ.A.*, 2012, Cilt 41, s. 156.

¹³³⁵ Abdurrahman Çetin, "Tilâvet", *D.İ.A.*, 2012, Cilt 41, s. 156.

¹³³⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 451.

Müellif, tilâvet çeşitlerinin ardından harfler arasındaki yakınlığa ve mahreçlerinden çıkarılırken bu yakın harflerde meydana gelen yaygın hatalara değinmiştir. Elif harfi kendisinden önceki harfe göre kalın ya da ince okunur. Kendisinden önceki harf ince ise elif ince okunur; kendisinden önceki harf kalın ise elif kalın okunur. Elif, الْعَالَمِينَ kelimesinde olduğu gibi ayn (ع) harfinden sonra gelirse ince okunmalıdır.¹³³⁷

Ayn (ع) harfi, ¹³³⁸وَاسْمَعْ غَيْرَ kelimelerinde olduğu gibi kendisine mahreç yönünden yakın olan ğayn (غ) harfinden önce geldiği zaman iki harf arasında idgam oluşmasını diye özenle telaffuz edilmelidir. Hâ (ح) harfi, ¹³³⁹فَاصْفَحْ عَنْهُمْ kelimesinde olduğu gibi ayn (ع) harfinden önce geldiği zaman dikkatlice okunmalıdır ki birinci harf ikincide kaybolmasın. Yine hâ (ح) harfi ¹³⁴⁰فَسَبِّحْهُ kelimesindeki gibi kendisinden daha zayıf olan he (ه) harfinden önce gelirse itina ile okunmalıdır. Kuvvetli harf zayıf harfi kendisine çektiği için he (ه) harfini hâ (ح) harfine çevirmekten kaçınmalıdır. Yine hâ (ح) harfi, ¹³⁴¹الْحَقُّ kelimesinde olduğu gibi isti'lâ harflerinden önce gelirse ince okunmalıdır.¹³⁴²

Ğayn (غ) harfi, ¹³⁴³أَفْرَغْ عَلَيْنَا cümlesinde olduğu gibi boğaz harflerinden önce gelirse harekesi sâkin olduğu için gizli kalmaktadır. Onun gizli kalmasını önlemek için telaffuzuna dikkat etmek gerekir. Yine dâd (ض) harfinin telaffuzunda bazı hatalar yapılmaktadır. Kimisi bu harfi kalın zâ (ظ) okur, kimisi peltek zâl (ذ) harfiyle karıştırarak okur, kimisi de keskin zây (ز) harfiyle işmâm ederek okur. Bunların hiçbiri

¹³³⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 454.

¹³³⁸ Nisa 4/46.

¹³³⁹ Zuhruf 43/89.

¹³⁴⁰ Kâf 50/40.

¹³⁴¹ Bakara 2/26.

¹³⁴² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 456.

¹³⁴³ Bakara 2/250.

câiz değildir. Dâd (ض) harfi, özellikle ¹³⁴⁴فَمِنْ اضْطُرَّ kelimesinde olduğu gibi itbâk harflerinden önce gelirse idgam edilmeksizin özenle telaffuz edilmelidir.¹³⁴⁵ Yine te (ت) ile dâl (د) harflerinin telaffuzları da birbirine yakındır. Bu iki harfi birbirinden ayıran özellik te (ت) harfinin hems sıfatıdır. Çünkü bu iki harf aynı mahreçten çıkar ve sıfat yönünden de ortaklıklar. Dal (د) harfinde cehr, te (ت) harfinde hems sıfatı olmasaydı bu iki harf aynı olurdu. Ayrıca te (ت) harfi fazla bastırılarak telaffuz edilirse rihvet ve safîr sıfatlarına sahip olur ki, bu durumda sîn (س) harfi telaffuz edilmiş olur.¹³⁴⁶

Müellif, birbiriyle mütemâsil (aynı), mütecânis (mahreçleri aynı sıfatları farklı) ve mütekârib harflerin ard arda gelmesi durumunda yukarıdaki misâllere benzer hataların ortaya çıkmasının mümkün olduğunu söylemiştir. Kalın ve ince harflerin yakınlığından veya ard arda gelmesinden kaynaklanan telaffuz hatalarına da işaret eden müellif, kalın harfin zayıf harfi kendisine çektiğini, dolayısıyla kalın harfin yanındaki ince harflerin ince okunmasına dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

¹³⁴⁷وَأَسْرُوا kelimesini ¹³⁴⁸وَأَصْرُوا kelimesinden telaffuz ve mana yönünden ayıran tek şey, sad (ص) harfindeki safîr (kalın) sıfatı ile sîn (س) harfindeki istifâle (ince) sıfatıdır. Yine

¹³⁴⁹فَسَمْنَا kelimesi ile ¹³⁵⁰فَصَمْنَا kelimesi arasında da aynı durum söz konusudur.¹³⁵¹

12. Kur'ân Tilâvetiyle İlgili Âdâba Değınmesi

Kur'ân'ı ezberlemek, onun lafızlarını güzel yapmak için gayret etmek, harflerin mahreç ve sıfatlarına özen göstermek ve sesi güzelleştirmek güzeldir, fakat onun manasını anlamak, onu tefekkür etmek ve gereğince amel etmek daha güzeldir.

¹³⁴⁴ Bakara 2/173.

¹³⁴⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, 460.

¹³⁴⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 467.

¹³⁴⁷ Enbiya 21/3.

¹³⁴⁸ Nûh 71/7.

¹³⁴⁹ Zuhuf 43/32.

¹³⁵⁰ Enbiya 21/11.

¹³⁵¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 485.

Nitekim ¹³⁵² فَتَبَدُّوهُ وَرَأَى ظُهُورَهُمْ "Onu arkalarına attılar." âyeti bu anlamda tefsir edilmiştir.

Gazâlî (ö. 505/111), şeytanın çeşitli engellemeleriyle çoğu insanın Kur'ân'ı anlamadığını, onun sırlarına vâkif olamadığını ifade etmiştir. Kurân okuyan kimse, bütün gayretini manayı düşünmeden sadece harflerin mahrec ve sıfatlarını düzgün yapmaya sarfederse şeytan onu bu haliyle kandırmış ve âyetlerin anlamını düşünmekten alıkoymuş olur. Kur'ân okuyan kimsenin aklı, kalbi ve dili birlikte çalışırsa doğru bir kıraât yapılmış olur.¹³⁵³

Müellif, Gazâlî'nin ifadelerine atıfla sözlerini şöyle sürdürmüştür: "Kur'ân'ı hakkıyla tilâvet etmek için lisân, akıl ve kalb ortak çalışmalıdır. Lisânın hazzı harfleri düzgün yapmakla, aklın hazzı manaları tefsir etmekle, kalbin hazzı öğüt almak, etkilenmek, emir ve nehiylere uymakla olur; lisân okur, akıl ıslah olur, kalb öğüt alır."¹³⁵⁴ Bir rivayette okuduğu zaman ne vâv ne elif bırakan, ineğin yaş otu yerken dilini sallaması gibi dilinin ne söylediğine aldırmandan okuyan, tilâveti hançeresinden aşağıya inmeyen munafık kimse insanların en fazla okuyanıdır denilmiştir.¹³⁵⁵ Yine başka bir rivayette harflerin telaffuzunda aşırılığa giden veya ne söylediği anlaşılacak derecede belli belirsiz konuşan ve hareket eden kimselerin de helak olduğu bildirilmiştir.¹³⁵⁶

Müellif, kârînin Kur'ân okumaya başlamadan önce bazı hazırlıkları yapması gerektiğini ifade etmiştir. Bunlar; ağzın ve dişlerin temizlenmesi, abdest alınması ve güzel kokular sürülmesidir. Kur'ân okunacak yerin temiz olması gerekir. Okuyucu kibleye dönerek huşû ve vakar içerisinde, bağdaş kurmadan ve yaslanmadan, kibirlenme ve büyülenme görüntüsü vermeden, ağlayarak ve ağlar gibi yaparak okumalıdır. Tedebbür ve tefekkür için bazen bir âyet defalarca tekrarlanabilir. Hz. Peygamber'in Besmeleyi 20 defa tekrarladığı nakledilmiştir. Hatta Hz. Peygamber'in,

¹³⁵⁷ إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١١٨﴾

kaydedilmiştir.¹³⁵⁸ Yine sahâbeden Temîm ed-Dârî'nin (ö. 40/661) أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا

¹³⁵² Mâide 5/118.

¹³⁵³ Gazzâlî, *İhyâ-ü ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, tsz.), Cilt 1, s. 284.

¹³⁵⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 640.

¹³⁵⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 640.

¹³⁵⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 641.

¹³⁵⁷ Mâide 5/118.

¹³⁵⁸ Nesâî, *Sünen*, İftitâh 11, (Haleb: Mektebü'l-matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1986), Cilt 2, s. 177, (1010).

âyet veya bir sûre verildiği halde sonra onu unutan adamın günahından daha büyüğünü görmedim."¹³⁶⁷

Hız. Peygamber'e nispet edilen bir hadiste meâlen "*Kim Kur'ân'ı okur da sonra onu unutursa kıyamet günü Allah'a cüzzamlı olarak gelir.*" buyrulmuştur.¹³⁶⁸ Yine başka bir rivayette "*Sizden biriniz ben şu şu âyeti unuttum demesin, bilakis bana unutturuldu desin.*" buyrulmuştur.¹³⁶⁹ Müellif, Kur'ân-ı Kerîm'i öpmenin el-Haceru'l-esved'i öpmeye kıyas edilerek müstehâb olduğunu söylemiştir. Kur'ân Allah'tan gelmiş bir hediyedir. Nasıl ki çocuğu öpmek müstehâb ise Kur'ân'ı öpmek de şer'an câizdir. İkrime b. Ebû Cehl'in (ö. 13/634) böyle yaptığı nakledilir. Mushafa güzel kokular sürülmesi ve onun kürsü üzerine konulması müstehâb sayılmıştır. Mushafın yastık yapılması veya ayakların ona doğru uzatılması onu küçümseme anlamına geleceğinden haram sayılmıştır.¹³⁷⁰

Mushaf için ayağa kalkmak bid'attir. Ancak Nevevî (ö. 676/1277), Mushaf için ayağa kalkmanın tâzim ve onu küçümsememe anlamı taşıdığını ifade etmiş, dolayısıyla ayağa kalkmanın müstehâb olduğunu kaydetmiştir.¹³⁷¹ Mushafın yazılması, izâh edilmesi, noktalanması, harekelenmesi; tahrîf, tağyîr ve lahdan korunmasına vesile olduğu için müstehâb sayılmıştır. Yine bir Mushafta bütün kıraâtlerin farklı renklerle gösterilmesi karışıklığa ve hataya sebep olacağından câiz görülmemiştir. Kur'ân kelimelerinin tefsirini satırlar arasına yazmak da hoş görülmemiştir. Mushafa bakarak okumak ezberden okumaktan daha faziletlidir. Çünkü Mushafa bakarak okumak hem kıraâti hem de bakışı Mushafta birleştirdiği için ayrı bir ibadet olarak değerlendirilmiştir. Eğer ezbere kıraât, kişinin huşû ve huzûrunu arttırıyorsa onun hakkında ezberden okumak daha faziletlidir.¹³⁷²

Hocanın okuttuğu öğrenciyi bir bütün olarak değerlendirmesi gerekir. Öğrenci okurken hoca başka bir işle meşgul olmamalı ve en azından öğrencinin anlam veremeyeceği davranışlarda bulunmamalıdır. Bazı âlimler öğrenciyi dinlerken hocanın yazı yazmasını bile hoş karşılamamaşlardır. Ancak Dârekutnî'nin (ö. 385/995)

¹³⁶⁷ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-fikr, tsz.), Cilt 1, s. 179, (461); Tirmizî, *Sünen*, "Fezâilü'l-Kur'ân" (Beyrut: Dâr-u İhyâi't-türâsi'l-arabî, tsz.), Cilt 5, s. 178, (2916); Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 649.

¹³⁶⁸ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünen*, Cilt 1, s. 465, (1474); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt 37, s. 120, (22456).

¹³⁶⁹ Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", Cilt 1, s. 544, (790).

¹³⁷⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 649-651.

¹³⁷¹ Nevevî, *et-Tibyân* (Beyrut: Dâru'n-nefâis, 2014), s. 123.

¹³⁷² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 652.

namaz kılarken öğrencisini dinlediği, öğrenci hata yapınca ona düzeltmesi yönünde işaret ettiği kaydedilmiştir. Öğrenciyi dinlerken hocanın başka bir işle meşgul olması âlimler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Bazı âlimler bir işle meşgul olmayı câiz görmezken bazıları; yazı yazmış, namaz kılmış, vb. şeyleri yapmışlardır. Hocanın aynı anda bir öğrenciyi dinlemesi ideal bir tutumken birden fazla öğrenciyi dinlemesi de mümkündür. Alemüddîn Sehâvî'nin (ö. 643/1245) bir anda birden fazla öğrenciyi dinlediği ve herbirine cevap verdiği nakledilmiştir. Bazıları hocanın aynı anda birden fazla öğrenciyi dinlenmesini beşer üstü bir kudret olarak değerlendirmiş ve Hz. Âişe'nin (r.anha.) سُبْحَانَ مَنْ وَسِعَ سَمْعُهُ الْأَصْوَاتَ sözünü delil getirerek bunun mümkün olamayacağını ifade etmiştir.¹³⁷³

¹³⁷³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 654, 655.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KASTALLÂNÎ'NİN KIRAÂTLERİ FERŞÜ'L-HURÛF YÖNÜNDE DEĞERLENDİRMESİ

1. Ferşü'l-Hurûf'un Tanımı

Hurûf (الحروف), "yön, her nesnenin ucu, kenarı, keskin ve sivri tarafı, hece harflerinden her biri, dişi deve ve suyolu anlamlarına gelen harf (الحرف) kelimesinin çoğuludur. Kıraât terimi olarak ise "kıraât" anlamına gelmektedir. İbn Mes'ûd'un harfi dendiğinde onun kıraâti kastedilmektedir. Ferş (الفرش), sözlükte "yaymak, açmak, sermek" anlamlarına gelir. Kıraât terimi olarak ise "Belli bir kaideye dayanmayan ve üzerinde kıyas yapılmayan Kur'ân'da dağınık olarak bulunan ihtilaflara denir. Bakara Sûresindeki {وَمَا يَخْدَعُونَ} (Bakara 2/9.) kelimesinin aynı âyetin başında {يُخَادِعُونَ} (Bakara 2/9.) şeklinde okunması gibi. Kurrâ bu kelimeleri birbirine kıyas ederek okumamıştır.¹³⁷⁴

2. Ferşü'l-Hurûfu Sunmada Takip Ettiği Usûl

Müellif, kıraâtlere genel olarak "vesâil" ve "makâsîd" başlıkları altında iki ana kısma ayırarak incelemiştir. Burada makâsîd kısmının ikinci bölümü olan ferşü'l-hurûfa değinilecektir. Bu bölümün ayrıntılarına geçmeden önce müellifin bu kısımda takip ettiği usûle ve metoda kısaca değinmek istiyoruz. Bilindiği gibi ferşü'l-hurûf bölümünde kıraât farklılıkları sûre sûre ele alınmış, bu durum Fatihâ Sûresinden başlayıp Nâs Sûresinde nihayete ermiştir. Başka bir ifadeyle müellif, kıraât farklılıklarını Mushaftaki tertîbe göre incelemiştir.¹³⁷⁵

Müellif, makâsîd başlığı altında ele aldığı ferşü'l-hurûf bölümünde izleyeceği metoda da kısaca değinmiştir. Buna göre her sûrede kıraât farklılığı bulunan kelimeler ele alınmak sûretiyle bu kelimelerdeki kıraât farklılıkları ve farklılıkların manaya etkisi incelenmiştir. Kendisinde kıraât farklılığı bulunan her bir kelime çoğunlukla ilk yerde ele alınmıştır. Müellif, Kur'ân'ın birçok yerinde tekrar eden benzer kıraât

¹³⁷⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, Cilt 3, s. 210; İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-luğa*, Cilt 2, s. 33; Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, Cilt 1, s. 358 (1. dipnot); Nihat Temel, *Kıraât ve Tecvid İstihlaları* (İstanbul: İFAV Yayın., 2013, s. 51; Kadir Hastaoğlu, *Meşhur Kıraâtlere Ebû Ca'fer Kıraâti* (Şanlıurfa: HRÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995), s. 149.

¹³⁷⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1314.

farklılıklarına Mushaf tertûbîne göre genelde ilk yerde temas etmekle birlikte zaman zaman sûrenin ilgili yerlerinde de benzer açıklamalara tekrar yer vermiştir. Bu durumun mücmelin izâh edilmesi gibi bir zorunluluktan kaynaklandığı söylenebilir. Bunu bir misâlle daha somut hale getirmek mümkündür. Meselâ müellif, Fatihâ Sûresindeki kıraât farklılıklarına temas ederken ¹³⁷⁶ مَالِكِ ﴿٢٣﴾ الرَّحِيمِ âyetleri arasındaki birinci mîm (م) harfinin ikinci mîm (م) harfine idgam edilerek okunmasına değinmiştir.

Kıraât imamlarından Ebû Amr'ın ve Ebû Ca'fer'in burayı hem idgam hem de idgam etmeksizin iki şekilde okuduğu nakledilmiştir. Müellif, makâsîd kısmının ilk konusu olan idgam konusuna değinirken meseleyi orada daha ayrıntılı ele aldığı için Fatihâ Sûresinde sadece imamların farklı okuyuşlarına değinmekle yetinmiştir.¹³⁷⁷

Kastallânî'nin ferşü'l-hurûf kısmında kıraâtleri ele alırken değindiği hususlardan biri de kıraât ihtilafı bulunan kelimelerin Mushaf'taki yazı şekilleridir. Meselâ, مَلِكِ kelimesinin bütün mushaflarda her iki kıraâte imkân vermesi için elif'siz olarak yazıldığını belirten müellif, kıraât ihtilafı bulunan bütün kelimeleri yazı özellikleri yönünden incelemiş ve Mushaf'ta geçen yazı şeklinin gerekçelerine değinmiştir.¹³⁷⁸ Meselâ, الصراط kelimesinin Mushaf'taki yazım şekilleri hakkında bilgi veren Kastallânî, Arap lisânında bu kelimenin aslının السراط şeklinde yazıldığını, fakat Mushaf'ta bu kelimenin gerek sâd (ص) ile tâ (ط) harfi arasındaki mahreç birliği gerekse

¹³⁷⁶ Fatihâ 1/3, 4.

¹³⁷⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1359.

¹³⁷⁸

"اتفقت المصاحفُ علي كتابة مَلِكِ يَوْمَ الدِّينِ بغيرِ الفِ لِتحتتملِ القراءتين: فعلي قراءة القصرِ قياسيًّا، وعلي قراءة المدِّ اصطلاحِيًّا، حُذِفَ تخفيفًا لزيادته ومدَّيته."

"Mushaflar مَلِكِ يَوْمَ الدِّينِ 'nin iki kıraata ihtimali olması için elif'siz yazıldığında ittifak etti.: Kasr ile okuma kıyâsî, med ile okuma ıstılâhîdir, (elif) tahfif için ziyâde ve medd sebebiyle hazfedildi." Bkz: Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1376.

isti'lâ sıfatlarına sahip olmaları yönünden aralarındaki yakınlık nedeniyle sâd (ص) harfiyle yazıldığını kaydetmiştir.¹³⁷⁹

Ferşü'l-hurûfun sunumunda metodjik olarak sûreler hakkında genel bilgilere, her sûrenin âyet sayısına, âyetlerin tertîbine uygun olarak sûredeki farklı kıraâtlere, belirli kelimelerin Hz. Osman'ın halifeliği döneminde çoğaltılan mushaflardaki imlâ şekillerine ve ele alınan sûredeki kelimeler üzerinde vakf ve ibtidâyâ yer verilmiştir. Bunlar her sûrede bir başlık teşkil edecek şekilde tekrar edilmektedir.¹³⁸⁰

Kastallânî, bu kısımda kıraât ilminin önemli meselelerinde biri olan vakf ve ibtidâ konusuna geniş yer ayırmış, sûrelerdeki farklı kıraâtleri açıkladıktan sonra o sûrede vakf ve ibtidâ edilemeyecek yerleri ayrıntılı şekilde izâh etmiştir.¹³⁸¹

3. Sûreler Hakkında Genel Bilgi Vemesi

Müellif, kıraât farklılıklarına değinmeden önce ilk olarak sûre hakkındaki rivayetlere yer vemiştir. Meselâ Fatihâ Sûresinin; el-Fatihâ, Ümmü'l-Kur'ân, el-Esâs, el-Vâfiye, el-Kâfiye, el-Kenz, el-Hamd, eş-Şâfiye, eş-Şifâ isimleriyle anılmasına, bu isimlendirmelerin sebeplerine ve bunlarla ilgili rivayetlere temas edilmiştir. Yine sûrelerin fazileti hakkındaki rivayetler üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda sûrelerin Mekkî ve Medenî olmasıyla ilgili ihtilaflara, sûrelerin âyet fâsıllarıyla ilgili ihtilaflara ve bu ihtilafların sebeplerine yer verilmiştir.¹³⁸²

4. Âyet İçerisindeki Farklı Kıraâtleri Ele Alırken Takip Ettiği Usûl

Müellif, kıraât farklılıklarını ele alırken sûredeki âyet tertîbine riayet etmiş ve sûrenin başından sonuna kadar da bunu sürdürmüştür. Bu başlık altında aslında sadece

¹³⁷⁹

"لأنَّ السَّيْنَ هُوَ الْأَصْلُ، إِذْ هُوَ مِنْ سَرَطُ أَي: بَلَغْتُ كَمَا مَرَّ، وَكُلُّ سَبِينٍ بَعْدَهَا طَاءٌ أَوْ قَافٌ أَوْ خَاءٌ أَوْ عَيْنٌ جَازَ قَلْبُهَا صَادًا أَوْ زَائِيًا؛ لَمَّا بَيْنَهُمَا مِنْ مَجَانِسَةِ الْإِسْتِعْلَاءِ وَالْتِحَادِ الْمَخْرُجِ."

"Sin'le (س) okunması asıldır, daha önce de geçtiği üzere سَرَطُ , بَلَغْتُ (yuttum) gibidir, Sîn'den (س) sonra tâ (ط), kâf (ق), hâ (ح) ve ğayn (غ) harfleri gelirse aralarındaki mahreç birliği ve isti'lâ yakınlığı sebebiyle sîn (س) harfinin, sâd (ص) ve zây (ز) harfine çevrilmesi câizdir." Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 4, s. 1377.

¹³⁸⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 4, s. 1314-1381.

¹³⁸¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 4, s. 1643-1695.

¹³⁸² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 4, s. 1314-1325.

kıraât vecihlerine değinildiğini söyleyemeyiz. Ele alınan kelimedede kıraât vecihleri dışında başka ihtilaflar söz konusu ise genel olarak bunlara da değinilmiştir. İlgili kelimedede fikhî ihtilaflar varsa müellif kısaca bunlara temas etmiştir. Meselâ sûrelerin başındaki besmeleler ile Fatihâ Sûresinin başındaki bismelenin sûreden bir âyet olup olmadığı konusu bunlardan biridir. Hatta besmele ile ilgili yapılan açıklamaların bazıları tefsir, fıkıh ve hadis ilimlerine dâhil konuları içermektedir. Bu eseri ansiklopedik boyuta taşıyan özelliklerinden biri budur.¹³⁸³

Bu iddiaların daha somut hale gelmesi için konuyu bir misâl ile açıklamak gerekir. Meselâ müellif, besmele üzerinde durduktan sonra onun, gerek Neml Sûresindeki gerekse Hûd Sûresindeki âyetin bir kısmını oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu yönüyle bismelenin Kur'ân'dan bir âyet olduğu hususunda ihtilaf yoktur. İhtilaf, Fatihâ Sûresinin başındaki besmele ile diğer sûrelerin başındaki besmelelerin o sûreden bir âyet olup olmadığı hakkındadır. Bu mesele fakihler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Şâfiler, Fatihâ Sûresinin başındaki bismelenin o sûrenin ilk âyeti olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir. Hanefiler ise bismelenin Fatihâ Sûresinin bir âyeti olmadığını ve teberrüken hem Fatihânın hem de diğer sûrelerin başına konulduğu ifade etmişlerdir. Tabi her iki mezhebin kendilerince haklı delilleri söz konusudur. Bu yüzden Şâfiler Fatihâ Sûresindeki besmeleyi namazda açıktan okurlar; Hanefiler ise gizli okurlar. Kurrâdan İbn Kesir, Âsım ve Kisâî hem Fatihâ hem de diğer sûrelerin başındaki bismelenin o sûreden bir âyet sayılmasında ittifak etmiştir. Hamza ise sadece Fatihâ'nın başındaki bismelenin o sûreden sayılmasında yukarıda zikri geçen kurrâyâ muvafakat etmiştir.¹³⁸⁴ Neticede besmele; Medine, Basra ve Şam kurrâsına göre Fatihâ'dan bir âyet değildir. Mekke ve Kûfe kurrâsına göre Fatihâ'dan bir âyettir.¹³⁸⁵

Bugün ülkemizde basılan Mushaflarda besmele Fatihâ Sûresinin ilk âyeti olarak kayıtlıdır. Yukarıda da ifade edildiği gibi imam Âsım, bismelenin Fatihâ Sûresinden bir âyet olduğunu kabul eden kurrâdandır. Ülkemizde basılan Mushaflar imam Âsım'ın Hafs rivayetine göre imlâ edildiği için besmele, Fatihâ Sûresinin ilk âyeti olarak kaydedilmiştir. Berâe hariç diğer sûrelerin başındaki besmelelerin ise

¹³⁸³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1326-1338.

¹³⁸⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1337.

¹³⁸⁵ Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl* (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2011), Cilt 1, s. 25, 26.

teberrüken kaydedildiği nakledilmiştir.¹³⁸⁶ Berâe Sûresinin başında besmele çekilmemesi konusunda bütün kurrâ ittifak etmiştir.¹³⁸⁷

Bu eserin öne çıkan özelliklerinde biri de hiç şüphesiz ki kiraât vecihlerine değinirken vecihler arasında mukayeseye yer vermesidir. Meselâ müellif, Fatihâ Sûresinin 4. âyetindeki "mâliki" kelimesinin farklı okunuşlarına değinmiştir. Dolayısıyla, bu kelime "mâliki" ve "meliki" şeklinde iki farklı biçimde okunmuştur. Müellif, ikinci okunuşun daha belîğ ve daha kapsayıcı olduğunu kaydetmiştir.¹³⁸⁸ Kastallânî, farklı kiraâtlar arasında tercihte bulunanların diğer kiraâtı reddecek şekilde konuşmalarının isabetli olmadığını, tevâtüren nakledilmiş bir kiraât hakkında delilsiz konuşmanın doğru olmadığını ifade etmiştir.¹³⁸⁹

Müellif, sûre içerisindeki kiraât farklılıklarını ele alırken genellikle on kiraât imamının okuyuşlarını önce zikretmiş, ardından bunlara muvâfakat eden veya onlardan farklı olan şâz okuyuşları zikretmiştir.¹³⁹⁰ Ancak bazen bunun tersine şâz kiraâtları önce zikrettiği ve ardından on kiraât imamının okuyuşlarına değindiği de olmuştur.¹³⁹¹

5. Ferşü'l-Hurûfu Sunarken Dil Tahlillerine Yer Vermesi

Bir kelimenin farklı şekillerde okunması göz önüne alındığında, söz konusu farklılığın sebep ve hikmetini açıklamaya ihtiyaç vardır. Kiraât farklılıklarının temel sebeplerinden birisi Arapçanın sahip olduğu özelliklerdir. Harekesine göre bir kelimenin farklı biçimlerde telaffuz edilmesi veya farklı telaffuza bağlı farklı anlamlara gelmesi Arapçanın doğal yapısından kaynaklanan bir durumdur. Meselâ, "melik" ile "mâlik" kelimeleri arasında hem telaffuz farkı hem de anlam farkı bulunmaktadır. Fatihâ Sûresinin 4. âyetinde geçen bu kelimeyi kurrânın iki farklı şekilde okuduğunu ifade etmiştik. Bu kelime bütün Mushaflarda "melik" şeklinde elif'siz olarak imlâ edilmiştir. Ancak buna rağmen kurrâ iki şekilde okumuştur. Âsım,

¹³⁸⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 4, s. 1336.

¹³⁸⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 4, s. 1353, 1354.

¹³⁸⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 4, s. 1362.

¹³⁸⁹

"وقد رجَّح كُلُّ من الفريقين إحدى القراءتين على الأخرى ترجيحًا يكاد يُسقطُ القراءة الأخرى. وهذا غير مَرَضِيٍّ؛ لأنَّ كَلِمًا مِنْهُمَا مُتَوَاوِرَةٌ."

"Her iki grup diğer kiraâtı iskât edecek şekilde tercihte bulundu. Bu râzı olunacak bir durum değildir, çünkü her ikisi de mütevâtirdir." Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 4, s. 1363.

¹³⁹⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 4, s. 1360.

¹³⁹¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraât*, Cilt 4, s. 1359.

Kisâi, Ya'kûb ve Halef elif'li olarak "mâliki" şeklinde; diğer kurrâ ise elif'siz olarak "meliki" şeklinde okumuştur. Bu kıraâte göre "melik", sıfat-ı müşebbehe olmaktadır. Bundan dolayı bu kıraâtin diğerinden daha belâgatlı olduğu ifade edilmiştir. Çünkü sıfat-ı müşebbehede subût ve umûm manasının bulunduğu kaydedilmiştir. Ayrıca "melik" ismi Nâs Sûresinde de aynı şekilde okunmuş ve bu haliyle de Mushafın imlâsına tahkîken uygun düşmüştür. Elif'siz yazıldığı halde elif'li olarak okuyanların kıraâti takdîren de olsa Mushafın imlâsına uygun düşmektedir.¹³⁹²

Yukarıdaki misâle göre her iki kıraâttten doğan bir mana zenginliği veya anlam farkı doğal olarak ortaya çıkmaktadır. İşte bu anlam farkını izah etmek için müellif, dil tahlillerine başvurmuştur. Bunun için ferşü'l-hurûf bölümünde dil tahlilleriyle ilgili yapılan açıklamaların önemli bir yekûn tuttuğunu ifade etmeliyiz. Az önce değindiğimiz misâlde "melik" kelimesinin daha methedici ve daha umûmî bir anlam ifade ettiği belirtilmişti. Ayrıca "melik" kelimesinde "hüküm" anlamı öne çıkmaktadır ki, buna göre "meliki yevmiddîn"nin anlamı (din gününün hâkimi) anlamına gelmektedir. Çünkü o gün tek hâkim Allah'tır. Ancak, cinlerin ve kuşların "meliki" denilmeyip "mâliki" denilmesinden dolayı "mâlik" şeklindeki kıraâtin daha methedici olduğu da kaydedilmiştir. Ayrıca "mâlik" kelimesi sahip olduğu harf bakımından "melik" kelimesinden daha fazla harfe sahiptir. Dolayısıyla "mâlik" kelimesini telaffuz eden bir kimse "melik" kelimesini telaffuz edenden daha fazla sevap elde eder denilmiştir.¹³⁹³

"Melik" kelimesinin fâu'l-harfî "melk", "mülk" ve "milk" şeklinde Arapçada üç farklı biçimde harekelenmektedir. Bu üç hareke arasında umûm-husûs farkının bulunduğu nakledilmiştir. Dolayısıyla her "mâlik", "melik" değildir. "Melik" ismi "mülk"ten, "mâlik" ise "milk"ten türemiştir. Ancak her üç kullanımda öne çıkan ortak anlam "Bir şeyin hâkimi ve sahibi olmak"tır.¹³⁹⁴ El-Beyzâvî (ö. 685/1286), Mekke ve Medinelî kurrânın kıraâti olduğu için "melik" şeklindeki kıraâtin daha çok tercih edildiğini söylemiştir.¹³⁹⁵ Ancak müellif Kastallânî, mütevâtir olduğu halde diğer kıraâti iptal edecek şekilde bir kıraâtin diğerine tercih edilemeyeceğini ifade etmiştir.¹³⁹⁶

¹³⁹² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1360.

¹³⁹³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1361.

¹³⁹⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1361, 1362.

¹³⁹⁵ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2000), Cilt 1, s. 8.

¹³⁹⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1363.

Yukarıda Fâtiha Sûresinden verdiğimiz misâlde de görüldüğü gibi müellif, ferşü'l-hurûf bölümünü sunarken dil tahlillerine yer vermiştir. Çünkü kıraât farklılıklarını temellendirmenin yolu yine o dilin tahlil edilmesinden geçmektedir. Mütevâtir olan bütün kıraâtler, bir yönüyle de olsa o dilin kapsamına girmekte ve dilin bir vechini göstermektedir. Müellifin kıraâtleri izah ederken dil tahlillerine yer vermesini genel bir başlıkta sunmaya çalıştık. Tabi bu başlık i‘rab tahlilleri, sarf farklılığı, tekillik-çoğulluk farklılığı ve lügat farklılığı gibi değişik başlıklar altında detaylandırılabilir. Konuyu uzatmamak için bu farklılıklara kısaca değindik.

Bazı kıraât vecihleri Arapçanın bünyesinde bulunan özelliklerden neşet etmiştir. Kurrâ, ‘aynü'l-fiili elif'e ibdâl edilen sülâsî mücerred fiillerin mefûl için binâ edilmeleri halinde işmâm ile okunması konusunda ihtilaf etmiştir. Bunlara şu fiiller misâl verilebilir:¹³⁹⁷

قَيْلٌ ، وَغَيْصَ الْمَاءِ ، وَجَىءَ ، وَحَيْلَ بَيْنَهُمْ ، وَسَيَوٌ ، سَيءٌ بِهِمْ ، سَيءٌ وَجُوهُ.

Bu fiillerin ‘aynü'l-fiili nahiv kuralları gereği elif'e ibdâl edilmiştir. Mefûl için binâ edilmeleri durumunda ise Nâfi‘ ve Ebû Ca’fer سَيءٌ بِهِمْ ve سَيءٌ وَجُوهُ kelimelerinde kesreyi zammeye işmâm ederek okumuştur.¹³⁹⁸ İbn Âmir'in ravisi Hişam, imam Kisâf ve imam Ya‘kûb'un ravisi Ruveys bu fiillerin yedisini de işmâm ile okumuştur. Meselâ قَيْلٌ fiilinin aslı قَوْلٌ olduğu için vâv üzerindeki kesre telaffuza ağır gelmiştir.

Telaffuzdaki güçlük sebebiyle kesre kâf harfine nakledilmiş ve vav harfi kesreden sonra sâkin olarak kaldığı için yâ harfine çevrilmiştir. Dolayısıyla, harfin aslına delalet etmesi için kesre zammeye işmâm edilerek okunmuştur. Kurrâ bu durumun isimlendirilmesinde de ihtilaf etmiştir. Bir kısım kurrâ bunu işmâm olarak isimlendirmiş bir kısım kurrâ ise revm olarak isimlendirmiştir. Diğer bazı kurrâ ise bu fiilleri işmâm ve revm yapmaksızın hâlis kesre ile okumuştur.¹³⁹⁹ Ancak وَمَنْ أَصْدَقُ مِنْ

¹³⁹⁷ Bakara 2/12; Hûd 11/44, 77; Zümer 39/69, 71, 73; Sebe' 34/54; Mülk 67/27; Fecr 89/23.

¹³⁹⁸ İşmâmın anlamı için kıraât terimleri bölümüne bakınız.

¹³⁹⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1406-1410.

¹⁴⁰⁰ قِيَا اللهُ قِيَاً ، ¹⁴⁰¹ قِيَاً سَلَامًا ، ve ¹⁴⁰² قِيَاً وَأَقْوَمُ قِيَاً âyetlerindeki kelimeler fiil olmadıklarından bu kapsamda değerlendirilmemiştir.¹⁴⁰³

Medîne kıraât imamı ve Nâfî'nin de hocası olan Ebû Ca'fer'in Kur'ân'da beş yerde *لِلْمَلَايِكَةِ اسْجُدُوا* âyetindeki tâ (ة) harfini zamme ile okumasını dil tahlillerine örnek verebiliriz.¹⁴⁰⁴ Ebû Ca'fer beş yerde tâ (ة) harfini sonrasında gelen zammeli cîm (ج) harfine tâbî kılarak *لِلْمَلَايِكَةُ اسْجُدُوا* şeklinde okumuştur. Ebû Ca'fer'in bu kıraâtıyla ilgili bazı eleştiriler söz konusudur. Zeccâc bu kıraât için "هذا غلط من أبي جعفر." "Bu Ebû Ca'fer'in bir hatasıdır." demiştir. El-Fârisî, "هذا خطأ." "Bu hatâdır." dedi. El-Fârisî'nin öğrencisi İbn Cinnî'nin beyanına göre Ebû Ca'fer'in bu kıraâtı *وَقَالَتْ اِخْرُجْ* âyetindeki gibi hemze'den önceki tâ (ة) harfinin sahih bir harf olmasından dolayı câizdir.¹⁴⁰⁵ Ez-Zemahşerî bu kıraât hakkında şöyle demiştir: "Ebû Ca'fer'in bu kıraâtı zayıf bir lehçeden nakledilmiştir. Bu lehçeyi konuşanlar *اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ* şeklinde okurlar ki, bu câiz değildir." Ebû Hayyân ise bu eleştirilere cevap vererek şöyle demiştir: "Zemahşerî'nin zayıf dediği lehçe Ezd-i Şenûe¹⁴⁰⁶ lehçesidir; bunun için İbn Abbas'tan ve diğer sahâbeden rivayet eden, yedi kıraât imamından biri sayılan ve Nâfî'nin de hocası olan bir Kârî'yi hatalı bulmaları Fârisî'ye ve Zeccâc'a düşmez."¹⁴⁰⁷

Ebû Hayyân, yukarıda zikri geçen tâ (ة) harfinin zammeli okunmasını vasl elif'ine benzetmiştir. Benzeme yönü ise tâ (ة) harfinin tıpkı vasl hemze'si gibi telaffuzdan düşmesidir. Çünkü Araplar ağırlığından dolayı kesreden sonra zammenin

¹⁴⁰⁰ Nisa 4/122.

¹⁴⁰¹ Vâkıa 56/26.

¹⁴⁰² Müzzemmil 73/6.

¹⁴⁰³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1410.

¹⁴⁰⁴ Bakara 2/34; A'raf 7/11; İsrâ 17/61; Kehf 18/50; Tâ-Hâ 20/116.

¹⁴⁰⁵ Yusuf 12/13.

¹⁴⁰⁶ Ezd-i Şenûe, Yemen'de yaşayan bir kabîlenin ismi ve bu kabîleye mensup kişilerin konuştukları lehçenin adıdır. Bkz: <http://ar.wikipedia.org/wiki>.

¹⁴⁰⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1428-1429.

telaffuzunu hoş görmemişlerdir. Bu yüzden onlar الْمَلَكِۙ kelimesinin sonundaki tâ (ة) harfini tıpkı vasl elif'i gibi hazfederek الملائك şeklinde okurlar. Bu kelimenin sonundaki tâ (ة) harfini bazı kurrânın zamme okumasının bir gerekçesi de hazfedilen vasl hemzesinin başlangıçta zammeli olmasıdır. Yani أُخْرَجُ kelimesinin başındaki hemze aslında zammelidir. Müellif, imam Ebû Ca'fer'in bu kıraâtiyle yalnız olmadığını, onun gibi okuyan kurrânın da bulunduğunu belirtmiştir. Hatta o, Arapların sözlerinde buna benzer kullanımların varlığı biliniyorken bu kıraât nasıl inkâr edilebilir demek sûretiyle hayretini izhar etmiştir.¹⁴⁰⁸

Bu başlık altında verdiğimiz misâllerden de anlaşıldığına göre müellifin, ferşü'l-hurûfu sunarken sarf, i'rab, nahiv ve i'lâl yönünden dil tahlillerine yer verdiğini görmekteyiz. Bununla birlikte o, sahih her kıraâti o dilin kapsamı içerisinde delillendirme gayretinde olmuştur. Dil tahlilleri bakımından verilen misâllerin ve açıklamaların mütevâtir kıraâtlere savunmaya yönelik olduğunu ileri sürebiliriz. Eserin dil tahlilleri yönünden zengin bir muhtevaya sahip olduğu açıktır. Konunun uzamasından kaçınarak verilen misâllerle meselenin anlaşılacağını ümit ediyoruz.

6. Delil Olarak Şiire Başvurması

İslâm ilimlerinde Arap şiiri önemli bir kaynak kabul edilir. Bu yüzden pekçok İslâm âlimi görüşlerini delillendirmek için Arap şiirine başvurmuştur. Müellif Kastallânî de özellikle kıraâtlere yöneltilen eleştiriler karşısında Arap şiirini kaynak olarak kullanmış ve bütün sahih kıraâtlere Arap dil kurallarına uygun olduğu tezini savunmuştur. Onun Arap şiirine başvurma sebeplerinden biri de kelimelerin açıklamasında kendini göstermektedir. Genel olarak Arap şiiri ve özellikle kıraâtlere alanında telif edilmiş manzum eserler müellifin başvuru kaynakları arasında zikredilebilir.

Meselâ harflerin sıfatlarından, hems sıfatının fısıltı ve gizlilik anlamına geldiğini delillendirmek için cahiliye dönemi şâirlerinden Ebû Zübeyd'in (ö. 62/681-82 [?]) bir şiirinden misâl vermiştir.¹⁴⁰⁹ Ebû Zübeyd'in قَبَائُوا يُدْلِجُونَ وَبَاتَ يَسْرِي بَصِيرٌ بِالْدُّجَى

¹⁴⁰⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1430.

¹⁴⁰⁹ Ebû Zübeyd et-Tâî, hem cahiliye hem de İslâm döneminde yaşamış bir Arap şairidir. Arap tarihini ve şiirini iyi bilmesi nedeniyle Hıristiyan olmasına rağmen Hz. Ömer ve Hz. Osman tarafından çeşitli

هَادِ هَمُوسُ mısrasında geçen هَمُوسُ kelimesi, gece vakti yürüyen bir kavmi, gizlice takip eden aslanın vasfını belirtmek için kullanılmıştır. Mısrada geçen هَمُوسُ gece karanlığında yürüyen insanları gizlice takip eden aslanı ifade etmektedir. Mısrada aslanın isminden çok fısıltı ve gizlilik vasfına vurgu yapılmıştır.¹⁴¹⁰

Yine bu bağlamda müellif, kıraât imamlarının جَبْرِيلِ kelimesinin telaffuzundaki ihtilaflarına açıklama getirerek bu isimdeki kıraât farklılıklarının sebebine değinmiştir. Nâfî‘ Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb, Hicâz lehçesine göre جَبْرِيلِ şeklinde okumuş; İbn Kesir cîm'i (ج) fethayla جَبْرِيلِ şeklinde okumuş; imam Hamza, Kisâi ve Halef; Temîm, Kays ve Necdlilerin lehçesine göre جَبْرِئِيلِ şeklinde okumuştur. Kastallânî, bu ismin Hicâz lehçesinde جَبْرِيلِ şeklinde okunduğunu belirterek Hâricîlerin önemli şâirlerinden biri olan İmrân b. Hittân'ın (ö. 84/703) şu mısrasını nakletmiştir:

وَالرُّحُ جَبْرِيلُ مِنْهُمْ لَا كِفَاءَ لَهُ وَكَانَ جَبْرِيلُ عِنْدَ اللَّهِ مَأْمُونًا

"Rûh, Cibrîl'dir ki, onun dengi yoktur, Cibrîl Allah katında güvenilirdir."¹⁴¹¹

Mü'minlerin annesi Hz. Hatice'nin amcasının oğlu Varaka b. Nevfel'in bir şiirinde aynı isim geçmektedir:

وَجَبْرِيلُ يَأْتِيهِ وَمِيكَالُ مَعَهُمَا مِنَ اللَّهِ وَخِي يَشْرَحُ الصَّدْرَ مُنْزَلُ

"Cibrîl ve Mikâl beraber Allah'tan göğüsleri açan bir vahiyle iner." Ferrâ (ö. 207/822), جَبْرِيلِ şeklinde cîm (ج) harfini fethayla okuyan İbn Kesir kıraâtini beğenmemiş ve Arap dilinde فَعْلِيلِ vezninde bir sözün olmadığını ifade etmiştir. Ferrâ

görevlerde vazifelendirilmiştir. Hıristiyan olarak öldüğü nakledilmişse de daha sonra müslüman olduğu kaydedilmiştir. Bkz. Rahmi Er, "Ebû Zübeyd et-Tâî", *D.İ.A.*, 1994, Cilt 10, s. 271.

¹⁴¹⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 407 (2. Dîpnot).

¹⁴¹¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1489, 1490.

ve Zeccâc (ö. 311/923), Necdlilerin lehçesine göre جَبْرُئِيلَ şeklinde okuyan Hamza, Kisâi ve Halef'in kıraâtini ise güzel bulmuştur.¹⁴¹² Kastallânî, bu farklılıkların lehçe farkından kaynaklandığını, yabancı isim oldukları için bu tür isimlerin sarftan men edildiğini ifade etmiştir.¹⁴¹³

Müellif, kıraât imamlarının ¹⁴¹⁴{وَأَرْنَا} kelimesini farklı okumalarına değinerek kelime üzerindeki farklı okuyuşları Arap şiirinden bir misâlle açıklamıştır. İbn Kesir, Ebû Amr ve Ya'kûb bu kelimedeki râ (ر) harfini وَأَرْنَا şeklinde sâkin, diğer kurrâ ise harekeli okumuştur. Ca'berî, râ (ر) harfindeki tekrîr sıfatı nedeniyle telaffuzda hafiflik olması için bazı kurrânın bu harfi sâkin okuduğunu ifade etti. Ebû Hayyân, bu kelimenin aslının, وَأَرْنَا şeklinde olduğunu, hafzedilen hemze'nin harekesinin râ (ر) harfine nakledildiğini belirtmiştir. Ayrıca Ebû Hayyân, hafzedilen hemze'ye delâlet eden kesrenin hafzedilmesini bazılarının eleştirdiğini nakletmiştir. Kastallânî ise râ (ر) harfini sâkin okuyanlara yönelik eleştirilere Arap şiirinden bir misâlle karşılık vermiştir. Bu kıraâtin dil kurallarına uygun olduğunu ve tevâtüren nakledilen kıraâtî inkâr etmenin ise hata olduğunu kaydetmiştir:

وَأَيْضًا فَقَدْ سَمِعَ الْإِسْكَانُ فِي هَذَا الْحَرْفِ نَصًّا عَنِ الْعَرَبِ قَالَ: "أَرْنَا إِدَاوَةً عَبْدَ اللَّهِ تَمَلُّوْهَا مِنْ مَاءٍ زَمَزَمَ إِنَّ الْقَوْمَ قَدْ عَطِشُوا" وَأَيْضًا فَهِيَ قِرَاءَةٌ مُتَوَاتِرَةٌ فَإِنْكَارُهَا حَطًّا.

"Aynı şekilde Araplardan harfin sükûn ile (okunduğu) nâs olarak da sâbittir. 'Bize Abdullah'ın kabını gösterin ki, onu zezem susuyla dolduralım, şüphesiz ki kavim sasamıştır dedi' aynı şekilde o mütevâtir bir kıraâttir, bu sebeple onun inkârı hatadır."¹⁴¹⁵

¹⁴¹²

"وهي لغة تميمٍ وقيسٍ وكثيرٍ من أهل نجد، حكاهما الفراء، وقال الزجاج: هي أجود اللغات."

"Ferrâ'nın anlattığına göre o, Temîm, Kays ve Necdlilerin lehçesidir, Zeccâc: O, lehçelerin en iyisidir dedi." Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1489-1491.

¹⁴¹³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1492.

¹⁴¹⁴ Bakara 2/128.

¹⁴¹⁵

Misâllerde de görüldüğü gibi Kastallânî, kıraât farklılıklarını delillendirme noktasında Arap şiirine başvurmuş, sahih kıraâtleri eleştiren ve reddedenlere karşı da Arap şiirinden deliller getirmek sûretiyle kıraâtlerin Arap dil kurallarına uygunluğunu savunmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber'den sahih senetle rivayet edildikleri için kıraâtleri Arap dil kurallarının üzerinde tutmuş, onları Arap dil kuralları açısından eleştirenlerin hata ettiğini belirtmiştir. Dolayısıyla o, bu tutumuyla sahih senetle rivayet edilmiş kıraâtlerin doğruluğunu Arap dil kurallarına tercih etmiş olmaktadır. Bunun için kurrâ arasındaki farklı okuyuşları şiirle delillendirme yolunu tercih etmiştir.

7. Kıraâtlerin Anlam Üzerindeki Tesirine İşaret Etmesi

Bir kısım kıraât farklılıklarının anlam üzerinde tesiri yoktur. Bununla birlikte kelimenin anlamını değiştiren veya anlam çeşitliliğine vesile olan kıraâtler de söz konusudur. Tefsir kitapları kıraât farkından doğan farklı manaların izahını içeren bilgilerle doludur. Kıraât farklılığından ortaya çıkan farklı manalara anlam zenginliği demek daha doğru olur. Çünkü birbirine zıt anlam içeren farklı iki kıraât yoktur. Bu nedenle, kıraât farklılıklarını Kur'ân'ın i'câzı ve anlam zenginliği olarak değerlendirmek gerekir. Tilâvet esnasında icrâ edilen farklı kıraâtler hem lafzıyla hem de manasıyla dinleyeni etkilemektedir. Farklı kıraâtlerden ortaya çıkan anlam farklarının bulunduğu gerçeğinden hareketle, kıraâtleri genel olarak ele alan el-Katallânî'nin bu meseleye temas etmemesi düşünülemez. Dolayısıyla o, eserinde kıraât farkından doğan anlam değişikliklerine işaret etmiştir.

Farklı kıraâtlerin anlam üzerindeki tesirine işaret ettikten sonra şimdi de bu değişikliklerin ne şekilde gerçekleştiği konusuna değinmek istiyoruz. Arapça'da bir sözü farklı anlamlara çeviren birçok yol ve yöntem bulunmaktadır. Meselâ kıraât farkına bağlı olarak harekenin değişmesi, fiil kalıbının değişmesi, fâil-mefûl değişikliği, harf değişikliği, sarf değişikliği, lügat farkı, tekillik ve çoğulluk gibi farklılıklar bunlardandır. Zikri geçen bu değişikliklerin anlam üzerindeki tesirini misâllerle açıklamaya çalışalım.

قال في البحر: 'والإختلاس حسنٌ مشهورٌ في العربية'. وقال الجعبري: 'وجهه الجمع بين التخفيف والدلالة' أي: علي الحركة.

"Bahr adlı eserde: 'Arapça'da ihtilâs hem güzel hem de meşhurdur.' dedi. Ca'berî: 'Bu kıraât hem tahfifi hem de hareke üzerine delâleti bir araya getirdi.' dedi." Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Cilt 4, s. 1519-1521.

Fiil kalıbı değiştiği halde aynı veya yakın manaya gelen birçok farklı kıraâten bahsetmek mümkündür. Bunlardan birisi imam Hamza'nın, ¹⁴¹⁶ { فَآرَزَلَهُمَا } kelimesini mufâ'ale kalıbında فَآرَزَاهُمَا şeklinde okumasıdır. Diğer kurrâ bu kelimeyi tef'îl kalıbında okumuştur. Bu iki kıraât, fiil kalıbının değişmesi yönünden birbirinden farklı olsa da yakın manalar ihtiva etmektedir. İmam Hamza'nın bu kıraâtinde cemaat (topluluk) manası vardır. Bu iki kıraât arasında fiil kalıbının değişmesine bağlı olarak ince bir mana farkının oluştuğunu söyleyebiliriz. İmam Hamza'nın kıraâtine göre bu fiil, şeytana nispet edilmiştir. şeytan Hz. Âdem ile Hz. Havva'ya (a.s.) vesvese vermiş ve buldukları yerden uzaklaştırılmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla, imam Hamza'nın kıraâtinde onların buldukları mekândan uzaklaştırılmaları vurgulanmıştır. Diğer kurrânın kıraâtinde ise şeytanın onları Allah'a itaatten uzaklaştırması vurgulanmıştır.¹⁴¹⁷

Kıraât farklılıklarının anlam üzerindeki tesir biçimlerinden biri de fâil-mefûl değişikliğidir. Buna göre bir kelime bir kıraâtte fâil olarak okunmuş, diğer kıraâtte mefûl olarak okunmuş olabilir. Kelimedeki fâil-mefûl değişikliği aslında hareke değişikliğinden kaynaklanan anlam değişikliğine de misâl oluşturmaktadır. Hem fâil-mefûl hem de hareke değişikliğinden kaynaklanan anlam farklılaşmasını bir misâlle açıklamak istiyoruz. İbn Kesir ¹⁴¹⁸ { فَتَلَقَىٰ أَدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ } âyetindeki "Âdem" ismini mefûl olarak nasb okumuş, "kelimât" kelimesini ise fâil olarak ref' okumuştur. Bu okuyuşa göre âyetin anlamı, "*Âdem'e Rabb'inden kelimeler geldi.*" meâlinde olur. Diğer kurrâ ise yukarıda kaydedildiği gibi "Âdem" ismini fâil olarak ref' okumuş, "kelimât" kelimesini ise mefûl olarak nasb okumuştur. Bu okuyuşa göre ise âyetin anlamı, "*Âdem Rabbi'nden kelimeler aldı.*" meâlinde olmaktadır. İbn Kesir kıraâtine göre fâil (kelimât) müennes olduğu halde fiil müennes gelmemiştir. Bunun sebebi hem fâilin hakiki müennes olmaması hem de fiil ile fâil arasına fâsıla girmiş olmasıdır.¹⁴¹⁹

Bu iki farklı kıraâtte görüldüğu gibi âyetin anlamında fâil-mefûl değişikliğine bağlı bir mana farkı oluşmuştur. Ancak bu farklılık âyetin mânâsında bir zıtlık

¹⁴¹⁶ Bakara 2/36.

¹⁴¹⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1432, 1433; İbn Zencele, *Hucetü'l-kıraât* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001), s. 94.

¹⁴¹⁸ Bakara 2/37.

¹⁴¹⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1433.

oluşturacak boyutta değildir. Hem hareke hem de fâil-mefûl değişikliğinden kaynaklanan kıraât farklılıkları ve bu farklılıkların anlam üzerindeki etkisi konusundaki misâlleri çoğaltmak mümkündür.

Kıraât farklılıklarının anlam üzerindeki tesirlerinden biri de harf değişikliğine bağlı farklılıklardır. Harfin değişmesine bağlı olarak âyetlerin anlamında da kısmî bir değişiklikten bahsedilebilir. Meselâ İbn Kesir diğer kurrâdan farklı olarak, ¹⁴²⁰{ تَعْمَلُونَ } kelimesini { يَعْمَلُونَ } şeklinde yâ (ي) ile okumuştur. Bu iki kıraât arasında gâib ve muhâtap sîğa farkı bulunmaktadır. İbn Kesir, 71. ve 75. âyetlerle de münâsip düşecek şekilde 72. âyeti de gâib sîğasıyla okumuştur. Diğer kurrâ ise bu kelimeyi 73, 74 ve 75. âyetlerle münâsip düşecek şekilde muhâtap sîğasıyla, yani tâ (ت) ile okumuştur. İbn Kesir, daha sonra gelen 75. âyetin başındaki ¹⁴²¹{ أَفَتَطْمَعُونَ } kelimesini muhâtap sîğasıyla okumuştur. Böylece İbn Kesir kıraâtinde gâipten muhâtaba geçilerek iltifat sanatı oluşmasına imkân verilmiştir. Yani İbn Kesir âyete, ¹⁴²²{ تُمْ قَسْتٌ فُلُوبِكُمْ } şeklinde muhâtap sîğasıyla başlamış, fakat âyeti gâib sîğasıyla nihayete erdirmiştir. Arapça'da bu tür geçişlerde iltifat sanatının bulunduğu ifade edilmiştir. Bu tür geçişler Kur'ân'ın i'cazıyla da yakından ilgilidir. Ayrıca bu kıraât farkı âyetin anlamı üzerinde şu yorumun yapılmasına imkân vermiştir: Bu âyette İsrâiloğullarına hitâp edildiğinden İbn Kesir kıraâtıyla muhâtabtan gâibe geçiş yapılarak muhâtabtan bir yüz çevirme anlamı hissettirilmiştir. Allah'ın emirlerine çok defa muhalefet etmelerinden dolayı İsrâiloğulları muhâtap oldukları halde gâip sîğasıyla yok hükmünde sayılmışlardır. Çünkü bu kelime diğer kurrânın kıraâtinde olduğu gibi muhâtap sîğasıyla okunsaydı onlara bir iltifat yapılmış olacaktı. Diğer kurrânın kıraâtine göre ise muhâtap mü'minler olduğundan dolayı onlara muhâtap sîğasıyla hitâp edilmiştir.¹⁴²³

¹⁴²⁰ Bakara 2/74.

¹⁴²¹ Bakara 2/75.

¹⁴²² Bakara 2/74.

¹⁴²³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1471-1473.

"وحكمة هذا الإلتفات أنه أعرض عن مخاطبتهم، أبرزهم في صورة من لا يُقْبَلُ عليهم بالخطاب، وجعلهم كالعائين عنه... فقتع عنهم

مواجهته لهم بالخطاب لكثرة ما صدر عنهم من المخالفات."

Hareke farkına bağlı değişikliğe İbn Âmir'in ¹⁴²⁴{ كُنْ فَيَكُونُ } âyetindeki kıraâtini misâl verebiliriz. İbn Âmir altı yerde âyetin sonundaki nûn (ن) harfini nasb ile okumuştur. Kisâ de Nahl ve Yâsîn Sûrelerinde aynı kelimeyi İbn Âmir gibi nasb okumuştur. Arap dil kurallarına göre bu kıraât, iki fiil arasında gerçekleşen şart-cezâ kuralıyla izâh edilmiştir. Yani كُنْ şart fiil olarak, فَيَكُونُ de onun cezâsı olarak nasb okunmuştur. Ancak bazı âlimler burada olduğu gibi emir fiilin cezâsının nasb ile okunmasını hatalı bulmuştur. Bilindiği gibi şartın cezâsı mansûp ve meczûm şekillerde gelebilir. Bu kıraâtin sahih olduğunu savunan Kastallânî şöyle demiştir:

"وقد تُكَلِّمُ فِي هَذِهِ الْقِرَاءَةِ وَأَنْهَا لِحَرْقٍ، وَهَذَا الْقَوْلُ خَطَأٌ؛ لِأَنَّ هَذِهِ الْقِرَاءَةَ فِي السَّبْعَةِ، وَهِيَ مُتَوَاتِرَةٌ، ثُمَّ هِيَ قِرَاءَةُ ابْنِ عَامِرٍ، وَهُوَ رَجُلٌ عَرَبِيٌّ لَمْ يَكُنْ لِيَلْحَنَ، وَقِرَاءَةُ الْكَسَائِيَّ فِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ، وَهُوَ إِمَامُ الْكُوفِيِّينَ فِي عِلْمِ الْعَرَبِيَّةِ."

"Bu kıraâtin lahn olduğu söylendi, bu söz hatadır; çünkü bu kıraât seb'a'dandır ve o mütevâtirdir, sonra o, lahn yapmayacak bir adamın, İbn Âmir'in kıraâtidir, bazı yerlerde Kisâ'nin kıraâtidir ki o, Arapça'da Kûfe'nin imamıdır." Nûn (ن) harfini nasb ile okuyan kıraâte göre âyetin anlamı "O, ol dedi, oluverdi" meâlinde olur. Ref' okuyan çoğu kurrânın kıraâtine göre "O, ol dedi, (gelecekte) oluverecek." meâlinde olur.¹⁴²⁵ Lafız değiştikçe mananın da kısmen değiştiği anlaşılmaktadır.

Müellif bu kıraâtin benzerinin bulunduğunu ifade etmiş ve şu misâli vermiştir:

"وقد حَمَلَ الْأَخْفَشُ قَوْلَهُ تَعَالَى 'قُلْ لِعِبَادِي الَّذِينَ ءَامَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ' عَلَيَّ مَجْرَدِ اللَّفْظِ فَجَزَمَ 'يُقِيمُوا' جَوَابًا لِلْفِظِ 'قُلْ' وَإِنْ لَمْ يَكُنْ جَوَابًا حَقِيقَةً..."

"Ahfeş (bunu), hakîkî bir cevâp olmasa da قُلْ لِعِبَادِي الَّذِينَ ءَامَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ âyetindeki قُلْ kelimesinin قُلْ lafzının cevabı olarak meczûm olmasına hamletti."

"Bu iltifâtın hikmeti onlardan yüz çevirmektir, onların hitâbı kabul etmeyecekleri açıktır, onları gâibler hükmünde sayıp aşırı muhâlefetleri nedeniyle muhâtab kabul etmekten vaz geçti." Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1471, 1472.

¹⁴²⁴ Bakara 2/117, Âl-i İmrân 3/48, Nahl 16/41, Meryem 19/36, Yâsîn 36/83, Ğâfir 40/69.

¹⁴²⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1506.

Meczûm alameti nûn (ن) harfinin hazfidir. Müellif sözlerinin devamında bu kıraâtın yanlış olduğunu söyleyen kimsenin kendisini küfre götürecektir bir söz söylediğini belirtmiştir.¹⁴²⁶

Kıraâtlerin anlam üzerindeki tesirlerinden biri de ibarenin tekillik-çoğulluk şeklinde değişmesinde kendini gösterir. Nâfi' ve Ebû Ca'fer, ¹⁴²⁷ { خَطِيئَةٌ } kelimesini "helak edici büyük günahlar" anlamında çoğul sîğasıyla { خَطِيئَاتُهُ } şeklinde okumuştur. Diğer kurrâ ise "şirk" anlamında müfret sîğasıyla okumuştur. Mu'tezîle, büyük günah işleyen kimsenin tevbe etmeden ölürse ebedî olarak cehennemde kalacağını iddia etmiştir. Çoğul okuyanların kıraâtleri onların görüşü için delil sayılmıştır. Beyzâvî ve Ebû Hayyan bu âyeti çoğu kurrânın kıraâtine göre tefsir etmişlerdir.¹⁴²⁸

Kıraâtlerin anlam üzerindeki tesirleri bağlamında buraya kadar verdiğimiz misâller de gösteriyor ki farklı kıraâtler manayı etkilemektedir. Ancak söz konusu bu etki çoğunlukla anlam zenginliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

8. Gramer (Nahiv) İhtilaflarına Yer Vermesi

Nahiv ihtilafları denince akla harflerin, isimlerin, fiillerin sarf yönünden değişmesi gelir. Birçok farklı kıraâtin nahiv ihtilafından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Kıraât imamları arasında أَنْ، إِنْ، كَيْ، حَتَّى، لَا gibi âmil durumunda olan edatların mamûlünde amel edip etmemesi konusunda ihtilaf vardır. İmam Ya'kûb ¹⁴²⁹ { فَلَاخَوْفٌ } kelimesindeki tenvini Kur'ân'ın tamamında hazfederek ve bu kelimeyi fetha üzere mebnî isim olarak okumuştur. Çoğu kurrâ bu ismi ref' olarak okumuşsa da Ya'kûb, olumsuzluğu kuvvetlendirdiği gerekçesiyle bu ismi fetha üzere mebnî okumuştur.

¹⁴²⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1507.

فَالْقَوْلُ بِأَنَّهَا لَحْنٌ مِنْ أَقْبَحِ الْخَطَأِ الْمُؤْتَمَّ الَّذِي يَجُزُّ قَائِلَهُ إِلَى الْكُفْرِ؛ إِذْ هُوَ طَعَنٌ عَلَيَّ مَا عَلِمَ تَقَلُّهُ بِاتَوَاتُرٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى.

"Onun lahn olduğu sözü hatanın en büyüğüdür; söyleyeni küfre götüren bir günâhtır, çünkü Allah'ın kitabından tevâtüren nakledildiği bilindiği halde ona bir dil uzatma söz konusudur." Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1506-1507.

¹⁴²⁷ Bakara 2/81.

¹⁴²⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1476-1478.

¹⁴²⁹ Bakara 2/38, 112, 197, 245.

Ya'kûb'un kıraâtinin daha belâğatlı olduğu ifade edilmiştir. Bu kıraâte göre âyetin anlamında korkunun tamamen nefyedilmesi anlamı ortaya çıkmaktadır. Bazı âlimler, tenvinin ٱ harfinden dolayı değil, çok kullanılmasından dolayı hafzedildiğini söylemiştir. Bazı âlimler de bu ismin tenvinli ve ref' okunmasının tercih edildiğini söylemiştir.¹⁴³⁰

Nahiv ihtilafından kaynaklanan kıraât farklılıklarına tesir eden durumlardan biri de fiillerin sarfıyla ilgili ihtilaflardır. Meselâ تَفَعَّلُ ve تَفَاعُلُ vezinlerinde gelen fiillerin tahfif ve teşdîd ile okunması böyledir. Bu iki vezinden gelen fiiller Kur'ân'da otuz bir yerde tahfif ve teşdîd ile iki farklı şekilde okunmuştur. İbn Kesir'in ravisi el-Bezzî, bu fiillerin hepsini şeddeli okumuştur. Bu fiillerdeki iki tâ (ت) harfinin ard arda gelmesi şöyle izah edilmiştir: Bu fiillerin muzaraat harfi olan tâ (ت) ile fiilin kendi bünyesinde bulunan diğer tâ (ت) harfi ard arda gelerek kelimenin telaffuzunda bir ağırlık oluşturmuştur. Dolayısıyla bu, Bezzî rivayetinin açıklamasıdır. Yani Bezzî rivayetinde Kur'ân'da otuz bir yerde bu fiiller muzârî olarak telaffuz edilmiştir. Diğer kurrânın hepsi bu fiilleri tahfifle okumuştur. Çoğunluğun kıraâtine göre bu fiiller mâzî olarak okunmuştur.¹⁴³¹

Yine bu konuya Bakara Sûresinin 219. âyetindeki kıraât farklılıklarını misâl verebiliriz. Ebû Amr bu âyetteki { الْعَفْوُ } kelimesini diğer kurrâdan farklı olarak ref' okumuştur. Ebû Amr'ın bu kelimeyi ref' okumasının sebebi kelimenin öncesinde bulunan { وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ } cümlesindeki مَا edatını soru edatı olarak okuması ve إِذْ edatını da mevsûle okumasıdır. Dolayısıyla, Ebû Amr bu kelimeyi hafzedilmiş mübtedânın haberi olarak ref' okumuştur. Bu kıraâte göre cümle اِنْفَاكُكُمْ الْعَفْوُ takdirinde olur. Diğer kurrâ ise اِمَّا kelimesini tek bir isim olarak okumuştur. Dolayısıyla bu kelime, Ebû Amr'ın kıraâtinde olduğu gibi hafzedilmiş mübtedânın haberi değil,

¹⁴³⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1435.

¹⁴³¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1604-1607.

mukaddem bir mefûl olmaktadır. Çoğu kurrânın kıraâtine göre cümle, أَيُّ شَيْئٍ يُنْفِقُونَ, takdirindedir. Bu nedenle { الْعَفْو } kelimesi takdirî cümlenin cevabı olarak yine mukadder bir fiille nasb okunmuştur. Bu açıklamaya göre cümle أَنْفِقُوا الْعَفْو takdirinde olur.¹⁴³²

Bu konuya misâl oluşturacak kıraât farklılıklarından biri de Bakara Sûresinin 51. âyetinde vardır. { وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَى } cümlesindeki fiili Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb } { وَعَدْنَا } şeklinde elif'siz okumuştur. Bu kıraâte göre Allah, Hz. Musa'ya vahyedeceğini vadetti. Hz. Musa (a.s.) da emredilen yere geleceğine Allah'a söz verdi. Dolayısıyla, Allah vadetti, Hz. Musa da Allah'ın vadini kabul etti. Diğer kurrâ ise müşâreket anlamında müfâale vazninde okumuştur. Bazı âlimler çoğunluğun kıraâtine Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'un kıraâtini tercih etmiştir. Çoğu kurrânın kıraâtini tenkit edenler, bu kıraâtte yer alan müşâreketin ancak birbirlerine denk olan varlıklar arasında olabileceğini iddia etmişlerdir. Kastallânî, sıhhat yönünden birbirine eşit olan ve aynı zamanda tevâtüren nakledilen bu iki kıraâten birinin tercih edilmesinin bir gerekçesi olamayacağını, ayrıca bu kıraâtin çoğu kurrâ tarafından okunduğunu şöyle ifade etmiştir:

"ولا وجه لترجيح إحدى القراءتين علي الأخرى؛ لأنَّ كلاً منهما متواتر، فهما في الصحة علي حدٍّ سواء، وأكثر القراء علي القراءة بالألف..."

"İki kıraâttan birini diğerine tercih edilmez; çünkü her ikisi de mütevâtirdir, her ikisi sıhhat yönünden eşittir, kurrânın çoğu da elif ile okumuştur."¹⁴³³

Bu bahse son olarak Bakara Sûresinin 284. âyetindeki farklı iki kıraâti misâl vermek istiyoruz. Nâfi', İbn Kesir, Ebû Amr, Hamza, Kisâf ve Halef { فَيَعْفُرُ لِمَنْ يَسَاءُ } { وَيُعَذِّبُ مَنْ يَسَاءُ } âyetindeki fiilleri cezâ cümlesi olarak meczûm okumuştur. İbn Amir, Âsım, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise cümle başı olarak bu fiilleri ref' okumuştur. Bu farklı

¹⁴³² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1570.

¹⁴³³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1440.

iki kıraâtte iki ihtimalin bulunduğu kaydedilmiştir. Buna göre bu iki fiil, hazfedilmiş bir mübtedânın haberi olarak ref' okunmuş veya mâ kablindeki şart cümlesinin cezâsına atfedildiği için meczûm ile okunmuştur. Bu cümlelerin öncesindeki şart cümlesi, { وَإِنْ تُبَدُوا مَا قَىٰ أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُوا يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ } ifadesidir. Burada birinci cezâ cümlesi { يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ } ifadesidir. Bu cümle meczûm olduğu için ona atfedilen cümlede bazı kurrâ tarından meczûm okunmuştur. Kaldı ki atıf harflerinden dolayı her üç şekilde okunması da mümkündür. Arapça'da şöyle bir kural vardır: Eğer şartın cezâsı olan fiil, fâ ve vâv atıf harflerinden sonra gelmişse o fiilin; her üç şekilde cezm, nasb ve ref' okunması câiz görülmüştür.¹⁴³⁴

Ebû Amr'ın ravileri söz konusu fiildeki râ (ر) harfini lâm (ل) harfine idgam ederek okumuştur. Kastallânî, bu idgamı ez-Zemahşerî'nin eleştirdiğini nakletmiştir:

"وَمُدْغِمُ الرَّاءِ فِي الْإِمَامِ لَاحِنٌ، مَخْطِئٌ خَطَأً فَاحِشًا، وَرَاوِيهِ عَنِ أَبِي عَمْرٍو مَخْطِئٌ مَرْتَيْنِ؛ لِأَنَّهُ يَلْحَنُ، وَيَنْسِبُ اللَّحْنَ إِلَىٰ أَعْلَمِ النَّاسِ بِالْعَرَبِيَّةِ، وَالسَّبَبُ ذَلِكَ قَلْبُهُ ضَبِطُهُ."

"Râ'nın lâm'a idgamı lahn'dır, fâhiş bir hatadır, Ebû Amr'dan rivayet iki kere hatadır; çünkü bir yanlışı insanlar arasında Arapça'yı en iyi bilene isnât etmek lahndır, bunun sebebi hafızanın zayıflığıdır."¹⁴³⁵ Kastallânî bu eleştiriye şöyle karşılık vermiştir:

"بَأَنَّ هَذَا غَيْرُ مَرَضِيٍّ؛ إِذِ الْقُرْءَاءُ مُعْتَنُونَ بِهَذَا الشَّأْنِ، فَكَيْفَ يَقِلُّ ضَبْطُهُمْ؟ وَهُوَ أَمْرٌ يُدْرِكُ بِالْحَسَنِ السَّمْعِيِّ، وَالْمَانِعُ مِنْ إِدْغَامِ الرَّاءِ فِي الْإِمَامِ، هُوَ تَكْرِيرُ الرَّاءِ وَقَوِّمُهَا، وَالْأَقْوَى لَا يُدْغَمُ فِي الْأَضْعَفِ. وَهَذَا مَذْهَبُ الْبَصْرِيِّينَ، وَالْخَلِيلِ وَسِيبَوِيهِ. وَأَجَازَ ذَلِكَ الْفَرَاءُ وَالْكَسَائِيُّ، وَيَعْقُوبُ، وَرَأْسُ الْبَصْرِيِّينَ أَبُو عَمْرٍو، وَلَيْسَ قَوْلُهُ 'إِنْ هَذِهِ الرَّوَايَةُ غَلَطَ عَلَيْهِ' مَسَلَّمًا..."

"Bu râzı olunacak şey değildir; kurrâ bu konuda daha dikkatlidir, nasıl zabtı az denebilir? O, işitme hissiyle elde edilen bir iştir, râ'nın lâm'a idgamını engelleyen şey, râ'nın tekrîri ve ondan daha kuvvetli olmasıdır. Daha kuvvetli olan daha zayıf olana idgam edilmez, bu Basralıların, Halil ve Sibeveyh'in mezhebidir; Ferrâ, Kisâî, Ya'kûb

¹⁴³⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1627, 1628.

¹⁴³⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1628.

ve Basralıların reîsi Ebû Amr bunu câiz görmüştür, 'Bu rivayet hatadır' sözü kabul edilemez..."¹⁴³⁶

Bu başlık altında verdiğimiz misâllerin bir kısmı birbiriyle iç içe geçmiş görülebilir. Hareke farkına bağlı bir kıraât farkı aynı zamanda fâil-mefûl değişikliği, sarf değişikliği, lügat değişikliği ve nahiv değişikliği için de misâl oluşturabilecek bir farklılıktır. Dolayısıyla, bu değişikliklerden biri için verilmiş bir misâlin genellikle diğerleri için verilmesi de mümkündür.

9. Mushaflar Arasındaki Farklara Değinişmesi

Bilindiği gibi Hz. Osman'ın hilafeti döneminde Mushaflar çoğaltılmış; Mekke, Kûfe, Şam ve Basra gibi İslâm merkezlerine birer nüsha halinde gönderilmişti. Çoğaltılan bu Mushaflar arasında az da olsa bazı farkların bulunduğu bilinmektedir. Bu farklılıklar bazen harf fazlalığı veya eksikliği, bazen fiil kalıbının değişmesi, bazen de bir kelimenin imlâsının Mushaftan Mushafa farklılık göstermesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kastallânî bu eserde ferşü'l-hurûf bölümünü sunarken Mushaflar arasındaki farklardan da bahsetmiştir. Hatta her sûrenin sonunda bu konuya "Mersûm" adı altında bir başlık tahsis etmiştir. Müellif bu başlık altında ilgili sûrede geçen bazı kelimelerin Mushaflardaki imlâ özelliklerine değinmiş ve kelimelerin imlâsıyla ilgili Mushaflar arasında bir fark varsa bunlara da işaret etmiştir. Mushaflar arasındaki imlâ farklarına sadece bu başlık altında değinmemiş, diğer başlıklar altında da yeri geldikçe bu konuya değinmiştir.¹⁴³⁷

Mushaflar arasındaki farklılıklar meselesini misâllerle biraz daha somut hale getirmek istiyoruz. Meselâ Şam Mushafında Bakara Sûresinin 116. âyeti, { وَقَالُوا اتَّخَذَ

اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَ اللَّهِ، başında atif vâv'ı bulunmaksızın imlâ edilmiştir. Şam kıraât imamı İbn

Âmir de bu âyeti yine başında vâv harfi olmadan Şâm Mushafına uygun olarak okumuştur. Diğer Mushaflarda ise vâv harfiyle imlâ edilmiştir. Ancak Yunûs

Sûresinde geçen ve bu âyetle bir kısmı benzer olan 68. âyeti, { قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَ اللَّهِ،

bütün kurrâ vâv'sız okumuş ve bütün Mushaflarda bu âyet vâv'sız olarak imlâ edilmiştir. Müellif bu iki kıraât arasındaki farkı yeni bir cümle başlangıcı veya öncesindeki cümleye atfedilme durmuyla izah etmiştir. İbn Amir kıraâtine göre bu

¹⁴³⁶ Kastallânî, *Letâîfû'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1627-1629.

¹⁴³⁷ Kastallânî, *Letâîfû'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1521.

âyetler önceki âyetlerden ayrı yeni bir söz başlangıcıdır. Çünkü İbn Amir bu âyeti atıfsız okumuştur. Diğer kurrânın kıraâtine göre bu âyet atıf harfiyle öncesine atfedildiği için yeni bir cümle başlangıcı olarak değil de öncesine irtibatlı bir âyet olarak anlaşılmıştır.

Kıraât imamları arasındaki kıraât farklılığı sebeplerinden biri de Mushaflar arasındaki imlâ farkıdır. Meselâ Nâfi‘, İbn Âmir ve Ebû Ca‘fer Bakara Sûresinin 132. âyetini Medine ve Şam Mushafına uygun olarak { وَأَوْصَىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمَ } şeklinde okumuştur.

Diğer kurrâ ise yaşadıkları yerlerdeki Mushaflara uygun olarak { وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمَ } şeklinde okumuştur. Bu âyetteki kıraât farkından anlaşıldığına göre Hz. Osman'ın hilafeti zamanında çoğaltılan Mushaflar bazı kelimelerin imlâsı bakımından farklılık göstermektedir. Ayrıca Medine ve Şam Mushaflarının bu kelimenin imlâsında ittifak ettiğini görmekteyiz. Müellif, bu âyetin imlâsı bağlamında Medine ve Irak (Kûfe'yi kastederek) Mushafları arasındaki farklara da değinmiştir. Medine ile Irak Mushafları arasında on iki yerde fark bulunduğunu ifade etmiştir. Bu farkların tabloda gösterimi şu şekildedir:¹⁴³⁸

Sûre: Ayet	Medine	Irak (Kûfe)
2:132	وَأَوْصَىٰ	وَوَصَّىٰ
3:133	سَارِعُوا	وَسَارِعُوا
5:53	يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا	وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا
5:54	مَنْ يَرْتَدِدْ	مَنْ يَرْتَدِّدْ
9:107	الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا	وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا
18:36	خَيْرًا مِنْهُمَا	خَيْرًا مِنْهَا
26:217	فَتَوَكَّلْ	وَتَوَكَّلْ
40:26	وَأَنْ يُظْهِرَ	أَوْ أَنْ يُظْهِرَ
42:30	بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ	فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ
43:71	مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ	مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ

¹⁴³⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1522.

57:24	قَانَ اللّٰهُ الْعَنِيَّ الْحَمِيدُ	قَانَ اللّٰهُ هُوَ الْعَنِيَّ الْحَمِيدُ
91:15	فَلَا يَخَافُ عُقْبِيهَا	وَلَا يَخَافُ عُقْبِيهَا

İki Mushaf arasındaki farklar yukarıda da ifade edildiği gibi harf fazlalığı veya eksikliğinden yahut fiil vezinlerindeki değişiklikten kaynaklanmıştır. Mushaflar arasındaki bu farklılıklar âyette zıt bir anlam ortaya çıkarmamıştır. Fakat atıf harflerinin âyeti bir önceki âyetle irtibatlı hale getirdiği düşünüldüğünde bu farklılıkların anlam genişlemesine imkân verdiği söylenebilir.

Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde inen âyetler vahiy kâtipleri tarafından hem yazılıyor hem de ezberleniyordu. Vahiy kâtipleri Kur'ân'ı Hz. Peygamber'e indirildiği şekilde yazmışlardır. Bir ibarenin imlâsı Arap dil kuralları açısından lahn sayılsa da onu rivayet edildiği gibi kaydediyorlar, ezberliyorlar ve naklediyorlardı. Meselâ, Kur'ân'ın indirildiği dönemde müslümanlar Arap dil kuralları açısından bazı kelimelerin hatalı olduğunu biliyorlardı.¹⁴³⁹ Ancak onlar tevâtüren nakli herşeyin üzerinde tuttuklarından bunlara itiraz etmiyorlardı. Bu hataların vahiy kâtiplerinden kaynaklandığını düşünenlerin yanığı içerisinde oldukları açıktır. Çünkü Kur'ân tevâtüren nakledilmiştir. Bu yüzden, onda vahiy kâtiplerinden kaynaklanan hatalar bulunduğunu söylemek mesnetsiz bir iddiadır.¹⁴⁴⁰

¹⁴³⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 1893-1893 (2. Dipnot).

¹⁴⁴⁰

"وقال شيخ الإسلام ابن تيمية: قد كتب كلُّ مصحف جماعة، ووقف عليه خلق عظيم ممن يحصل التواتر بأقلِّ منهم، فكيف يتفقون أن يكتبوا 'إِنْ هَذَا لَسَاحِرَانِ'، وهم يعلمون أن ذلك لحن لا يجوز في شيع من لغاتهم، أو 'المُؤَيَّمِينَ الصَّلَوَةَ' وهم يعلمون أن ذلك لحن... ومن زعم أن الكاتب غلط فهو الغالط غلطاً منكراً، فإن المصحف منقول بالتواتر."

"İbn Teymiyye dedi ki: Her Mushafı bir cemâat yazmıştır, insanlar onun tevâtüren sâbit olduğuna da vâkıf oldular, onların dillerine göre İِنْ هَذَا لَسَاحِرَانِ âyetini bu şekilde yazmaları hata olduğu halde böyle yazılmasında nasıl ittifak ettiler? Veya الْمُؤَيَّمِينَ الصَّلَوَةَ âyetini bu şekilde yazmalarının hatalı olduğunu bile bile... Yazıcıların karıştırdığını iddia eden kendisi tarifsiz biçimde karıştırmıştır, Mushafın tevâtüren nakledildiğinde şüphe yoktur." Bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*, Cilt 5, s. 1893 (2. Dipnot).

Mushafların imlâ özellikleri kıraâtlere meşrûiyet zemini oluşturmakla birlikte kıraâtlerin, Mushafların imlâsına uygun olması onların sahih kabul edilmesinde tek ölçüt değildir. Yani Hz. Peygamber'den tevâtüren nakledilen bir kıraât, Mushafların hattına uymasa bile Mushafların hattına uymuyor gerekçesiyle reddedilemez. Meselâ İbn Âmir, Kureyş Sûresinin ilk âyetindeki { لَيْلَافٍ } kelimesini yâ'sız olarak { لَلَّافٍ } şeklinde okumuştur. Bu kıraâte göre kelime, "e-li-fe" fiilinin sülâsî vezninden okunmuş olur. Ebû Ca'fer, hemze'siz olarak { لَيْلَافٍ } şeklinde okumuştur. Bu kıraatte ikinci hemze ibdâl edildiği için birinci hemze de hafzedilmiştir. Bilindiği üzere bu kelime ایمان kelimesi gibi (إِيْلَافٌ) iki hemze'lidir. Diğer kurrâ ise bu kelimeyi أَكْرَمَ vezninde "â-le-fe" fiilinin mastarı olarak okumuştur. Müellifin de ifade ettiği gibi burada ilginç olan şey bütün Mushaflarda { لَيْلَافٍ } kelimesi sâkin yâ harfiyle imlâ edildiği halde kıraâtinde ihtilaf edilmesidir. Malum olduğu üzere bu kelime Kureyş Sûresinin ilk iki âyetinde iki defa tekrar etmiştir. Mushaflarda bu iki kelimenin yâ harfi isbât edilerek imlâ edilmiştir. Buna rağmen Ebû Ca'fer birinci kelimedede sâkin yâ harfini isbât ederek okumuş, ikinci kelimedede ise hafzederek okumuştur. Bundan dolayı müellif, kıraâtler konusunda kurrânın, sadece Mushafın hattıyla iktifâ etmeyip esere ve nakle dayandığını kaydetmiştir.¹⁴⁴¹

10. Kıraât Vucûhlarıyla İlgili Değerlendirmeleri

Vucûh sözlükte; "yön, karşı, yüz, zât" gibi birçok anlama gelen "vecih" kelimesinin çoğuludur.¹⁴⁴² Terim olarak bir kıraâtin; imam, ravi ve ravinin tarikleri arasındaki ihtilafın dışında kalan ve okunması ihtiyârî olan tercihlerdir.¹⁴⁴³ "Kıraât" ile "vecih" terimleri farklı anlamlarda kullanılmıştır. Tanımda da ifade edildiği gibi vecih; kıraât, rivayet ve tariklerin dışındaki okuyuş tercihleridir. "Vech" in ne olduğunu daha somut hale getirmek için kıraât, rivayet ve tarik kavramlarını kısaca ifade etmek gerekiyor. Bir kıraât imamına nispet edilen ve ondan nakleden ravilerin ve tariklerin ittifak ettiği okuyuşlara kıraât; kıraât imamından naklettiği halde raviye ait olan

¹⁴⁴¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 9, s. 4401, 4402.

¹⁴⁴² İbn Fâris, *Mekâyisi'l-lügâ*, Cilt 6, s. 66.

¹⁴⁴³ Nihat Temel, *Kıraât ve tecvid istihlaları*, s. 143.

okuyuşlara rivayet; raviden nakledenlere ait okuyuşlara tarik; bunların dışındaki okuyuşlara veya tercihlere vecih denilmektedir.¹⁴⁴⁴

Kastallânî; kıraât, rivayet ve tarikin nassa -rivayete- dayandığını ifade ederek bu üçünde herhangi bir eksiklik yapmanın câiz olmadığını söylemiştir. Müellif, kıraâtlarda vacip ve câiz diye iki tür okuyuşun bulunduğunu, bunları bilmeyenin kıraâtları anlayamayacağını belirtmiştir. Vacip; kıraât, rivayet ve tarikler için geçerlidir. Câiz ise bunların dışında kalan tercihe dayalı vecihler için geçerlidir. Kıraâtları bir arada okuyan kimse vecihlerden istediğini okumakta serbesttir. Vecihlerin hepsini okuyabileceği gibi onlardan birisini de tercih edebilir. Bütün vecihleri okumak zorunda değildir. Fakat aynı durum kıraât, rivayet ve tarikler için geçerli değildir. Bir kimse bunlarda eksiklik yapmadığı gibi tercihte de bulunamaz.¹⁴⁴⁵ İki sûre arasındaki besmele vecihleri ve vakf esnasında sükûn, işmâm, revm, tûl, tevessut ve kasr ile okumak vecihlere misâldir.¹⁴⁴⁶

Vakf esnasında bir kelimenin sükûn, revm, işmâm, tûl, tevessut ve kasr gibi değişik vecihlerle okunması; hemze'lerin tahfîf ile okunması; sûreler arasında bismelenin okunup okunmaması veya besmeleyle ilgili diğer vecihler ya sahih nakle dayanmaktadır ya da aslı Kur'ân'da bulunan kıyâsa dayanmaktadır. Aslında burada "kıyâs" ifadesi zorunlu olarak kullanılmıştır. Burada kıyas ile kastedilen cüz'î bir durumun küllîye nispet edilmesidir. Hemze'lerin tahfîf edilmesi; sükûn, tûl, tevessut, kasr, revm, işmâm ile vakfedilmesi, sûreler arasındaki besmele vecihlerinin her biri Kur'ân'ın kıraâtinde yer alan okuyuşlardır. Mekî b. Ebû Tâlib'in (ö. 437/1045) şu ifadeleri dikkat çekicidir: "Anlattıklarımın hepsi üç kısma ayrılmaktadır: 1) Kitaplarda da kayıtlı olan okuduğum ve naklettiğim kısım. 2) Kitaplarda kayıtlı olmayan okuduğum ve lafzını işittiğim kısım. 3) Kitaplarda kayıtlı olmayan ve okumadığım kısım. Bu kısımda rivayete veya sahih nakle dayanmayan bir durumla karşılaştığımda okuduklarıma kıyas yaptım."¹⁴⁴⁷

Müellifin ifadelerinden anlaşıldığına göre vecihler, sahih naklin bulunmadığı durumlarda ve edâ yönünden bir kapalılık bulunması halinde ancak üzerinde icmâ edilmiş bir kıyasa göre câizdir. Burada kıyasla kastedilen ise vechin, Kur'ân'nın başka bir yerinde bulunan ve sahih nakille sabît olan bir okunuşa dayandırılmasıdır. Yukarıda

¹⁴⁴⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 661.

¹⁴⁴⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 2, s. 663.

¹⁴⁴⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1392.

¹⁴⁴⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1393.

da ifade edildiği gibi buna kıyas demek yerine cüz'ün küllîye nispet edilmesi de denir. Bu vecihlerin, kıraât alanında kendisine güvenilen imamlardan nakledilmesini gerekli görülmüştür. Müellif Kur'ân'da yaklaşık dört bin civarında vecih bulunduğunu kaydetmiştir. Vecihlerin çok olması müteahhirîn dönemde kıraâtlerin toplu olarak bir arada okunmasıyla açıklanmıştır. Mutekaddimîn dönemde kıraâtler tek tek, rivayet rivayet okunmuştur. Hatta bir seferde ondan fazla âyet okunmamıştır. Ancak daha sonraki müteahhirin dönemde zamanın darlığı veya meşguliyetin artması sebebiyle yedi kıraât veya on kıraât bir hatimde okunmaya başlamış; bu da kıraâtlerin birbirine karışmasına ve vecihlerin artmasına neden olmuştur. Kısacası vecih sayısının fazlalığı bu durumla izah edilmiştir.¹⁴⁴⁸

Müteahhirin dönemde yedi veya on kıraâtin bir arada okunmasından ve vecihlerle ilgili müstakil eserlerin telif edilmesinden dolayı vucûhların sayısının arttığını ifade etmeliyiz. Kıraâtlerin birlikte icrâ edilmesine bağlı olarak tariklerin ve vecihlerin birbirine girmesini önlemek için kıraât okuyanlar daha özenli ve dikkatli davranmak sûretiyle Kur'ân kıraâtî olarak indirilmeyen ve câiz olmayan okuyuşları ayırt etmişler ve bilhassa bu amaçla müstakil eserler telif etmişlerdir. Vecihlerin en yoğun olduğu noktalardan birisi İmam Hamza'nın hemze üzerinde vakfı esnasında görülmektedir. Meselâ, Âl-i İmrân Sûresinin 15. âyetindeki { أُوْتِيْتُمْ } kelimesinde üç hemze bulunmaktadır. İmam Hamza'nın bu kelimedeki hemze'leri yirmi yedi farklı vecihle okuduğu nakledilmiştir. Ancak Cezerî, bu vecihlerden on yedi tanesinin zayıf olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁴⁹

¹⁴⁴⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1392-1394..

¹⁴⁴⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât*, Cilt 4, s. 1713.

SONUÇ

Kur'ân ilimleri içerisinde detaylandırılan kıraât ilmi; tefsir, hadis, kelâm vb. ilim dalları gibi tedvin dönemiyle birlikte sistemleşmeye başlamış ve günümüze gelinceye kadar Kur'ân ilimlerinin bir ana bilim dalı olarak gelişimini sürdürmüştür. Kıraât ilmindeki bu gelişmeler Kastallânî'nin *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kıraât* adlı eseriyle en verimli dönemlerinden birine ulaşmıştır. Çünkü bu eser kendisinden önceki dönemlerde telif edilmiş eserlerin sentezi ve hülasası durumundadır. Bu çalışmayla başta, kıraât ilminin tarihî gelişim sürecine bir göz atma imkânı bulduk. Yine bu bağlamda kıraât ilminin temel meselelerini inceleme ve özellikle kıraât farklılıklarının ortaya çıkış nedenlerini ve Arap dili açısından bu farklılıkların imkânlarını öğrendik. Kıraâtlerin naklinde sahih senedin önemini ve bunun neticesinde, kıraâtlerin Kur'ân olarak kabul edilmesi ve okunması noktasında tereddüde yer olmadığını gördük. Kur'ân'ın yedi harf üzere nâzil olması, kitap haline getirilmesi ve çoğaltılması konularını incelemek sûretiyle kıraâtlerin, imamlara nispet edilme sürecine ve kıraâtlerin kabul şartlarının oluşum sürecine değindik. Kıraât farklılıklarının ekseriyetinin Arap dilinin özelliklerinden kaynaklandığını ve sahih nakille rivayet edilmiş bu farklılıkların Arap dilinde bir karşılığının ve örneğinin bulunduğunu tespit ettik.

Meselâ, Kur'ân'ın tecvidle okunması meselesinde her bir tecvid kuralının sahih naklin bağlayıcılığı yanında Arap dili açısından da ayrıca bir açıklamasının olduğunu ve bu kuralların Kur'ân'ın i'cazıyla yakından ilgisinin bulunduğunu anladık. Kur'ân kıraâtî yönünden idgam, imâle, vakf ve ibtidâ, harflerin kalın ve ince okunması, medler ve çeşitleri, hazf, ibdâl, isbât, iskât, ihfâ, izhâr, iklâb vb. bütün tecvid konularının Arap dili açısından bir izahının bulunduğunu fark ettik. Bunun yanında on kıraât imamına nispet edilerek nakledilen kıraâtlerin Hz. Peygamber'den sahih senedle rivayet edildiği ve bu kıraâtlerin Kur'ân'dan olduğu konusunda İslâm âlimlerinin ittifak ettiği görülmüştür. Ancak bu kıraâtler içerisinde tevâtüren nakledilmeyen bazı kıraât farklılıklarının bulunduğuna da şahit olduk. Bu çalışmamızı her ne kadar Kastallânî ve onun yukarıda zikri geçen eseriyle sınırlandırmış olsak da nihayetinde bu çalışmayla, kıraât ilminin bütün meselelerine değinme imkânı bulduk. Sahih kıraâtlerle birlikte şâz kıraâtleri ve onların rivayet senedlerini, nispet edildikleri imamları ve sahih kıraâtlerden ayrılma nedenlerini inceledik. Şâz kıraâtler içerisinde sahih kıraâtlerle örtüşen ve onlara mutabık düşen okuyuşların bulunduğunu fark ettik. Ancak bir

sebeple de olsa şâz kıraâtlerin sahih kıraâtlerden ayrıldığına ve Kur'ân niyetiyle okunmadığına vâkîf olduk.

İlk başta Kastallânî ve onun eserini kıraât ilmi açısından incelemeyi hedeflemenin yanında ayrıca bu eseri kıraât alanında yazılmış başka eserlerle de mukayese etmeyi vaat etmiştik. Fakat çalışmamızın boyutlarını aşacağı endişesiyle buna imkân bulamadık. Kastallânî bu eseri telif ederken kendisinden bir asır önce yaşamış olan İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr* adlı eserini usul yönünden esas almıştır. Bu münasebetle, kısmen de olsa *Letâifü'l-işârât* ile *en-Neşr* adlı eserleri zaman zaman mukayese etme zorunluluğu doğdu. Yine çalışmamızın boyutlarını aşacağı endişesiyle sahih kıraâtlerle şâz kıraâtler arasında yeterince karşılaştırma imkânı bulamadık. Giriş kısmında Şiîlerin kıraâtlerle ilgili görüşüne kısaca temas ettiyse de bu konuda Ehl-i Sünnet ile Şiîler arasındaki görüş farklılıklarına yeterince değinemedik. Tefsir, hadis, kelâm, tabakât ve terâcimle ilgili eserler bir yana sadece kıraât alanında telif edilmiş eserler yönünden büyük bir külliyata ve birikime sahip olan kıraât ilmi, üzümlere söyleyelim ülkemizde yeterince bilinmemektedir. Çok çeşitli konuları ihtiva etmesinden dolayı çalışmamızda yer verdiğimiz her konuyu toparlamak ve detaylara yer vermeden nihayete erdirmek temel hedefimizdi. Tek başına tez konusu olabilecek özellikteki bazı konuların incelenmesinde dahi aynı şekilde davrandık.

Eserin tahkikli neşirleri üzerinden bu çalışmayı yaptığımız için eserin el yazma nüshalarına ulaşma imkânı bulamadığımızı belirtmek isteriz. Bu çalışmada eserin Mısır neşriyle Medine neşrini esas aldığımızdan dolayı eserin el yazma nüshaları hakkında sahip olduğumuz bilgileri de buralardan elde ettik. Eserin kaynakları konusunu ele alırken zamanın kısıtlı olmasından dolayı bu hususta detaylı araştırma imkânı bulamadık. Bu yüzden sadece eserin metin kısmında değinilen ve belirtilen eserleri ve kaynakları tanıtmakla yetindik. Gerek maddi imkânsızlıklar gerekse zaman yetersizliğinden dolayı eserin kıraât alanındaki tesirini veya diğer alanlardaki etkisini yeterince tespit edemedik. Eserin geniş hacimli olması veya kıraâtlerle ilgili birçok meseleye yer vermesi detaylı olarak incelenmesi gereken konuların ihtisar edilmesine neden olmuştur.

Kıraâtlerle ilgili kavramların ve terimlerin anlamı veya anlamları üzerinde doktora seviyesinde çalışmaların yapılmasına ihtiyaç olduğunu ve bu alanda bir sözlük

çalışması bile yapılabileceğini düşünmekteyiz. Kıraâtlerle ilgili meselelerin büyük bir kısmı bu alanda telif edilmiş eserlerin çoğunda genellikle bir arada ele alınmıştır. Bu yüzden eser çalışmasının yanı sıra konu çalışmasının da yaygınlaştırılmasından yanayız. Kıraâtle ilgili yapılan çalışmalarda kıraât imamlarının veya ravilerinin mukayeseli olarak çalışılmasına genellikle yer verilmediği görülmektedir. Oysa farklı bölgelerde yaşamış imamların ve ravilerin veya tariklerin yahut daha sonraki dönemlerde yaşamış kişilerin karşılaştırmalı çalışılması kıraât farklarını tespit etme bakımından daha istifadeli olur kanaatindeyiz. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda ise kıraât alanında telif edilmiş eserlerin mukayeseli olarak çalışıldığına şahit olmaktayız. Kıraâtler alanında yapılacak çalışmalarda eser incelemeleri konu edildiğinde muhteva doğal olarak artacaktır. Bu da yapılacak çalışmaların zorlaşmasına ve zaman ihtiyacına neden olacaktır. Dolayısıyla, bu alanda yapılacak çalışmaların sınırlandırılmasında fayda vardır.

Kıraât ilmi, kapsamı itibariyle tefsir, hadis, fıkıh, tabakât ve terâcimle ilgili eserlerle de irtibatlıdır. Kıraâtlerle ilgili yapılacak bir çalışmada bunların göz önünde bulundurulması ve en azından bu ilim dallarıyla alanın genişletilmesi de mümkündür. Yine bu alanda yapılacak çalışmalardan önce on kıraâtin okunmuş ve öğrenilmiş olması kişiye büyük fayda sağlayacaktır. Ayrıca kıraât farklılıklarının anlaşılması ve tespiti açısından Arap dilinin özelliklerini bilmenin önemli olduğunu düşünüyoruz. Arap dilinin özelliklerini tespit ederken başlangıç noktasını sadece İslâm'ın gelişiyile başlatmak yerine İslâm öncesi dönemle başlatmak yerinde olacaktır. Çünkü dil, geçmişiyile birlikte bir bütün olarak ele alınmalıdır. Aksi takdirde sadece dil bilginlerinin ortaya koyduğu ve tespit ettiği kurallar çerçevesinde hareket edilirse bazı kıraâtlerin izahı güçleşecek veya kıraâtlerin, Arap dil kurallarına uymadığı iddiası güçlenecektir. Netice olarak diyebiliriz ki Arap dilinin sahip olduğu özellikler kıraât farklılıklarının ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur.

KAYNAKÇA

- Aclûnî. *Keşfu'l-hafâ* Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Tahkîk: Şuayb el-Arnâvûd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraât İlmi, Eğitim ve Öğretim Metotları*. 2. Baskı, İstanbul: İFAV Yayın., 2015.
- Altıkulaç, Tayyar. "Hafs b. Süleyman", *D.İ.A.*, (1997).
- Aydemir, Abdullah. "Beytulizze", *D.İ.A.*, (1992).
- Ayderûs. *en-Nûru's-Sâfir*. Beyrut: Dâru sadr, 2001.
- Bedrân, Abdulkâdir. *Münâdemetü'l-adlâl ve müsâmeretü'l-hayâl*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1985.
- Beyzâvî. *Envâru't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000.
- Birişik, Abdulhamit. "Kıraât", *D.İ.A.*, (2002).
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahihi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2009.
- Çelebi, İlyas. "Sıfat", *D.İ.A.*, (2009)
- Çetin, Abdurrahman - Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. "Fâsıla", *D.İ.A.*, (1995).
- Çetin, Abdurrahman. "Tilâvet", *D.İ.A.*, (2012).
- *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraâtler*. İstanbul: Ensar, 2010.
- "Sekte", *D.İ.A.*, (2009).
- "Lahn", *D.İ.A.*, (2003).
- Cevherî. *es-Sihâh*. Beyrut: Dâru'l-ilmi'l-melâyîn, 1990.
- Çollak, Fatih. "Revm", *D.İ.A.*, (2008).
- Cürcânî. *et-Ta'rifat*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'arabî, hicrî 1405.

- Dânî, Ebû Amr. *Câmi' u'l-beyân*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2012.
- *et-Teysîr*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1984.
- Dârimî. *Sünen*. Beyrut: Dâru'l-kitabü'l-'arabî, 1407.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ. *İthâfü fîdalâi'l-beşer bi'l-kıraâti'l-erbeate 'aşer*. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998.
- Durmuş, İsmail. "Hemze", *D.İ.A.*, (1998).
- Ebû Şâme. *İbrâzü'l-me'ânî min hirzi'l-emânî*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, tsz.
- Ebû Abdullah Muhammed b. Şureyh el-Endülüsî. *el-Kâfî fi'l-kıraâti's-seb'a*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000.
- Ebû Ali el-Fârisî. *el-Hucce*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2007.
- Ebû Dâvud es-Sicistânî. *Sünen*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-arabî, tsz.
- Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. Said. *İlmü'l-kıraât*. Dimaşk: Dâr-u fikr, 2006.
- Ebû Ya'lâ, *Müsned*. Dimaşk: Dâru'l-me'mûn li't-türâs, 1984.
- Ebû Ubeyd es-Sellâm. *Ğarîbü'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, h. 1396.
- Ebu'l-Berekât en-Nesefî. *Medârikü't-tenzîl*. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2011.
- Enbârî, *Esrâru'l-'arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1995.
- Er, Rahmi. "Ebû Zübeyd et-Tâî", *D.İ.A.*, (1994).
- Ezherî. *Tehzîbü'l-lüğa*. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-'arabî, 2001.
- Fârisî, Ebû Ali Hasan b. el-Ğaffâr. *el-Hucce 'ilelü'l-kıraâti's-seb'a*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2007.
- Gazzâlî. *İhyâ-ü ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, tsz.
- Hacı Halife Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-zunûn*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2008.
- Hâkim. *el-Müstedrek* Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1990.
- Halil b. Ahmed. *Kitabü'l-'ayn*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.
- Hastaoğlu, Kadir. *Meşhur Kıraâtlerden Ebû Ca'fer Kıraâti*. Şanlıurfa: HRÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, 1995.

- Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, tsz.
- Hüzelî. *el-Kâmil*. 1. Baskı, Beyrut: Müessesetü semâ, 2007.
- İbn Atıyye. *el-Muharriru'l-vecîz*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993.
- İbn Bişkuvâl. *es-Sıla*. Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-Lübnânî, 1989.
- İbn Ebû Dâvûd. *Kitâbü'l-mesâhif*. Thk. Muhammed b. Abduh. Kâhire: el-Fâruku'l-hadîse, 2002.
- İbn Fâris. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. Beyrut: Daru'l-fikr, 1979.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Tahkîk: Abdülkadir Şeybe el-Hamed, Riyad: Mektebetü Melik Fahd, hicrî 1379.
- *İnbâü'l-ğamr*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1986.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *el-Hucce*. Beyrut: Dâru's-şurûk, h. 1401.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. Dimaşk: Dâru yu'rab, 2004.
- İbn Hibbân. *el-Mecrûhîn*. Haleb: Dâru'l-vaî', tsz.
- İbn Cinnî. *el-Hasâis* Beyrut: Âlemü'l-kütüb, tsz.
- İbn Kuteybe. *Tevîlü müşkili'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2007.
- İbn Salâh. *Ulûmü'l-hadîs*. Tahkîk: Nurettin Itr, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1998.
- İbn Zencele. *Hucetü'l-kiraât*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001.
- İbnü'l-Cezerî. *en-Neşr fi'l-kiraâti'l-'aşr*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2011.
- *Ğayetü'n nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2006.
- *et-Tahbîr*. Ürdün: Dâru'l-furkân, 2000.
- *Tahbîrü't-teysîr*. Ummân: Dâru'l-furkân, 2000.
- İbnü'l-Esîr. *en-Nihâye*. Beyrut: el-Mektebetü'l-ilmiyye, 1979.
- İbnü'l-İmâd. *Şezerâtü'z-zehab*. Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1986.
- İbn Ebû Meryem. *el-Mûdah*. Mekke: Câmi'atü ümmi'l-kurâ, 1993.
- İbn Mücâhid. *Kitâbü's- seb'a fi'l-kiraât*. Kahire: Dâru'l-ma'rife, H. 1400.

- İbn Zencele. *Huccetü'l-kıraât*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1982.
- Kadı İyâz. *Tertîbü'l-medârik*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerim'in Nuzûlü ve Kıraâtı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. 27. Baskı, İstanbul: İFAV Yayın., 2014.
- Kâdî, Abdülfettâh Abdülğanî. *el-Büdûrüz zâhira*. Şam: Dâru'l-beyrûtî, 2007.
- Kastallânî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir. *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraât*. Medine: Merkezü'd-dirâsâti'l-kur'âniyye, 2013.
- *Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraât*. Mısır: el-Meclisü'l-'Alâ li'ş-Şüûni'l-İslâmiyye Merkezi, 1972.
- *el-Leâliü's-seniyye*. Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 2007.
- *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2004.
- *İrşâdü's-sârî*. Mısır: el-Matbatü'l-kübrâ el-emîriyye, 1323.
- *el-Fethu'l-mevâhibî fi tercümeti'l-imâm eş-Şâtıbî*. Lübnan: Dâru'l-feth, 2000.
- Kettânî, Abdülhay b. Abdulkebir. *Fihrisü'l-fehâris*. Beyrut: Daru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1982.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. Riyâd: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003.
- Kudâî, Ebû Abdullah. *et-Tekmile li kitâbi's-sıla*. Lübnan: Dâru'l-fikr, 1995.
- Küçük, Raşit. "İsnâd", *D.İ.A.*, (2001).
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Recî' Vak'ası", *D.İ.A.*, (2007).
- Mâlikî, İbn Ferhun. *ed-Dîbâc*. Kâhire: Dâru'd-türâs, 2011.
- Maşalı, Mehmet Emin. "Mushaf", *D.İ.A.*, (2006).
- Mennâ'u'l-Kattân. *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1998.

Mekkî b. Ebû Tâlib. *İbâne*. Tahkîk: Abdülfettâh İsmâil Şiblî. Kâhire: Külliyyetü dâri'l-ulûm, 1960.

..... *Müşkilü i' râbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, h. 1405.

Mutçalı, Serdar. *Dağarcık*. İstanbul: Dağarcık Yayın., 1995.

Muhammed Fehd Hâruf. *et-Teshîl li kıraâti't-tenzîl*. 1. Baskı, Dımaşk: Dâru'l-beyrutî, 2008.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî. *el-Câmi 'u's-Sahih*. Beyrut: Dâru'l-ufuki'l-cedîde, tsz.

Müessesetü-Âli-beyt. *Fihrisü's-şâmil (Kıraât bölümü)*. 2. Baskı. Ürdün: 2008.

Nahhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil. *İrâbü'l-Kur'ân*. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1988.

Nahhâs. *Me'âni'l-Kur'ân*. Mekke: Câmi'atü ümmi'l-kurâ, H. 1409.

Nesâî. *Sünen*. Haleb: Mektebü'l-matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1986.

Neysâbûrî, Hâkim. *el-Müstedrek*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1990.

Necmü'l-Ğazzî. *el-Kevâkibü's-sâira*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-tevîl*. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2011.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc şerhu sahîhi Müslim*. Dımaşk: Dâru'l-feyhâ, 2010.

..... *et-Tibyân*. Beyrut: Dâru'n-nefâis, 2014.

Nebil b. Muhammed b. İbrahim Âl-i İsmail. *İlmü'l-kıraât*. Riyad: Mektebetü't-tevbe, 2000.

Oğuz, Mustafa. - Akgündüz, Ahmet. "Huccet", *D.İ.A.*, (1998).

Ömer Rızâ Kehhâle. *Mu'cemü'l-müellifîn*. Şam: Müessesetü'r-risâle, 1957.

Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdulkâdir. *Muhtâru's-sihâh*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1995.

Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât*. Tahkîk: Muhammed Seyyid Geylânî. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, tsz.

..... *Müfredât*. Tercüme: Abdulbâkî Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra yayın., 2010.

Sağır, Mahmud Ahmed. *el-Kıraâtü 'ş-şâzze*. Dimaşk: Dâru'l-fikr, 1999.

Sağman, Ali Rıza. *Sağman Tecvidi*. Ahmet Sait Matbaası, 1955.

Sarı, Mehmet Ali. "İmâle", *D.İ.A.*, (2000).

..... "Teshil", *D.İ.A.*, (1998).

Sezgin, Ali Galip. "Kur'ân Hattı (Resmü'l-Mushaf)" ve Türklerin Mushaf Hattına Katkıları". *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu*, (31 Mayıs - 1 Haziran 2007).

Semîn, Ahmed b. Yusuf el-Halebî. *ed-Dürri'l-mesûn*. Thk: Ahmed b. Harrâd. Dimaşk: Dâru'l-kâ', tsz.

Sehâvî, Şemsüddin. *ed-Dav'u'l-lâmi'*. Beyrut: Dâru'l-ceyl, tsz.

..... *Fethu'l-muğîs*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiye, hicrî 1403.

Süyûtî. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiye, 2007.

..... *Buğyetü'l-vü'ât fî tabakâti'l-lüğaviyyîn ve'n-nühât*. Lübnan: el-Mektebetü'l-'asriyye, tsz.

..... *el-Hâvî*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiye, 2000.

Şenel, Abdulkadir. "Kastallânî", *D.İ.A.*, (2001).

Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-tâli'*. Kâhire: Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, 2012.

Tavîl, Seyyid Rızk. *Fî ulûmi'l-kıraât*. Mekke: el-Mektebetü'l-faysaliyye, 1985.

Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân*. Thk: Ahmet Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2000.

Taberânî. *Mucemü'l-kebîr*. Musul: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1983.

Temel, Nihat. *Kıraât ve Tecvid Istılahları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.

Tirmizî. *Sünen*. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsü'l-'arabî, tsz.

Topaloğlu, Bekir. "Hudûs", *D.İ.A.*, (1998)

- Tomar, Cengiz. "Mısır". *D.İ.A.*, (2004).
- Thomas b. Irving. "Kastilya". *D.İ.A.*, (2002).
- Uzundağ, Mehmet Sait. *Kastallânî'nin İrşâdü's-Sârî İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından İncelenmesi*. Ankara: AÜSBE Doktora Tezi, 2012.
- Uslu, Recep. "Cerîd". *D.İ.A.*, (1993).
- Uğur, Müctebâ. "Âsım b. Sâbit", *D.İ.A.*, (1991).
- "Huccet", *D.İ.A.*, (1998).
- Ünal, Mehmet. *Kurân'ın Anlaşılmasında Kıraât Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Üzüm, İlyas. "Huccet", *D.İ.A.*, (1998).
- Yâkut el-Hamevî. *Mu'cemu'l-Buldân*. Lübnan: Dâru'l-fıkr, tsz.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Levh-i Mahfûz", *D.İ.A.*, (2003).
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Huccet", *D.İ.A.*, (1998).
- Yiğit, İsmail. "Memlükler". *D.İ.A.*, (2004)
- Zehebî, Ahmed b. Osman. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, hicrî 1404.
- Zirikli, Hayruddîn. *el-A'lâm*. 15. Baskı. Beyrut: Dâru'l-ilm, 2002.
- Zürkânî, Abdulazîm. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-arabî, 1995.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'ihyâi'l-kütübî'l'arabiyye, 1957.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer. *Tefsîrü'l-keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-tevîl*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2009.
- Zehebî, Ahmed b. Osman. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, hicrî 1404.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyz. *Tâcü'l-'arûs*. Kâhire: Dâru'd-türâs, 1998.

ÖZGEÇMİŞ

Ahmet KÜTÜKOĞLU, 20.12.1976 Samsun Çarşamba doğumlu olup ilkokulu bitirdikten sonra hafızlığını tamamladı. 1995 yılında Çarşamba İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 2000 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdi. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Kunbül'ün Hayatı ve Rivayet Özellikleri" adlı tez konusu ile yüksek lisansını tamamladı. 2003-2005 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde imamlık ve vaizlik görevlerinde bulundu. 2005-2014 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği yaptı. 2014 yılında Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Öğretim Görevlisi kadrosunda Kur'ân-ı Kerim ve Tecvid dersleri vermektedir ve halen bu görevine devam etmektedir.

Yayınlanmamış Çalışmaları:

1. "ez-Zürkânî'nin *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân* Adlı Eserinin Tanıtımı" (Yüksek lisans seminer konusu).
2. "Kunbül'ün Hayatı ve Rivayet Özellikleri" (Yüksek lisans tez konusu).
3. "Giritli Sırrı Paşa'nın Hayatı ve *Tefsîru Sûreti'l-Furkân* Adlı Eserinin İncelenmesi" (Doktora seminer konusu).
4. "Kastallânî'nin *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât* Adlı Eserinin Kıraât İlmi Açısından İncelenmesi" (Doktora tez konusu).

Yayınlanmış Çalışması:

1. "Kastallânî'nin *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât* Adlı Eserinin Kıraât İlmindeki Yeri (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ocak-Haziran 2017, sayı: 37).